

104-94-74

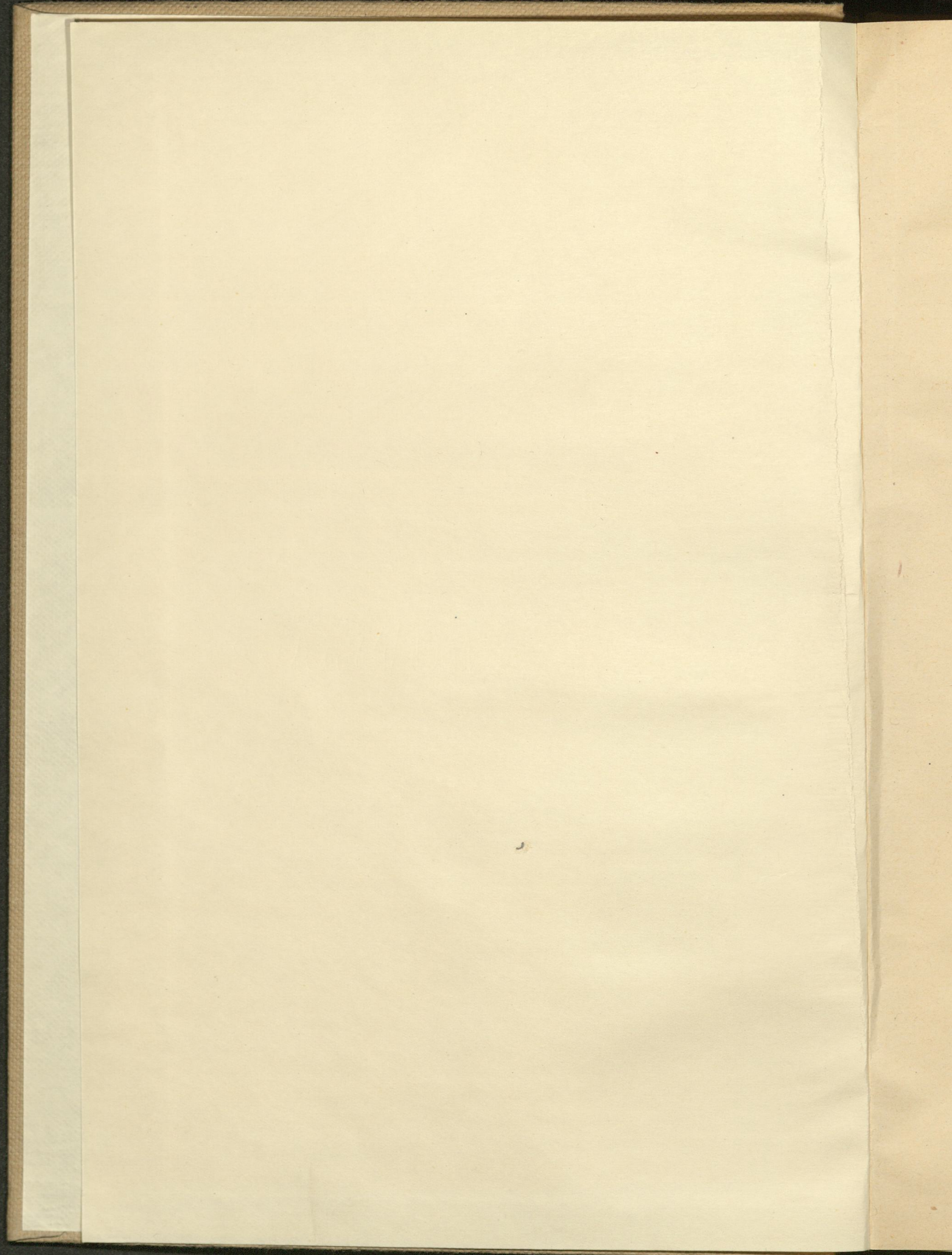
S. ZIMMERMANN

PSIHOLOGIJA

NAUKA O DUŠEVNOM ŽIVOTU

ZAGREB 1941

PSIHOLOGIJA

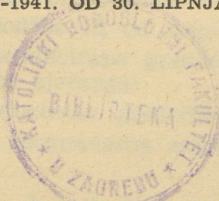
ZA SREDNJE ŠKOLE

NAPISAO

Dr. STJEPAN ZIMMERMANN
SVEUČILIŠNI PROFESOR

TREĆE IZDANJE

OVA JE KNJIGA ODOBRENA KAO PRIVREMENA
ŠKOLSKA KNJIGA ODLUKOM MINISTARSTVA
NASTAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE BR.
16689-1941. OD 30. LIPNJA 1941.

ZAGREB 1941.

IZDANJE NAKLADNOG ODJELA HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE

PSIHLOGIJA

ZA SREDNJE ŠKOLE

KATIBA

DR. STJEPAN ZIMMERMANN

SVBUOLLSNI PROFESOR

S-10474/1941

ZDANJE

OVA JE KNJIGA DOBRANA KAO PRIVREMENA
ŠKOLSKA KNJIGA ODLUKOM MINISTARSTVA
NASTAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE BR.
10089-1941. OD 30. TRPNJA 1941.

ZAGREB 1941.

SADRŽAJNO KAZALO

Predgovor	V
---------------------	---

EMPIRIJSKA PSIHOLOGIJA

Uvod

I. Što to znači: duševni život?	2
II. Psihologija kao nauka o psihičkom životu	5
III. Kako su doživljaji zavisni od tijela?	14

Prvi dio

O različnim doživljajima spoznavanja

Prvi stepen spoznavanja

I. Kakav je to doživljaj: osjetilni opažaj ili percepcija?	33
II. Opažajni (perceptivni) elementi — osjeti ili senzacije — i njihova spojidba ili sinteza	34
III. Osjetne kakvoće i jačine	40
IV. O različnim vrstama osjeta napose	45
V. Opažajna objektivacija i sinteza (spoj osjetâ)	58

Drugi stepen spoznavanja

I. Kakav je to doživljaj: predodžba?	67
II. Kako nastaju predodžbe ili od čega zavisi reprodukcija?	70
III. Nepromijenjeno reproducirane predodžbe (zapamćene predodžbe ili predodžbe sjećanja)	76
IV. Promijenjeno reproducirane predodžbe	83
V. Prvi i drugi stepen spoznavanja zajedno s prijelazom na treći stepen	89

Treći stepen spoznavanja

I. Misaoni sadržaji svijesti	91
II. Postanak pojmova	98
III. O suđenju i izvođenju	105

Drugi dio

O doživljajima čuvstvovanja

I. Psihologijsko opisivanje čuvstvenog života	115
II. Različite čuvstvene pojave	122

Treći dio

O doživljajima teženja i voljnog djelovanja

I. Čovjek i njegova aktivnost u svijetu	125
II. Nastojanje (teženje)	127
III. Htijenje	134

Četvrti dio

Jedinstvena cjelina svijesti

I. Razvitak duševnoga života	141
II. Sintetička cjelina duševnoga života ili jedinstvo svijesti	143
III. Svijest i pažnja	152
IV. Aperceptivno spajanje ili svjesno objašnjavanje u spoju (sintezi) s duševnom cjelinom	158
V. Jedinstvo svijesti i doživljaj jastva	164

FILOZOFIJSKA PSIHOLOGIJA

Problem duše

I. Nazori o eksistenciji jastva	171
II. Je li jastvo tjelesne (materijalne) naravi?	174
III. Sveza ljudske duše s tijelom	178

DODATAK PSIHOLOGIJI

Život u svijetu kao filozofijski problem	181
Povijest psihologijske nauke	187
Pogled na suvremenu psihologiju	193
Psihologija prema nekim duševnim pojavama napose	201
Literatura	212
Stvarno kazalo	213

IZ PREGOVORA

K DRUGOM IZDANJU KNJIGE

»Uzalud je htjeti hiniti ravnodušnost prema onim pitanjima, kojih predmet ne može ljudskoj naravi biti ravnodušan.« Ovim Kantovim riječima označena je važnost ove knjige za školsku pouku. Može li škola ostvariti svoj najviši zadatak — da omladini određuje životne putove —, ako u prvome redu ne obrati pažnju onim pitanjima, koja su misaonog čovjeka od uvijek zanimala i koja proniču sav naš život?! Zato bi trebalo, da škola posveti najveću skrb upravo izučavanju osnovnih pitanja o čovjekovu životu i o svijetu: jer samo pribiranjem raznovrsnog znanja ne postiže se izgradnja ličnosti.

Taj je cilj bio odlučan za sadržaj ove knjige. Kad se drži u vidu, da malone svi daci, pošto ostave srednju školu, ne dolaze više nikada u priliku da izučavaju životna pitanja, promašen bi bio zadatak škole već i samim tim, kad bi se htjela Psihologija suziti na neki skraćeni opis najznatnijih psihičkih pojava. Naučna se osnova ima da prilagođuje životnim potrebama i ciljevima škole, a ne obratno! Najglavniji je zadatak školskog obrazovanja: pružiti đaku naučnu orijentaciju u onim pitanjima, od kojih zavisi ukupni nazor o svijetu s direktivom za život.

Za ova će pitanja nastavnik zainteresirati svoje đake konstatiranjem činjenice, da je on s njima zajedno tek jedan dijelak ukupnog fizičkog svijeta — jedan u vidu cjeline neznatan dio, koji u omeđenom vremenu eksistira, koji svojim životom nastaje i nestaje kao i druge fizičke pojave u svijetu. Ovaj po svojoj realnosti za svakog čovjeka najintimniji fakat nameće znamenita pitanja: je li čitav život čovjekov samo fizički događaj, zar sve tekovine duha ljudskog, sav kulturni napredak u znanosti i umjetnosti, sva herojska nastojanja volje ljudske, i sve ostalo, što zovemo »duševni život« svakog pojedinca, — zar sve to nije nego fiziološki proces u okviru tjelesne organizacije čovjekove? Odgovor na ovo fundamentalno pitanje ima se tražiti na području psihologije, koja u čovjeku istražuje granicu, na kojoj fizički svijet prelazi u — psihički ili

duševni život. Tek na osnovi psihologijskog studija postaje moguće kritičko prosuđivanje neopravdanosti materijalističkog naziranja o svijetu i o čovjeku.

U psihologiji treba dakle da đak upozna pojedine doživljaje po njihovoj naravi i uvjetima njihova nastajanja. Psihologija daje odgovore na pitanje: na koje načine dolazi čovjek do znanja, u čemu sastoji njegov čuvstveni i voljni život? Zadatak je psihologa, da razmotri sve one pojave, u kojima se očituje svijest ljudska.

Priručnik ne može da sasvim nadomjesti nastavnika, jer i škola nije za — samouke. Jedan će nastavnik na pr. početi time, da upozori, kako čovjek koješta znađe i to na različite načine: da je $2 \times 2 = 4$, da je živio Aleksandar Veliki, da je zemlja okrugla i da se okreće oko osi i t. d. A svaki čovjek znađe i to, da koješta doživljava... Drugi će možda nastavnik upozoriti na položaj čovjeka u svijetu. Treći će najprije objasniti izraz »fizičke pojave«. Četvrti će istaknuti, da se među naučnjacima nalaze i dušoslovci ili psiholozi. Peti će možda spomenuti vjerovanje u dušu i t. d. Udžbenik očito ne može da sve te načine obuhvata; njegova je zadaća, da nastavniku i đaku zajedno pruži stvarno izrađeni materijal.

Nastavnik će možda u prvom satu predavanja objašnjavati čitav Uvod lakim pripovjedalačkim načinom, da tako pripravi svoje učenike za točnije tumačenje u slijedećem satu. Temu o »životu u svijetu« može objašnjavati, recimo, ovako: Za ovaj stol, ploču, klupe... kažemo, da ne žive; a konj, mačka, ptice, ribe... žive, — koliko gledaju, slušaju, kreću se i t. d. Već i za biljke možemo kazati, da žive, jer se prehranjuju i rastu; a katkada možemo jedan dio biljke presaditi, da ne uquine, nego se dalje razvija. U svijetu ima dakle neživih i živih bića (stvorova). A dakako, i čovjek spada u živi dio svijeta. (Mi sad ne ćemo pitati, kako velik je svijet, od čega sastoji, kada i kako je nastao; kako se razlikuje živo od neživa, otkuda je u svijetu život i t. d.? Na ova i druga neka pitanja o svijetu i o životu nastoje da svojim umovanjem odgovore »filozofi«.) — »U čemu sastoji vaš život?« Nastavnik će u dijaloškoj formi s učenicima upozoriti, da »živo tijelo« (organizam) kod čovjeka nazivamo onda, kad srce, pluća, želudac, oči, uši i svi drugi dijelovi tijela (organi) rade ili funkcioniraju: jer kad svi organi prestanu raditi, čovjek time prestane živjeti. Ali živo tijelo ili tjelesni život ne znači kod čovjeka čitav njegov život; ta svaki učenik dobro znađe — on je sebi toga »svijestan« —, da je u svom životu mnogošta vidio i sada koješta vidi, da je svašta čuo i sad čuje, da se koječega sjeća, da može pamtiti, da se katkad veseli ili da je žalostan, da se može odlučiti na učenje i t. d. Svaki čovjek imade svaki dan svoje doživljaje: a oni

ukupno sačinjavaju »duševni život«. Svakako dakle sastoji život od različitih doživljaja: znanja, čuvstvovanja i htijenja (teženja). — »Je li vam tijelo potrebno za vaše doživljaje?« Nastavnik će govoriti o oku, uhu i drugim osjetilima, koja služe čovjeku kao vrata, kroz koja ulaze boje, zvukovi i t. d. Pa kao što od izvanjskih kućnih vrata vode različni hodnici i stube do stana, tako su oko, uho, jezik, nos i neka vratašca u koži spojena pomoću živaca s mozgom. Izvanjski svijet (svjetlost, zvuk...) »podražuje« osjetilne aparate, živci se »uzbude« — i čovjek »osjeća« boje, zvukove..., te na taj način »opaža« stvari u izvanjskom svijetu. — Ovo još dakako ne može biti dosta, da znademo o našim doživljajima, nego treba da upoznamo sve doživljaje, koji sačinjavaju naš duševni ili psihički život. Ukoliko se ovim poslom bavimo, zovemo se »psiholozi«, a naša nauka »psihologija«. »Kako psiholog upoznaje doživljaje?« Ovo pitanje može nastavnik objašnjavati priprostim primjerima: kako na ulici »promatramo« neku veliku kuću, kako promatramo uređaj neke tvornice, kako botaničar promatra biljku, a kemičar na pr. vodu. Mi promatramo cjelinu po njezinim sastavnim dijelovima svakome zasebice (analitički), a zatim njihovu sastavljenost (sintezu). Ovim putovima (metodama) ide i psiholog.

Nastavnik, koji s valjanom pripravom i »svom dušom« nastoji protumačiti svojim učenicima svakidašnje pojave i tajnovite događaje duševnog života, naći će dovoljno načina, da se posluži gradivom ove knjige, tako da utre putove, kojima će svaki đak samostalno — izučavajući knjigu — upoznavati sebe. Naravno da se ova knjiga ne uči »od korice do korice« napamet, jer bi onda zaista bila teška; ona je sastavljena na pretpostavci, da mora otvoriti puni naučni vidik na duševni život i na sva ona pitanja, koja su s njime u vezi. Koje će dijelove knjige odabrati nastavnik i do koga će stepena pojedini đak svladavati naučno gradivo — to je toliko nestalno mjerilo, da se po njemu nema ravnati izradba knjige. Zato će svaka bojazan pred opsegom i sadržajem knjige otpasti, kad se uoči znamenitost cilja, koji se postizava psihologijskim izučavanjem, i kad se ovo izučavanje podijeli na školu i na izvanškolski život. U tome je značenju i opravdan poslovični zahtjev, da »ne učimo za školu, nego za život«.

Prema raspoloživom i preusko odmjerenom vremenu nastavnik će možda tek izuzetno i s pojedinim đacima dospjeti da tečajem jedne školske godine iscrpe čitavo gradivo. Možda će se zadovoljiti time, da neke dijelove objasni samo u tu svrhu, kako bi svoje đake potakao, da uz knjigu i nadalje samostalno rade. — Da se vidljivo obilježi granica između osnovnog, za sve đake obveznog psihologijskog gradiva i njegova proširenja, podijeljena je čitava knjiga na krupnija i

sitnija slova. Već ovim izvanjskim načinom dobiva nastavnik neku uputu za samostalno izbiranje školskog gradiva. Uostalom, opetujem, čak ne treba da uči psihologiju napamet, nego je nastavnikov zadatak, da otvori razumijevanje za knjigu; a ovakvom zajedničkom suradnjom ne će ni ova knjiga biti daku teža, nego što su drugi školski predmeti. Sigurno ne bi lakša bila, niti bi svojoj svrsi odgovarala, da donosi definicije bez potpunog objašnjenja ili da skraćuje gradivo na štetu cjeline i dušine duševnog života. Prema tome obrazloženo je očekivanje, da će ova knjiga korisno poslužiti početniku, a i svakom inteligentu, koji treba da se zanima za — duševni život.

U Zagrebu, 1941.

Prof. Zimmermann

UVOD

»Psihologija« je složenica prema grčkoj riječi *psihé* = duša i *lógos* = nauka, te bi prema tome značila nauku o duši. Tako ju je shvaćao i veliki grčki filozof, osnivač psihologije Aristotel (384.—322.). Njemu je izraz »duša« imao drukčije značenje, nego što je suvremeno: dušom se nazivalo sve, što god živi na bilo koji način, svaki izvor ili uzrok života i sve životne pojave, po kojima živu prirodu razlikujemo od nežive. Predmet psihologijskog izučavanja bijaše sve životno ili duševno (psihično).*

Danas se obično kaže duševno ili svijesno, t. j. sve, što god doživljavamo ili što se u nama događa tako, da mi za to znademo. Biljevni život ne pokazuje svijesti i stoga on ne ide u predmet psihologije. Njezin je predmet izučavanja u prvom redu svijesni život čovjeka, a zatim također životinjski život, koliko pokazuje sličnost sa čovjekovim životom. Tjelesni život ne dolazi u obzir za psihologiju, osim ukoliko je s njime povezan duševni život.

Je li duševni život isto što duša? Neki psiholozi drže, da su oba izraza istoznačna, ali je ispravnije, ako im značenje razlikujemo tako, da »duša« znači izvor duševnog života, njegov uzrok i nosilac (subjekt). Izučavanje duše u tome smislu moguće je istom onda, kada upoznamo sam duševni život: on je prvi i glavni predmet psihologije. Koliko se psihologija bavi pojavama duševnog života, ona je iskustvena ili empirička, a duša je zasebni predmet filozofijske psihologije.

Sad je jasno, da ova knjiga po svome naslovu obuhvata iskustvenu psihologiju ili nauku o duševnom životu. Treba to pobliže protumačiti.

* Ne valja zamjenjivati izraze psihički i psihologijski. Prvi izraz znači isto što duševan, a drugi označuje nauku o duševnom ili psihičkom. Nauka u ovoj knjizi bit će psihologijska (psihologička) — za razliku od svakog drugog naučnog znanja, a predmet toga znanja bit će sve ono, što je psihično. Naziv »psihologija« prvi je, čini se, za svoja predavanja upotrebljavao Melanchton, a kao naslov knjige dolazi kod Gorklenija krajem 16. st. Prevladao je taj naziv tek u 19. st., a pred tim je uobičajena bila »nauka o duši«, jer je i Aristotelova, prva sustavna psihologija imala naslov »O duši« (grč. *Peri psihés*).

I. ŠTO TO ZNAČI: DUŠEVNI ŽIVOT?

1. Zbroj doživljaja

Primjer: Đak sjedi u sobi kod svoje knjige i opaža kroz prozor, kako divno sunce sja. Učenje postaje mu neugodno, a pogled na sunčanu livadu izaziva u njemu osjećaj ili čuvstvo ugodnosti. On sebi predočuje ono mjesto, gdje sada njegovi drugovi vjerojatno igraju nogomet, i on poželi da ode onamo. Ali znade, da će biti u školi pitan, pa ovako prosuđuje: »Ostanem li kod kuće, naučit ću zadaću i dobro ću u školi odgovarati, a da odem na igru, stigla bi me nevolja u školi«. Zato đak odluči svojom jakom voljom da nastavi učenje.

Koliko ima ovdje različitih doživljaja! Opažanje + čuvstvovanje + predočivanje + suđenje + htijenje. Svi se ovi doživljaji sastavljaju zajedno u jednu cjelinu. Tako od jutra do noći svakodnevno svi doživljaji kod pojedinog čovjeka sačinjavaju zajedno njegov duševni život.

2. Doživljaji pripadaju pojedinom ja

Đak ima svoje doživljaje; ja imam svoje doživljaje, ti svoje i svak imade svoje doživljaje. Moji doživljaji ne mogu postojati bez mene, bez moga »ja«. Zato kažemo, da su moji doživljaji u meni; kad god ja nešto doživljam, svaki put se u meni (u mome ja) nešto zbiva ili događa. Moji doživljaji pripadaju meni, i u toliko sam ja nosilac ili subjekat svojih doživljaja. Zato možemo doživljaje nazvati subjektivni ili ja-stveni događaji.

3. Doživljaji i znanje o njima

Svaki čovjek znade za svoje doživljaje bez oka ili uha, t. j. bez osjetilnog ili izvanjskog posredovanja, pa zato kažemo, da za njih znade neposrednim ili unutrašnjim opažanjem; to će reći, svak ih sam u sebi opaža (zato kažemo usebno opažanje). Psihičke su dakle pojave nazočne u neposrednom opažanju svakog pojedinca.

Znanje, koje dobivamo iz opažanja, zovemo iskustvo ili empirija. Izvanjskim opažanjem dobiveno znanje o prirodi nazivamo izvanjsko iskustvo, a unutrašnjim opažanjem stečeno znanje o doživljajima zovemo unutrašnje ili neposredno iskustvo. Psihičke pojave ili doživljaji — koliko pojedinac za njih znade iz neposrednog opažanja — sačinjavaju unutrašnje iskustvo svakog čovjeka.

Obično ne kažemo, da čovjek za svoje doživljaje znade utoliko, što ih u sebi opaža ili usebno iskušava, nego da utoliko znade, što je o njima sebi svijestan ili što imade svijest o njima. »Ja sam sebi svijestan svojih doživljaja« znači: oni su usvijesni — t. j. u mojoj se svijesti nalaze, u njoj su sadržani — i ja za njih znadem (oni su meni svjestiti). Od jutra kad se probudi, pa do noći kad usne, a i u snu imade čovjek različiti doživljaja, za koje on znade ili kojima je više ili manje svijestan. A svi doživljaji iz dana u dan sačinjavaju, rekosmo, čitavi duševni život čovjekov: počevši od onog gledanja i slušanja, kojim dijete prvih dana iza svog rođenja osjeća svjetlost i glasove, te od prvih njegovih tjelesnih pokreta za životno održanje, kroz sve doživljaje mladosti i dalje — svakim se trenom tako reći izmjenjuje stanje naše svijesti t. j. nastaju novi doživljaji, koji ukupno sačinjavaju cjelinu duševnog života.

Doživljaji i znanje o njima sačinjavaju svijest ili svijesni život čovjekov. Svijest ne znači samo skup svega onoga, što je u njoj od časa do časa sadržano ili zbroj doživljaja (svega onoga što se svijesno događa). Na svijest spada uvijek i netko, koji je sebi svijestan, ili netko, u čijoj svijesti je nešto sadržano. Ja sam sebi svijestan, ti imadeš svijest o nečemu, i oni su sebi svijesni. Kao što su doživljaji vezani uz pojedini ja, tako ovaj isti ja znade za svoje doživljaje, t. j. pojedini ja je sebi svijestan svojih doživljaja.

Kad mi dakle govorimo o svijesti, razlikujemo dvoje: 1. mnoštvo različitih doživljaja, i 2. onaj ja, koji doživljava i znade za svoje doživljaje. Time što je mnoštvo doživljaja vezano uz jedan ja, dobiva mnoštvo različitih doživljaja jedinstvenu cjelinu; to nazivamo jedinstvo svijesti.

»Doživljaj« znači (u psihologiji) takav događaj, kome je nosilac (subjekat) svijesni ja; koliko je opažan ili svjestit, zovemo ga duševna pojava.

Kad sada gledam ovu knjigu, ja sam sebi toga doživljaja svijestan: znadem, da ja sada gledam, doživljujem, t. j. gledanje je moje, vezano je uz ja ili uz mene, koliko upravo doživljujem. Tako je kod svakog doživljaja, na pr. ako sada čujem, dotičem, sjećam se, želim, hoću... — svaki put je uključen ja, koji znade za svoj doživljaj. Svaki doživljaj pripada meni, ja sam njegov nosilac (subjekt), meni je on nazočan, u meni on postoji (eksistira): to ja znam, toga sam sebi svijestan. Svijest je doživljaj, koliko je poznata njegova prisutnost jastvu ili njegov jastveni opstanak; t. j. svijest kaže, da je ovaj doživljaj tu, u mojem ja ili u meni. Time još ne raspoznajem, što je taj doživljaj i kako se od drugih razlikuje; to spoznajem pažnjom, promatranjem (i time postajem psiholog). Svijesno stanje nije stvarno različito od pojedinog doživljaja ili jastvu pripadnog (= duševnog) događaja — gledanja, slušanja, sjećanja, razmišljanja... —, t. j. kad god nešto doživljujem, ja ujedno znadem za svoj doživljaj.

4. Po čemu se psihičke pojave razlikuju od fizičkih (materijalnih, tvarnih, tjelesnih)?

Psihičke su pojave, rekosmo, pojedini doživljaji, na pr. jedan vidni opažaj, čuvstvo radosti, misao (ideja), odluka volje. Fizičke su pojave na pr. svjetlost, toplina, pokreti tijela. Po čemu nam je poznata razlika između oba pojavna niza.

a) Poznato nam je (iz točke 2.), da doživljaji pripadaju pojedinom ja. Toga nema kod fizičkih pojava.

b) Poznato nam je (iz točke 3.), da doživljaji nijesu pristupni izvanjskom ili osjetilnom opažanju, osim koliko ih doživljajni subjekt izvanjski očituje. Fizičke su pojave pristupne svačijem opažanju.

Poznato nam je također, da su nam doživljaji sami po sebi svijesni, dok fizičke pojave bivaju svjestite po nekom doživljaju, na pr. ukoliko gledam, dotičem i t. d.

c) Doživljaji nemaju fizičkih svojstava, na pr. misao nema nikoje boje, ni veličine, težine i t. d., dok su tjelesa velika, okrugla, teška... Ima doduše nekih doživljaja, koji pokazuju tjelesna svojstva, na pr. kada dodirno osjećamo protežnost, ali kod nekih (neosjetilnih) je to sasvim isključeno, na pr. kod mišljenja, htijenja, čuvstvovanja. Svijesni doživljaj nije crven ili protežan (prostoran), nego se u svijesti — kad na pr. gledam crvenu jabuku — nalazi viđeno crveno, koliko pripada mojemu opažanju toga predmeta (jabuke). Budući da naši doživljaji nemaju tjelesnih svojstava, zato i nijesu pristupni osjetilnom opažanju (kao što je rečeno pod b): doživljaj gledanja ne možemo gledati niti slušanje slušati.

d) Tjelesa možemo mehanički rastavljati, kemički rastvarati, prostorno mjeriti, dok je to nemoguće kod svijesnih događaja.

e) Ja mogu znati za samog sebe ili za svoj »ja«, t. j. doživljam svoje jastvo, koliko se na nj osvrćem (reflektiram), a ni toga nema u tjelesnom svijetu. Tu nema ni one jasnoće i razgovijetnosti, koju nalazimo u svijesnom životu. Za tjelesno gibanje ne možemo reći, da je slobodno, kao što je volja u svojim činima (hoću — neću). Istina, ljepota, dobrota nema za sama tjelesa nikojeg značenja; znanost, umjetnost, ćudoređe, pravo... imade vrijednost samo za duševni život i samo u njemu nastaje. Nauka o spoznaji (logika), o ćudoređu (etika), o umjetnosti (estetika) i matematika sadržava »idealne« predmete, koji su plod mišljenja. Kulturna se povijest nikako ne može svesti na prirodnu uzročnost, gdje iz jednoličnih uzroka nužno slijede istovrsni učinci. Osim tjelesnih sila (uzroka) postoje netjelesne ili duševne sile, koje utječu na tjelesne i njima ravnaju — stvarajući tehniku i svu civilizaciju.

II. PSIHLOGIJA KAO NAUKA O PSIHIČKOM ŽIVOTU

5. Predmet (objekat) psihologije

Pošto smo povukli granicu između psihičkih i fizičkih pojava, lako ćemo razumjeti, da psihičke pojave moraju biti predmet jedne posebne nauke; a tu nauku zovemo psihologija. Ona je nauka o psihičkom životu, koliko nam se svijesno pojavljuje.

6. Cilj psihologije

Upoznavati duševni život znači u prvom redu odgovoriti na pitanje: šta su pojedini doživljaji i kako se oni međusobno razlikuju? Na pr. šta je to osjećati i opažati izvanjski svijet; šta znači misliti; kakav je to doživljaj htjeti; po čemu se razlikuje pojam od suda; kakvih imade čuvstava, i t. d.

Ali nije dovoljno, da samo znademo, šta jest pojedini doživljaj, nego treba još nešto znati. Budući da naš duševni život nije kao gomila mrtvog kamenja, nego se doživljaji jedan za drugim razvijaju, jedan u svezi s drugim nastaje, zato je potrebno odgovoriti još i na ovo pitanje: kako nastaje pojedini doživljaj? — Odgovor na ovo pitanje bit će potpun tek onda, kad budemo znali, kako od pojedinih doživljaja nastaje svijesna cjelina, t. j. kako je od pojedinih duševnih događaja sastavljena ili izgrađena cjelina.

Ako je netko psiholog, te se za ova dva pitanja zanima i želi na njih odgovoriti, onda je odgovor na ta dva pitanja cilj psihologijskog izučavanja. Cilj je dakle psihologije upoznavati duševni život, t. j. odgovoriti:

I. šta je ili kakav je pojedini doživljaj, zatim

II. kako nastaju pojedini doživljaji i kako nastaje njihova sastavljena cjelina?

7. Zadaća psihologije

Kako ćemo duševni život upoznavati ili kako ćemo postići cilj psihologije? Ovo pitanje može i ovako glasiti: kako ćemo saznati: I. šta su naši doživljaji, i II. kako oni nastaju pojedince i u cjelini?

K I. Ja znadem, šta je neka stvar, kad je znam opisati; a prema tome ćemo i na I. pitanje odgovoriti, ako znademo pojedine doživljaje opisati.

Prva je dakle zadaća psihologije, da pojedine doživljaje opiše. Na taj ćemo ih način donekle već upoznati.

svaka prava nauka, općenito za sve ljude s obzirom na njihov duševni život. — A osim toga, i s obzirom na vlastite svoje doživljaje imade psiholog dosta poteškoća kod samopromatranja. Jer promatrajući svoje doživljaje psiholog ih ne može zaustaviti ili po volji izazivati, niti ih može po volji mijenjati, nego ih obično može opažati po sjećanju, kad su već minuli. — Ali je samopromatranje uza sve te nedostatke glavni izvor psihologije, jer svaki pojedinac pažljivo opažajući vlastite doživljaje upoznaje ih onako, kako su mu neposredno nazočni, t. j. ne upoznaje ih tek posredovanjem govora ili nekih tjelesnih kretnja (kojima se duševni doživljaji izražavaju ili očituju). Samopromatranje služi psihologu kao uputa, kad promatra doživljaje kod drugih ljudi po sličnosti (analogiji) s vlastitim doživljajima.

b) Psiholog naime može i druge ljude promatrati s obzirom na njihov duševni život. To je posredno promatranje, jer je moguće samo u onim slučajevima, kad opažanik (promatranik) neki svoj doživljaj očituje ili izrazi (manifestira) izvanjskim znakom, na pr. govorom ili izražajem na licu i t. d.

Bilješka. Psiholog se zanima u prvom redu za ono, što je kod svih odraslih ljudi karakteristično (tipično) ili svima zajedničko. Utoliko je psihologija opća. — Ali psiholog se uzato još zanima za pojedinačne osobine ili razlike (diferencije), i utoliko se bavi diferencijalnom psihologijom, na pr. promatrajući duševnost zločinaca (kriminalna psihologija) i duševno bolesnih ili patološki abnormalnih ljudi (patopsihologija). Diferencijalna se psihologija zajedno s općom naziva kadgod individualna.

Psiholog se još napose zanima za duševne pojave, kojih kod samog sebe ne može razmotriti. On se bavi duševnim razvitkom kod djeteta, i tako je nastala psihologija djeteta. Štoviše, psiholog će i kod životinja naći neke sličnosti sa svojim duševnim životom (životinjska psihologija). Pojedini čovjek imade također koješta zajedničko s drugim ljudima koliko je s njima u društvu (kao socijalno biće), na pr. različite običaje, jezik, religiju i t. d., a sve to može smatrati izrazom nekih zajedničkih duševnih pojava. O tome raspravlja socijalna psihologija ili psihologija naroda. — U životinjskom, dječjem i društvenom životu može psiholog da promatra postepeni razvitak, pa zato ove grane sačinjavaju t. zv. genetičku psihologiju. Ona nadopunjuje opću psihologiju (koja je u ostalom također genetička, jer objašnjava ili tumači postanak i razvitak pojedinih doživljaja).

c) Fizičar, kemičar i drugi prirodoslovci mogu proučavati ili nastojati da upoznaju prirodne pojave s pomoću pokusa ili eksperimenta. To će reći, oni mogu na različite načine (s pomoću nekih sredstava) pokušati da nastane neka pojava, t. j. da se nešto dogodi, na pr. toplinom mogu se izazvati različite pojave i t. d.; zato kažemo, da se pokusom neka pojava može izazvati ili provocirati. — Zatim se mogu mijenjati uvjeti ili prilike, uz koje će ta pojava nastati ili se promijeniti. Ovakvim mijenjanjem ili variranjem upoznaje prirodoslovac neku

pojavu ili čitav niz pojava s obzirom na stalnu međusobnu svezu; on upoznaje pravilnost ili zakonitost prirodnog događaja. Zato su prirodne nauke točne (eksaktne) t. j. sigurne u svojim rezultatima.

Ovom se metodom već odavna pokušalo i u psihologiji, a u novije doba znamenit je osobito E. H. Weber, zatim G. Th. Fechner, a napokon je (g. 1875. u Leipzigu) W. Wundt osnovao prvi institut za eksperimentalnu psihologiju (danas ima takvih instituta po svima većim svjetskim učilištima).

Htjele su se naime i pojedine duševne pojave upoznati na taj način, da se nekako izazovu i pod različitim prilikama ili uvjetima mijenjaju. Uzmimo jedan doživljaj; na pr. kad nešto gledam ili slušam. Kod tih doživljaja nema nikoje sumnje, da su zavisni od oka i uha, na koje djeluje svjetlost i zvuk; a sve ono, od čega su doživljaji zavisni, tako te bez toga ne bi nastali, zovemo uzroci doživljaja. Ako uzroke pod različitim prilikama variramo, svakako će i sâm doživljaj kao njihov učinak (efekat) pri tom varirati. A to i ne znači drugo nego da eksperimentalno upoznajemo doživljaj, t. j. da mu na taj način možemo protumačiti postanak i njegove sveze. Tako se je eksperimentalno saznalo, da vidno opažanje, na pr. kad gledam ovaj stol, peč ..., zavisi od izvjesnih događaja u vidnom živcu i od pokretnih događaja nekih mišića; a variranjem na pr. različitih utega na ruci mogu se — dakako s izvjesnim pravilnim postupkom — konstatirati različiti učinci u doživljajima osjećanja težine.

Psihologijski eksperimentator može dakle utjecati na svjetlost, zvuk, toplinu ... t. j. na one fizičke procese, koji djeluju na naše tijelo (oko, uho, kožu ...). Takve procese zovemo podražice, a njihov tjelesni utjecaj ili njihovo djelovanje na tijelo zovemo podraživanje ili podražaj. Imade nesamo fizičkih ili izvanjskih podražaja (na pr. svjetlost, zvuk, miris, toplina ...), nego i unutrašnjih, koji se nalaze u našem tijelu. Zavisno od podražaja nastaju živčana uzbuđenja, kojima se bavi fiziologija. Koliko psihologijski eksperimentator ispituje psihičke događaje u svezi sa živčanima, bavi se fiziologijom psihologijom. Ona dakle proučava svezu duševnih pojava sa živčanim uzbuđenjima.

A koliko psihologija ispituje svezu duševnih pojava s fizičkim procesima ili podražicama, zove se psihofizika. Ona nastoji, da mjerenjem podražica upozna psihičke fenomene. Same ove fenomene ne možemo mjeriti, jer nemaju prostornih dimenzija, kao tjelesa; ali ih možemo svesti na tjelesne pojave, koje se dadu mjerenjem odrediti i prema ovima odmjerujemo duševne pojave, i to s obzirom na njihovo trajanje i jačinu (kako ćemo podalje saznati).

Eksperimentiranje nije ograničeno samo na svezu duševnih događaja s tjelesnima, time što eksperimentator za duševne pojave traži fiziologijske uvjete. Eksperimentirati se može i tako, da se osobi, s kojom se prave pokusi, stavljaju različita pitanja s izvjesnim ciljem i po nekoj osnovi (planu), na pr. da eksperimentator ispita kod opažanika njegovo pamćenje ili pažnju ili fantaziju ili inteligenciju ili volju. Pri tome mora opažanik sebe promatrati i izvijestiti o svome doživljavanju. Mogu se dakle eksperimentalno proučavati i one duševne pojave, za koje je teže naći pripadne fiziologijske pojave.

Pokusnim ispitivanjem kod mnogih ljudi možemo pojedinačno njihovo samopromatranje korigirati i usavršavati; a to i jest svrha eksperimentu, da protumači duševne pojave s obzirom na fiziologijske uvjete i da upotpuni samopromatranje.

Koliko se psihologija služi eksperimentalnom metodom (= eksperimentalna psihologija), ona spada u okvir čitave iskustvene ili empirijske t. j. na promatranju osnovane psihologije; prema tome nije istoznačno eksperimentalna i empirijska psihologija. Mi možemo naime koješta empirijski znati, t. j. na osnovi opažanja — osjetilnog i usebnog —, da nam pri tome nije potreban nikakav pokus; tako i bez pokusa možemo doživljaje pažljivo opažati: a to znači empirijski ih upoznavati.

Čista psihologija promatra samo psihičke pojave i odnose među njima, a ne obazire se na fiziologijske i fizičke procese, od kojih zavise psihičke pojave; zbog toga se ona manje služi eksperimentalnim metodama, premda nije pokus za nju sasvim nemoguć, i prema tome nema opreke među eksperimentalnom i čistom psihologijom.

Bilješka 1. Samopromatranje i eksperimentat

Iz rečenoga se razabira, da eksperimentat ne isključuje potrebu samopromatranja, već da je nasuprot uključuje ili pretpostavlja. Prvo zato, jer eksperimentator može na opažaniku s pokusnim pomagalicama promatrati pojedine doživljaje samo onda i toliko, kad ih je donekle već sam kod sebe upoznao samopromatranjem. A drugo, i opažanik može (govorom i kretanjama) izražavati svoje doživljaje i opisivati ih samo, koliko ih upozna samopromatranjem. U psihologijskom su eksperimentu zapravo kombinirana dva promatranja: opažanik na osnovi samopromatranja izražava svoje doživljaje, a eksperimentator ove izražaje promatra prema postavljenom cilju i zadatku.

Ipak se eksperimentalno dadu izraziti neki duševni događaji (proces, zbivanja), kojih nikako samopromatranjem ne možemo upoznati; na pr. mi ne možemo iz samoopažanja potpuno saznati, od česa je zavisna doživljaj htijenja, ili šta se sve događa kod pamćenja ili kod čitanja. Upravo kod čitanja i pisanja čini se, kao da je to sasvim jednostavan doživljaj, ali se pokusima dokazalo protivno, t. j. da je to veoma sastavljen (složen, kompleksan) doživljaj. On je naime zavisan od različitih fiziologijskih procesa: vidnih (optičkih), slušnih (akustičkih), kretnih (motornih), kojima treba još pribrojiti i proces razumijevanja (apercipiranja) onoga, što je pročitano. U jednoj se riječi obično i ne pročitaju sva slova, nego samo pojedina ili se dobije jedan glavni utisak od čitave riječi.

Prednost je eksperimenta prema čistom samopromatranju, kako već napomenusmo, u tome:

1. što možemo duševni jedan događaj izolirati ili zasebno promotriti;
2. što jedan doživljaj možemo provocirati tako, da se nepromijenjen ponavlja; to se postizava time, da postavljamo jednake vanjske (podržavanje) uvjete;
- napokon 3. što doživljaj možemo provocirati promijenjeno. Na taj način možemo doživljaje lakše upoređivati.

Eksperimentalnim promatranjem analiziramo duševni događaj, te ga time genetički tumačimo. Osim toga još eksperimenat korigira samopromatranje. Kad jednu svijesnu pojavu hoćemo protumačiti genetički t. j. kako ona nastaje ili kako biva, nije dovoljno, da nju samu promotrimo. A nije zato dovoljno, jer koliko pojava nastaje, ona je zavisna od druge neke pojave. Mi dakle moramo promotriti svezu jedne pojave s drugom. Svijesna pojava može da bude zavisna i od neke takve pojave, koja nije ni pristupačna samopromatranju; na pr. svijesna pojava gledanja neke boje, slušanja nekog glasa... zavisi od živčanih ili fizioloških događaja. Kad se nekadašnji moj doživljaj ponovno javlja ili reproducira u svijesti, on nastaje zavisno od nekih drugih doživljaja, s kojima je u stalnoj vezi udružen. Takvu vezu mogu upoznati samo onda, ako doživljaje u više slučajeva međusobno promotrim. Tek ovakvi ponovno opaženi slučajevi uvode me ili induciraju u poznavanje stalne njihove sveze, na osnovi koje neki doživljaj u svijesti ponovno nastaje. Stalne sveze u bivanju pojava zovemo zakonitost. Napose je važna uzročna zakonitost, koja sastoji u tome, da je svako bivanje neke pojave zavisno od uzroka t. j. od nečega, bez česa ne bi pojava ni existirala. — Mi dakle ne možemo upoznati zakonitost jedne pojave, t. j. ne možemo joj nastajanje protumačiti bez induktivno-opažajne metode.

Bilješka 2. Fiziologija o psihičkim pojavama

Neki drže, da psihologiju treba svesti na fiziologiju. Oni ne poriču da naši doživljaji ili psihičke pojave pokazuju neka obilježja ili znakove (simptome), kojima se razlikuju od fizičkih pojava; ali po ovima se posebnim znakovima zapravo očituju fiziološki procesi, tako da proučavanje duševnog života i nije drugo nego simptomatologija fizioloških procesa. Psihologija dakle ne bi imala svoj zasebni predmet niti introspektivnu metodu, nego treba da sve fiziološke događaje, pa i one koji se očituju (manifestiraju) kao svijesni život — prepusti fiziologiji kao njezin predmet izučavanja. Ovako misli jedna posebna vrsta fizioloških psihologa (osobito Rihard Avenarius).

Ali to mišljenje nije ispravno. Uzmemo li naime — po pretpostavci nekih fizioloških psihologa — da se jedino u mozgu mora naći potpuno tumačenje za sve psihičke pojave, onda moramo ipak prije toga već poznavati te pojave, t. j. točno ih odrediti (definirati). Jer ako ne znamo, koje su psihičke pojave — jamačno ih na osnovi moždanih (fizioloških) procesa ne možemo ni protumačiti. Psihologija je dakle bar toliko samostalna nauka, što mora da fiziologiji pokaže posebno svoje područje psihičkih pojava, te odredi fiziologiji zadaću njezina proučavanja. A do svojih definicija o psihičkim pojavama (doživljajima) ne može psihologija doći bez introspektivne metode.

Nadalje, zar može fiziologija odgovoriti na pitanje, otkuda razlike između pojedinih psihičkih pojava — opažanja, sjećanja, suđenja, htijenja i t. d.? Ove naime razlike nijesu kvantitativne, nego kvalitativne. t. j. kod svakog se doživljaja pita, kakav je to doživljaj, a ne koliki je (po veličini ili broju gibanja). Zato se razlike u kakvoći svijesnih pojava ne mogu nikako svesti na kvantitativne razlike mozga. Sve kad bi imali pravo fiziološki psiholozi, da se dva doživljaja samo nama usvijesno pojavljuju kao različna, ipak još treba odgovoriti: zašto mi nijesmo

sebi svjesni fiziologijskog zbivanja upravo tako kao i različitih svojih doživljaja? Zašto se doživljaji ipak pojavljuju pojedinom svjesnom subjektu kao različiti?

Na ovo pitanje jednostavno odgovaraju neki psiholozi (na pr. Münsterberg), da su svjesne pojave subjektivna strana fiziologijskog zbivanja, a tu stranu naprosto ne može psihologija upoznati. Ali moramo pitati: kako onda može fiziologija ispitivati ili izučavati ovu subjektivnu stranu? Također nikako! Fiziologijski psiholozi doduše kažu, da dvije različite svjesne pojave nastaju time, što jedno fiziologijsko stanje izazove ili prouzroči drugo stanje. Ali taj uzročni odnos između oba fiziologijska stanja opet ne možemo upoznati drukčije, nego samo na osnovi stalne ili nužne sveze između obje svjesne pojave. Dakle između tih pojava postoji također nužni uzročni odnos. Nedosljedno je priznavati fiziologijsku uzročnost, a poricati psihičku, koja nas tek upućuje da tražimo fiziologijsku uzročnost.

Kako je psihologijsko istraživanje komplicirano i onda, kad hoćemo da prikazemo samo pojedine doživljaje, razabire se otuda, što je svaki doživljaj nerazdijeljena sastavina jedne cjeline, te nema pojedinih doživljaja bez utjecaja čitave duševne cjeline. Kako da se ova duševna uzročnost svede na fiziologijsko zbivanje?! — Svakako je dakle psihologija nužna i samostalna nauka.

9. Raspored (klasifikacija) doživljaja

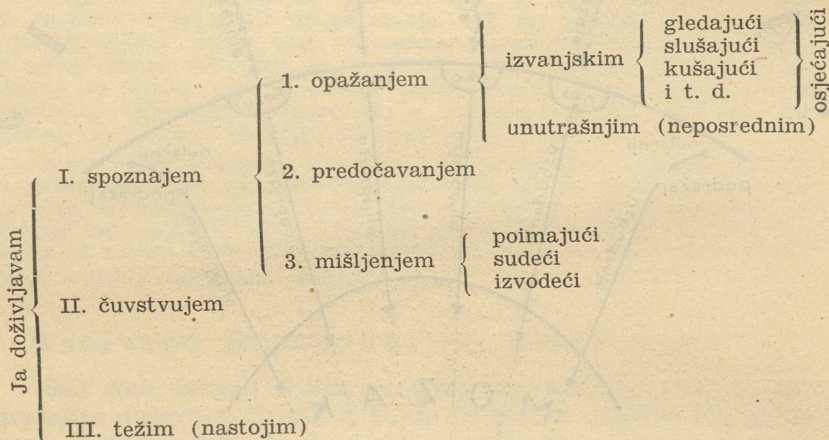
Sad smo doznali, kojim će putovima psiholog doći do poznavanja duševnog života. A kojim će redom otpočeti kod pojedinih doživljaja? Ne bi li se dali svi doživljaji nekako rasporediti, staviti u pojedine grupe ili razrede, da tako preglednije možemo razlikovati jednu doživljajnu grupu od druge, i prema tome čitav duševni život razdijeliti na glavna neka područja? Možemo li, ukratko, cjelinu duševnog života razrediti ili klasificirati?

Možemo; i to možemo postaviti tri najopćenitije grupacije svjesnih pojava: 1. različito znanje, 2. čuvstvovanje, 3. teženje sa htijenjem.

Najobičniji su doživljaji kod svakog čovjeka, da gleda, da sluša, da njuši, da kuša... t. j. da doživljava koješta toliko, što s pomoću osjetilâ opaža različite pojave. Ovaj način doživljavanja znači saznavanje, a nazvali smo ga osjetilno iskustvo. Ali to nije jedina vrsta saznavanja, jer čovjek može iskustveno znanje uzeti kao predmet novog saznavanja, koje ćemo — za razliku od opažajnoga — nazvati misaono; čovjek može naimé i o iskustvenim predmetima saznati nešto sasvim drukčije, nego što mu se opažanju pojavljuju, a može saznati koješta i o nepojavnim stvarima, na pr. o pravdi, o poštenju i slobodi i t. d. Ipak se ovi različni načini saznavanja mogu obuhvatiti u jedan razred kao doživljaji znanja (saznavanja, spoznavanja).

Osim različitog shvaćanja ili saznavanja čovjek još doživljava i različna čuvstva ugodnosti i neugodnosti. Napokon osim ove druge grupe nailazimo i na treću, a to su doživljaji htijenja ili naše volje (isp. Sl. 1.).

Da se u ove tri grupe mogu najopćenitije rasporediti sve svijesne pojave, imade dovoljno primjera iz svakidašnjeg života, na pr. dijete znade, što je stol, svjetiljka, jabuka i t. d., a kad jede jabuku, imade čuvstvo ugodnosti, pa zato za njom teži ill nastoji da je postigne; to su tri sasvim različita doživljaja — pa zato smo i čitavu knjigu podijelili na I. II. i III. Dio; a IV. Dio promatra sve doživljaje u zajedničkoj cjelini.

III. KAKO SU DOŽIVLJAJI ZAVISNI OD TIJELA?

Psiholog promatra, rekosmo, psihičke događaje za razliku od fizičkih. Zato bi sad mogao netko pomisliti, da se psiholog u svome izučavanju ne treba ni obzirati na fizički svijet. Ali nije tako. Čovjek naime ne bi mogao mnogo toga doživjeti bez svoga tijela, koje dakako spada u fizički ili tjelesni svijet. Tako na pr. ne bi mogao imati doživljaje gledanja bez oka, ni doživljaje slušanja bez uha, ni kušanja bez jezika, niti bi čovjek mogao doživljavati hotimične kretnje bez mišića i zglobova. Još nam je iz svakidašnjeg iskustva poznato, da na pr. doživljaji straha, stida, srdžbe i t. d. utječu na tijelo, a opet i obratno, tjelesno stanje utječe kadgod i na duševno raspoloženje. Činjenica je dakle, da je duševni život u svezi s tijelom svakog pojedinca; pa zato psiholog mora da poznaje

I. one dijelove tijela, koji upravo služe za pojedine duševne događaje ili bez kojih događaji ne bi mogli biti, a zatim

II. treba psiholog da znade, koje su u tima tjelesnim dijelovima funkcije ili djelatnosti, od kojih zavise duševni događaji ili promjene.

10. Osjetilni i kretni organi

Kad čovjek neke pojave gleda, sluša, njuši, kuša, dotiče . . . , u svakom tom slučaju svijestan je, da nešto doživljava. A spomenusmo, da toga ne bi mogao doživljavati bez oka, uha, nosa, jezika i drugih tjelesnih aparata, koji služe kao organi, naime kao sredstva za izvanjsko opažanje, te ih zovemo osjetilni (senzorni) organi ili osjetila. Njihovim posredovanjem prima ili recipira čovjek sastavine ili elemente izvanjskih pojava — t. j. različite boje, glasove, mirise, studen i toplinu, težinu — i zato ih zovemo receptorni organi. A nazvali smo ih osjetilni zato, jer s pomoću njih opažamo predmete ili pojave u izvanjskom svijetu osjećajući njihova svojstva, t. j. boje, glasove, toplinu, težinu. — Osim ovih pojava izvanjskoga svijeta doživljavamo i različite događaje, koji se zbivaju unutar našega tijela, na pr. kad nas boli glava, zub, želudac . . . — i u takvom slučaju služe nam posebna osjetila, koja se nalaze u onim dijelovima tijela.

Oni pak organi, s pomoću kojih se izvode izvanjska tjelesna očitovanja različitih doživljaja, zovu se efektorni (eksekutivni) organi, od kojih se napose ističu kao kretni (motorni) organi mišići, a kao organi izlučivanja različitih sokova žlijezde (na pr. suzna žlijezda, žlijezde slinovnice i t. d.).

Senzorne i motorne organe možemo nazvati animalni, jer se njima napose odlikuju životinje (animalia).

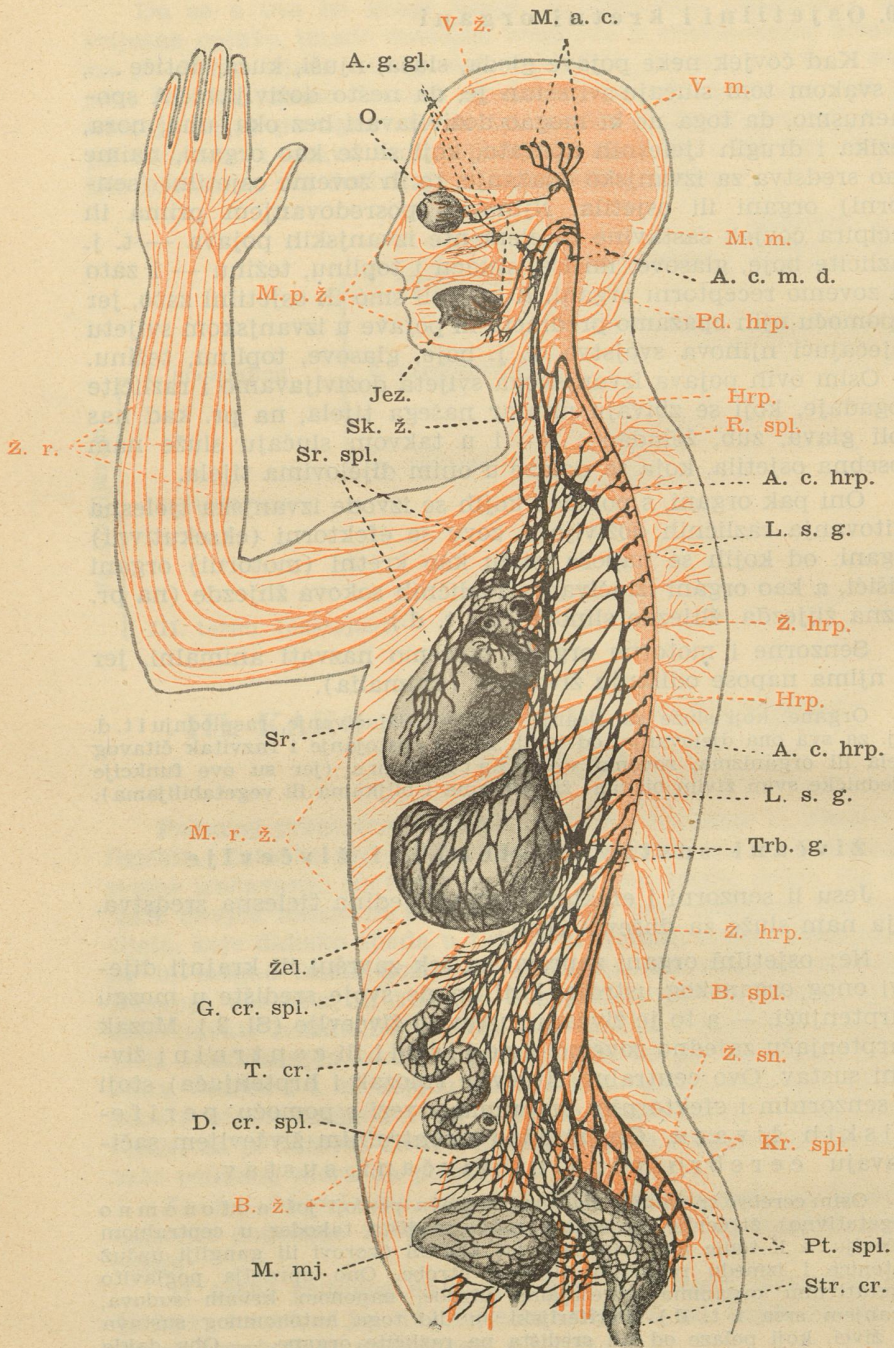
Organe, koji služe za disanje, probavu, izlučivanje, rasplodnju i t. d. t. j. za sva ona djelovanja, od kojih zavisi opstojanje i razvitak čitavog tijela ili organizma, zovemo vegetativnima (jer su ove funkcije zajedničke svim živim bićima: životinjama i biljkama ili vegetabilijama).

11. Živčani sustav (sistem) ili živčevlje

Jesu li senzorni i efektorni organi jedina tjelesna sredstva, koja nam služe za duševni život?

Ne; osjetilni organi zapravo su tek završni ili krajnji dijelovi onog organskog ustroja, koji imade svoje središte u mozgu i hrptenjači, — a to je živčani sustav ili živčevlje (Sl. 2.). Mozak i hrptenjaču zajedno zovemo središnji ili centralni živčani sustav. Ovo centralno živčevlje (mozak i hrptenjača) stoji sa senzornim i efektornim organima u vezi s pomoću periferijskih živaca. Oni zajedno s centralnim živčevljem sačinjavaju cerebrosposinalni živčani sustav.

Osim cerebrospinalnog živčanog sustava postoji još autonomno (vegetativno) živčevlje, koje ima svoja središta također u centralnom živčevlju, a k tome mu pripadaju još živčani čvorovi ili gangliji uzduž hrptenice i između različitih dijelova utrobe. Ono upravlja poglavito vegetativnim organima (kretanjama utrobe, naponom krvnih sudova, kucanjem srca i t. d.). Periferijski su dio toga autonomnog sustava oni živci, koji polaze od tih središta na različite organe. — Oba dakle sistema, cerebrospinalni i autonomni, imadu svoj središnji i svoj periferijski dio.

Slika 2.

Sl. 2. Polushematski prikaz cerebrosposinalnog i autonomnog živčevlja. Tijelo je zamišljeno u uzdužnom prosjeku, tako da se vidi desna polovica sa unutarnje strane. Neki organi utrobe ucrtani su u svojoj zbiljskoj formi i položaju. Živci, koji bi bili od ostalih dijelova većinom pokriveni, nisu ucrtani. (Po crtežu g. prof. Zarnika.)

Oznake: Cerebrosposinalno živčevlje je istaknuto crvenom bojom, autonomno živčevlje crnom.

I. Cerebrosposinalni sustav

A. Centralni dio: **Hrp.** hrptenjača, — **M. m.** mali mozak, — **Pd. hrp.** produljena hrptenjača, — **V. m.** veliki mozak.

B. Periferni dio: **B. spl.** bočni splet hrpteničnih živaca, iz kojeg izlazi jedan dio živaca noge; — **B. ž.** bočni hrptenični živci; — **Kr. spl.** križni splet hrpteničnih živaca, iz kojeg izlazi veći dio živaca noge; — **M. p. ž.** moždani periferni živci, koji opskrbljuju mišiće i osjetila glave; — **M. r. ž.** međurebreni hrptenični živci; — **R. spl.** ramenični splet hrpteničnih živaca, iz kojeg izlaze živci ruke; — **V. ž.** vidni živac; — **Ž. r.** živci ruke; — **Ž. hrp.** živci hrpta (oni su ogranci dotičnih hrpteničnih živaca); — **Ž. sn.** živčani snop (t. zv. konjski rep, cauda equina), koji je smješten u krajevnici u nastavku hrptenjače, te sastoji iz početnih konopa bočnih, križnih i trtičnih živaca.

II. Autonomni sustav

A. Centralni dio: **A. c. hrp.** autonomni centri hrptenjače; — **A. c. m. d.** autonomni centri moždanog debla; — **M. a. c.** moždani autonomni centri.

B. periferni dio: **A. g. gl.** autonomni gangliji glave; — **D. cr. spl.** donji crijevni splet; — **G. cr. spl.** gornji crijevni splet; — **G. g. vr.** gornji simpatički ganglij vrata; — **L. s. g.** lanac simpatičkih (autonomnih) ganglija; — **Pt. spl.** podtrbušni splet; — **Sk. ž.** silazna grana skitnog živca (nervus vagus); — **Sr. spl.** srčani splet; — **Trb. g.** trbušni gangliji.

Ini organi: **Jez.** jezik, — **M. mj.** mokraćni mjehur, — **O.** oko, — **Sr.** srce, — **Str. cr.** stražnje crijevo, — **T. cr.** komad tankog crijeva, — **Žel.** želudac.

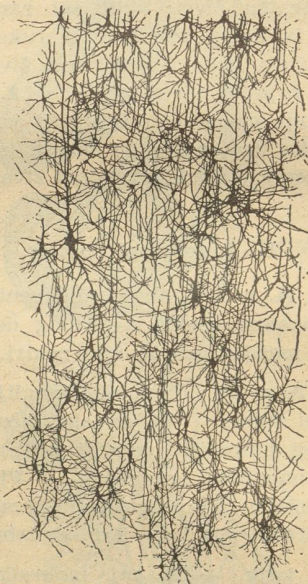
Autonomno živčevlje obavlja svoj rad bez utjecaja naše volje i bez naše svijesti, t. j. samo od sebe ili autonomno (samoupravno). Često se upotrebljava za autonomno živčevlje i naziv simpatičko živčevlje, koji naziv zapravo označuje samo jedan znatni dio autonomnog živčevlja.

12. Sastav (struktura) živčevlja

Od česa se sastoji živčevlje?

Kako istakosmo, kod živčevlja možemo da razlikujemo centralne dijelove — mozak i hrptenjaču —, te periferijske dijelove — živce —, koji vežu centralno živčevlje s ostalim dijelovima tijela i njegovom površinom. Osim toga ima još i izvan mozga i hrptenjače malih nakupina istih elemenata, od kojih sastoji središnje živčevlje; ove nakupine živčane tvari zovemo gangliji ili živčani čvorovi.

Mozak i hrptenjača izgrađuju se od bijele i sive supstancije; posljednja je smještena kod mozga na površini i stvara moždansku koru (cortex), a u hrptenjači nalazi se u sredini. Bitni sastavni dio sive supstancije i ganglijâ jesu živčane stanice, koje često nazivamo i ganglijskim stanicama (Sl. 3.).

Slika 3.

Sl. 3. Jedna partija presjeka kroz koru velikog mozga, jako povećana. Vide se živčane stanice sa gustim pletežem njihovih dentrita. (Po Koelliker-u.)

Živčane su stanice sitna tjelešca, izgrađena od žive tvari (protoplazme). Dok većina ostalih stanica tijela pokazuje zakruženi oblik, živčane su stanice opremljene različitim izdancima i produljcima. Kod svake živčane stanice možemo prema tome razlikovati stanično tijelo i produljke. Ima izdanaka koji se razgranjuju poput granâ drveća, pa se zato zovu dendriti (gr. *déndron* = drvo). Jedan pak izdanak pokazuje oblik niti, te je obično vrlo dug. Taj izdanak zovemo neurit ili akson. I neurit ima ogranke, ali su oni uvijek nitasta oblika, a zovu se kolaterale. Na svome krajnjem završetku akson i kolaterale rašljaju se poput sićušnog grmića; ovi njihovi krajnji ogranci zovu se telodendriji (gr. *telos* = svršetak, kraj).

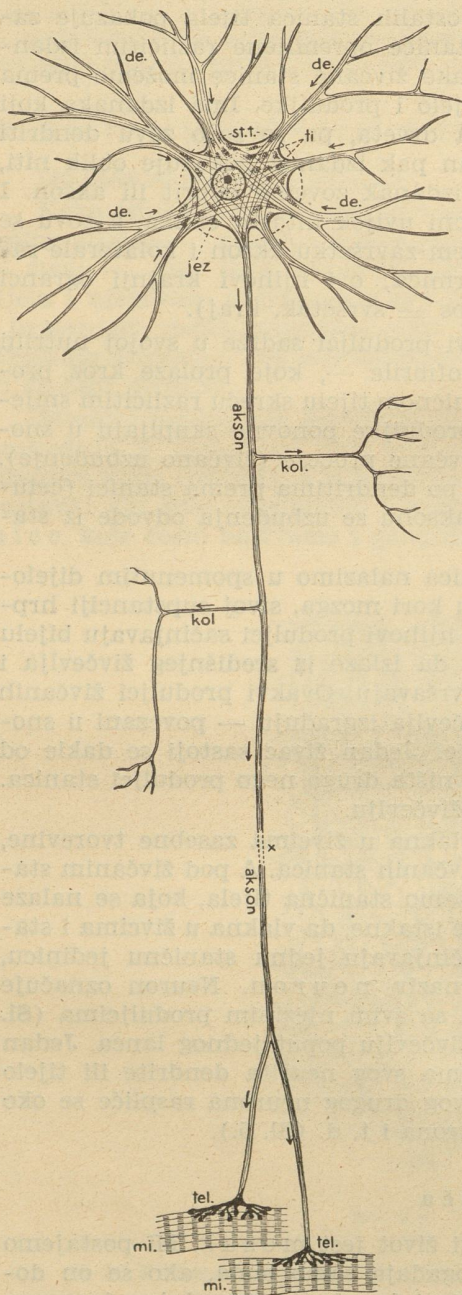
Živčane stanice i njihovi produljci sadrže u svojoj nutrini vrlo fina vlakanca — neurofibrile —, koje prolaze kroz produljke ravnosmjerno, a u staničnom tijelu skreću različitim smjerovima, te se kod ulaza u produljke ponovno skupljaju u snopice. Neurofibrile provode živčane procese (živčano uzbuđenje). Drži se, da se širi uzbuđenje po dendritima prema stanici (celulipetalno), a po neuritu ili aksonu se uzbuđenja odvođe iz stanice (celulifugalno).

Dok tijela živčanih stanica nalazimo u spomenutim dijelovima centralnog živčevlja (u kori mozga, sivoj supstanciji hrptenjače, te u ganglijima), to njihovi produljci sačinjavaju bijelu supstanciju, a odavle mogu da izlaze iz središnjeg živčevlja i kreću na periferiju, gdje završavaju. Ovakvi produljci živčanih stanica izvan centralnog živčevlja izgrađuju — povezani u snopove — živce ili nerve. Jedan živac sastoji se dakle od vlaknastih tvorba, koje nisu ništa drugo nego produljci stanica, koje se nalaze u središnjem živčevlju.

Prije se mislilo, da su vlakna u živcima zasebne tvorevine, a da nisu sastavni dijelovi živčanih stanica. A pod živčanim stanicama su se razumijevala samo stanična tijela, koja se nalaze u centralnom živčevlju. Da se istakne, da vlakna u živcima i stanična tijela u centrima sačinjavaju jednu staničnu jedinicu, uveden je za ovu jedinicu naziv *neuron*. Neuron označuje dakle jednu živčanu stanicu sa svim njezinim produljcima (Sl. 4.). Neuron su poredani u živčevlju poput jednog lanca. Jedan neuron zahvata telodendrijima svog neurita dendrite ili tijelo drugog neurona; a neurit ovog drugog neurona raspliće se oko tijela ili dendrita trećeg neurona i t. d. (Sl. 5.).

13. Mozak i hrptenjača

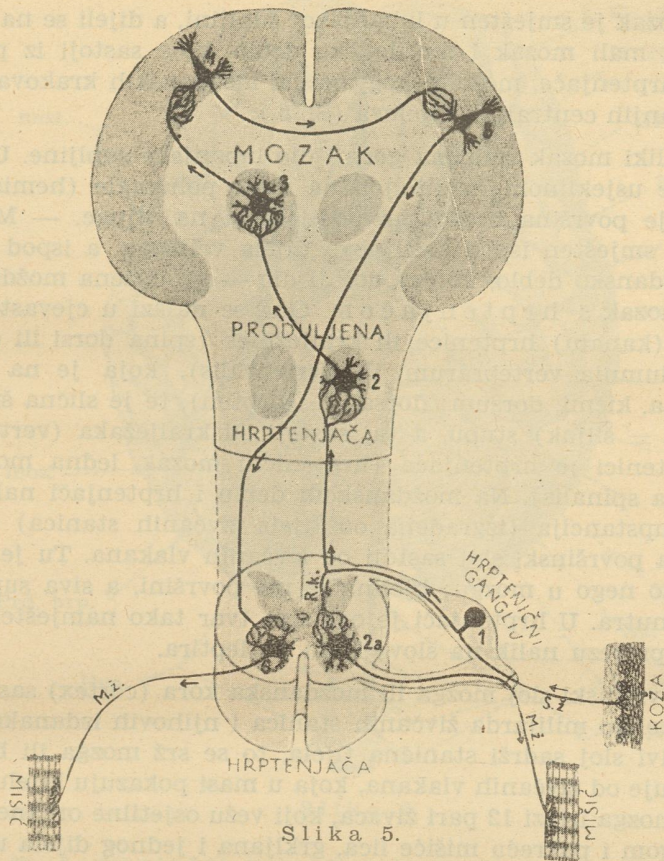
Glavni organ za psihički život jest mozak. Mi postajemo svijesni nekoga tjelesnog događaja samo onda, ako se on dojavljuje mozgu time, da mu živci dovode tim događajem izazvano uzbuđenje.

Slika 4.

Sl. 4. Shema neurona. Kao uzor je poslužila motor-na multikolarna živčana stanica iz hrptenjače. (Po crtežu g. prof. Zarnika).

akson živčani produljak, akson ili neurit; — **de.** dendriti; — **jez.** stanična jezgra; — **kol.** kolaterale; — **mi.** mišićno vlakno, na kojem završava akson; — **st. t.** stanično tijelo; — **tel.** telodendriji; — **ti.** pričuvna tvar živčane stanice (tzv. tigroid); — od aksona je prikazan samo početni i konačni dio; kod x, gdje su konture punktirane, bio bi u zbilji još jedan komad aksona od bar tisućstruke duljine.

Slika 5.

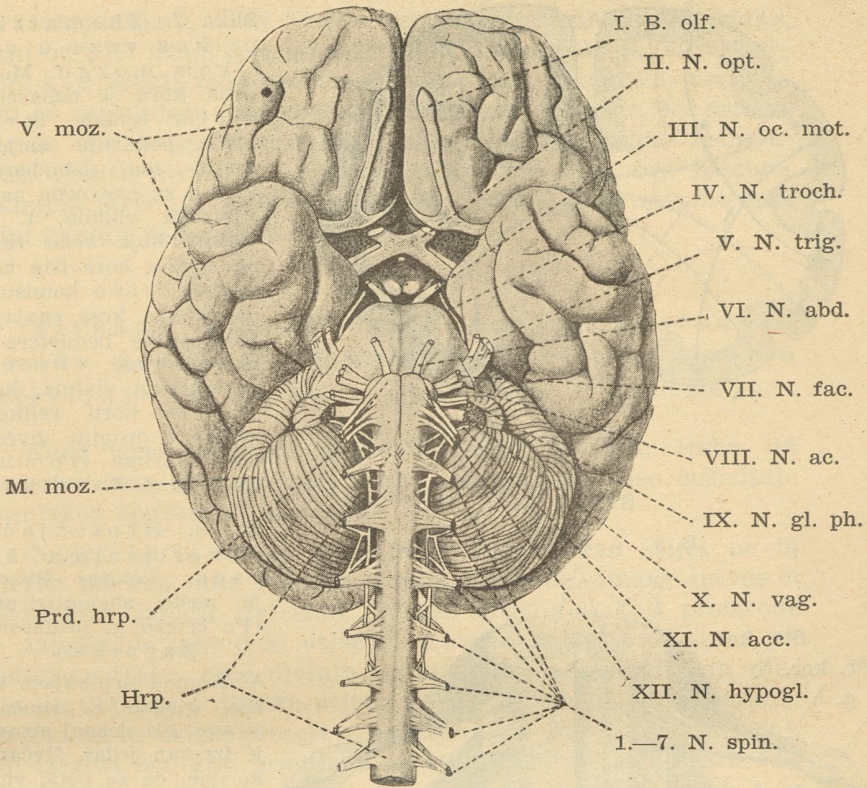
Sl. 5. Shema neuronskog lanca. (Po crtežu g. prof. Zarnika.) Moždana kora kao i ostale nakupine sive substance označene su sivim tonom. — M. ž. vlakno motornog (kretnog) živca; — R. k. refleksna kolateralna; — S. ž. vlakno senzibilnog (osjetnog) živca; — strelice označuju pravac, kojim kreće živčano uzbuđenje; — 1—6 označuju neurone, preko kojih kreće uzbuđenje, koje ima za posljedicu svjesnu reakciju; — 1 prvi osjetilni neuron (stanica hrpteničnog ganglija), — 2 drugi osjetilni neuron (stanica produžene hrptenjače), — 3 treći osjetilni neuron (stanica t. zv. vidnog humka u mozgu), — 4 stanice osjetilnog kortikalnog centra, — 5 stanica motornog (kretnog) kortikalnog centra, — 6 motorna stanica hrptenjače, koja napokon prenosi svojim aksonom uzbuđenje na mišić. Veza preko neurona 1 i 2a prikazuje najkraći put uzbuđenja kod nesvjesne reakcije (refleksa): osjetilni neuron (1) prenaša putem refleksne kolaterale (R. k.) uzbuđenje izravno na motorni neuron hrptenjače (2a) i odavle na mišić.

Mozak je smješten u lubanjskoj šupljini, a dijeli se na veliki mozak, mali mozak i moždansko deblo, koje sastoji iz produžene hrptenjače, moždanskog mozga, moždanskih krakova i nekih manjih centralnih dijelova (Sl. 6.).

Veliki mozak zauzima gornji dio lubanjske šupljine. Uzdužnom je usjeklinom razdijeljen na dvije polukugle (hemisfere), kojih je površina brazdama podijeljena na vijuge. — Mali je mozak smješten ispod zatiljnoga dijela velikoga, a ispod njega je moždansko deblo, kojega donji dio — produžena moždina — veže mozak s hrptenjačom. Ona se nalazi u cjevastoj šupljini (kanalu) hrptenice ili kralježnice (spina dorsi ili dorsalis, columnia vertebrarum ili vertebralis), koja je na hrptu (leđima, kičmi, dorsum; dorsalis = hrpten), te je slična šiljastu (spina = šiljak) stupu, a taj sastoji od kralježaka (vertebra). U hrptenici je hrptenjača (hrptenični mozak, leđna moždina, mesulla spinalis). Na moždanskom deblu i hrptenjači nalazi se siva supstancija (izgrađena od tijela živčanih stanica) u nutrini, a površinski sloj sastoji od živčanih vlakana. Tu je dakle obratno nego u mozgu: bjelina je na površini, a siva supstancija iznutra. U hrptenjači je ova siva tvar tako namještena, da je na prerezu nalik na slovo H ili na leptira.

Površinski sloj mozga ili moždanska kora (cortex) sastoji se od nekoliko milijarda živčanih stanica i njihovih izdanaka. Dok ovaj sivi sloj sadrži stanična tijela, to se srž mozga ili bjelina izgrađuje od živčanih vlakana, koja u masi pokazuju bijelu boju. — Iz mozga izlazi 12 pari živaca, koji vežu osjetilne organe glave s mozgom i pokreću mišiće lica, grkljana i jednog dijela utrobe.

U kori velikog mozga događaju se svi oni procesi, na kojima se osniva svijesni život. Moždanski procesi, od kojih zavise doživljaji izvanjskog opažanja (= osjetilno opažanje izvanjskog svijeta), smješteni su ili lokalizirani na izvjesnim mjestima moždanske kore, i to za svaku vrstu osjetilnog opažanja (gledanja, slušanja...) na posebnim mjestima, poljima ili centrima. Ova se mjesta nazivaju senzorna polja (= centri na površini kore). Jednako postoje zasebna polja, iz kojih polaze pokretna uzbuđenja (na pr. za govor = kretnju grkljana; za ruke, za noge i t. d.); ta se polja nazivaju motorni centri. Osim toga ima i drugih polja, od kojih zavise izvjesni psihički događaji (na pr. pamćenje pojedinih osjeta, sjećanje...). Sva su ova pojedina polja međusobno povezana, i to polja iste hemisfere vlaknima, koja zovemo asocijaciona; a vlakna, koja vežu polja jedne hemisfere s poljima druge, zovu se komisurna (Sl. 7.).

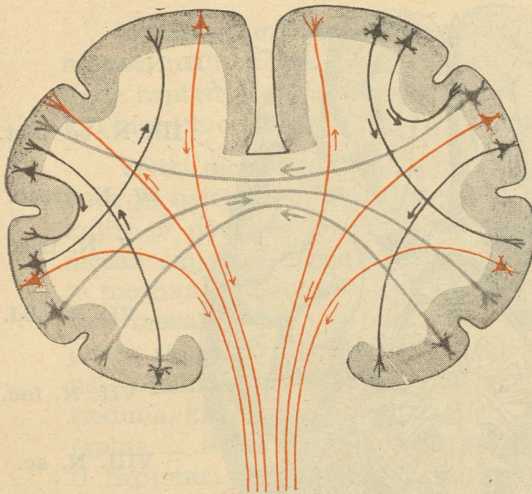

Slika 6.

Sl. 6. Čovječji mozak s komadom hrptenjače, gledan s donje strane; vide se izlazišta moždanih živaca, koji su na korijenu odrezani. $\frac{1}{2}$ prir. veličine. (Po Villiger-u, nešto promijenjen).

Oznake: Hrp. hrptenjača, — M. moz. mali mozak, — Prd. hrp. produljena hrptenjača, — V. moz. veliki mozak.

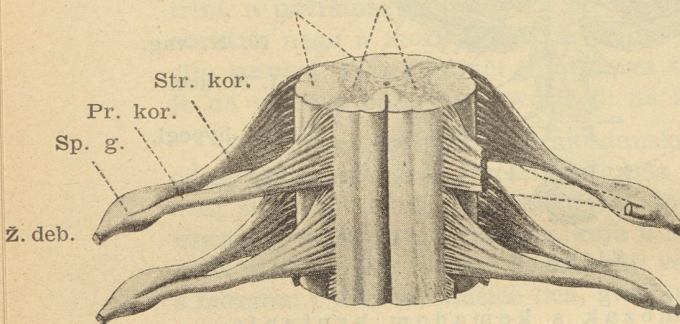
I. B. olf. njušna nabubrina (bulbus olfactorius), koja je izlazište njušnih živaca; — **II. N. opt.** vidni živac (nervus opticus); — **III. N. oc. mot.** kretni živac oka (n. oculomotorius); — **IV. N. troch.** obratni živac oka (n. trochlearis); — **V. N. trig.** peti ili trodjelni živac (n. trigeminus); — **VI. N. abd.** odvlačni živac oka (n. abducens); — **VII. N. fac.** lični živac (n. facialis); — **VIII. N. ac.** osmi ili slušni živac (n. acusticus); — **IX. N. gl. ph.** deveti ili jezično-ždrijelni živac (n. glossopharyngeus); — **X. N. vag.** deseti ili skitni živac (n. vagus); — **XI. N. acc.** živac sudružnik (n. accessorius Willisii); — **XII. N. hypogl.** kretni živac jezika (n. hypoglossus); — **1.—7. N. spin.**, korijeni gornjih sedam hrpteničnih živaca (nn. spinales).

Slika 7.

Slika 7. Schematski prikaz veza u velikom mozgu. Moždana kora je označena sivim tonom. Strelice pokazuju smjer, kojim ide uzbuđenje. Crno su označena asocijaciona vlakna, t. j. vlakna koja vežu razna mjesta kore iste hemisfere; sivo komisurna vlakna, koja spajaju koru jedne hemisfere s korom druge; crveno projekciona vlakna, koja vežu koru velikog mozga s drugim živčanim centrima. (Po crtežu g. prof. Zarnika.)

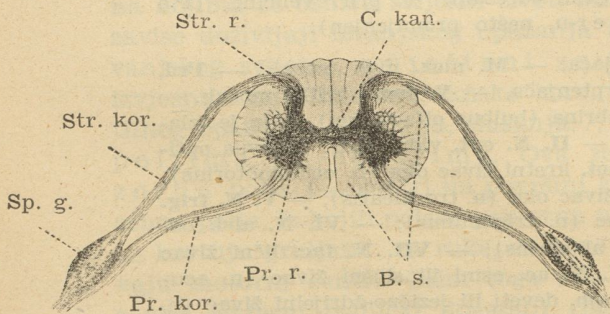
B. s. Si. s.

Slika 8A.

Sl. 8. Hrptenjača s korijenima živaca. Položaj živaca je nešto shematiziran. (Po crtežu g. profesora Zarnika.)

A. Komad hrptenjače iz šije, gledan s trbušne strane. Na desnoj strani je izrezan jedan živčani korijen, da se bolje vidi položaj stražnjeg korijena. — B. Poprečni presjek kroz hrptenjaču na mjestu, gdje izlaze živci; i živci su presječeni po čitavoj duljini.

Slika 8B.

B. s. bijela supstancija ili bjelina, koja sastoji od živčanih vlakana; — C. kan. centralni kanal; — Pr. kor. prednji (motori) korijen hrptenog živca; — Pr. r. prednji rog sive supstancije, koji sadrži motorne stanice; — Si. s. siva supstancija, koja sastoji od živčanih stanica; — Sp. g. spinalni (hrptenični) ganglij, koji sadrži stanična tijela prvog osjetnog neurona; — Str. kor. stražnji (senzibilni) korijen hrptenog živca; — Str. r. stražnji rog sive supstancije; — ž. deb. deblo spinalnog ili hrptenog živca, koje sačinjavaju udružena motorna i senzibilna vlakna.

Iz hrptenjače izlazi 31 par hrpteničnih (spinalnih) živaca, Svaki od njih izlazi iz hrptenjače sa dva korijena: jednim prednjim, koji sadrži motorna vlakna, i jednim stražnjim, koji sastoji od senzibilnih (senzornih ili osjetilnih) vlakana. Na mjestu gdje se oba korijena sastaju i spoje, stvarajući tako spinalni živac, dobiva stražnji korijen odeblji oblik — a ova zasebna nakupina živčanih stanica slična je vretenu, te je zovemo spinalni ganglij ili hrptenični čvor (Sl. 8.).

14. Živčani procesi (uzbuđenja) posreduju između podražaja i naših doživljaja, a to su doživljaji izvanjskog opažanja i kretanja

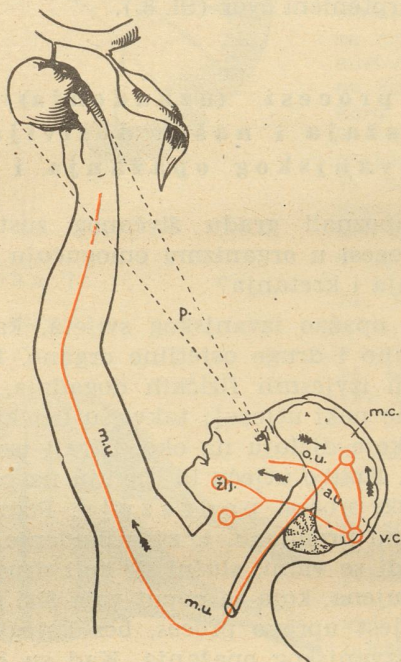
Kada smo upoznali građu živčanog sustava, treba da znademo: koji procesi u organizmu omogućuju naše doživljaje izvanjskog opažanja i kretanja?

Čovjek ne bi opažao izvanjskog svijeta, kad svijet ne bi utjecao na oko, uho i druge osjetilne organe. Imade naime u izvanjskom svijetu izvjesnih fizičkih događaja, koji proizvode na pojedine organe neki utjecaj; takvi su fizički procesi na pr. svjetlosne zrake, koje djeluju na oko, titraji uzduha, koji djeluju na uho i t. d. Koliko utječu ili djeluju na pojedine organe, kažemo da ih fizički procesi podražuju. Podražaj je utjecaj, koji izaziva izvjesnu promjenu, t. zv. uzbuđenje žive tvari. Podraživanjem uzbuđi se vidni, slušni ili koji drugi živac, t. j. u živcu nastaje promjena, koja se poput vala širi po njemu; a to uzbuđenje i jest upravo proces, bez kojega ne bi mogao nastati doživljaj izvanjskog opažanja. Kad su osjetilni organi podraženi, njihovi živci svojim uzbuđenjem prenesu podražajni utjecaj do centralnog živčevlja. Drugim riječima, osjetilni organ prima utisak ili podražaj, živac se uzbuđuje i dovodi utisak u centralno živčevlje; a s tim u svezi nastaje doživljaj izvanjskog opažanja.

Drugi opet živci odvede podražaj iz mozga na kretne organe, i time nastaju doživljaji tjelesnog kretanja. To jest, u centralnom živčevlju nastaju podražaji za one živčane procese, kojih su posljedica tjelesne kretanje.

Doživljaji izvanjskog opažanja i kretanja jesu upravo ona dva smjera, kojima duševni život čovjekov dolazi u svezu s izvanjskim svijetom. Kao što naime izvanjski svijet utječe na čovječje tijelo, i time čovjek dolazi do opažanja izvanjskog svijeta, tako može opet i čovjek da kretnjama svoga tijela utječe na izvanjski svijet.

Sve dakle živce, koji duševni život vežu s izvanjskim svijetom, razlikujemo na živce osjetnike i kretnike. U prvima ide uzbuđenje centripetalno ili sredotežno, a u posljednjima centrifugalno ili sredobježno, t. j. prvi privode podražaj od periferije k središtu, a drugi obratno. Svaki put je uzbuđenje živca (i mišića) promjena ili proces, koji je izazvan podražajem (Sl. 9.).

Slika 9.

Sl. 9. Shema živčanog djelovanja. Prikazano je, kako ide uzbuđenje, kada vidimo jabuku, pa je uhvatimo. (Po Poljancu.)

a. u. autonomno uzbuđenje, koje kreće prema žlijezdama slinovnicama; — **m. c.** motorni centar u velikom mozgu; **m. u.** motorno uzbuđenje, koje ide iz mozga kroz hrptenjaču u živce ruke te podražuje mišiće, kojih kontrakcija ima za posledicu, da ruku ispružimo i uhvatimo jabuku; — **o. u.** osjetilno uzbuđenje, koje ide od mrežnice oka u vidni centar mozga; — **p.** podražica, t. j. svjetlene zrake, koje od jabuke padaju u naše oko i podražuju mrežnicu; — **v. c.** vidni centar u velikom mozgu; — **žl.** završeci autonomnog živca, koji podražuju žlijezde slinovnice, da počinju izlučivati slinu; — strelice označuju smjer, kojim ide uzbuđenje.

15. Lokalizacija kortikalnih procesa

Istakli smo, da su psihičke pojave zavisne od sive moždanske kore. Pri tom opet dolaze u obzir samo neke psihičke pojave i samo neki dijelovi mozga. Doduše čitav duševni život vezan je uz živčani sustav, ali one duševne pojave, koje ćemo upoznati kao elementarne ili osnovne, t. j. koje su vezane uz osjetilne organe (oko, uho i t. d.), imaju neka svoja posebna područja ili polja (centre) u mozgu, u kojima se zbivaju odgovarajući fiziološki procesi. Ovu porazdiobu (smještanje) fizioloških uvjeta za duševne pojave u pojedine dijelove mozga zovemo lokalizacija, a ona mjesta ili dijelove mozga zovemo centri. Dakako, psihičke se pojave, koliko su svjesne, ne mogu lokalizirati — jer one nijesu prostorno određene —, ali njihova zavisnost od živčanog funkcioniranja daje se utvrditi ili odrediti upravo na izvjesnim mjestima moždanske kore. Tako je dosad već otkriveno, s kojim su moždanskim dijelovima spojeni osjetilni organi i pokretni organi (mišići), t. j. znade se, gdje u mozgu svršavaju senzibilni putovi (vidni, slušni i t. d.), a gdje započinju motorni (Sl. 10.).

Ako su izvjesni moždanski dijelovi ozlijeđeni, onda nesamo da su onemogućene jednostavnije ili manje složene pojave — a to su izvanjski opažaji i kretnje —, nego veoma složeni ili viši duševni rad, koji se na njih naslanja ili koji ih pretpostavlja. Tako na pr. povreda jednog kortikalnog polja u stražnjem dijelu velikog mozga prouzrokuje t. zv. duševnu (a ne organsku) sljepoću, kod koje bolesnik ne shvaća ono, što gleda. Kod duševne gluhoće opet — ozljedom slušnog centra — ne razumije tuđeg izgovaranja, te ne zna naći i za najobičnije predmete potrebne riječi, pa se takva povreda zove senzorna afazija (osjetilna nijemost) — za razliku od motorne (govorno-kretne), kod koje bolesnik gubi govornu sposobnost, jer su u mozgu ozlijeđeni motorni centri ili njihove veze. Razumije se, da su u jednom i drugom slučaju govorni organi (grkljan, jezik...) zdravi, samo bolesnik ne može da se njima služi.

Napose je duševni život zavisan od različitih živčanih veza, koje postoje u samoj moždanoj kori između pojedinih motornih i senzornih područja. K tome ima posebnih mjesta u kori, u kojima se povezuju (asociiraju) različni senzorni i motorni procesi, koja mjesta zovemo asocijacioni centri. Glavni asocijacioni centri nalaze se u čeonom i sljepočnom dijelu mozga.

Bilješka. Refleksne, automatske, instinktivne kretnje

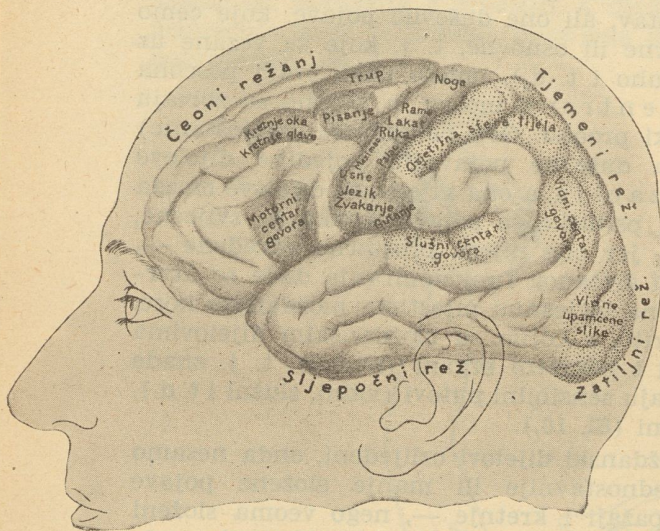
a) Kretnje i druge manifestacije organizma izazvane podražajima, zovemo reakcije organizma (živog bića); na pr. ako nas netko ubode, uslijedi reakcija da povučemo ruku; ako nam netko baci zrcalom sunčane zrake na oko, uslijedi reakcija, da zažmirimo; ako nas nešto škaklja, reagiramo time, da se počnemo grepsti i t. d.

Sl. 10. Lokalizacija živčanih funkcija u kori velikog mozga (po crtežu g. prof. Zarnika).

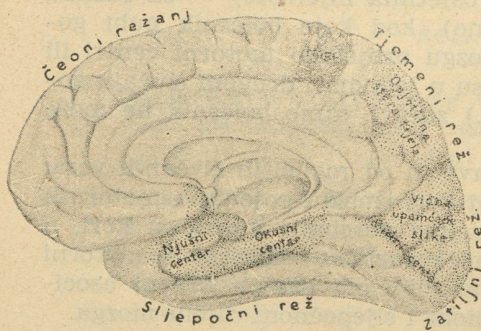
A. Izvanja strana lijeve hemisfere velikog mozga. Konture glave pokazuju zbiljski položaj pojedinih dijelova mozga. B. unutarnja strana desne hemisfere velikog mozga.

Punktirana mjesta su osjetilna polja kore. Napisi na pojedinim poljima označuju, da tamo završavaju vlakna, koja dovode dotična osjetilna uzbuđenja sa periferije, i da se tamo zbivaju procesi, koji su popraćeni dotičnim osjetom. Osjetilna sfera tijela posreduje osjete topline, studeni, pritiska i boli na površini tijela. Posredovanjem slušnog centra govora razumijevamo riječi, koje čujemo. Vidni centar govora nas osposobljuje, da možemo predmete, koje vidimo, označiti pravim riječima. Polje vidnih upamćenih slika omogućuje nam pamćenje vidnih predodžbi, tako da pomoću tog centra prepoznamo predmete, koje smo već jedamput vidjeli.

Sivi ton označuje motorna polja. Iz ovih polja izlaze svijesna uzbuđenja, koja podražuju mišiće označenog dijela tijela i time uvjetuju dotične kretnje.

Slika 10 A.

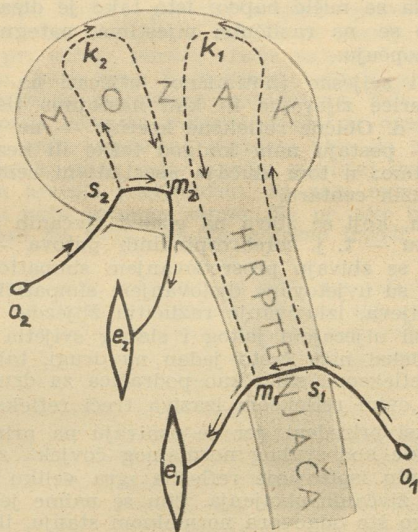

Slika 10 B.

Najjednostavnije reakcije, koje se zbivaju posredovanjem centralnog živčevlja, zovemo refleksi, jer se javljaju kao odsjev (refleks) podražaja. Refleksi su obilježeni time, što nisu podvrgnuti našoj volji, te uslijede nesvjesno. Ovakav refleks je na pr. dizanje noge, ako pokušamo na tetivu ispod koljena, ili da zakašljemo ako nas nešto podražuje u grlu, ili da kihnemo, kad se podraže nosnice i t. d. Za refleksnu reakciju je bitno, da uzbuđenje — kada je po senzibilnom živcu ušlo u centralno živčevlje — najkraćim putem prelazi na motorne stanice, tako te uslijedi reakcija, a da uzbuđenje nije ni doprlo do moždanske kore. Kod najjednostavnijih refleksa (na pr. kod dizanja noge nakon podražanja tetive potkoljenice) ide uzbuđenje samo preko tri neurona hrptenjače. Ovaj put, koji vodi od osjetila preko središnjeg živčevlja do efektornog organa (mišića ili žlijezde), zovemo refleksni luk. (Sl. 11.).

Premda se refleksi zbivaju nesvjesno, mogu postati naknadno ipak svijesni, naime koliko kretnja proizvedena refleksom izazove podražaje, koji dopiru do moždanske kore.

Evo primjera, koji pokazuju, da se mnogi refleksi zbivaju uopće bez suradnje mozga. Jednome nesretniku presječena je bila hrptenjača u šiji, i time prekinuta svaka živčana veza između mozga i trupa. Una-

Slika 11.

Sl. 11. Shema refleksnog luka (po crtežu g. prof Zarnika). e efektni organ (mišić ili žlijezda); k kora velikog mozga; m mjesto, odakle izlazi motorno uzbuđenje iz centralnog živčevlja; — o osjetilo na periferiji; — s mjesto, gdje ulazi osjetilno uzbuđenje u centralno živčevlje; — o_1 s_1 m_1 e_1 refleksni luk, koji vodi kroz hrptenjaču; — o_2 s_2 e_2 m_2 refleksni luk, koji vodi kroz mozak. Punktirane linije pokazuju put, kojim mora da ide uzbuđenje, da nam bude svijesno i da uslijedi svijesna reakcija.

toč toga noge su i ruke proizvodile kretnje, da se na pr. noga povlačila, ako su je uboli. Naravno, da on nije bio svijestan tih kretanja, te se čudio, kako se miče noga bez njegove volje. — I novorođenče izvodi različite pokrete — sisanja, deranja, valjanja — i prije nego mu veliki mozak otpočne funkcionirati. — Žaba s odsječenom glavom, ako joj kožu bolno podražujemo, reagira svojim kracima na podraženo mjesto, da otkloni podražaj (otuda se vidi, kako i ovakvi pokreti imaju svrsishodnu funkciju).

Kako može jedan refleks postati svijestan, vidimo na ovom primjeru. Smjestimo jednu nogu iznad druge tako, da potkoljeno slobodno visi, te pokucajmo na tetivu ispod koljena. Noga će se dignuti, a da o živčanom poticaju, zbog kojega se noga digla, ništa ne znamo, nego mi samo naknadno (kada se već noga digla) osjećamo, da je promijenila svoj položaj; jer osjećamo napon mišića i napon kože, koje su pojave skopčane dizanjem noge i koje djeluju kao obične podražice. Ili drugim riječima: kada se uslijed refleksa — t. j. uslijed uzbuđenja, koje je od tetive ispod koljena prešlo preko osjetilnog živca kroz hrptenjaču na motorna vlakna, koja podražuju mišić — noga digla, stezanje mišića podražilo je izvjesna osjetila u mišiću, a uzbuđenje se kod ovih osjetila proširilo preko hrptenjače sve do moždanske kore, pa smo si zato svijesni, da se mišić napeo; isto tako je dizanjem noge podražena koža, koliko se na različnim mjestima nategnula, pa nam ovo osjetila u koži saopćuju.

Mi možemo i svijesno (hotimično) utjecati na refleksne pokrete, na pr. kad namjerice zijevamo ili kad nastojimo tiše kašljati, suzdržavati smijeh i t. d. Obične refleksne kretnje — na pr. gutanje, govorenje, smijanje — postaju nam kadgod teške ili nezgodne, kad naročito na njih mislimo; u tom slučaju asocijativni centri sprečavaju refleksne pokrete nižih centara.

Osim refleksa, koji se zbiva na osnovi živčanih putova, koji služe i svijesnome životu — t. j. cerebrospinalnih putova —, ima još čitav niz refleksa, koji se zbivaju prosredovanjem simpatičkog živčevlja. Ta sve reakcije, koje su uvjetovane djelovanjem simpatičkog živčevlja, kao na pr. kretnje crijeva, izlučivanje različitih žlijezda, suživanje i proširivanje zjenice pod utjecajem jakog i slabog svijetla — sve su to refleksi. Ovi se refleksi nižu često jedan na drugi, tako da stanje proizvedeno prvim refleksom, služi kao podražica za drugi refleks, a promjena postignuta ovim refleksom izaziva treći refleks i t. d.

Svi su refleksi prirodni, jer se osnivaju na prirodnoj građi živčevlja. Oni se dakle kod svakog normalnog čovjeka zbivaju na jednaki određeni način; zato ispitivanje refleksa igra veliku ulogu u medicini kod pretraživanja živčanih oboljenja. Čim se naime jedan refleks javlja slabije ili jače nego što odgovara normalnom stanju, ili ga pače i nema, znak je, da su živčani putovi poremećeni.

Premda su refleksi prirodni, ipak mogu tijekom života u načinu izazivanja nekih refleksa nastupiti izvjesne promjene. Jedan primjer. Kada gladnu psu pokažemo jelo, počne mu teći slina iz slinovoda, jer njušni i vidni podražaji koje izaziva jelo, reflektornim putem uvjetuju izlučivanje sline. Ako sada uz to, što pokažemo psu jelo, izazovemo ujedno još koji drugi podražaj, na pr. da zafučkamo ili napadno dignemo ruku ili da damo kakav drugi sličan znak, pa da to češće ponovimo — da dakle uz pokazivanje jela svaki put damo jedan isti znak — nakon nekoliko ovih pokusa pas će već samo na taj znak (makar da mu više ne pokažemo jela) reagirati izlučivanjem sline. Sada će dakle fućkanje ili dizanje ruke — koji su utisci bili prije za psa sasvim indiferentni — izazvati refleksno izlučivanje sline. Ovakve promijenjene reflekse nazvao je slavni ruski naučnjak Pavlov, koji ih je svestrano proučavao, uvjetni refleksi. Na takvim uvjetnim refle-

ksima osniva se veliki dio dresure životinja. Ako ovakvu dresuru ne ponavljamo, živčani će put, koji smo njome utrlj, postepeno oslabiti, i nakon izvjesnog vremena dresura ne će više djelovati (u našem slučaju napokon ne bismo fućkanjem više mogli izazvati izlučivanje sline). Dok uvjetni refleksi bez trajne vježbe izblijedi i napokon iščezne, obični refleksi nikad ne može da gubi intenziteta. A to nam upravo pokazuje, da je takav refleksi nešto trajno i nešto, što se osniva na određenoj građi živčevlja.

b) Uvjetni refleksi znače već jedan prijelaz kretnjama, koje zovemo automatske. Kod običnog smo refleksa pronašli, da ide uzbuđenje (kod nekog podražaja) svojim od početka utrtim putem u središnje živčevlje i odavle po efektornom vlaknu do njegova perifernog živčevlja. Kod uvjetnog refleksa prvi je dio toga puta vježbom promijenjen; naime toliko, što jedan novi podražaj jednim novim putem ide u središnje živčevlje i odavle po prvobitno utrtom putu na efektorni organ. Živčani procesi pak, kod kojih se i put, kojim ide uzbuđenje od periferije prema centru, kao i put koji vodi od centra na periferiju, razvijaju na osnovi vježbe, zovemo automatizmima. Oni se dakle stiču tek tokom života. Jednako kao refleksi, i automatizmi djeluju nesvjesno. Tako su na pr. hodanje, plesanje, sviranje, pisanje na stroju i t. d. automatske kretnje, t. j. one su efekat ovakvih automatizama. Ima cijeli niz kretnja, koje u početku svjesno provodimo, ali češćom vježbom postaju sve više nesvjesne, dok se ne razvijaju u potpune automatizme. Ako na pr. učimo plivati, treba najprije da svjesno provodimo svaku kretnju, kako nam je pokazuje učitelj, ali su kretnje baš onda, dok ih još svjesno provodimo, nesavršene. Tek kad su prešle u nesvjesno stanje, onda plivamo sigurno. Kada su ovakve kretnje prešle u automatizam, onda uopće ne možemo više da ih sasvim popraćujemo našom sviješću; pače može uroditi pokušaj svjesnog izvođenja već automatiziranih kretnja posljedicom, da nam ove kretnje ne uspijevaju tako brzo ili pače potpuno zapnu. Na pr. ako bi netko htio kod plesa na svaki korak da pazi i da ga svjesno izvodi, ne bi bio kadar da održi ritam.

Sve kretnje, koje nisu svjesne — bile one refleksne ili automatske — zovemo mehaničke kretnje. Ove se zbivaju na osnovi jednog prirodanog ili određeno stečenog ustroja, koji uvjetuje uvijek jednako djelovanje: kao kod stroja, koji uvijek na isti način djeluje, kad god ga pokrenemo (grč. mehané, lat. machina, stroj).

Automatizmi su reakcije, koje uvijek nastaju na osnovi vježbe, ali neke od njih nastaju pod utjecajem misaonog (inteligentnog) shvaćanja, a neke samo po asocijativnom pamćenju. Za prvi slučaj imademo primjer kod tipkanja na stroju, kod rukovanja različnim napravama (aparatom, oruđem...), t. j. svaki put kada je poticaj za vježbu poznavanje cilja, koji se ima njome postići. Dok se na pr. vožnja na dvokolici osniva uglavnom na asocijativnom pamćenju, jer mi ne poznamo cilja različitih pokreta, koji idu za tim da održe ravnotežu, nego stičemo ove reakcije mnogim pokušajima i ponavljanjem. Kod životinja se dresurom postignute reakcije osnivaju na asocijativnom pamćenju.

Automatska (grč. autómatos, sam od sebe) zovu se također gibanja simpatičkog sistema (na pr. kucanje srca, disanje...), koja su zapravo komplicirani ili složeni refleksi.

c) Slične automatskim kretnjama jesu instinktivne kretnje, koje se isto kao automatske izgrađuju iz više pojedinačnih pokreta. Instinktivne kretnje uvijek su udešene tako, da služe samoodržanju organizma, t. j. da se njima postizava po organizam korisni efekat. Za razliku od automatizma instinktivne se kretnje osnivaju na prirodnoj sposobnosti ili instinktu. Već od prvog početka, bez ikakve vježbe organizam proizvodi te kretnje u glavnom na isti način, kao jedan od-

rasli organizam. Jednako, kao što smo kod refleksa utvrdili, da na osnovi vježbe može pored običnog podražaja i jedan novi podražaj poslužiti, da taj refleks izazove (uvjetni refleks), tako su i instinkti podvrgnuti utiscima, koji djeluju na organizam u toku života, pa može na osnovi ovakvih utjecaja da uslijedi neka modifikacija prvobitnog instinkta.

Da navedemo nekoliko primjera. Pčela ima (među ostalim) instinkt, da sakuplja med, te ga nosi u košnicu; jedan je instinkt pauka, da plete mrežu; ptice imaju instinkt da grade gnijezdo, a svojim mladima donose hranu, te ih nahranjuju i t. d. Instinkt kod psa jest na pr. da bačen u vodu pliva, da njuhom traži trag i t. d. Kako je jedan instinkt podvrgnut modifikacijama prema različitim izvanjskim utjecajima, neka posluži ovaj primjer. Ima jedna osa, koja hvata skakavce, te ih nosi u svoje gnijezdo, kao hranu za svoje ličinke. Ovaj je instinkt tako udešen, da osa uhvati skakavca uvijek za ticala. Ako pak osi pružimo skakavca kome smo odrezali ticala, uslijediti će jedna mala modifikacija, da naime osa uhvati skakavca za pipala. Ako pak i pipala odrežemo, onda osa uopće ne može skakavca uhvatiti, jer je promjenljivost tog instinkta vrlo usko ograničena. Pile ima instinkt, da kljuca za svakojakim pokretnim životinjama. Tako kljuca i za pčelama i osama. Čim je pčela jedamput ubola pile, koje ju je kljucnulo, ovo pile nikad više ne će kljucnuti ni za pčelom ni za ikojom drugom malom životinjom, koja po boji i obliku naliči na pčelu. Instinkt je dakle ovim jednim doživljajem modificiran.

Dok većina kretanja kod životinja uslijedi na osnovi refleksa i instinkta — a ove se kretanje ne temelje gotovo ni na kakvoj spoznaji —, kod čovjeka igra spoznaja glavnu ulogu, a instinkti stupaju sasvim u pozadinu, tako da možemo kod odrasla čovjeka jedva još utvrditi tragove nekih instinktivnih reakcija. Kod novorodenog djeteta pak ima jošte jasnih instinkta, kao na pr. kad dijete gladno posiže za majčiniim grudima.

PRVI DIO

O RAZLIČNIM DOŽIVLJAJIMA SPOZNAVANJA

PRVI STEPEN SPOZNAVANJA

I. KAKAV JE TO DOŽIVLJAJ: OSJETILNI OPAŽAJ ILI PERCEPCIJA?

16. Opis izvanjskog opažanja

Kako mi otpočinjemo saznavati za izvanjski svijet? Kako dolazimo duševno u kontakt s izvanjskim svijetom? S kojim doživljajima otpočinjemo shvaćati izvanjski svijet?

Evo odgovora. Izvanjski svijet, u kome se ja sada nalazim, jesu: ovaj stol, ovaj šešir, ova svjetiljka i druge stvari u sobi; a osim ovih stvari spadaju u izvanjski svijet i različiti događaji, na pr. da sada udarim nogom u pod, da zapalim svjetiljku, da kroz prozor pogledam na ulici gibanje ljudi i kola i t. d. Sve ove stvari i događaje zovemo izvanjske (fizičke) pojave. Mi ih gledamo, slušamo, dotičemo, njušimo, kušamo — a sve to ukupno kažemo jednom riječi: mi ih opažamo.

Izvanjski svijet počinjemo dakle shvaćati ili spoznavati našim opažanjem. Ovo psihičko događanje ili doživljavanje nazivamo izvanjsko opažanje; a sâm doživljaj ili svijesnu pojavu nazivamo *izvanjski opažaj*.

Šta se u svijesti nalazi, kada doživljujemo opažaj izvanjskog predmeta (na pr. ovog stola)?

Jamačno neko znanje o predmetu. U čemu sastoji to opažajno znanje?

Ja znadem, da stvar (događaj) ili predmet, koji sada opažam, izvan mene eksistira tako, da je mome opažanju nazočan ili prezentan. Ja dakle opažajno znadem za izvanjski svijet to-

liko, što sam kod svakog opažanja sebi svijestan, da je 1. jedan izvjesni ili određeni predmet (stol, olovka, šešir...) 2. izvan mene nazočan (opažanju kao izvanjski prezentan).

Time smo opisali doživljaj izvanjskog opažanja. [To je bio posao čiste psihologije, koja se naslanja na samopromatranje, te uzima u obzir sâm svijesni događaj.]

17. Genetička eksplikacija opažanja

Kako dolazimo do toga opažanja? Koji su uvjeti, da može nastati izvanjski opažaj? To znači: mi moramo taj doživljaj genetički protumačiti.

Da na ovo pitanje odgovorimo, treba samo pripaziti na neke činjenice. Slijepac ne može da vidno opaža: jer nema vidnog organa — oka. Ako ja sada svoje oči zatvorim, ne opažam stola, koji je preda mnom, jer mi svjetlost ne utječe na oko ili jer ne podražuje vidnog živca. Nazočni ovaj stol nije pristupačan mojem opažanju — kod zatvorenih očiju — upravo kao i veoma udaljena moja rodna kuća. Kad mi dakle kažemo, da je kod izvanjskog opažanja predmet nazočan, onda to ne znači, da on nije mnogo udaljen od moga tijela; ta ja mogu da opažam i daleke zvijezde! Nazočan znači toliko, da podražuje osjetilni organ.

Za postanak izvanjskog opažanja uvjet je to, da izvanjski predmet podražuje osjetilne organe. Zato ovo opažanje zovemo osjetilno. Osjetilni ili izvanjski opažaj nazivamo također percepcija.

Za predmete izvanjskog svijeta saznajemo dakle time, što ih pomoću periferijski podraženih i uzbuđenih osjetilnih organa opažamo ili percipiramo.

II. OPAŽAJNI (PERCEPTIVNI) ELEMENTI — OSJETI ILI SENZACIJE — I NJIHOVA SPOJIDBA ILI SINTEZA

18. Analiza opažanja u elemente, koje zovemo osjeti ili senzacije

Je li percepcija sastavljena ili složena (kompleksna) psihička pojava? Ako jest: koje su njezine sastavine ili elementi? Mi želimo dakle vidjeti: može li se percepcija rastvoriti ili rastaviti (analizirati) u elemente, koje mi promatramo kao sastavne dijelove perceptivnog doživljaja?

Da je percepcija uistinu sastavljena doživljaj, lako ćemo na primjeru razabrati. Ja sada percipiram ovaj stol; koliko percipiram taj predmet? Svakako toliko, što opažam, da je četverouglast, velik, žut, da je tvrd i t. d.; to mi zovemo svojstva predmeta. Dakle je ono, što se u mom opažanju nalazi, sastavljeno; mi kažemo, da je opaženi sadržaj sastavljen. Sve ove sastavine — četverouglast... — tek onda, kad su sastavljene ili spojene u jednu cjelinu t. j. kad sačinjavaju čitavi opažaj, tek u tome slučaju označuju upravo ovaj određeni predmet (stol).

Mi možemo promatrati neku sastavinu samu za sebe (zasebno, odjelito, izolirano), t. j. bez cjeline i prema tome bez obzira na čitavi opaženi predmet. Ovako zasebno promatrani elemenat zovemo osjet ili senzacija.*

19. Genetička eksplikacija osjeta

Dosad smo opisali osjet analitičkim putem. Sad bi još trebalo, da ga i genetički osvjetlimo, t. j. pronađemo uzrok osjećanja. Kako nastaje osjećanje?

Kad smo već upoznali postanak percepcije, lako je znati i za postanak senzacije. Ona je svijesno stanje, koje nastane izoliranim jednim podražajem, samo jednim senzornim uzbuđenjem. Bez podražaja naime ne mo-

* Po osjetima možemo i opažanje zvati osjetno. Gledamo li naime na ono, što je u opažanju sadržano, nazvat ćemo ga osjetno opažanje — jer su osjeti u njemu sadržani; a gledamo li na postanak opažanja, ono je osjetilno — jer nastaje posredovanjem osjetilnih organa. Osjetilno zovemo izvanjsko opažanje toliko, što je zavisno od osjetilnog uzbuđenja i što je postanak takvog opažanja moguć samo posredovanjem osjetilnih organa i njihovih uzbuđenja (zato smo i nazvali takvo opažanje posredno). Izrazom osjetilno opažanje bolje je karakterizirana razlika posrednog opažanja od neposrednog.

Još koji primjer. Fingirajmo čovjeka, koji čitav svoj život ne bi ništa drugo doživio, nego samo to, da vidi »crveno«. Čitav bi duševni život toga čovjeka sastojao u jednom osjetu; on bi samo osjećao »crveno«, a ne bi znao, koji je predmet crven, niti bi svijestan bio, da je predmet izvan njega. — Uzmimo na pr. da putnik u noći zapazi u daljini crveno svijetlo, a ne zna, koji se predmet crveni — kažemo, da ima osjet crvenoga; a kad bi, približavajući se, razabrao, da je tamo kuća sa crveno osvijetljenim prozorom — on opaža čitavi predmet. — Vidno osjećamo: crveno, žuto, zeleno...; slušno osjećamo: glas a, c, e... i neki štopot; okusno osjećamo: slatko, gorko, kiselo... i t. d. Kao što našim osjetilima — vidom, sluhom, njuhom, okusom... — opažamo, tako prema svakom pojedinom osjetilu koješta osjećamo: samo, kako rekospo, osjet manje izriče nego opažaj, jer je zasebni njegov dio. I kod osjeta doživljavamo nešto, ali ovo »nešto« još nije kao potpuni predmet određeno ili nama poznato. Kad bismo čuli neki glas, a ne znamo otkuda je, kad bismo osjetili nepoznati ubod, kad bismo u potpuno mračnoj sobi vidjeli bljesak ne znajući, da je to električna iskra — sve bi to bili osjeti, kod kojih nemamo svijest o izvanjskom tijelu kao predmetu shvaćanja.

že nastati osjet; mi možemo samo onda osjećati, ako osjetilni ili senzorni (senzibilni) živac bude podražajno uzbuđen. Osjećanje je takvo događanje, kojim u svijesti nastaje od organskog uzbuđenja zavisni jednostavni sadržaj. Ovo događanje zajedno sa svijesnim sadržajem zovemo upravo osjet. Zato kažemo, da je osjet svijesni korelat uzbuđenja senzibilnog živca.

Bilješke. 1. Živo biće zove se organizam, koliko je izgrađeno od raznoliko ustrojenih dijelova ili organa (gr. *organon*, lat. *instrumentum*, sredstvo), a svaki organ je dio tijela, koji je udešen da služi za izvjesnu funkciju (djelatnost), na pr. za funkciju pokretanja tijela i njegovih dijelova služe mišići, za probavu i usisavanje probavljene hrane služi crijevo, za izmjenu krvnih plinova služe pluća, i t. d. To su dakle oni raznoliki organi, koji zajedno sačinjavaju cjelinu, prema kojoj udešavaju svoje djelovanje.

Poredak i položaj pojedinih organa u tijelu i tjelesnu cjelinu ispituje anatomija. [Ona je zajedno s drugim nekim naučnim granama (citologijom, koja ispituje stanice, i histologijom, koja se bavi tkivima, t. j. udruženjima stanica, koje su udešene za istu funkciju) sastavni dio morfologije ili nauke o formama živih bića. A ova je opet sastavni dio biologije, t. j. nauke o živim bićima i svim pojavama, koje se na njima zbivaju. Biologija promatra kod živih bića ono što postoji (statička, deskriptivna biologija), ono što se zbiva (dinamička, kauzalna b.) i kako se razvijaju (genetička b.). Promatrajući životne pojave (fenomene) biologija se može podijeliti opet u različite grane, od kojih smo već spomenuli morfologiju, a jedna je od njih i fiziologija.]

Fiziologija je nauka o funkcijama organizma.

Funkcija (lat. *fungor*, obavljam) nekoga organa jest učinak (efekat) njegova djelovanja; o funkciji organa govorimo, koliko imade-mo u vidu obavljanje njegova djelovanja. A kod svakog se organskog djelovanja zbiva izvjesni proces, t. j. kod organskog djelovanja imade uzročni (kauzalni) niz događaja (nije dakle svako djelovanje proces, na pr. kad magnet privlači željezo — to je djelovanje, a nije proces). Fiziologija mora dakako upoznavati one procese, koji omogućuju pojedine tjelesne funkcije. Evo nekih primjera za razlikovanje funkcije od procesa. Funkcija zvonca jest, da zvono zvoni, a proces je, da ide električna struja po žici, da bude elektromagnet na zvoncu elektriziran i da privlači kotvicu, koja udara na zvono; funkcija je mišića, da pokreće udove, a proces je taj, da se glikogen u mišiću oksidira u mliječnu kiselinu i da pod njezinim utjecajem nabubre te se toga radi skrate (kontrahiraju) mišićna vlakanca; funkcija uha jest, da zvuk podražuje slušni živac, a proces je, da zračni valovi dovode bubnjić u titranje, koje se proširuje kroz slušne koštice na ovalni prozor, te se time titranje prenosi na tekućinu u labirintu, a titranje ove tekućine dovodi u titranje bazalnu membranu, koje titraji podražuju osjetilne dlačice slušnih stanica, a taj podražaj proizvodi uzbuđenje slušnog živca; funkcija je bubnjića, možemo reći, da prenosi zvučne valove na slušne koštice; funkcija slušnih koštica jest da prenose zračne titraje na ovalni prozor, i t. d.; funkcija želuca je izlučivanje želučanog soka; funkcija srca je optok krvi; funkcija oka je izvođenje živčanog uzbuđenja pod utjecajem svjetlosne energije; a živčano uzbuđenje ima funkciju, da proizvodi u centralnom živčevlju proces, koji je popraćen osjetom (gledanjem) svijetla.

2. Onaj fizikalni događaj — na pr. titranje etera (svjetlost) — koji utječe na senzorne organe, zovemo (fizička) podražica ili (kao što je danas uobičajeno nazivati) podražaj (Reiz). Utjecaj podražice na senzorni organ (na pr. oko), t. j. događaj ili promjenu u okrajku

senzornog živca, zovemo podraživanje; a zove se također podražaj. Osim fizikalnog događaja i fiziološkog perifernog utjecaja, za postanak se osjeta još iziskuje, da periferni utjecaj (podraživanje) živčanom uzbudenjem (= fiziološka podražica) prijede do mozga, gdje nastaje moždano podraživanje. (Uzbudenje može biti periferno i centralno, a ovo opet kortikalno i subkortikalno). Mi možemo dakle u čitavom fizičkom procesu, koji se iziskuje za osjet, razlikovati četiri stadija: 1. fizikalni (izvan našega tijela), a to je podražaj, podražica; zatim 2. periferni, t. j. podraživanje okrajnog živčanog aparata; 3. prijenos živčanog uzbudenja u mozak; 4. moždano uzbudenje (kortikalni proces). Sve su to fizički uvjeti, od kojih zavisi 1. egzistencija svakog osjeta, t. j. njegov postanak u svijesti, i 2. zavise od fizičkih događaja razlike između pojedinih osjeta. Ipak nije osjet samo rezultat fizičkih procesa, jer je svijesna pojava, koja imade nefizički karakter.

Fizički uzrok osjećanja jesu svjetlost, zvuk, toplina i ostale podražice, koje utječu na (podražuju) naše tijelo — osjetilne organe — time, da uzbude koji osjetilni živac; a uzbudenje se prenese od perifernog organa na svoje mjesto u mozak. Zavisno od ovoga fizičkog događaja nastaje psihičko događanje — osjećanje.

3. Budući da fizičke događaje (svjetlost, zvuk, toplinu...) izučava fizika, a živčane događaje (uzbudenje) fiziologija ili organska fizika, zato će njihovu svezu sa psihičkim zbivanjem (osjećanjem) izučavati psihofizika. Ona s pomoću eksperimenta mjeri podražaje, da uzmogne približno matematičkom točnošću odrediti i psihički faktor, koliko je zavisan od podražaja (kako ćemo dalje vidjeti).

Brzinu podražajnog gibanja mjerio je fizičar Helmholtz. On je izračunao, da na pr. podražaj pritisnutog prsta treba $\frac{1}{60}$ sek., da stigne u mozak; a toliko vremena treba, da podražaj stigne iz mozga do prsta, kad ga hoćemo pomaknuti. — Kad je podražaj sa tjelesne površine već stigao u mozak, potrebno je — kako je Helmholtz izračunao — barem $\frac{1}{20}$ sek., da ga svijesno osjetimo. Za prijelaz od centralnog uzbudenja do osjetnog doživljaja iziskuje se dakle još veći vremenski razmak, nego za prijenos uzbudenja od periferije do centra. A to je dokaz, da se osjet ne zbiva ni u podraženom živcu ni u mozgu; jer bi u tome slučaju suvišan bio ikoji vremenski razmak između uzbudenja i svijesnog osjećanja. Osjećanje nije dakle fiziološki, nego psihički događaj.

Da je uistinu tako, znademo i otuda, što podražaj nije svijesno doživljavanje jastva, a osjet jest. Kad bi osjet bio isto što i moždano uzbudenje, ne bi ni jastvo (»ja«) bilo drugo nego skupina tih uzbudenja. Pitanje o razlici podražaja i osjeta i ne spada u deskriptivnu psihologiju, koja — na osnovi samopromatranja — opisuje doživljaj osjeta. Raspravljanja i dokazivanja, koja se od samog promatranja udaljuju, spadaju u filozofijsku psihologiju.

20. Skupina osjetâ spojena je u opažaju jednog predmeta

Sada poznamo razliku između percepcije i senzacije. Mi percipiramo uvijek ovaj stol, ovog čovjeka, ovu knjigu..., t. j. mi percipiramo uvijek neki »predmet« ili izvanjsku stvar; a senzacija ne uključuje znanje o izvjesnom (ovom ili onom) »predmetu«. Dakako da prema tome nije sa senzacijom skop-

čano niti znanje o izvanjskoj eksistenciji predmeta. Stoga ćemo reći, da je u opažaju dvostruki »plus«: shvaćanje izvjesnog predmeta (objekta) — a to zovemo »objektiviranje« opaženog sadržaja — i konstatacija njegove »izvanjske eksistencije«.

Kada nam je poznata razlika između osjeta i opažaja, sada još treba da znademo, kako se osjet nalazi u opažaju.

Mi obično u životu imademo o izvanjskom svijetu opažaje, a ne samo osjete, koji bi se zasebno ili odjelito od opažaja u svijesti nalazili. Mi na pr. čujemo pjesmu i govor, a ne samo pojedine glasove zasebice, mi čujemo zvono i štopot kola, pa znademo za predmet, koji nas slušno podražuje, a to znači, da opažamo a ne samo da osjećamo; mi vidimo stol, sliku, kuću, drvo..., a ne samo crveno, zeleno, žuto i druge boje zasebice, a to znači, da vidno opažamo obojene predmete, a ne da samo osjećamo jednu boju za drugom bez ikojeg predmeta i t. d. A sada treba da naglasimo ovo: u svakom opažaju nalazi se skupina osjetâ, t. j. ne samo jedan, nego više osjeta zajedno; jer rekosmo, da opažamo stol, koji je žut, tvrd, gladak..., t. j. da imade različna svojstva, koja zasebice — bez obzira na čitav predmet (stol) — osjećamo, a osjeti skupno ili zajedno nalaze se u čitavom opažaju stola.

Kad smo dosada saznali, 1. da osjet nije isto što i opažaj, a 2. da se u opažaju nalazi skupina osjetâ — sada nam se nameće pitanje: da li skupina osjetâ ili njihov zbroj (os + os + os + ...) već sam po sebi znači opažaj nekoga određenog izvanjskog predmeta — ili se u opažaju osim zbroja osjetâ nalazi još koja komponenta?

Zbroj osjetâ nije sve ono, od čega sastoji opaženi predmet. To razabiremo po tome, što neki predmet ostaje isti i onda kad se pojedini osjeti izmjenjuju, na pr. neki čovjek ostaje isti i kad ga vidimo s promijenjenjom bojom lica, pjesma ostaje ista i kad su njezini glasovi za oktavu viši, slika ili kuća ostaje ista i uz male promjene, koje na njoj vidimo. — O istom opaženom predmetu, na pr. o jabuci, mogu različiti ljudi imati nejednake senzacije, pa je zato kod istog predmeta jednom čovjeku slatko, što je drugome kiselo, jednome crveno, a drugom žuto. — Da osjeti nijesu sve ono od čega sastoji neki opaženi predmet, lako ćemo se još uvjeriti i na ovim primjerima: kod »stola« možemo razlikovati osjete — boju, tvrdoću, težinu, glatkoću — od prostorne njihove sveze ili poredaja prema gore, dolje, desno, veliko, četverouglasto; kad opažamo da nastane svjetlost, a zatim toplina, onda osjete svjetlosti i topline povezujemo po vremenskom slijedu; mi opažamo, da je u sobi nastalo toplo, jer je u peći naloženo — i opet stavljamo osjete u

uzročnu vezu; predmete još opažamo u odnošaju cjeline i dijela i t. d. Iz svih ovih primjera vidimo, da su osjeti kao neki građevni materijal, koji je povezan ili spojen tako, da se od njega oblikuje ili formira jedna cjelina (slično kao što od opekâ nastaje njihovom svezom oblik kuće).

Prema tome ćemo reći, da onaj plus, koji se u opažaju nalazi osim ukupnog broja osjetâ, sastoji u tome, što su osjeti povezani ili spojeni ili u jedinjeni u jednu cjelinu — a to je upravo opaženi predmet. Opažene dakle predmete ne sačinjavaju samo osjeti, nego i oblikovani faktor, a to je spojidba ili sinteza osjetâ. Različiti osjeti spojeni su u svijesti, i na taj ih način svijesno objektiviramo.

Osjeti mogu da budu spojeni u jednu sastavljenu cjelinu ili kompleks tako, da su međusobno slabije ili jače povezani. Ako na pr. sada glasno pročitam ovu riječ »Aristotel«, onda je ovdje zajedno osjet vidni, slušni (jer samoga sebe čujemo) i govorno-kretni. Ovi osjeti nijesu ipak tako čvrsto u svijesti spojeni, kao da na pr. čujemo jedan suzvuk (akord), u kome su pojedini glasovni osjeti tako tijesno povezani, upravo stopljeni u jednu cjelinu, kao da se međusobno i ne razlikuju. Zato možemo razlikovati dvije grupe osjetnih spojeva: obične (slabije) veze i stapanja.

Osim što smo duševne spojeve razlikovali po njihovoj čvrstoći ili po stepenu njihove tjesnoće, možemo još da ih razlikujemo i prema tome od kakvih su osjetâ sastavljeni. Kad se na pr. crvena i žuta boja spoje u narančastu, imademo spoj od istovrsnih osjetnih kakvoća (t. j. dvije boje); a kad opipamo hladan predmet, spojen je u ovom opipu osjet pokretanja ruke, osjet dodira i osjet hladnoće, t. j. spojeni su raznovrsni osjeti.

Još mogu da budu osjeti spojeni po prostoru i vremenu, na pr. kad čitam retke u knjizi, gdje su slova jedno pokraj drugoga, a redci jedni iznad ili ispod drugih i t. d.; a kad čujem abecedu ili skalu, slijedi (vremenski!) jedan glas iza drugoga.

Posebni je spoj, kad na pr. kažemo, da je u sobi nastalo toplo zato, jer je u peći naloženo; loženje je uzrok, s kojim spajamo toplinu kao učinak.

Na opaženi objekat utječu i prijašnji doživljaji, koje je pojedini čovjek već imao o istom ili sličnom predmetu i koje ukupno zovemo iskustvo. Ovakvi prijašnji doživljajni elementi udružuju (asociiraju) se sa senzacijama te ih nadopunjuju i time oblikuju opaženi predmet, na pr. mi kažemo da opažamo čitav stol, i ako mu pojedine dijelove ne vidimo, te njima nadopunjujemo faktične senzacije o stolu, ili na pr. kad gledamo snijeg, znademo i da je studen, a međ da je sladak.

Ako fantazijom nadopunjujemo osjete, tako da opaženi predmet krivo tumačimo, nastaje krivi opažaj ili iluzija, na pr. kad bismo drvo u magli ili u sumraku smatrali životinjom ili čovjekom.

Imade još i drugih, napose fizioloških faktora, od kojih zavisi tvorba opaženih predmeta.

III. OSJETNE KAKVOĆE I JAČINE

21. Raznovrsnost osjetnih kvaliteta

Kad osjećamo crveno, zeleno, glas a, slatko, kiselo, toplo, i t. d. —, svaki pojedini takav doživljaj nazvasmo osjet. Iako je osjet sasvim jednostavna sastavina naše svijesti, mi ćemo ipak našim promatranjem još i osjete međusobno razlikovati; i to — kako ćemo odmah vidjeti — s obzirom na njihovu kakvoću i jačinu.

Isporedimo li osjete međusobno, vidi se, da su neki slični — na pr. boje međusobno —, a neki se sasvim razlikuju, na pr. boje i glasovi. Da među osjetima nije jednaka razlika, očito je po tome, što se neki osjeti, na pr. žuto i crveno, međusobno toliko približuju, da im kadgod jedva zapažamo razliku, dok si neki drugi osjeti — boja i glas — nijesu ništa srodni, nego su sasvim disparatni ili raznovrsni, t. j. među njima je specifička razlika.

Ono, po čem se osjeti međusobno razlikuju, ili ono, što svaki pojedini osjet čini upravo onim, što on jest — zovemo k a k v o ć a ili k v a l i t e t osjeta.

Svi oni osjetni kvaliteti, koji pripadaju istom osjetilnom području, sačinjavaju m o d a l i t e t, tako na pr. vidni modalitet obuhvata sve kvalitete bojâ (crveno, zeleno, žuto...), a slušni sve zvučne kvalitete (glas a, e, g...) i t. d.

Kako ćemo osjete razlikovati po njihovim kvalitetima ili kolikovrsni su osjeti?

Najlakše ćemo odgovoriti, ako pripazimo na doživljene osjete, t. j. na dosadašnje naše iskustvo. Mi imademo senzacije vidne, slušne, njušne i okusne — a sve su one vezane uz izvanjske senzorne organe. I u koži se nalaze posebni senzorni organi za osjete pritiska, topline, studeni i boli. Sve zajedno možemo nazvati izvanjskim senzacijama, jer su im osjetilni organi na vanjskoj površini tijela. — U našem tijelu imade također senzornih organa, koji nam služe, da osjećamo kretnje, napor i težinu, zatim tjelesni svoj položaj i napokon organske osjete, koji su provocirani vegetativnim funkcijama disanja, probave, kolanja krvi i t. d. Ovu grupu osjetâ zovemo u n u t r a š n j i osjeti.

Sve vrste osjeta nijesu potpuno još istražene: a navedene su vrste najjednostavnije, te se od njih sastavljaju složeni osjeti, na pr. opipni osjet, koji je sastavljen od pritiska ili dodira i kretnog osjeta.

Kasnije ćemo još objasniti svaku vrstu osjeta napose.

22. Raznovrsnost podražaja

Senzacije u prvoj grupi nazvaši smo izvanjske, jer su vezane uz izvanjske organe; a unutrašnje su senzacije vezane uz organe u našem tijelu. Tako možemo i podražaje, koji utječu na organe, podijeliti u izvanjske (epiperiferne) i unutrašnje (entoperiferne) — prema tome je li podražica (fizički uzrok podražaja) izvan organizma, na pr. svjetlost, zvuk..., ili u njemu, na pr. podražaji vegetativnih procesa, zatim podražaji kretni i centralna podraživanja u mozgu.

Izvanjski su podražaji adekvatni i inadekvatni.

Kad izvjesna podražica — na pr. svjetlost i zvuk — podražuje samo jedan organ, te provocira uvijek istovrsne senzacije, kažemo, da je njezino podraživanje specifično ili *adekvatno*, t. j. primjereno upravo posebnom osjetilu. — Nasuprot kažemo, da je podražaj *inadekvatan*, kad nije primjeren osjetilu, na koje utječe, t. j. kad mu ne odgovara po samoj naravi, ali može ipak da provocira senzaciju, na pr. električna struja nije adekvatna podražica za jezik, a ipak pobuđuje okusne senzacije; zračni valovi su adekvatni podražaj za slušni organ, a slušni živac može da bude podražen i električki, pa zato kažemo, da su galvanske struje inadekvatni podražaj.

Podražaje možemo razlikovati nesamo s obzirom na naše osjetilne organe, nego ih još možemo razlikovati i po načinu ili naravi njihova djelovanja. Jedni su naime podražaji *mehanički* — kod senzacije pritiska i sluha —, drugi su *kemički* — kod osjetila njušnog i okusnog, a vjerojatno i kod drugih osjetila. U svakom je dakle slučaju podražaj neko fizičko zbivanje ili gibanje: gibanje svjetlosti, gibanje zvučnih valova, plinovitost i tekuće gibanje, mehaničko i vegetativno zbivanje i t. d.

Osjetila možemo — prema podražajima — razlikovati u izvanjska, unutrašnja, mehanička i kemička. Još ih možemo razlikovati u spoznajna ili viša i čuvstvena ili afektivna. Vidno i slušno je osjetilo spoznajno, toliko, što nam služi za senzacije, kojima upoznajemo izvanjski svijet bolje nego osjetilom njušnim ili okusnim, uz koje nastaju čuvstva ugodnosti i neugodnosti.

Bilješka. Teorija (zakon) o specifičnoj energiji osjetila

Raznovrsnost osjetnih kvaliteta (t. j. njihove razlike po modalitetima) — na pr. raznovrsnost između boja i glasova — nameće nam pitanje: otkuda je ta raznovrsnost?

Svako pojedino osjetilo — vidno, slušno i t. d., t. j. svaka pojedina naša sposobnost osjećanja — imade uvijek istovrsne osjete, na pr. niz boja ili niz glasova i t. d. pa se pita: da li ta kvalitativna istovrsnost (= modalitet) zavisi od samog osjetila ili samo od podražaja ili od oba faktora zajedno?

Kod traženja odgovora na ovo pitanje konstatiralo se, da imade i takvih podražaja, kojima podražaj nije adekvatan, t. j. koje mogu utjecati nesamo na jedno osjetilo, nego na više osjetila; na pr. električna

struja može podražiti kožne organe, te vidni, njušni, slušni i okusni organ. A ipak — istovrsni ovaj podražaj provocira kod svakog pojedinog organa uvijek onu vrstu senzacija, koja tome organu odgovara; to će reći, električnom strujom podraženo oko omogućuje samo vidne senzacije, a njome podraženo uho samo slušne senzacije i t. d. Iz ove bi činjenice imalo slijediti, da istovrsni osjetni kvaliteti ne zavise od podražice, nego od senzornog sistema svakog pojedinog osjetila; ili drugim riječima: pojedina vrsta senzacija zavisi od specifične ili posebne (svojevrzne) one energije ili funkcionalne sposobnosti, koju imade pojedino osjetilo. Ovu svoju nauku prozvao je fiziolog Joh. Müller god. 1826. zakon o specifičnoj osjetilnoj energiji.

Ovo tumačenje (teorija) o zakonitoj svezi između vrsne (specifične) određenosti osjetnih kvaliteta i fiziologijske energije i danas je još predmetom naučnog raspravljanja. Budući da se za pojedinu osjetnu kvalitetu iziskuje neki podražaj, ne može se pretpostaviti, da i pojedini modalitet (specifično diferenciranje osjetnih kvaliteta) ne bi nikako zavisio od izvjesnog fizičkog podraživanja. Müllerovu teoriju o specifičnim energijama osjetila ostavljaju neki psiholozi — priklanjajući se Wundtu — zato, jer stoje na gledištu evolucije, koje uzima, da se ta energija razvija prilagođivanjem na izvanjske prilike, t. j. da je osjetilna energija zavisna od podražajnog svijeta.

23. Osjetne jačine

Osim što se osjeti kvalitativno razlikuju, imade među njima još i razlike s obzirom na jačinu ili intenzitet. Dva kvalitativno sasvim jednaka osjeta mogu da se razlikuju po intenzivnosti: jedan osjet može biti jači ili slabiji od drugoga.

Razlog je ove činjenice u tome, što osjet zavisi od podražaja, a podražaji svakako mogu da imadu različitu jačinu, na pr. slaba i jaka svjetlost, šapat i velika buka, slabi i jaki miris ... izvest će različito jake osjete.

Fiziolog Weber i psihofizik Fechner prvi su eksperimentalno ispitivali, kako bismo intenzitetne razlike (kod jednakih i sličnih osjeta) mogli mjeriti. Pitalo se naime: 1. je li kakogod slabi podražaj dovoljno jak, da proizvede osjet, ili se iziskuje upravo izvjesna podražajna jačina — t. zv. podražajni prag — da tek nastane minimalni osjet? A 2. je li neka podražajna jačina tako velika, da više ne nastaje osjet, t. j. ima li i neki podražajni vrhunac, kome odgovara maksimalni osjet? Drugim riječima: ima li neka granica, u kojoj je pojedino osjetilo podražljivo tako da nastaje osjet, t. j. ima li izvjesna početna granica podraživanja, kod koje tek počinjemo osjećati, i završna ili dočetna granica, kod koje prestaje podraživanje provocirati osjete? Početna se granica osjećanja naziva prag osjeta, te znači istom ili jedva primjetni, najslabiji osjet, koji nastaje uz izvjesnu podražajnu jačinu (podražajni prag).

Istraživanjem se pokazalo, da kod svakog osjetila postoji izvjesna početna granica, ispred koje fizičko gibanje još ne

pobuđuje osjetila, da bi nastao osjet, a također, da postoji granica, iza koje se više ne pobuđuje osjetilo, da bi nastao osjet. Tako na pr. etersko gibanje, koje bi u sekundi imalo manje od 450 ili više od 790 bilijuna treptaja, ne pobuđuje u nama vidnih senzacija; uzdušno gibanje sa manje od 16, a više od 40.000 valova u sekundi, ne podražuje nam slušnog organa.

24. Osjetne jačine u vezi s podražajnim jačinama

Spomenuti su eksperimentatori dalje istraživali: u kakvoj su vezi pojedine podražajne i osjetne jačine (između početne i dočetne granice)? To jest, oni su mijenjali podražajne jačine (na pr. uzeli su različito jaku svjetlost, težinu, toplinu, zvuk), te su htjeli saznati: s kojom ćemo jačinom ovakove podražaje osjećati? Hoće li se i naše osjetne jačine jednako mijenjati kao i podražajne?

Na ovo se pitanje ne može odgovoriti jedino na osnovi samopromatranja, jer samopromatranjem (introspektivnom metodom) znademo samo za osjete, koliko su svijesna stanja, a za podražaje i njihove jačine ne možemo znati drukčije nego fizikalnim mjerenjem, t. j. pokusno ili eksperimentalno. Navedeni su dakle eksperimentatori mijenjali (varirali) podražice ili fizičke uvjete za osjećanje, te su izazivali (provocirali) različito jake osjete. Oni su znali, da osjetna jačina zavisi od podražaja; jer bez ikoje fizičke promjene ne bismo mogli osjećati razlike u jačinama kod neke težine, svjetlosti, zvuka i t. d. Ali se pita: jesu li razlike osjetnih jačina u nekoj stalnoj ili zakonskoj zavisnosti od podražajnih jačina?

Netko bi mogao misliti, da mi svaku razliku ili diferenciju podražajne jačine jednako osjećamo. Ali — nije tako. Nije naime dovoljan kakavgod prirast podražajne jačine, da prema tome jednako poraste osjetna jačina. Što je podražaj na višem stepenu jačine, to se veći prirast iziskuje, da uzmognemo osjetiti razliku podražajnih jačina; na pr. kad je na ruci veliki uteg, ne bi najsitniji dodatak ili prirast bio dovoljan, da osjetimo razliku u težini, nego je prema većem utegu potrebno dodati i veći prirast, da nastane osjetna razlika, t. j. da opazimo veću težinu; ili na pr. gdje je velika svjetlost, ne bismo osjetili razliku jačine, da pridoesemo recimo plamen od jedne svijeće, nego bi trebalo više svijeća zapaliti, da uzmognemo osjetiti pojačanje svjetlosti. To znači, da prema podražajnoj jačini mora njezin prirast biti upravo u određenom odnosu ili omjeru — da uzmognemo taj prirast osjetiti, t. j. da se time proizvede jači osjet. Ili drugim riječima, podražajna se jačina mora baš. za određeni neki stepen povisiti,

da osjetimo minimalnu promjenu (»prag intenzitetne razlike«) prema prijašnjoj jačini. Ako na pr. nekom utegu treba dodati jednu trećinu njegove težine, da osjetimo razliku drugog tlaka prema prvome, trebat će utegu dvostruke težine dodati dvije trećine, a trostrukome utegu tri trećine težine prvoga utega (t. j. svaki put po jednu trećinu težine utega, o kojemu se radi) i t. d. — da svaki put razaberemo ili osjetimo razliku svakog idućeg tlaka prema prethodnom.

Time smo za razlikovanje osjetnih intenziteta pronašli stalne fizičke uvjete; a kad uz izvjesne uvjete neka pojava pravilno nastaje, onda kažemo, da smo time spoznali njezinu zakonitost. Navedeni odnos psihičkih i fizičkih jačina zovemo psihofizički ili Weber-Fechnerov zakon.

Eksperimentalno se je utvrdilo, da je kod tlačnih i kod slušnih senzacija potrebno povisiti podražajnu jačinu za $\frac{1}{3}$, kod vidnih za $\frac{1}{100}$, kod mišićnih za $\frac{1}{4}$ — da razaberemo razliku osjetnih jačina. Uzmimo takav jedan niz osjetnih jačina prema nizu podražajnih jačina, na pr. kod utega s početnom težinom ili podražajnom jačinom od jednog ($\frac{3}{3}$) kg. Ovaj osjetni intenzitet (O) promijenit će se (u O_1) kad težina dobije plus $\frac{1}{3}$ (= $\frac{4}{3}$ kg); a za O_2 treba drugi podražajni utisak ($\frac{4}{3}$) povisiti za $\frac{1}{3}$ (t. j. $\frac{4}{3} + [\frac{1}{3} : \frac{4}{3}] = \frac{16}{9}$ kg.); za O_3 opet prethodnu težinu ($\frac{16}{9}$) treba podići za $\frac{1}{3}$ (t. j. $\frac{16}{9} + [\frac{1}{3} : \frac{16}{9}] = \frac{64}{27}$ kg) i t. d. Osjetne se dakle jačine odnose prema podražajima ovako $O_1 : O_2 : O_3 \dots = (\frac{4}{3})^1 : (\frac{4}{3})^2 : (\frac{4}{3})^3 \dots$, a to znači, da podražajne jačine moraju rasti u geometrijskoj progresiji, da uzmognemo intenzitetne njihove razlike osjetiti.

Ovaj Fechnerov pokušaj, da matematičkim mjerenjem odredi intenzitetne razlike između podražaja i osjeta, ne može se smatrati sasvim pouzdanim, jer se osjetne intenzivnosti ne dađu matematičkom točnošću odrediti. I to zato ne, jer su osjeti dakako psihičke pojave, a mi nemamo nikoje čisto psihičke jedinice, koja bi nam služila za mjerenje. Pokusno mjerenje osjetnih jačina jest neizravno (indirektno), t. j. s pomoću mjerenja podražajnih jačina. Fechner je doduše — ali krivo — pretpostavio, da je prag intenzitetne razlike uvijek ista jedinica mjerenja, t. j. da je minimalni, tek primijećeni osjet razlike između dvije najbliže osjetne jačine, jedan te isti, pa zato da nam može služiti kao jedinica za direktno mjerenje osjetnih jačina kao psihičkih pojava. Ali takav osjet razlike jest veoma nestalan (relativan, subjektivan), t. j. on se mijenja i prema samim onim osjetnim jačinama, koje želimo razlikovati, i prema ukupnom duševnom stanju. Matematički se dakle ne da formulirati naše razlikovanje osjetnih jačina. Osim toga Weberov zakon i ne vrijedi kao opći zakon naše osjetljivosti, nego samo donekle u srednjoj granici između slabih i jakih osjeta. —

Podražajni se prag može eksperimentalno odrediti kod pojedinih osjetila različitim aparatima (za pipne senzacije na pr. esteziometrom na vlas, za slušne fonometrom i t. d.). Granica osjetljivosti nije kod svih ljudi jednaka, te zavisi ponajviše od tjelesnog ustroja, zatim od pažnje i t. d. Opseg osjetljivosti jest to veći, što je viši vrhunac podraživanja. Kad ne bi bilo podražajnog praga i vrhunca, ne bi moguć bio naš život, jer bi se time duševna snaga zagušila.

IV. O RAZLIČNIM VRSTAMA OSJETA NAPOSE

Po nekadašnjoj razdiobi čovjek bi imao pet osjetnih sposobnosti (osjetilâ): vid, sluh, njuh, okus i opće osjetilo. Ovo posljednje obuhvata sve one osjete, koji se ne dađu svesti na prva četiri. A budući da su, već obični ljudi i neki psiholozi opazili, da je sva površina tijela (koža) osjetljiva, držali su, da se opće osjetilo nalazi u koži, te su ga i nazivali kožno osjetilo. Međutim se pomnim izučavanjem utvrdilo, da osim četiri navedena osjetila imade još raznovrsnih osjeta, koji se ne mogu supsumirati jednom općem osjetilu — i to upravo zato, jer su ovi osjeti sasvim svojevrsni (specifični). Ovamo spadaju organski osjeti, koji nemaju naročitog organa, nego su zavisni od živaca, povezanih s unutrašnjim organima. Zatim su kretni (mišićni) osjeti. A u koži imaju svoje organe osjeti temperaturni i dodirni. Sve su to međusobno sasvim različiti (disparatni) osjeti, pa ih zato ne možemo grupirati kao opće osjetilo. Zajednička im je ipak karakteristika, da nam oni poglavito služe za održanje života, te da su kaotični, t. j. da je teško raspoznati točne njihove razlike. Ipak nam kretni i dodirni osjeti znatno pomažu u spoznavanju izvanjskog svijeta. Kaotične su naravi također osjeti njušni i okusni, te nam i oni nijesu pouzdano pomagalo za spoznavanje izvanjskog svijeta. U osobitom su smislu spoznajna osjetila vid i sluh; zato će kod njih i otpočeti naša psihologijska deskripcija.

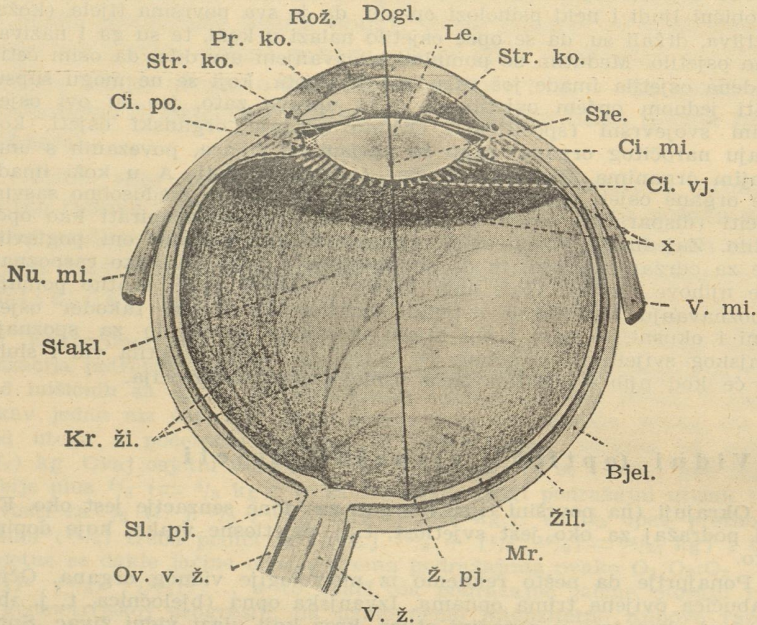
25. Vidni (optički, vizuelni) osjeti

Okrajnji (na površini tijela) organ za vidne senzacije jest oko. Fizički podražaj za oko jest svjetlost, t. j. svjetlosne zrake, koje dopiru u oko.

Ponajprije da nešto reknemo iz morfologije vidnog organa. Očna je jabučica ovijena trima opnama. Izvanjska opna (bjeločnica, t. j. »bijelo« kod oka) ima u pozadini otvor, kroz koji ulazi vidni živac. Sprijeda prelazi bjeločnica u prozirnu opnu (rožnicu), iza koje je vidljiv obojeni dio oka ili šarenica (»modro«, »smede« i t. d.), s otvorom u sredini (zjenica t. j. »crno« nasred oka). Šarenica je dio žilnice, t. j. druge ovojnice oka, koja obavija čitavo oko i leži tijesno uz bjeločnicu. Iza šarenice u nutrinji oko sprijeda leži leća, koja ima oblik bikonveksnog sferičnog tijela. Ona je iz sasvim bezbojne prozirne tvari, a obavijena je prozirnom elastičnom kožicom. Unutrašnji je dio očne jabučice ispunjen kao voda prozirnom polutekućom tvari (staklovina). Stražnji dio jabučice iznutra je obložen prozirnom opnom, koja je organ vidne senzacije, a to je mrežnica (retina). Njezina je struktura veoma zamršena; od mnogih njezinih slojeva najznatniji je onaj, što ga sačinjavaju osjetilne stanice s nastavcima u obliku štapića i čunjića.

Fiziologijski se proces u oku zbiva na ovaj način. Zrake svjetlosti prodiru kroz rožnicu, prolaze kroz zjenicu na leću, zatim prolaze staklovinom i padnu na mrežnicu. U svima ovim sastavnim djelovima oka svijetlo se lomi, a najjače u leći. Kako je i mrežnica prozirna, to i kroz nju zrake prodiru sve do stražnjeg sloja, koji sadrži osjetilne štapiće i čunjiće. U njima izaziva svjetlost jedan kemijski proces, koji vodi u mozak. A budući da tih štapića i čunjića — kao ni podražajnih stanica — nema na onome mjestu, gdje vidni živac izlazi iz oka, nego je na tom mjestu samo vlaknati sloj živaca, zato je to mjesto neosjetljivo za svjetlost (= slijepa pjega). Posve blizu slijepa pjege, u središtu oka, nalazi se na mrežnici žućkasto pigmentirana jamica t. zv. žuta pjega ili centralna jamica, koja sastoji samo od čunjića, te je najosjetljivija za boje. Vidnim živcem ide uzbuđenje djelomično putem nekih

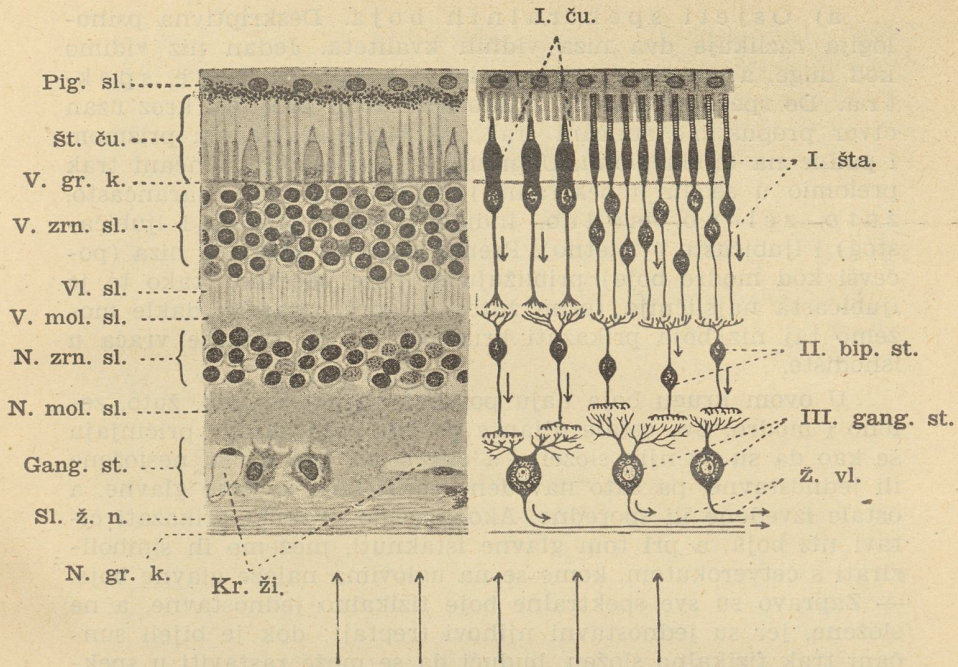
supkortikalnih centara, a djelomično izravno u vidni centar u zatiljnom režnju velikog mozga, čime je uvjetovano svjesno saznavanje vidnog osjeta. Taj pak centar povezan je asocijacionim nitima sa susjednim centrom vidnih upamćenih slika, kojega uzbuđenje uvjetuje prepoznavanje onoga, što vidimo (Sl. 12. i 13.).

Slika 12.

Sl. 12. Oko, horizontalno presječeno, nešto shematizirano. Staklovina je izvađena. (Po Sobotti, kombinirano.)

Bjel. bjeločnica; — **Ci. mi.** cilijarni mišić, kojega se kontrakcijom oko prilagođuje za gledanje u blizini; — **Ci. po.** vlakna, na kojima je leća pričvršćena, t. zv. cilijarni pojas; — **Ci. vj.** vijenac cilijarnih nastavaka, na koje se hvataju vlakna cilijarnog pojasa; — **Dogl.** doglednica; — **Kr. ži.** krvne žile, koje se proširuju u mrežnici; — **Le.** leća; — **Mr.** mrežnica; — **Nu. mi.** nutarnji ravni mišić oka; — **Ov. v. ž.** ovojnica vidnog živca; — **Pr. ko.** prednja očna komora; — **Rož.** rožnica; — **Sl. pj.** slijepa pjega, mjesto, gdje ulazi vidni živac; — **Sre.** središte dioptričkog aparata oka; — **Stakl.** prostor, koji je ispunjen staklovinom; — **Str. ko.** stražnja očna komora; — **V. mi.** vanjski ravni mišić oka; — **V. ž.** vidni živac; — **žil.** žilnica; — **ž. pj.** žuta pjega ili središnja jamica, mjesto, kamo padaju slike predmeta, koje fiksiramo; — **x** granica između debljeg osjetilnog dijela mrežnice i tanjeg dijela, koji presvlači cilijarno tijelo.

Slika 13.

Sl. 13. Presjek kroz osjetilni dio mrežnice, 500 puta povećan. (Po crtežu g. prof. Zarnika.)

Duge strelice na donjoj strani označuju pravac, u kojem upada svjetlo. Lijevi dio slike pokazuje zbiljski izgled običnim načinom prirednog presjeka, dok je u desnom dijelu shematski prikazan poredak glavnih neurona.

Oznake lijeve polovice: **Gang. st.** sloj ganglijskih stanica; — **Kr. ži.** presjeci malih krvnih žila; — **N. gr. k.** unutarnja granična kožica, koja ograničuje mrežnicu prema šupljini oka ispunjenoj staklovinom; — **N. mol. sl.** unutarnji molekularni sloj; — **N. zrn. sl.** unutarnji zrnati sloj; — **Pig. sl.** sloj pigmentnih stanica, koje graniče na žilnicu; — **Sl. ž. n.** sloj živčanih niti; — **Št. ču.** sloj štapića i čunjića; — **V. gr. k.** vanjska granična kožica; — **V. mol. sl.** vanjski molekularni sloj; — **VI. sl.** vlaknati sloj; — **V. zrn. sl.** vanjski zrnati sloj.

Oznake desne polovice: **I. ču.** stanice I. neurona (osjetilne stanice) s osjetilnim čunjićima; — **I. št.** stanice I. neurona s osjetilnim štapićima; — **II. bip. st.** stanice II. neurona (bipolarne živčane stanice); — **III. gang. st.** stanice III. neurona (multipolarne ganglijske ili živčane stanice); — **ž. vl.** živčana vlakna (aksoni) multipolarnih stanica, koja vode u vidni živac. Kratke strelice u slici označuju pravac, kojim se kreće uzbuđenje, kada svjetlo podražuje štapiće i čunjiće.

a) Osjeti spektralnih boja. Deskriptivna psihologija razlikuje dva niza vidnih kvaliteta. Jedan niz vidimo kod duge, a zovemo ih kromatske boje ili boje spektra. Do spektra ćemo doći, ako u mračnu prostor u kroz uzan otvor propustimo sunčani trak, da prođe staklenom prizmom i padne na bijelu plohu. U prizmi se je bezbojni sunčani trak prelomio u sedam (spektralnih) boja: crveno, narančasto, žuto, zeleno, modro, indigo (između modrog i ljubičastog) i ljubičasto (violetno). Prema kraju spektralnog niza (počevši kod modre boje) približuju se boje početnoj, tako te je ljubičasta najsličnija (osim žute) crvenoj. Grafički dakle možemo taj niz boja prikazati kružnom crtom, koja se vraća u ishodište.

U ovom krugu boja daju posebni utisak: crveno, žuto, zeleno i modro. Sve ostale nijanse između ovih parova pričinjaju se kao da su od njih složene, a one četiri kao da su nesložene ili jednostavne, pa zato navedene četiri boje zovemo glavne, a ostale izvedene ili sporedne. Ako hoćemo grafički prikazati čitavi niz boja, a pri tom glavne istaknuti, možemo ih simbolizirati s četverokutom, kome se na uglovima nalaze glavne boje. — Zapravo su sve spektralne boje fizikalno jednostavne, a ne složene, jer su jednostavni njihovi treptaji; dok je bijeli sunčani trak fizikalno složen, budući da se može rastaviti u spektralne boje, a kao osjetni sadržaj je jednostavan.

b) Osjeti svjetline ili neutralnih boja: bijelo-sivo-crno. Mi smo vidnim našim osjetilom sposobni nesamo da osjećamo boje u različitim njihovim kvalitetama, nego mi osjećamo svjetlost i onda, kad nam se ne pojavljuje u bojama. Mi naime osjećamo svjetlost, koliko je svijetla (jasna) ili tamna; a prema tome i razlikujemo osjete svjetline (jasnoće ili svjetloće). To će reći, mi osjećamo, da je neka svjetlost u različitim stepenima više svijetla ili manje svijetla (tamna). Stepene svjetline obuhvataju bijelo i crno (dvije glavne boje), te njihov prijelaz sivo. Ovaj niz osjetnih kvaliteta (bijelo-sivo-crno) sačinjavaju t. zv. bezbojne (akromatske) ili neutralne boje. Sve se njihove nijanse (kvalitativni prijelaz) međusobno udaljuju, pa bismo ih s obzirom na njihovu srodnost grafički mogli prikazati pravcem, s bijelom i crnom bojom na okrajnim točkama.

c) Osobine boja. Spektralni niz i niz bezbojnih boja mogu se kvalitativno kombinirati, t. j. svaka spektralna boja može se miješati s bijelim, sivim i crnim. Crvena boja s bijelom zajedno postaje jasnija ili otvorenija, a s crnom tamnija ili zatvorenija. Prelazeći prema crnoj postaju boje zagasite, a prema bijeloj postaju bijele. Što više ima jedna boja sivih nijansa, kažemo, da je po svom kvalitetu blijeda ili manje čista. Bez miješanja s kvalitetama bezbojnog niza, postaju spektralne boje kvalitativno izrazite ili čiste ili pune ili zasićene.

Kod spektralnih boja možemo dakle osim njihova kvaliteta (tona) i intenzivnosti razlikovati još i treću dimenziju, t. j. stepen zasićenosti (punoće ili čistoće), koja zavisi od toga, koliko je jedna boja pomiješana s bezbojnom svjetlošću (bijelo-sivo-crnim osjetom); boja je to manje puna ili čista, što više imade u njoj bezbojne svjetlosti; zato kažemo na pr., da su kod bijele sunčane svjetlosti sve boje bjelkaste ili jako nečiste.

Osobine bojâ jesu dakle 1. ton ili kvalitet, t. j. ono obilježje, kojim se jedna boja od druge razlikuje kao ova ili ona boja; crveno, zeleno, modro... 2. jakost ili intenzivnost, koja zavisi od podražajne jačine. 3. zasićenost.

Od intenzivnosti treba da još razlikujemo kod boje njezinu posebnu (specifičnu) ili unutrašnju svjetloću, t. j. onu osobinu, koja čini, da neke boje već same po sebi osjećamo kao svjetlije, a neke tamnije; najsvjetlije je žuto, pa onda opada unutrašnja svjetloća kod crvenoga i zelenoga, a najtamnija je modra boja.

d) Neke pojave kod vidnih kvaliteta. Kod jake svjetlosti bivaju neki tonovi boja (crvena i zelena) potisnuti od drugih (od žute i modre), a napokon kod najintenzivnije svjetlosti prelaze sve boje u bijelo. Kod slabe intenzivnosti (u sumraku) gube boje postepeno svoj ton, i to najprije crveno, pa zeleno, žuto i modro — dok pri potpuno slaboj svjetlosti nestanu sve boje, a preostane samo bezbojna bjelkasta pruga s različitim svijetlima. Ovo iščezavanje bojâ, koje nastaje slabljenjem ili umanjivanjem intenziteta svjetlosti, zovemo Purkinjev fenomen (jer ga je zapazio češki fiziolog J. Purkinje).

Neki parovi spektralnih boja izmiješani daju osjet bijele ili sive boje, t. j. neutraliziraju se ili međusobno uništavaju i nadopunjuju u bijelo. Takve boje (svjetlosne valove) zovemo komplementarne ili dopunske (crvena i modrozeleno, narančasta i zelenomodra, žuta i indigomodra ili ultramarin, žutozeleno i ljubičasto, zelena i grimizna). Komplementarnost bojâ možemo pokusno vidjeti: ako okruglu plohu obojimo komplementarnim parovima, te ovu plohu brzo okrećemo — ona će nam se prikazati kao bjelkasta ili siva.

Sve boje kontrastiraju, t. j. kvalitativno jedna na drugu utječu, te nastaje među njima neka suprotnost ili kontrast, na pr. crveno pokraj zelenoga postaje punije, a i zeleno se jače ističe. — Simultani je kontrast, kad na pr. sivi papir stavimo na crnu podlogu, pa nam se čini manje siv (bjelji ili svjetliji), a obratno je, kad ga stavimo na bijelu podlogu. Na crvenoj podlozi postaje siv papir zelenkast, a na plavoj žučkast. Na jasnoću i ton boje utječe dakle i okolina, t. j. zajednički ili simultani položaj dviju boja. — Sukcesivni ili sljedovni kontrast nastaje, kad na pr. crveni papirić stavimo na sivu podlogu, te ga oštro fiksiramo i onda naglo uklonimo,

zapaziti ćemo na istom mjestu podloge zelenu boju. Iza žute i modre boje nastat će ljubičasta i narančasta. Ova se pojava osniva na tome, što fiziološki proces u mrežnici traje dulje od fizičkog podražaja. Slika, koja ostaje na mrežnici još iza podražaja, zove se naknadna slika ili paslika. Pozitivna paslika jednako je obojena kao prvobitni utisak, a negativna se pojavljuje u komplementarnoj ili suprotnoj boji.

Taj isti fiziološki razlog objašnjava nam i pojavu adaptacije, t. j. navike ili prilagođenja oka na tminu ili svjetlost. Kad iz tamna prostora izađemo na jako svijetlo, ono nas smeta, jer je još zaostao na mrežnici niski podražaj; a obrnuto, kad uđemo u mračan prostor, jedva i vidimo što god, jer je mrežnica adaptirana na visoki podražaj, a novi podražaj je preslab, da bi proizveo osjet svjetlosti, te se tako osjećamo u mraku — dok ne prestane učinak na mrežnici od jakog podražaja.

Nesamo vidno, nego i ostala se osjetila mogu nalaziti u stanju adaptacije. To jest, organizam i podražaj mogu se nalaziti u takvom međusobnom odnošaju, da ne nastane osjet; na pr. kad pritisak na tijelo duže vremena traje, ne osjećamo ga, jer mu se tijelo prilagodilo; poslije nekog vremena ne osjećamo više intenzivnog mirisa; a zimi smo neosjetljivi za onu studen, koju bismo ljeti osjetili, jer je koža ljeti drukčije udešena za temperaturu nego zimi. Ovo udešavanje ili prilagođivanje na podražaj zovemo adaptacija. U odnošaju adaptacije organizma na podražaj ne nastaje osjet. Kad izvanjski podražaj prestane, poremećena je adaptacija, te iz samog adaptiranog stanja nastaje osjet, na pr. kad iz tmine izađemo u osvijetljeni prostor ili obratno, pa osjećamo zaslijepljenost; slušni se organ prilagodi na buku, te kad ona prestane, osjetimo tišinu; ovamo spada osjet vrtoglavice iza vrtnje, pa osjet mučnine kod nekih ljudi kad se zaustavi vlak i t. d.

Neosjetljivost za boje zovemo sljepoćom boja. Ona je djelomična, kad samo neke boje jasno ne razabiremo, na pr. zelenu i crvenu boju samo kao nijanse žute boje. A posvemašnja ili totalna je sljepoća kod onih ljudi, koji sve boje osjećaju samo kao neke nijanse sivoga. Ovakve se nenormalne pojave zovu dishromatopsije, od kojih je daltonizam (po engleskom fizičaru J. Daltonu) jedna vrsta sljepoće za crveno i zeleno.

Iz navedenih smo primjera (adaptacija, kontrast) razabrali, da vidne senzacije jedna na drugu kvalitativno utječu. Prema ovom našem iskustvu možemo kao opći zakon za osjećanje postaviti pravilo: Pojedini je osjet zavisan nesamo od podražaja, nego i od toga, kako je novi utisak u svezi s postojećim i s istovremenim drugim utiscima. Taj zakon vrijedi nesamo za vidne kvalitete, nego i za sve druge osjete. Kako novi osjetni utisak zavisi od prijašnjeg ili već postojećeg osjetnog stanja, razabiremo na pr. po tome, što istu temperaturu u jednoj sobi osjeća kao studen — onaj, koji je u sobu ušao iz vruće kupke.

a kao toplinu je osjeća, tko je došao sa studenije ulice. Ili tko bi na pr. jeo meda i odmah zatim pio najbolje vino — bilo bi mu neugodno ili netečno. Adaptacija dakle utječe na osjetni kvalitet. A kako jedan osjet zavisi od drugoga istovremenog osjetnog utiska, razabramo kod simultanog kontrasta.

26. Slušni (akustički) osjeti

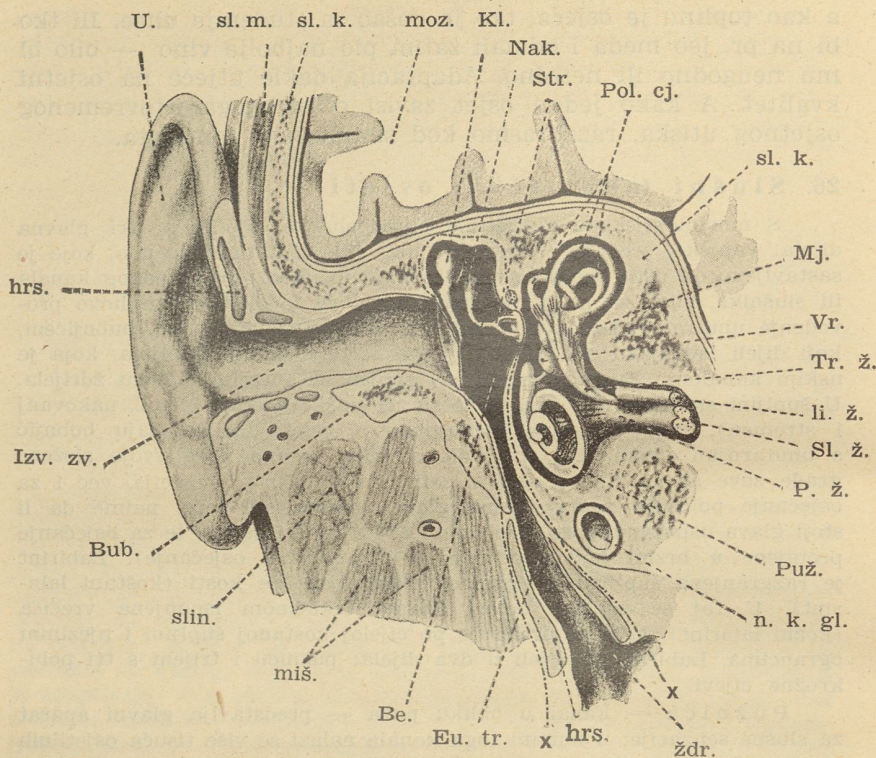
S morfolojskoga gledišta dijelimo slušno osjetilo u tri glavna dijela: vanjsko, srednje i unutarnje uho (Sl. 14.). Vanjsko uho, koje je sastavljeno od ušne školjke (ono što zovemo uhom) i provodnog kanala ili slušnika, služi za primanje zvučnih valova iz okoline i njihovo provođenje unutra. Taj se kanal završuje jednom opnom, t. zv. bubnjićem, koji dijeli izvanjsko uho od srednjega. Srednje uho je šupljina, koja je uskim kanalom (Eustahijeva truba) spojena s gornjim dijelom ždrijela. U šupljini srednjeg uha smještene su tri slušne koštice (čekić, nakovanj i stremen), koje povezane međusobno u zglobovima spajaju bubnjić s unutarnjim uhom. Taj treći dio slušnog organa zbog svoje složene građe zove se labirint, i služi nesamo za slušne senzacije, već i za osjećanje položaja našeg tijela (glave) prema sili teže, naime da li stoji glava uspravno, koso ili obrnuto (statički osjet), te za osjećanje promjene u brzini kod okretanja (rotatorno osjećanje). Labirint je razgranjena šupljina u koštanoj masi sljepočne kosti (koštani labirint). U toj se šupljini nalazi kožna, tekućinom ispunjena vrećica (kožni labirint), koja se proširuje po cijeloj koštanoj šupljini i njezinim ograncima. Labirint se dijeli u dva dijela: pužnicu i trijem s tri polukružne cijevi.

Pužnica — kanal u obliku puža — predstavlja glavni aparat za slušne senzacije; u nutrini toga kanala nalazi se više tisuća osjetilnih stanica, koje poredane na poseban način sačinjavaju t. zv. Cortijev organ. Ove su stanice obavijene živčanim vlakancima, koja se skupljaju u pužnični živac, a taj vodi uzbuđenje do kore velikog mozga u slušni centar.

Zvučni valovi (zračni titraji) ulaze kroz slušnik i dospijevaju na bubnjić, koji stoga zatitra. Ovi se titraji prenose preko slušnih koštica do unutrašnjeg uha, te preko ovalnog prozorčića izazivaju valovito gibanje tekućine u rožnici. Ovi titraji napokon djeluju kao podražica na osjetilne stanice Cortijeva organa, a ove podražuju živčana vlakanca; i tako ide uzbuđenje po slušnom živcu u mozak, gdje izaziva procese, od kojih zavisi slušni osjet.

Trijem ima dvije vrećice i tri polukružne cijevi, a unutra se nalazi tekućina. Na vrećicama iznutra smještene su u obliku pjege dvije grupe osjetilnih stanica; slične nakupine osjetilnih stanica nalazimo u proširenim dijelovima polukružnih cijevi, t. zv. ampulama. Osjetilne pjege vrećice služe za osjete položaja glave (i tijela) u prostoru, dok osjetilne stanice na ampulama polukružnih cijevi služe za osjete rotatornih kretnja (tijela) — desno i lijevo oko osovine — i glave na sve strane. Niti, koje polaze s osjetilnih stanica vrećice i polukružnih cijevi, stvaraju trijemni živac (nervus vestibularis), koji preko moždanskog debla vodi u mali mozak.

Pužnični i trijemni živci sačinjavaju zajedno slušni živac (nervus acusticus), koji, kako vidjesmo, služi za tri različite funkcije, t. j. za osjet sluha, statički osjet i rotatorni osjet (Sl. 15.).

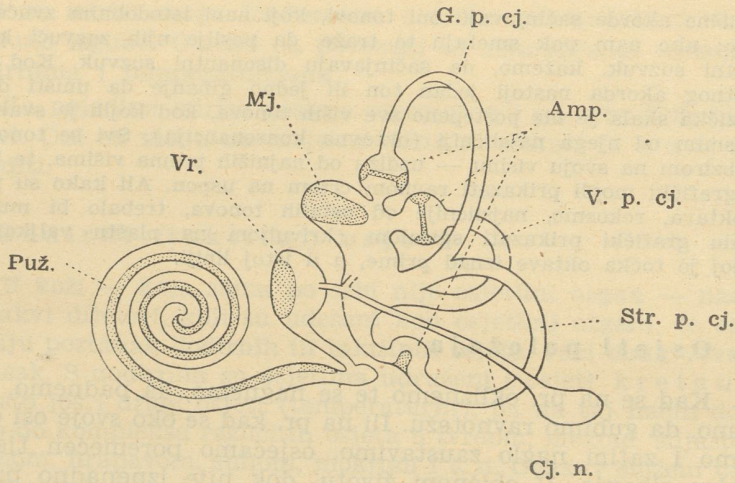
Slika 14.

Sl. 14. Osjetilni organi uha i njihov pomoćni aparat, nešto shematizirani. (Djelomično po Corning-u).

Linija od crtica i točaka, koje su krajevi označeni sa x, ograničuje srednje uho; što je lijevo od toga, sačinjava izvanje uho, a što je desno, unutarnje uho. Pojedini dijelovi osjetilnih i pomoćnih aparata označeni su velikim, a razni okolni organi malim početnim slovima.

Oznake osjetilnog aparata: **Be.** bubnjište, t. j. šupljina srednjeg uha; — **Bub.** bubnjić; — **Eu. tr.** Eustahijeva truba, koja veže bubnjište sa ždrijelom; — **Izv. zv.** izvanji zvučnik; — **Kl.** kladivac (turski: čekić); — **Mj.** mješak, koji sadrži jedno od osjetila teže; — **Nak.** nakovanj; — **Pol. cj.** polukružne cijevi, osjetila okreta; — **Puž.** pužnica, osjetilo sluha; — **P. ž.** pužnični živac; — **Sl. ž.** zajednički slušni živac, koji sastoji iz pužničnog i trijemnog živca; — **Str.** stremen; — **Tr. ž.** trijemni živac; — **U.** uška; — **Vr.** vrećica, koja sadrži drugo osjetilo teže.

Oznake okolnih organa: **hrs.** hrskavica; — **li. ž.** komad ličnog živca, koji polazi u početku istim putem kao i slušni živac; — **miš.** mišići; — **moz.** mozak; — **n. k. gl.** nutarnja kucavica glave; — **slin.** podušna žlijezda slinovnica; — **sl. k.** sljepočna kost; — **sl. m.** sljepočni mišić; — **ždr.** ždrijelo.

Slika 15.

Sl. 15. Kožnati labirint desnog uha, gledan s nutarnje strane, polushematički. (Po Schaffer-u.) Puntkirana mjesta su opremljena osjetilnim stanicama, tamo završavaju dotični osjetilni živci.

Amp. ampule (s rotatornim osjetilom); — **Cj. n.** cjevasti nastavak (ductus endolymphaticus); — **G. p. c.** gornja polukružna cijev; — **Mj.** miješak (za statičko osjetilo); — **Os. okr.** osjetilo okreta; — **Puž.** pužnica (sa slušnim osjetilom); — **Str. p. cj.** stražnja polukružna cijev; — **V. p. cj.** vanjska polukružna cijev; — **Vr.** vrećica (za statičko osjetilo).

Deskriptivna psihologija razlikuje kod slušnih senzacija *šumove*, na pr. pucanje, šuštanje, cviljenje, škripanje i t. d., koji nastaju nepravilnim treptanjem zraka, i *zvukove* ili tonove.

Kod zvukova razlikujemo visinu i jačinu; visina ili kvalitet zvuka zavisi od broja treptaja u sekundi, a jačina od dužine valovnog treptanja.

Od običnog ili akustičnog zvuka razlikuje se muzikalni ton ili zvek, koji je složen s popratnim, t. zv. višim tonovima. Zvek imade svoju posebnu boju, prema tome na kojem je instrumentu izveden, na pr. ton c na glasoviru i na guslama. Boja zveka zavisna je od toga, koji članovi niza viših ili parcijalnih tonova prate temeljni ton. (U muzici se i razlikuje ton od glasa, toliko, što je ton bezbojno karakteriziran, te je elemenat, od koga je sastavljen glas; ali za psihologiju ta razlika ne dolazi u obzir, jer su akustične senzacije provocirane od sastavljenih treptaja, t. j. one su glasovne.)

Muzikalni suzvuk ili akord je istodobno zvučenje tonova različite visine, koji stoje međusobno u izvjesnim akustičnim odnošajima. (Ako samo dva tona zajedno zvuče, zovemo to interval.) Konsonante ili har-

monične akorde sačinjavaju oni tonovi, koji nam istodobnim zvučenjem gode; ako nam pak smetaju te traže, da poslije njih zazvuči konsonantni suzvuč, kažemo, da sačinjavaju disonantni suzvuč. Kod disonantnog akorda nastoji jedan ton ili jedno gibanje da uništi drugo. Muzička skala je niz postepeno sve viših tonova, kod kojih je svaki ton s osmim od njega najbliži (oktavna konsonancija). Svi se tonovi — s obzirom na svoju visinu — uzdižu od najnižih prema višima, te bismo to grafički mogli prikazati ravnom crtom na uspon. Ali kako su prima i oktava, rekosmo, najbliži od ostalih tonova, trebalo bi muzičku skalu grafički prikazati spiralom (krivuljom na plaštu valjka), na kojoj je točka oktave iznad prime, a u istoj liniji.

27. Osjeti položaja

Kad se na pr. okliznemo te se nagnemo, da padnemo, osjećamo, da gubimo ravnotežu. Ili na pr. kad se oko svoje osi okrećemo i zatim naglo zaustavimo, osjećamo poremećen tjelesni smjer gibanja. U običnom životu, dok nije iznenadno promijenjen smjer našeg tijela, nemamo posebnih senzacija, jer smo se adaptirali na ravnotežu ili se pojedini tjelesni dijelovi reflektorno (nesvjesno) održavaju u ravnoteži, na pr. kod nekih igara. Posebno još osjećamo položaj glave i tijela u mirnom i pokretnom stanju.

Kao organ za osjetilo položaja — t. zv. statičko osjetilo — služi živčani ogranak u unutrašnjem dijelu uha. Prema tome je uho nesamo slušni organ, nego i statički.

28. Okusni osjeti

Posebne stanice na gornjoj strani jezika (i kod nepca) služe kao organ za okusne senzacije: slatko, gorko, slano i kiselo. Ovi se kvaliteti mogu izmiješati; a zavisni su također od dodirnih i temperaturnih senzacija, i napose od njušnih ili mirisnih na pr. osjetni kompleks (okus) cimeta i vanilije. Kad je neko jelo ili piće ljuto, vrelo, hrapavo..., ili kad su nam nosnice prehladene, postaju okusne senzacije vrlo složene i promjenljive.

29. Njušni osjeti

U gornjem dijelu nosa nalazi se njušni živac, koji je obično za najmanji podražaj veoma osjetljiv, t. j. imade niski podražajni prag. Podražajni je utisak uvijek plinovito-kemijski.

Kvalitete njušnih senzacija teško je odrediti ili međusobno razlikovati, nego ih obično nazivamo prema podražicama — na pr. miris ruže — i prema njihovu čuvstvenom elementu (ugodni ili neugodni mirisi). Međusobno se mogu miješati, a

neki se mirisi mogu međusobno i toliko neutralizirati, da se potpuno izgube. Obično su povezani sa senzacijama okusnima, dodirnim i temperaturnima.

Za pojedine mirise postoje vjerojatno i posebni živčani dijelovi. Oni se mogu na izvjesni miris naviknuti ili mu se prilagoditi.

30. Dodirni (taktilni) osjeti

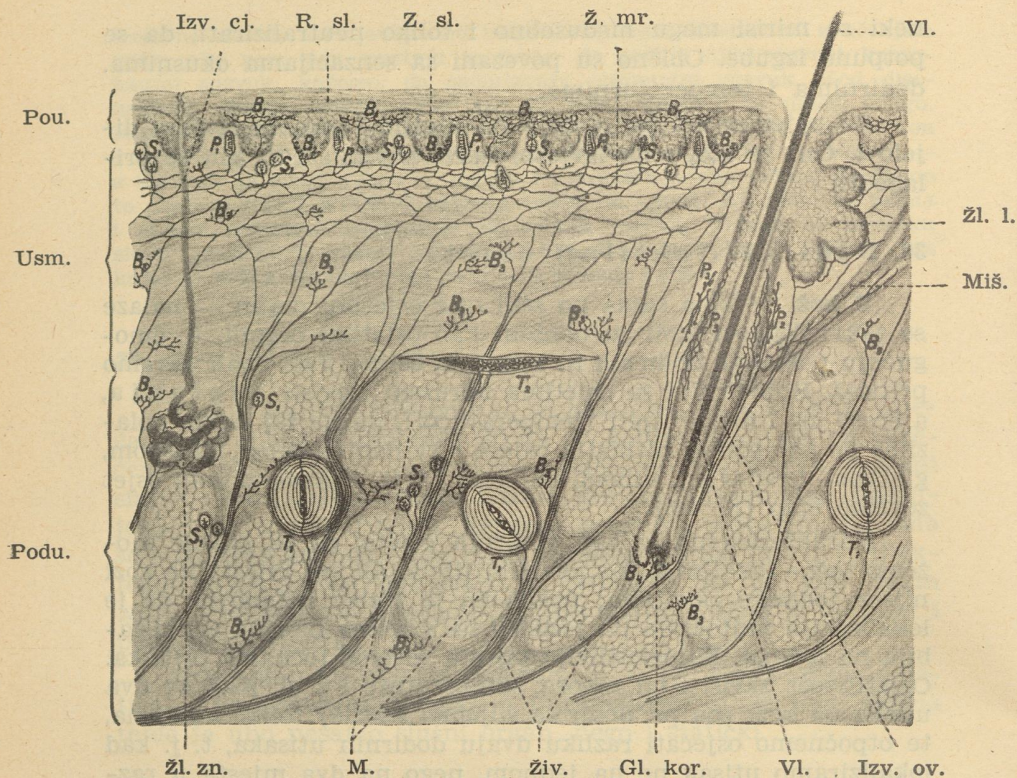
U koži — koja sama po sebi nije osjetilni organ — nalaze se takvi dijelovi, koji su udešeni kao osjetilni organi, te omogućuju postanak dodirnih ili taktilnih osjeta. Jači dodir zovemo pritisak. S dodirnim su osjetima udruženi i osjeti kretanja, a često još i drugi osjeti (temperaturni), pa na taj način dolazimo do kompleksa različitih osjeta o tvrdom, mekom, šiljastom, glatkom, hrapavom, suhom, mokrom i t. d. Ovakav složeni osjet zovemo opip (Sl. 16.).

Karakteristično je kod dodirnih osjeta, da ih obično možemo točno lokalizirati na površini tijela. Ali sva mjesta na koži nijesu jednako osjetljiva; pokusima je Weber ustanovio, da je lokalizacija najtočnija na jeziku i na vršcima prstiju, a najslabija na leđima. Najosjetljivija mjesta zovemo točkama pritiska. Osjetljivost zavisi i od umora, temperature i t. d. Kad su dva utiska na koži (na pr. dodir sa šiljcima šestila) toliko udaljena, te otpočnemo osjećati razliku dvaju dodirnih utisaka, t. j. kad lokaliziramo utisak ne na jednom, nego na dva mjesta u razmaku, onda ovu početnu ili najnižu granicu dodirne lokalizacije zovemo prag prostora.

Spoznajna važnost dodirnog osjetila je u tome, što njime upoznajemo izvanjske ili tjelesne stvari. Dakako, kao što napomenusmo, poglavito zato, što su s taktilnim senzacijama spojene i različite druge, a osobito kretne. Tako saznajemo za otpor tjelesa, za čvrstoću i nepronicanost. Do ovakve spoznajne vrijednosti dolaze senzacije tek u međusobnom spoju, sačinjavajući gotovi ili potpuni opažaj nekog predmeta. Na osnovi dodirnih i vidnih senzacija upravo i dolazimo do shvaćanja prostornog svijeta.

31. Temperaturni osjeti

U koži nalaze se i t. zv. temperaturni organi, i to napose za osjete topline i studeni. Samo podraživanje nije mehaničko, kao kod dodirnih osjeta, nego je kemički proces u živčanim okrajcima, i to napose u t. zv. točkama toplote i studeni ili hladnoće. Od mnoštva tih točaka zavisi temperaturna osjetljivost kože, koja nije na svima mjestima jednaka.

Slika 16.

Sl. 16. Shematički presjek kože s kožnim osjetilima, povećan
(Po crtežu g. prof. Zarnika.)

Oznake u slici: **B** osjetila za bol, i to: **B₁** Langerhansove okončine, **B₂** Dogielove košarice, — **B₃** Dogielovo drveće, — **B₄** okončine na donjem kraju vlasi; — **P** osjetila za pritisak odn. opip: **P₁** Meissnerova tjelešca, — **P₂** okončine na ovojnici korijena vlasi, — **P₃** u izvanjoj ovojnici korijena vlasi. (**P₂** i **P₃** budu podraženi, ako taknemo dotičnu vlas ili dlačicu.) — **S** osjetila za studen: **S₁** Golgi-Mazzoni-jeva tjelešca, — **S₂** Dogielova tjelešca, — **S₃** Ruffini-jeve pahuljice. — **T** osjetila za toplinu: **T₁** Vater-Pacini-jeva tjelešca, — **T₂** Ruffini-jeva tjelešca.

Oznake izvan slike. **Gl. kor.** glavica korijena vlasi; — **Izv. ov.** izvanja ovojnica korijena vlasi; — **M** potkožna mast; — **Miš.** mišić, koji uzdiže vlas, kada se koža naježi; — **Podu.** podusmina (donji sloj kože); — **Pou.** pousmina (površni sloj kože); — **R. sl.** roženi sloj pousmine; — **Usm.** usmina (srednji sloj kože); — **VI.** vlas; — **Z. sl.** zametni sloj pousmine; — **živ.** živčana vlakna; — **žl. l.** žlijezda lojnica; — **žl. zn.** žlijezda znoj-
nica; — **Ž. mr.** mreža živčanih vlakana u gornjem sloju usmine.

Čitavo tijelo imade više manje stalnu temperaturu, koju napose i ne osjećamo; i upravo jer je ne osjećamo kao temperaturni plus ili minus, nazivamo običnu kožnu temperaturu fiziologijska ništica. Ona nije kod svih ljudi jednaka; a od nje zavisi, koliko pojedinac reagira na izvanjske temperaturne promjene.

Kao što se kod dodirnog osjećanja možemo prilagoditi ili adaptirati nekom pritisku — na pr. odijela i cipelâ — da ga napose i ne osjećamo, tako je i kod temperaturnog osjećanja.

Temperaturni kvaliteti — toplo i hladno — mogu imati različne stupnjeve intenzivnosti: vruće, mlako, ledeno i t. d.

32. Osjeti bola

Među senzacije t. zv. kožnih osjetila spadaju — osim dodirnih i temperaturnih — i senzacije bola. Zovu se također senzacije »uboda«, jer kadšto — na pr. kod škakljanja iglom — nijesu skopčane s bolom. U ovu grupu spadaju svi oni osjeti, koji nastaju, kad se ubodemo, opečemo, porežemo, udarimo i t. d. U koži se razlikuju točke bola od točaka temperature i pritiska. Osjeti bola razlikuju se od čuvstva neugodnosti time, što se mogu lokalizirati na različitim mjestima tijela, na pr. u glavi, zubi i t. d. Teško je odrediti granicu između osjeta bola i čuvstva neugodnosti.

33. Kretni (kinestetski, muskularni) osjeti

Kad krećemo rukom ili nogom, mi za ove kretnje znademo t. j. osjećamo ih bez dodirnih senzacija, pa i onda ako ih ne gledamo t. j. i bez vidnih senzacija. Očito je dakle, da imamo i posebnu vrstu kretnih osjeta. S pomoću njih opažamo naše tijelo i pojedine njegove dijelove u različitom kretnom i nekretnom ili mirnom stanju, na pr. kad sjedimo, hodamo, ustanemo, rukom zamahnemo i t. d. Kretnje su vezane uz mišiće (i toliko ih zovemo mišićne ili muskularne kretnje) i zglobove pojedinih pokretnih organa. Kretni osjeti nijesu dakako identični sa samim fizičkim kretanjama u mišićama i zglobovima, nego su njihova svijesna pojava; a zovemo ih pokretni samo, koliko nastaju fizičkim podražajem pokretnih organa.

Kad kretno i mirno stanje svoga tijela i njegov položaj ili smještaj opažamo, onda je takav opažaj složen od različitih senzacija: dodirnih, kretnih, vidnih i položajnih.

34. Osjeti napora i težine

Kad bi mi netko u mraku pomaknuo ruku iz mirnog položaja, svakako bih ja taj pokret ruke osjetio. Ovaj je kinestetski osjet sasvim različan od dodirnog, jer njime postajem svijestan o promjeni položaja ruke i o njezinu gibanju. Ovoj vrsti osjeta pribrojili smo i mišićne osjete, jer kod kretnje osjećamo kadgod, da je njezin izvor u mišićnom gibanju, na pr. kad ispruženu ruku zatvaram do ramena.

Ali mi imamo osim kretnih osjetâ i osjete napora, koji proizlaze iz mišića i zglobova; ja mogu na pr. krenuti rukom, mogu dirnuti stol, a još ne osjećam napora, koji nastane tek onda, kad pritiskom stola osjetim njegov otpor. U tom je slučaju osjet napora složen, ali ja mogu doživjeti napor u ruci i bez pritiska. Osim ovog osjeta možemo još imati i poseban osjet težine.

35. Organski osjeti

Napokon imade i različitih t. zv. organskih ili vegetativnih ili vitalnih osjeta — na pr. gladi, žeđe, umora i t. d. — koji su provocirani podražajima unutarnjih organa, koji ne služe za kretnje. U njima je glavni izvor različitih čuvstava.

V. OPAŽAJNA OBJEKTIVACIJA I SINTEZA (SPOJ OSJETA)

36. Postanak opažajne objektivacije

Već smo kod definicije osjetilnog opažaja doznali, da je to doživljaj, kojim shvaćamo neki osjetilno nazočni ili izvanjski predmet (objekat). To će reći: osjetilno opažane sadržaje mi svijesno izmećemo ili projiciramo izvan samog opažanja. Mi na pr. smatramo, da se boja, oblik, veličina, tvrdoća i miris opažene jabuke nalaze na samoj jabuci kao svojstva izvanjskog predmeta ili objekta — koji eksistira izvan našega tijela. A osjet bola projiciramo u tijelo na pr. zub ili nogu. Bolesnik, kome je amputirana noga, projicira i naknadnu bol u prijašnju nogu. Kad se vrškom štapa dotičemo tvrdog i okruglog kamena, mi kao da projiciramo naše osjete na sâm vršak. Da mi tek s vremenom otpočinjemo projicirati svijesne sadržaje, opazilo se je prigodom operacije rođenoga slijepca, koji progledavši nije vidio predmete u daljini, nego kao da se dotiču oka.

Kad svijesni sadržaj projiciramo izvan našega tijela, nazivamo eksternalizacija, a kad u vlastito tijelo projici-

ramo, zovemo to lokalizacija. Time upravo, što objektivnu stranu opažaja — ili opaženi sadržaj — projiciramo, kaže se, da percipirani sadržaj objektiviramo, t. j. da opažamo izvanjski (fizički) objekat.

Kako dolazimo do toga, da opažamo izvanjske stvari ili predmete? Drugim riječima: Kako ćemo objektivaciju genetički protumačiti?

Štogađ čujemo, njušimo i kušamo — to smatramo kao svojstva ili stanja na nečemu, što vidimo i dodirujemo; dakle se vidno i dodirno opažanje već pretpostavlja prije nego drugim kojim osjetilom štogađ opažamo u izvanjskom svijetu. Zasebne ili samostalne »stvari« u svijetu opažamo zapravo vidnim i dodirnim osjetilom. Naročito su dodirne senzacije prvotni uvjet za postanak našeg shvaćanja o izvanjskim stvarima; tako na pr. kad dijete nešto dodiruje, nastaju u njemu senzacije otpora, a time se djetetu očituje samostalna »stvar«. Kada dijete stane i gledati po okolnom svijetu te viđene stvari priimati u ruke, osjeti svaki put otpor — i tako se iskustvom priučiti, da »stvari« opaža i samo vidnim, bez dodirnog osjetila. Najvažniji je ipak izvor za upoznavanje »stvarne zbiljnosti« dodirno osjetilo (zato za sve naše saznavanje upotrebljavamo izraz »shvaćanje«).

Budući da pojedine senzacije ne dolaze odjelito, nego u spoju, zato je objektivacija genetički uvjetovana u opažanoj spojidbi ili sintezi. To znači, da za »stvari ili predmete (objekte)« doznajemo tek spajanjem mnogih, osobito taktilnih i optičkih senzacija. Na osnovi ponovnih opažanja razvija se i naše iskustvo (= opažajni sudovi), a time postaje i naše shvaćanje stvari (= objektivacija) jasnije i potpunije. Kao subjekat suda dobiva stvar (objekat) neko obilježje stalnosti ili nepromjenljivosti.

37. Objektivacija jednog osjeta = zamjedba

Time što opaženi sadržaj objektiviramo, dobiva i svaki pojedini osjet — koji je u opažanju sadržan — karakter objektivacije; to će reći, mi pojedine osjete smatramo kao sastavne dijelove ili svojstva fizičkog objekta. Koliko je osjet objektivirani, zovemo ga zamjedba; ili: zamjedba je na predmet projicirani osjet. Zato na pr. kažemo, da zamjećujemo u daljini crvenu svjetlost, da smo u sobi zamijetili neki šušanj, a lovac je zamijetio, da je nešto skočilo iza grma i t. d. U svim ovim primjerima vidimo, da zamjećivati ne znači još potpuno opažati jedan objekat; lovac nije opazio, šta je skočilo, a za crvenu svjetlost u daljini još ne opažamo, šta se svijetli, i t. d. Zamjedba znači projicirani jedan osjet: u daljini, u sobi, iza grma . . . — na svako ovo mjesto projiciramo pojedini naš osjet.

38. Osjetilni zor

Kad nešto opažamo, to može da bude većma ili manje jasno opaženo, na pr. jasno opažam ovaj stol, a nejasno onu kuću u magli. Potpuno opažamo neki predmet tek onda, kad nam je jasan, t. j. kad ga razlikujemo od drugih predmeta, i kad je razgovijetan, t. j. kad ga poznamo po njegovim sastavnim dijelovima; tako na pr. potpuno opažam jednu kuću, koliko je različita recimo od drveta i koliko razabiram na njoj prozore, vrata, krov...; konj je potpuno opažen, koliko su vidljivi njegovi dijelovi: veličina, glava, noge i t. d. Ovakav spoj jasno poznatih sastavnih dijelova sačinjava potpuno opaženi predmet. — Da nam opaženi predmet bude jasan, ne moramo točno znati, u čemu se on razlikuje od ostalih predmeta, i ne moramo znati nabrojiti sve njegove dijelove, jer na pr. dijete toga ne zna i ako jedan predmet potpuno opaža. Potpuni se opažaj u običnom životu nadopunjuje ponovljenim opažanjem mnogih predmeta, sjećanjem, upoređivanjem i suđenjem.

Opaženi predmet — koliko je (posredovanjem osjetila) u svijesti jasno nazočan, kažemo da je osjetilno zoran. Osjetilna zornost znači dakle jasnoću osjetilno nazočnog objekta; a osjetilni zor znači upravo opažanje s osjetno jasnim sadržajem. Sve ono, što jasno opažam, jest zor, na pr. olovka, knjiga, kuća... koliko je jasno opažena. Dogod ovu knjigu ili stol gledam, t. j. dogod mi podražuju vidno osjetilo, ja imam o njima u svojoj svijesti jasnu sliku, a upravo ovu s podražajem skopčanu jasnu sliku zovemo osjetilni zor. Kad pak zatvorim oči, nemam više zora; jer zor nije drugo, rekosmo, nego sadržaj opažanja. Meni doduše zaostane u svijesti slika o knjizi, stolu... i nakon opažanja, t. j. i kad mi ovi predmeti više ne utječu na osjetila — ali takvu sliku bez osjetilno nazočnog predmeta ne zovemo više zor, nego spomen-slika ili predodžba.

Bilješka. Zornost svijesnih sadržaja treba da pomno razlikujemo od osjetilnosti; nije svaki zorni sadržaj podjedno i osjetilan. Značenje izraza »zor« nije ograničeno samo na svijesne sadržaje osjetilnog opažanja. Za čovjeka kažemo, da piše ili govori zorno, kad tako opisuje neki predmet, da ga čitalac ili slušalac opaža, t. j. neposredno shvaća u vlastitoj njegovoj zbiljnosti. A takvo neposredno opažanje imademo i o onim svijesnim sadržajima, koji nijesu osjetilni; na pr. ja znam jasno i razgovijetno, da se crveno razlikuje od modroga, a broj dva da se razlikuje od pet. Ispoređujući prva i druga dva objekta — crveno, modro, dva i pet — nalazimo neposredno ili zrijemo među njima različnost, a samo ovo zrenje kao i smisao »različnosti« nije osjetilni, nego neosjetilni — misaoni —, a ipak zorni sadržaj svijesti.

U didaktičkoj se upotrebi uzima obično izraz »zorno« umjesto »osjetilno«, te se na pr. kaže, da treba pojmove i sudove učiniti zornima, ili da treba zorno prikazati ono, što mislimo. Kod ove se dakle upotrebe stavlja u opreku pojmovna spoznaja ili mišljenje i osjetilno do

življavanje. Prema tome bismo mogli reći, da osim osjetilnih sadržaja imade u svijesti i nezornih sadržaja — t. j. neosjetnih —, koji su kao i osjetilni sadržaji predmetom neposrednog opažanja.

Ali ova je upotreba izraza »zorno« preuska, jer su i neosjetilni sadržaji zaista zorni ili neposredno opaženi — kako smo na primjerima vidjeli. Nije naime neposredno opaženo samo ono, što osjetilima neposredno opažamo, nego imade neposrednog opažanja, koje nije zavisno od osjetila — kako ćemo vidjeti. Na osjetilno opaženom predmetu — na pr. kad gledam kuću, drvo, sajam na trgu... — zorno je samo ono, što upravo osjećam, a čega na opaženom predmetu ne osjećam, nije mi zorno, na pr. obrnuta strana kuće.

39. Opažanje prostornosti

Već smo doznali, da osjeti tek u spoju ili sintezi sačinjavaju opaženi objekat. Zato još moramo doznati, u kojim spojevima osjeti sastavljaju pojedine opažene objekte.

Najopćenitiji osjetni spoj, u kome opažamo izvanjske predmete, jesu njihovi prostorni odnošaji; tako na pr. za opaženi stol znadem, da je dugačak, širok, četverouglast, da su mu neki dijelovi smješteni gore, a drugi dolje, da je udaljen od peći, koja mu je desno, u istom smjeru sa svjetiljkom i t. d. Za ova obilježja, koja se nalaze u opažajnom sadržaju stola, kažemo, da sačinjavaju prostornost.

Takva su obilježja: mjesto (gore, dolje, desno...) i protežnost, a na protežnosti razlikujemo oblik (okrugao, četverouglast...) i veličinu (velik, malen). Kod tjelesa još razlikujemo — kao jednostavnije prostorne tvorevine — plohe, crte i točke. A svima ovim prostornim tvorevinama pripisujemo izvjesni položaj, t. j. razmake (udaljenosti, distance) i smjerove (dimenzije). Glavni smjerovi jesu: širina, visina i dubina.

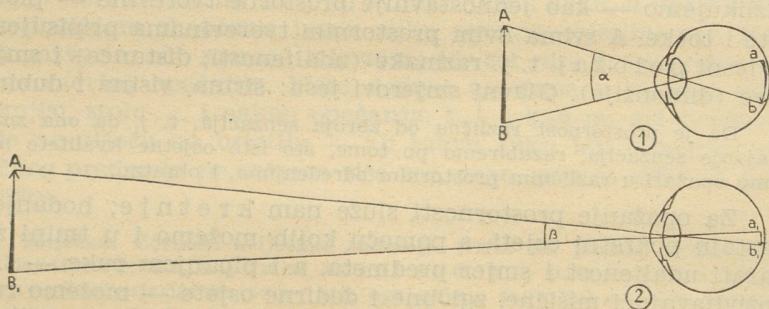
Da je prostornost različna od zbroja senzacija, t. j. da ona znači spajanje senzacija, razabiremo po tome, što iste osjetne kvalitete možemo opažati u različnim prostornim određenjima, i obratno.

Za opažanje prostornosti služe nam kretanje; hodanjem nastaju pokretni osjeti, s pomoću kojih možemo i u tmuni zapaziti udaljenost i smjer predmeta, a i pipanjem ruke — t. j. doživljavajući mišične, zglobove i dodirne osjete — možemo raspoznati položaj, veličinu i oblik tjelesa.

Kod vidnog pak opažanja prostornosti služe nam također pokreti glave i različito pokretanje očiju. Ona točka na nekom predmetu, s koje zrake padaju na žutu pjegu, zove se vidna točka (točka gledanja). Kad oko miruje, može se vidna točka mijenjati samo kretanjem predmeta. Ali mi možemo (s pomoću mišića) kretati okom, pa zato mogu različne predmetne točke da postanu vidne točke, t. j. mi možemo sad ovu i sad onu točku na jednom predmetu (ili na više njih) izravno ili direktno gledati. Pokret oka, koji je potreban da neki

predmet direktno gledamo, zovemo *fiksiranje*. Fiksirati neki predmet znači dakle kretnjom oka upraviti pogled na jednu točku, tako da od nje padne zraka na žutu pjevu. Slika predmeta na žutoj pjevi je najjasnije viđena, i po njoj gledamo predmet direktno; a nejasno i indirektno je viđen predmet po slici, koja pada na mrežnicu izvan žute pjeve. Svi oni predmeti, kojih slike padaju kod izvjesnog položaja oka na mrežnicu i izazivaju vidne opažaje — sačinjavaju naše vidno polje. Slika na mrežnici je dakle glavni fiziološki uvjet za opažanje izvanjskih predmeta. Prostorne utiske, koje primamo različnim putovima i s pomoću različitih osjetila, stavljamo na osnovi iskustva u međusobne odnošaje, koji se stapaju u prostorni zor.

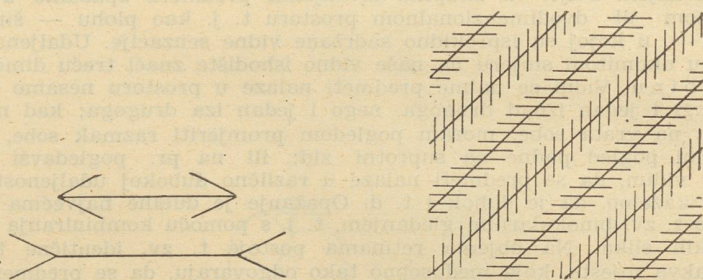
Što se napose tiče našeg opažanja veličine, ono je zavisno od retinske slike. Naše je oko naime dioptrički aparat, t. j. ono ima dva dijelove, koji lome svjetlost. Sredinu između oba žarišta dioptričkog aparata zovemo dioptričko središte. A onaj kut, koji čine spojnice krajnjih točaka gledanog predmeta s dioptričkim središtem oka, zovemo vidni kut. [Spojnicu između dioptričkog središta i žute pjeve zovemo pravac gledanja ili doglednica (vizirlinija)]. Vidni je kut uglavnom mjerodavan za prosuđivanje objektivne veličine; pod jednakim vidnim kutom predmeti nam se čine jednaki. Kad je od dva jednaka predmeta jedan udaljeniji, čini nam se manji, jer je vidni kut manji. Ali pri tom još odlučuje iskustvo i osobito pokretne senzacije, provocirane gibanjem očnih mišića. Veličinu naime bolje upoznajemo, kad na pr. pogledom po predmetu pomičemo; ili na pr. jednaku dužinu dvaju pravaca lakše zapažamo, ako su istog smjera, nego kad su raznosmjerni (vertikalno i horizontalno). Sl. 17.

Slika 17.

Sl. 17. Shematski prikaz zavisnosti veličine slike u oku od vidnog kuta. 1.) Predmet **AB** gledamo izbliza; zrake s njegovih krajnjih rubova upadaju u oko pod velikim kutom α , i stvara se na mrežnici slika **ab**. 2.) Isti predmet **AB** gledamo iz veće daljine; vidni kut je vrlo malen i prema tome i slika **a₁b₁**, koja se stvara na mrežnici. (Po crtežu g. prof. Zarnika).

Budući da je opažanje veličine i oblika zavisno od mišićnih osjeta, nastaju kadikad osjetilne obmane ili varke o veličini i smjeru; takve se obmane obično geometrijski prikazuju, pa ih zato nazivamo geometrijsko-optičke obmane. Uzmemo li na pr. dva pravca — a to su najjednostavniji prostorni sadržaji — jednake dužine, ipak nam se drugi privida duži, jer nam otvoreni kutovi — nacrtani na oba kraja toga pravca — očno gibanje u smjeru pravca produžuju; a kod prvog pravca je gibanje zatvorenim kutovima prekinuto, te nam se pravac privida kraći (Sl. 18.). Paralelne crte čine se konvergentne i divergentne, jer precjenjujemo one šiljaste kutove, koje čine kose crtice s paralelama; zato nam se paralele pričinjaju s prividno promijenjenim položajem (Sl. 18.).

Slika 18. Geometrijske obmane.

Kao što opažanje veličine, tako je i opažanje oblika zavisno od retinskih točaka, koliko njihovu razmještaju odgovaraju točke predmeta. Ali i ovo je opažanje potpunije s pomoću mišićnih senzacija; kad na pr. oko pomičemo po granici predmeta. Što su pri tom očni pokreti jednostavniji, postat će nam oblik predmeta ugodniji; prema tome je u ovim mišićnim senzacijama prvi početak ljepotnih ili estetskih ugođaja. — Mišićne senzacije omogućuju nam također shvaćanje uspravnosti i obrnutosti kod predmeta, a pri tom obrnuta slika na mrežnici nije mjerodavna. Mišićnim naime senzacijama raspoznavamo one dijelove našeg tijela kao dolnje, koji su u smjeru tjelesne naše težine, i obratno; zato se i mraku možemo mišićno orijentirati. Svakako treba pri tom uvažiti činjenicu, da je opažanje predmeta fiziološki uvjetovano nesamo u perifernom nego u centralnom organu svakog osjetila; zato i naše opažanje uspravnosti predmeta nije zavisno samo od retinske slike.

Gibanje ili kretanje predmeta t. j. njegovu izmjenju mjesta opažamo time, što ga motrimo ili fiksiramo neprestanim pokretanjem oka. Kinestetske nas senzacije upućuju o smjeru i brzini gibanja, na pr. kad ruku pomičemo po tijelu.

Otuda opet nastaju obmane, kao na pr. kad nam se kod vožnje u vlaku prividaju brzojavni stupovi kao da se giblju u protivnom smjeru vožnje — jer ih moramo fiksirati okretanjem glave jednako kao kod onih stvari, koje se zaista u protivnom smjeru giblju.

Razmak opažamo s pomoću akomodacije, t. j. s pomoću lećina gibanja, kojim se oko prilagođuje na različite daljine, da uzmognemo jasno vidjeti do izvjesne granice nablizu i nadaleko postavljene predmete. Osim toga još opažamo razmak s pomoću kretanja očnih mišića — prema gore, dolje, desno i lijevo —, koji nam proširuju vidokrug

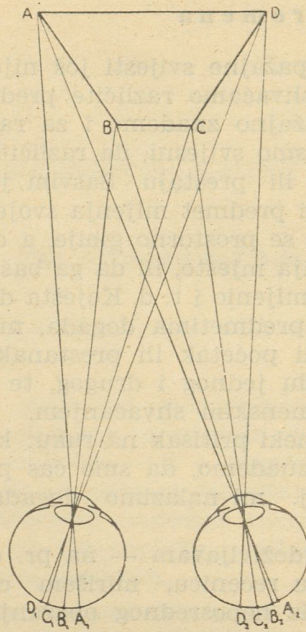
ili horizont. Ako oko akomodiramo na najveću daljinu, te se krećemo oko svoje osi, sve će najudaljenije vidne točke imati prema nama jednaki radius, te prema tome sačinjavaju jednom kružnicom ograničeni naš vidokrug. Uzmemo li zemlju kao plohu, koja je okrugom ograničena — i takvo ograničenje zovemo horizont (gr. horizo = ograničujem) —, mi možemo kretanjem glave unatrag iznad sebe uzdignuta pogleda opisati nebeske polukruge, tako da se nalazimo kao u središtu šuplje polukugle. Razmak opažamo dakle akomodacijom i tjelesnim kretanjama. Takva nam se daljina čini kao neprekidno kretanje ili kao suvisla (neprekidna) ploha, koja je ograničena, t. j. mi ne opažamo prostora, koji bi bio bez granica. Ipak i opažanje proširenog horizonta rađa misao neograničenosti ili beskrajnosti.

Izvanjski svijet ili skupinu izvanjskih predmeta opažamo u dvo-smjernom ili dvodimenzionalnom prostoru t. j. kao plohu — širinu i visinu —, u kojoj su isprekidno sadržane vidne senzacije. Udaljenost te plohe u okomitom smjeru na naše vidno ishodište znači treću dimenziju ili dubinu. Vidni se naime predmeti nalaze u prostoru nesamo jedan uz drugi i jedan iznad drugoga, nego i jedan iza drugoga; kad na pr. stupim na vrata sobe, moram pogledom promjeriti razmak sobe, prije nego mi pogled padne na suprotni zid; ili na pr. pogledavši kroz prozor vidim, da se predmeti nalaze u različito dubokoj udaljenosti; za ormar kažemo, da je dubok i t. d. Opažanje je dubine najvećma omogućeno t. zv. binokularnim gledanjem, t. j. s pomoću kombiniranja obiju retinskih slika. Na objema retinama postoje t. zv. identične točke, t. j. takva mjesta, koja međusobno tako odgovaraju, da se predmet vidi jednostavno, a ne dvostruko. Identične su obje centralne točke žute pjege i sve one, koje su od njih u istom pravcu jednako udaljene. Istovremeni podražaj dviju takvih točaka daje jednu sliku. I kad podražajni utisak padne na neidentična ili dispartatna mjesta, slika je ipak jedna a ne dvostruka, ali nam daje zamjedbu dubine ili tjelesnog predmeta, a ne samo površine. Fiziološki je dakle uvjet neposrednog opažanja tjelesnosti (dubine) u nejednakoj smještenosti retinskih slika. Ona iščezava kod velike udaljenosti predmeta od nas; pa zato kod veoma udaljenih stvari, na pr. zvijezdâ, i ne opažamo dubinu i debljinu (Sl. 19.).

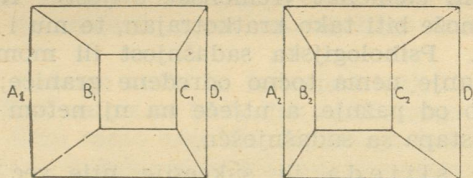
Kako kombinacijom retinskih slika nastaje utisak dubine, može se pokazati stereoskopom. Taj optički aparat sastoji od dvije prizme, kroz koje svakim okom gledamo po jednu fotografiju istog predmeta; samo su te fotografije u tom nejednake, što je predmet snimljen s dvaju stajališta, upravo onako, kako dvostruko pada na obje retine. Fotografijske slike ne padaju na identične točke, a mi ipak vidimo jednu sliku, i to kao tjelesni predmet, t. j. trodimenzijski ili reljefno (ispupčeno).

Za opažanje tjelesnosti pomaže nam i pipno osjetilo; po otporu nekog predmeta na naš pritisak prepoznajemo tjelesnu nepronicanost (masivnost). Svakako su s vidnim i dodirnim senzacijama skopčane i kretne; smjer, daljinu, oblik opažamo jasnije kad okom krećemo ili kad se opaženi predmet giblje. Za udaljenost nam služi akomodacija; a za fiksiranje predmeta u ovećoj daljini konvergencija (sastajanje vidnih pravaca, koji kod prevelike udaljenosti predmeta gube konvergenciju, te ostaju paralelni).

Sve senzacije zajedno, nakon ponovnoga opažanja, t. j. nakon iskustva daju nam tek posve jasnu sliku izvanjskog ili tjelesnog, upravo trodimenzionalnog svijeta. — Ispoređivanje prostornih oblika i odnosa t. j. mjerenje nije više opažajna, nego misaona funkcija. Mjerenje (= isporođivanje jednog prostornog dijela s drugim) stalo se iznajprije ravnati subjektivno ili prema dijelovima našeg tijela (palac, lakat, pedalj...). Poslije su nastale stalne i općenite objektivne mjere prostora.

I.

II.

Slika 19.

Slika 19. Shematski prikaz binokularnog gledanja.

I. Zrake, koje polaze s krajnjih rubova odsječene piramide A B C D okrenute sa svojim vrhom prema nama, pogodaju mrežnicu, u točkama, koje su u svakom oku nešto drukčije razmještene. Dok je u lijevom oku razmak između C_1 i D_1 malen, a razmak između A_1 i B_1 velik, to je u desnom oku obratno: A_2 i B_2 su vrlo blizu, a C_2 i D_2 su razmaknuti.

II. Odsječena piramida, kako je vidimo lijevim i desnim okom. Slika je ovdje prikazana uspravna, kako je spoznaje-mo, dok se uistinu stvara na mrežnici obrnuta slika. Zato u gornjoj shemi slijede na mrežnici od lijeva na desno točke $D_1 C_1 B_1 A_1$; ako pak zamislimo ovu (obrnutu) sliku na mrežnici u uspravnom položaju, to dobijemo poredak, kakav je u donjem crtežu.

40. Shvaćanje vremena

Područje naše opažajne svijesti još nije iscrpljeno. Mi ne samo da opažajući shvaćamo različite predmete u prostornim snošajima, nego opažajno znademo i za različite događaje ili promjene, o kojima smo svjesni, da različito traju i različnom brzinom da nastaju ili prestaju. Sasvim je drugo nešto, kad kažem, da neki veliki predmet mijenja svoje mjesto u ovom ili onom smjeru t. j. da se prostorno giblje, a drugo opet, kad kažem, da »brzo« mijenja mjesto, ili da ga baš »sada« mijenja, ili da ga je »nekoć« promijenio i t. d. Koješta dakle, što se s nama samima i s drugim predmetima događa, možemo i vremenski shvaćati: jer opaženi početak ili prestanak nekog događaja, zatim trajanje između jednog i drugog, te slijed dvaju događaja — zovemo vremenskim shvaćanjem. Mi možemo na pr. opažati, dokle traje neki pritisak na ruku; kada otpočne i prestane zubna bol; a znademo, da smo čas prije hodali, a sada sjedimo i t. d. — t. j. mi nađazimo događaje vezane uz neko vrijeme.

Kad sada nešto doživljavam — na pr. čujem kratku ariju ili izgovorenu kratku rečenicu, mirišem cvijet, ćutim bol u glavi... —, znadem iz neposrednog opažanja, da taj doživljaj u meni traje; i trajanje toga kratkog trenu (= psihologijski trenutak) zovemo psihologijska sadašnjost. Ona je svakako osnovni elemenat vremenske svijesti. Neki događaj, na pr. povik, može biti tako kratkotrajan, te mu i ne zamjećujemo trajanje. Psihologijska sadašnjost ili momentano, od 2—3 sek., trajanje nema točno određene granice; ono je zavisno poglavito od pažnje, a utječe na nj netom minulo trajanje, koje se stapa sa sadašnjošću.

Shvaćanje slijeda ili sukcesije nije već tako jednostavno ili neposredno kao psihologijska sadašnjost. Minimalni vremenski razmak ili interval, koji se iziskuje, da dva utiska opazimo kao sukcesivna, zovemo prag vremena. Za ovo je opažanje najosjetljivije slušno osjetilo; zato ga i zovemo vremenotvorno. Pravilnim trajanjem i izmjenjivanjem slušnih senzacija omogućeno nam je, da ispoređujemo vremenske dijelove, t. j. da ih točno mjerimo. — Genetički je ispred slušnog osjetila vitalno; jer između vitalnih senzacija, na pr. gladi, žeđe, bola, temperature..., koje su skopčane s jakim čuvstvima, može se već kod djeteta zaroditi neka svijest o vremenskom razmaku ili slijedu. Za shvaćanje sukcesije iziskuje se pamćenje ili sposobnost zadržavanja i obnavljanja minulih doživljaja.

DRUGI STEPEN SPOZNAVANJA

I. KAKAV JE TO DOŽIVLJAJ: PREDODŽBA?

41. Reprodukcija (reprezentacija) nekoć opaženog sadržaja

Na svijesnom području spoznavanja opisali smo doživljaje izvanjskog opažanja; a to naše opisivanje zahvatilo je posebice elemente opažanja — t. j. pojedine senzacije — i čitavi opažaj kao jedan kompleksni doživljaj. — Osim samog opisivanja mi smo protumačili postanak senzacijā i postanak opažanja — s obzirom na fiziologijske i psihičke uvjete ili uzroke (komponente) njihova postanka.

Sada moramo da kao psiholozi same sebe još dalje promatramo, te se pitamo: jesmo li sebi svijesni, da za predmete izvanjskog svijeta znademo i drukčije, a ne samo, koliko ih osjetilno opažamo? Drugim riječima, je li sve naše znanje o izvanjskom svijetu ograničeno samo na osjetilno naše opažanje ili nije?

Nije; mi možemo znati za izvanjski svijet i onda, kad ga ne opažamo. Kad naime ne bi čovjek ništa drugo znao o izvanjskom svijetu, nego samo ono, što osjetilima opaža, i dotle, dok opaža — onda bi dakako sve naše znanje prestalo u onom trenutku, kad prestaje doživljaj opažanja; t. j. ja bih znao za ovaj stol, kuću, drvo... samo dotle, dok ih gledam, ili dok su ovi predmeti mome opažanju nazočni (prezentni), a čim zatvorim oči ili se od tih stvari udaljim, ne bih više ništa o njima ni znao.

Ali nije tako; jer mi svi vrlo dobro znamo, da sebi možemo u svijesti predstaviti ili predočiti i ono, česa ovaj čas ne opažamo; ja mogu na pr. prilično vjerno sebi predstaviti svoga pokojnog prijatelja (njegovo obličje, govor, ponašanje...), t. j. ja mogu sebi dozvati iz pameti njegovu »sliku« i »obnoviti« je u svojoj svijesti — premda toga prijatelja sada ne vidim (osjetilno ga ne opažam): ovaj nekoć opaženi (percipirani) objekat postaje sadržajem moje svijesti, iako mi ne podražuje izvanjskih ili perifernih osjetilnih organa. I taj sadržaj je upravo predstava ili predodžba. Evo još koji primjer: ja znam za svoju rodnu kuću i kad je ne vidim, znam za juče-rašnji razgovor, koji sada ne čujem, znam za ovaj stol, olovku.

šešir ... pred kojima sam sada zatvorio oči i t. d. Ja dakle mogu svoje znanje, stečeno nekadašnjim opazajnim doživljajem ili: ja mogu ono, što sam osjetilno opazio, da u svijesti svojoj obnovim (reproduciram), te mogu time učiniti, da mi je nekoć opaženi predmet u svijesti ponovno nazočan (prezantan). Ukratko, ja mogu reproduktivno ili reprezentativno shvatiti nekoć opažene sadržaje svijesti. To naime znači, da ja mogu u svijesti svojoj proizvesti spomen-sliku nekog predmeta, koji sam nekoć opazio, a sada ga ne opažam, jer on sada više ne podražuje nikogeg moga osjetila; i bez fizičkoga podražaja ja mogu da sliku nekoć opaženog predmeta — kuće, ptice, prijatelja, stola, olovke, šešira ... — u svijesti obnovim, tako da mi je sad ponovno nazočna.

Šta znači dakle reproducirati neki svijesni sadržaj (lat. reproducere = ponovno proizvesti)? Definirati možemo reprodukciju ovako: postanak svijesnog sadržaja, koji je jednak ili sličan jednom prijašnjem sadržaju, a nijesu nazočni prvobitni podražajni ili drugi neposredni uvjeti postanka. Može se i ovako reći: obnova ili ponavljanje prijašnjeg sadržaja bez obnove prvobitnog uzroka, koji je prijašnji doživljaj svijesnog sadržaja omogućio (uvjetovao). Ili ovako: reprodukcija je nezavisno od izvanjskog utjecaja (podražaja) obnovljeno prikazivanje otprije stečenog utiska.

Reproducirani sadržaj zovemo predodžba, a sam psihički događaj reprezentativnog shvaćanja zovemo predočivanje.

Najjednostavnija sastavina predodžbe — t. j. reproducirani zamjećaj — naziva se obično pomisao, na pr. kad pomislim na crvenu boju karanfila, koji sam nekoć vidio, ili kad pomislim na visinu nekoć opaženog tornja i t. d.

Bilješka 1. Karakteristika predočivanja

Štogaod upotrebom svojih osjetila opažam, sve je to za moju svijest nazočno; osjetilno su mi nazočne i zvijezde, i kad ih gledam, a osjetilno nenazočan mi je i stol preda mnom — ako ga ne gledam i ne dotičem. Takav predmet, koji mi osjetilno nije nazočan, mogu sebi predočiti, ako mi je prije već bio opazajno nazočan. Slika predočenoga predmeta uglavnom se ne razlikuje od nekoć opažene slike, koja je u svijesti bila nazočna. Po svome sadržaju ne mora se dakle razlikovati predodžba od opažaja (premda se mogu i razlikovati, kako ćemo odmah spomenuti). Razlika je u tome, što je opazajni sadržaj izazvan u mojoj svijesti osjetilnim podraživanjem, dok kod predodžbe nema izvanjskog (perifernog) podražaja; predočivanje je zavisno samo od centralnog živčanog uzbuđenja.

Da se za postanak naših predodžbi iziskuju neki fiziološki uvjeti (Aristotel ih zove moždanski otisci ili tipovi) — izlazi otuda, što mi živo ili zorno predočujemo onaj isti predmet, koji smo — i koliko smo ga — osjetilno opazili, t. j. u predodžbi su sadržani »reproducirani osjeti«; a osjetilni ili senzitivni sadržaj predodžbe ne može nastati bez ikakva živčanog uzbuđenja. — Osim toga, mi ne možemo

predočiti nekoć opaženi sadržaj, ako ga nijesmo zapamtili — a dokazano je, da pamćenje zavisi od mozga; jer kad obole neka mjesta u mozgu, onda čovjek ne može svijesno obnavljati nekoć doživljene sadržaje, kao što imademo primjer kod duševne sljepoće i gluhoće. — Napokon, da je predočivanje uvjetovano fiziologijskim uzbuđenjem, zaključujemo i otuda, što neke promjene moždanskog stanja — izazvane na pr. alkoholom, narkozom, starošću — utječu na lakše ili teže zapamćivanje; a bez pamćenja, rekosmo i još ćemo reći, ne možemo ništa predočiti.

Iz ove razlike izlazi, da je čovjek u predočivanju izvanjskog svijeta samostalniji ili većma nezavisan od izvanjskog svijeta nego u svom osjetilnom opažanju. Dok izvanjski svijet utječe na naša osjetila, mi smo tako vezani uz taj izvanjski svijet, koji nas okružuje, da ga ne možemo opažajno shvaćati drukčije, nego što ga vidimo, čujemo, dotičemo... A kad nijesmo pod utjecajem izvanjskih podražaja — i onda na pr. kad bi netko zatvorenih očiju osamljen sjedio — mi sebi možemo predočiti gradove i krajeve, u kojima smo nekoć bili, ljude, s kojima smo se razgovarali, pa i one, koji ne žive. Predodžbe dakle prolaze kroz našu svijest slobodno i nezavisno od izvanjske okoline. Zato su predodžbe obično manje zorne nego opažaji, brži im je tijek i udruživanje s drugim sadržajima. te katkad zavise i od naše volje.

Još je znatno obilježje naših predodžbi (i pomisli ili centralno uzbuđenih osjetâ), da imadu tendenciju višekratnog ponavljanja (iteracija), ako ne nastane izvanjska ili unutrašnja zapreka.

Napokon je svojstvo predodžbi, da se nastoje kroz duže vremena održati (perseveracija) time, što trajno ostaju u duševnim zastacima ili tragovima (residuima) — da se prigodice opet same od sebe obnove (reproduciraju).

Ove karakteristike (zakoni) predočivanja dokazuju, da predočivanje nastaje sasvim drukčije od percipiranja; zato ćemo odmah — da protumačimo postanak naših predodžbi — potražiti one psihičke uvjete, od kojih zavise doživljaji predočivanja, ili od kojih zavisi reproduciranje opaženih sadržaja.

Bilješka 2. Kod nekih se ljudi javljaju u svijesti pretežno vizualne ili optičke slike (predodžbe), a kod drugih auditivne ili akustične, kod nekih opet motorne. U tome se smislu i govori o vizualnom, auditivnom i motoričnom čovjeku, ili o psihologijskom optičaru, akustičaru ili motoričaru. Kod jednoga će se njegova shvaćanja zorno očitovati u vidnim prostornim slikama, a kod drugoga u zvukovnim utiscima (riječima); jedan lakše pamti i reproducira ono, što je vidio, a drugi ono, što je čuo.

Prema ovome trostrukom načinu predočivanja, koliko je pojedini od njih kod nekih ljudi istaknut, možemo ljude podijeliti na tri t. zv. predodžbena tipa (vizualni i auditivni kombinira se s motoričnim, i tako nastaju još dva mješovita). Time dakako nije rečeno, da čovjek, kod koga je istaknuti način predočivanja u jednom smjeru (na pr. vizualnom), ne bi sposoban bio za raznovrsno predočivanje. Izrazom »tip« hoće se označiti grupa ljudi, koliko imadu nešto zajedničko, iako to nije točno ili strogo određeno.

II. KAKO NASTAJU PREDODŽBE ILI OD ČEGA ZAVISI REPRODUKCIJA?

42. Asociiranje

Kako dolazi do toga, da se u svijesti obnavlja nešto od nekadašnjih doživljaja? Koji psihički i fiziologijski čimbenici (faktori) ili uzroci utječu na vraćanje nekadašnjih opazajnih elemenata? Zašto se nekadašnji moji doživljaji sadržajno reproduciraju?

Čini se, da na ovo pitanje nije lako odgovoriti, i to zato, jer mi sebi od jutra do noći — pa i u snu — koješta predočujemo, te je tijek našeg predočivanja tako mnogostruk i nepravilan, da je teško naći neku pravilnost ili stalni poredak (zakon) u nastajanju naših predodžbi. Sad predočimo ovo, a za čas opet nešto sasvim drugo i t. d. — pa kako je tu moguća neka pravilnost?! Ipak možemo — promatrajući različne slučajeve reprodukcije — postaviti neke uvjete (uzroke), od kojih zavisi reprodukcija doživljajnih sadržaja, t. j. mi možemo naći, pod kojim se uvjetima pravilno ili redovito vraćaju u svijest sadržaji prijašnjih naših doživljaja.

Obično se doživljajni sadržaji vraćaju u svijest na osnovi udruživanja ili asociiranja, t. j. vraćaju se zato,

I. jer se međusobno povezuju ili jer se jedan sadržaj s drugim udruži (asociira),

II. jer ovako udruženi ostaju i zadrže se u pamćenju.

Kako se jedan sadržaj s drugim udružuje?

Na četiri načina: po sličnosti, oprečnosti, prostornoj i vremenskoj zajednici.

a) Kad čujem neku pjesmu ili dosjetku ili neku pripovijest, kad vidim neku osobu ili neki kraj ili kuću ili drvo ili životinju i t. d. — često se događa, da se s ovim opaženim predmetima zajedno u svijest povrati (ponovno izvede ili obnovi ili reproducira) nekoć opaženi slični predmet. To će reći: ja sam već nekod čuo sličnu pjesmu prema ovoj, koju sada čujem, vidio sam sličnu osobu prema ovoj, koju sada vidim, pa mi se kod sadašnjeg opažanja vraćaju nekadašnji doživljaji zato, jer su međusobno slični. Kad su dakle doživljaji iz prijašnjeg moga iskustva slični sa sadašnjim kojim doživljam, onda ovaj sadašnji dozove stare slične, koji se opet u svijesti pojave ili reproduciraju. Reprodukcija ili obnavljanje nastaje zato, jer je reproduciran sadržaj po sličnosti povezan (udružen) s drugim doživljajem. Povezivanje ili asocijacija po sličnosti jest dakle zakon ili pravilo za svjestito obnavljanje doživljenih sadržaja.

b) Biva kadgod i suprotno: da predodžbe nastaju (t. j. da se u svijesti reproduciraju) po kontrastu ili opreci, tako da na pr. predodžba o bogatašu podsjeti me na siromaha, predodžba o junaku na kukavicu i t. d. Reprodukcijska dakle kao i asocijacija ravna se također prema oprečnosti sadržaja, t. j. predodžba jednog predmeta izazove njemu oprečan predmet; za asocijacije vrijedi i zakon oprečnosti.

c) Opet će valjda svatko znati iz iskustva, da mu predodžba rodne kuće odmah u svijesti obnovi predodžbu dvorišta, bašče, ulice i okolnih krajeva. Nekoć smo te stvari opažali upravo onako, kako zajedno postoje (koeksistiraju) u jednom prostornom skupu ili spoju. Pa kad nam se vrati predodžba o jednom predmetu kao dijeju prostorne zajednice, mi si predočimo i druge stvari, koje su za taj prostor vezane. Jedna predodžba vraća dakle u svijest druge predodžbe udružujući se s njima po prostornoj poređajnosti ili koeksistenciji. Ovaj (treći) zakon glasi: predodžba o jednom predmetu udružuje se s predodžbama drugih predmeta, koji zajedno s prvim sačinjavaju prostorno-poređajnu cjelinu.

d) Napokon će svatko iz svoga života znati, da mu predodžba nekog događaja (ili neke stvari) provocira čitav niz slika o događajima, koji su s prvim bili nekoć vezani vremenski; na pr. sjetivši se svoga boravka u nekom društvu dolaze mi u svijest redomice (slijedom, sukcesivno) oni razgovori i događaji, koje sam opažajno doživio; ili kad čujem početak novog napjeva, pomišljam na njegov nastavak; sjetim se školskog vremena, pa mi se pojedine predodžbe javljaju udružene prema onim događajima, koji su nekoć sačinjavali jednu vremensku cjelinu. Predodžbe se dakle reproduciraju i asociiraju na taj način, da predodžba o jednom predmetu izaziva ostale o drugim predmetima, koji su s prvim zajedno sačinjavali vremensku poređajnu cjelinu. I slijed (sukcesija) je jedan čimbenik, koji redovno utječe na udruživanje, a potom i na reprodukciju, pa zato kažemo, da predodžbe nastaju i udružuju se po zakonu sukcesije.

Vidjeli smo dakle, da se opažajni sadržaji vraćaju u svijest na osnovi različitih asocijacija; a ove su opet pravilne, t. j. osnovane na relacijama sličnosti, oprečnosti, prostora i vremena.

Bilješke. a) Protiv ova 4 zakona asocijacije iznose neki psiholozi različite prigovore. Wundt ih odbacuje zato, jer da uopće i nema takvih predodžbenih sadržaja, koji bi značili nešto stalno i koji bi se međusobno asociirali; samo se jednostavni elementi (osjeti i pomisli) u svome hitrom tijeku povezuju, sprečavaju i prepleću. Ali nam iskustvo nasuprot kaže, da postoje i predodžbeni sadržaji kao jedna konstantna cjelina.

Neki su psiholozi (Ziehen, Ebbinghaus, Jodl...) sva 4 zakona sveli samo na jedan. U novijoj se psihologiji ovaj zakon naziva zakon vremenskog kontiguiteta (dodira, graničenja), i glasi ovako: Predodžba A asociira se s predodžbom B, kad su one obje — ili njihove percepcije — više puta dolazile u svijest istovremeno ili uzastopce. To vrijedi nesamo za predodžbe, nego za svaki svijesni sadržaj (čuvstva, težnje).

b) Asocijacije po sličnosti i kontrastu imaju važnu zadaću kod obuke, koja nastoji da po sličnostima i oprekama objašnjava obučno gradivo tako, da se poredbenim promatranjem odvoji ili rastavi slično i zajedničko od različnog i pojedinačnoga. Ovim se putem dolazi do upoznavanja onoga, što je kod sličnih predmeta (na pr. kod svih ljudi) zajedničko i glavno ili bitno; a shvaćanje onoga, što je na stvarima bitno, zovemo poimanje, na pr. svima je ljudima zajedničko, da su živa bića i da imaju sposobnost sudjenja i mišljenja.

Asocijacija sličnosti služi nam također za naše zaključivanje po analogiji (o čemu će biti govora kod 3. stepena spoznaje).

3. i 4. zakon pomaže nam kod mehaničkog pamćenja (o kome će također poslije biti govor).

c) Asociirati mogu se nesamo po dva svijesna sadržaja, nego i čitav niz, pa zato i zovemo ovakvo višestruko povezivanje asocijativni niz.

Još treba da istaknemo činjenicu, da svaki čovjek imade svoj t. zv. psihički asocijativni centar (za razliku od moždanih centara). To će reći: kod svakog se čovjeka s vremenom — pod utjecajem škole, okoline (milieu), staleškog zanimanja i životnih događaja — razvije i ustali izvjesni asocijativni sklop duševnih sadržaja, tako da se oni u skupu javljaju i u svijesti prevladavaju; zato su na pr. neki ljudi neprestano okupirani mislima iz svoga zvaničnog poslovanja (dak će najviše govoriti o školi, a drugi opet o igri) i t. d.

d) Kako se naš svakidašnji život odvija na osnovi asocijativnog tijeka u predočivanju, lako ćemo razabrati po nekim primjerima. Već kad izjutra ustanemo, mi se bez posebnog razmišljanja oblačimo, peremo i čitav niz radnja izvršujemo, jer je njihov slijed tako asociiran, da jedno izaziva drugo. Jednako je čitav niz radnja povezan na polasku od kuće do škole, te mi i bez razmišljanja znademo, kojom se ulicom krećemo: jedna slika okoline doziva u svijest drugu, jedan posao izaziva drugi, jer su već otprije tako udruženi po svome vremenskom i prostornom savezu. Slično je tako kod svake naše navike ili običaja i neke stečene vještine, na pr. kod udaranja u klavir je udruženo gibanje prstiju s poznavanjem nota, pa se na osnovi te udružbe prsti pravilno pokreću i kad ne pazimo; a to znači, da na reprodukciju prijašnjih pokreta prstiju utječe njihova već otprije poznata veza s čitanjem nota. Nesamo pojedini čovjek, nego i pojedina obitelj, zatim ljudi istog staleža i zanimanja, pa i čitavi pojedini narodi naviknu se na svoju okolinu ili na izvjesne običaje, t. j. vraćaju se u svijest neke doživljajne skupine, koje su međusobno povezane. A napokon, da je asocijacija važan faktor za duševni odgoj djeteta, vidi se po tome, što na pr. dijete uči majčin govor na taj način, da se glasovni utisci (akustične senzacije) pojedinih riječi udružuju po svome značenju s vidnom slikom predmeta, koji označuju; zato će majka pokazujući djetetu lutku, konja, mačku... izgovarati ove riječi, a djetetu će asocijacija vidne i slušne slike omogućiti reproduciranje. Kad opet uči dijete izgovarati pojedine riječi, za izgovornu reprodukciju pomaže mu asocijacija slušnih i govorno-kretnih doživljaja. Slično je kod čitanja i pisanja.

e) Predodžba o jednom predmetu, na pr. o jabuci, sastavljena je obično od raznovrsnih pomisli: crvena, okrugla, tvrda, slatka, mirisna. Ove pojedine pomisli jesu sastavni dijelovi ili sastavine (komponente)

čitave predodžbe. Svezu pojedinih pomisli — koje pripadaju različnim (disparatnim) osjetilnim područjima, (vidnom, dodirnom, okusnom, njušnom) — u jednu predodžbenu cjelinu, zovemo komplikacija.

Obično se vežu optičke i akustičke pomisli; pa zato možemo na pr. bolje predočiti jedan govor, ako govornika nesamo čujemo, nego i vidimo. — Zatim je najobičnija komplikacija govor; t. j. mi možemo predočiti značenja pojedinih riječi obično na taj način, da se vežu akustična i govorno-kretna komponenta, a s njima i optička. Neki ljudi ne mogu razumijevati ni zapamtiti tekst, ako ga samo čitaju, nego ga moraju također izgovarati; to znači, da se optička govorna komponenta veže (komplicira) s govornom motornom komponentom. — S pomislama se u jednu cjelinu vrlo često još komplicira pomisao o gibanju, t. j. spomen-slika nekoć zamijećenog gibanja; zato na pr. bolje upamtimo nešto, kad smo to gibanjem ruku (pisanjem) utisnuli u svijest, a kod pjesme-koračnice pomišljamo na gibanje nogu i t. d. Olakšavanje pamćenja različnim pokretima veoma je važna činjenica za pouku djece (pedagogiju). Predočivanje i (opažanje, zor) prostornosti jest također komplikacija od dodirnog i vidnog osjetila (zato i kažemo, da optičko i kinestetičko osjetilo sačinjavaju prostorno osjetilo, zapravo prostorotvorno). Opažanje dubine (= udaljenosti predmeta od našega oka) — od čega zavisi tjelesnost ili trodimenzionalnost — komplicirano je od vidnih i mišičnih (pokretnih) osjeta i od dodirnih osjeta ruku i nogu (doticati, obujmiti, koracati).

f) Kod komplikacije smo istaknuli, da se spoje ili povežu u jednu cjelinu dvije komponente, koje spadaju različnim osjetnim područjima. Koliko su dvije sastavine od istog osjetnog područja u jednu cjelinu sastavljene ili stopljene i to po svojoj sličnosti, zovemo takav spoj asimilacija; na pr, kad pogrešno štampanu riječ čitam, a i ne zapazim pogrešku, jer sam u brzu čitanju spojio s ovom riječi reproduciranu meni poznatu riječ. Tako se je primjerice meni desilo, da nijesam opazio, kako je u knjizi umjesto »intencionalan« krivo štampano »internacionalan«; prema smislu rečenice ja sam s pogrešno štampanom riječi »internacionalan« reproducirao i s osjetnim utiskom (»intencionalan«) spojio ili stopio reproduktivnu komponentu (»intencionalan«). Asimilacija se događa na pr. i onda, kad jedno brdo (koje se nalazi kod Krapine) izaziva ili reproducira spomen-sliku slonove glave, kojoj je slično (i zovu ga »slon«). Ili na pr. asimilatorno je stapanje, kad u žuboru potoka ili u štropotu stroja »čujemo« neku pjesmu: s osjetnim elementima stapamo u jedinstvenu cjelinu reproduktivnu komponentu, koja je slična osjetnom utisku.

Događaj asimilacije sastoji dakle u tome, da osjetni utisak, koji stupi u svijest, izazove sličnu spomen-sliku, te se obje ove sastavine spoje (stope, srastu) u jednu cjelinu. Asimilacija može da nastane nesamo između osjetnog i reproduciranog elementa, nego također i između dvije reproducirane slične sastavine.

Karakteristika je asimilacije, da obuhvata dvije istovrsne (sa istog osjetnog područja) komponente, koje se spoje u jednu cjelinu tako, da svaka njezina sastavina (komponenta) gubi svoju zasebnost, t. j. prestaje biti posebni — prema drugoj komponenti samostalni — sadržaj svijesti; kao što na pr. kod kemijskog spoja postaju dvije sastavine ujedinjena cjelina (dok komplikacija većma naliči mehaničkoj sastavini, kod koje komponente zadržavaju svoju samostalnost).

g) Asocijacija (lat. ad-sociare = pridružiti, udružiti se ili povezati se s nečim), znači 1. doživljajno povezivanje ili pridruživanje, stvaranje sveza ili asociiranja (kao proces); 2. gotove same ove sveze; one omogućuju ili uvjetuju reprodukciju, t. j. mi ih pretpostavljamo zato da ekspliciramo reprodukciju (vraćanje nekoć doživljenih sadržaja).

Dakako, asocijativno povezivanje (prikopčavanje) ne znači kvantitativno udruživanje ili dodavanje jedne psihičke sastavine drugoj, nego znači doživljajno ujedinjivanje, t. j. asocijativnim udruživanjem sastavnâ tvore se doživljajne cjeline ili jedinstvene složenice (kompleksi). Pojedine sastavine gube u kompleksu svoju samostalnost, s njihovim se međusobnim ujedinjivanjem izmjenjuje cjelokupna sadržina svijesti kao slike kaleidoskopa.

Psihički se događaji međusobno povezuju sami od sebe ili bez naše voljne (hotimične) pažnje; zato kaže Wundt, da a. nastaju u stanju pasivne pažnje. Kad hotimice pazimo na svezu novih svijesnih sastavina sa starima zato, da po toj svezi upoznamo nove sastavine, kažemo, da ih apercipiramo; apercepcija znači dakle aktivnu (hotimičnu) pažnju, koliko njome nastojimo novu sastavinu upoznati po svezi s prijašnjima.

A. su simultane (lat. simul) istovremene ili sukcesivne (lat. succedo) sljedovne — prema tome, da li se udruženi elementi zajedno u svijesti nalaze (na pr. boja, oblik, miris cvijeta) ili u vremenskom slijedu (na pr. kod čitanja i slušanja). Simultana a. ili je od jednoličnih elemenata (= asimilacija) ili od nejednoličnih (= komplikacija).

S obzirom na veći ili manji stepen (jačinu) svezanosti možemo — s Külpeom — razlikovati asocijacije u stapanja i spajanja. Njihova je opreka u tome, što kod stapanja — kod muzikalnog opažanja jednog akorda — jedva da možemo i s najvećom pažnjom analitički razlikovati sastavne članove, dok to lakše možemo kod spajanja, na pr. opažajući neku melodiju. U abnormalnom duševnom stanju i u snu i neposredno sukcesivni elementi kadšto se sasvim razvezuju.

S obzirom na vrstu (kakvoću) asociiranih članova ili s obzirom na izvor asocijativne građe razlikuju se a. na jednolične i nejednolične (posljednje zove Herbart komplikacije). Prve sastoje od jednoličnih ili istovrsnih sastavina — na pr. od optičkih elemenata, kad opažamo sliku, ili od akustičnih, kad opažamo melodiju —; komplikacije pak nastaju od nejednoličnih članova (komponenata, sastavina) na pr. od optičkih, taktilnih, olfaktornih i gustatornih osjeta u opažaju jedne narance.

Stapanje nastaje samo onda, kad su sastavni članovi istodobni ili neposredno sljedovni; to se daje iskusiti kolutom od bijelih i crnih sektora, koji uz jednolično i brzo rotiranje daje osjet sivoga, zato što sukcesivni i periodički podražaji naglim slijedom uzbuđuju mrežnicu. Osim optičkih imade također akustičkih, taktilnih... stapanja. Za ovo posljednje imamo primjer (t. zv. Aristotelov problem), kad sa dva prsta običnim načinom dotičemo kuglicu, tako da ona jednako utječe na kožna mjesta, te dobivamo utisak jednog tijela; a unakrsnim držanjem prstiju osjećamo dvostruku kuglicu t. j. oba se utiska ne stapaju —, jer su podražena mjesta sada posve raznolična (prema običnom doticanju), te je i živčano uzbuđenje (provođenje podražaja) dvostruko.

Komplikativna osjetilna stapanja obično nastaju kod njušnih i okusnih osjeta, zatim kod organskih osjeta i kod pritiska.

Stapanja su još običnija među predodžbenim elementima nego među perceptivnima. A stapaju se i prvi s posljednjima, te na taj način predodžbeni elementi nadopunjuju perceptivne utiske.

Iza Aristotela prvi je John Locke uvidio važnost asocijacije u duševnom događaju, te je on i uveo ovu riječ (g. 1700.). Engleski psiholog Hume upotrijebio je taj izraz, da njime označi kojegod psihičko združivanje.

43. Pamćenje

Sad nastaje dalje pitanje: jesu li asocijacije jedini uvjet za reprodukciju? Ili: zar se nekadašnji doživljaji reproduciraju samo zato i toliko, što su bili udruženi? Treba li pronaći još koji faktor, na osnovi kojega možemo protumačiti postanak naših predodžbi ili reprodukciju doživljenih sadržaja?

Jest, još je jedan uvjet za reprodukciju, a zovemo ga pamćenje. Jer asocijacije nam još ne mogu protumačiti, kako je došlo do toga ili na osnovi čega se je dogodilo, da reprezentirani sadržaj sada dolazi u svijest, premda ga u svijesti nije bilo sve do onog vremëna, kad je bio doživljen. Ako ja znadem, da je reproducirani sadržaj nekoć bio u mojoj svijesti, te iz svijesti nestao — a sada opet nastao: očito je 1. da je nakon nekadašnjeg mogeg doživljaja, t. j. i onda, kad je on već nestao iz svijesti, još nešto od tog doživljaja i dalje eksistiralo, i prema tome da on nije sasvim nestao; a 2. da ovo nešto, što je preostalo, omogućuje sadašnju predodžbu. Ove ostatke (residue) ili tragove nekadašnjeg doživljaja, koji određuju ili determiniraju reproducirani sadržaj toliko, što omogućuju ili osposobljuju (disponiraju) na reprodukciju, zovemo dispozicije, ostatci ili tragovi pamćenja. Funkcija je dakle naše sposobnosti pamćenja u tome, da doživljene svijesne sadržaje zadrži (>retencija<), da se tako uzmognu svijesno obnoviti (reproducirati). Obnoviti se dakako ne može onaj isti doživljaj, koji smo nekoć doživjeli i koji je zauvijek prestao: ali ga možemo nečim novim nadomjestiti, koliko naime predodžbeni sadržaj odgovara (jednako ili ne sasvim jednako) nekoć doživljenom sadržaju. U tom smislu i kažemo, da je nekadašnji svijesni sadržaj opet u svijesti nazočan — ili obnovljeno nazočan (reprezentiran).

Sad smo definirali pamćenje i dokazali smo, da je ono uzrok reprodukcije. Da još malo objasnimo, koliko reproduktivni sadržaj (= predodžba) izvire iz pamćenja!

Budući da je nekadašnji svijesni doživljaj prestao svijesno eksistirati, a preostao od njega samo trag u pamćenju, zato mora ono, o čemu sam u sadašnjem doživljaju predočivanja svijestan, nanovo nastati. I to na taj način, da proizađe iz onih ostataka, koji su se od nekadašnjeg doživljaja još zadržali u pamćenju: — jer samo na taj je način moguće, da nekadašnji doživljaj reprezentiramo. Prema tome imade onaj događaj, kojim u svijesti nastaje reprezentativni sadržaj, karakter obnavljanja ili uspostavljanja ili reprodukcije — za razliku od onog događaja, kojim se u svijesti izvodi ili producira opaženi sadržaj ili opažaj. Jer ako ja ovaj stol opažam, nakon što sam ga pred pol sata i jučer i x puta opažao — ne ćemo za sadašnji

moj doživljaj opažanja reći, da je reproduciran. Ponovljeno opažanje ne znači reproduciranje, nego ponovno produciranje opažaja; a reproduciran je sadržaj samo onda, kad nema perifernog podraživanja, t. j. kad predmet ne opažamo. Time što je nekoć opaženi sadržaj iz svijesti nestao, treba reći, da je sadašnji reproducirani sadržaj jedan novi, drugi doživljaj. On je reproduciran u tom smislu, da je njegov svijesni nastanak uvjetovan komponentama pamćenja, ili drugim riječima, reprodukcija osniva se u dispozicijama pamćenja.

III. NEPROMIJENJENO REPRODUCIRANE PREDODŽBE (ZAPAMĆENE PREDODŽBE ILI PREDODŽBE SJEĆANJA)

(1. vrsta predodžbi)

44. Sjećanje

Što sam nekoć opažajno doživio — na pr. stol, koji sam čas prije gledao, pjesmu, koju sam jučer čuo, ili neki događaj, koji sam još u djetinjstvu doživio — ja mogu kadgod da reproduciram manje više vjerno ili nepromijenjeno. Ovakve predodžbe, kod kojih su nekadašnji doživljaji donekle nepromijenjeno reproducirani, zovemo predodžbe sjećanja ili zapamćene predodžbe. Zato i kažemo na pr.: ja se sjećam, da sam nekoć vidio onu kuću, onu bašču, sjećam se nekog događaja i različitih svojih doživljaja. Karakteristično je dakle za predodžbeni sadržaj sjećanja, što je vezan uz nekoć opaženi objekat. To upravo znači, da je nekoć opaženi objekat u mojoj svijesti nepromijenjeno reproduciran. A nepromijenjeno se može reproducirati (obnoviti) samo zato, jer je ostao zapamćen; zato predodžbe sjećanja i zovemo zapamćene predodžbe.

Osim ove karakteristike sjećanja — da znači nepromijenjenu reprodukciju — treba osobito istaknuti, da u doživljaju sjećanja ima još jedan važan momenat. Kod sjećanja naime znadem, da sam ja taj reproducirani sadržaj već jednoć imao u svojoj svijesti; ili drugim riječima, kod sjećanja znadem, da je u svijesti nazočna stvar već bila jednoć u mojoj svijesti sadržana. Sjećanje je dakle način predočivanja, kod koga smo svijesni o trajnoj istoti doživljajućeg jastva (subjekta), t. j. svaki pojedini »ja«, koji se nečega sjeća, znade, da je ono, čega se sjeća, upravo u njegovoj vlastitoj svijesti već nekoć bilo nazočno. To pak znači, da je od nekadašnjeg svijesnog doživljaja do sadašnjeg sjećanja ostalo nešto nepromijenjeno ili isto u subjektu svijesti (jastvu).

Bilješka. Doživljaj sjećanja nalazi se i u poznatom doživljaju, koji zovemo prepoznavanje, na pr. kad na ulici opazim čovjeka i u njemu prepoznam onog istoga, kojega sam već jedamput vidio. U ovom su doživljaju prepoznavanja zapravo dva sastavna dijela, koja se asimiliraju (pa zato je i prepoznavanje asimilatorni događaj): 1. sadašnje opažanje čovjeka i 2. sjećanje ili svijest, koja se na to opažanje naslanja, da smo istoga čovjeka već nekoć vidjeli. Ovaj drugi dio — t. j. reprezentiranje prijašnjeg opažajnog doživljaja na osnovi sadašnjeg nazočnog ili prezentnog opažanja — jest upravo predočivanje. Doživljaj sjećanja imade dakle svakako karakter predočivanja; jer sjećanje sastoji u tome, da predmet — kojega se sjećam — sada ne opažam, t. j. da mi nije prezentan, nego znam, da sam ga nekoć doživio i sada ga reprezentiram, a to upravo i znači imati predodžbu o njemu (ili predstaviti si ga). Kod prepoznavanja je doduše nazočan i predmet, t. j. ja ga sad opažam, ali doživljaj sjećanja nije uvijek vezan na opaženu nazočnost predmeta.

Kao što se sjećanje pojavljuje u formi prepoznavanja, tako se ono očituje i kod domišljanja. Katkada se naime događa, da se ne možemo nečega sjetiti ili da ne možemo odmah nešto reprezentirati — na pr. neko ime —, pa zato se tek domišljamo, t. j. tražimo neke putove i neka uporišta, koja bi nas dovela do onog predmeta, kojemu se želimo dosjetiti. Sjećanje je dakle u takvom slučaju cilj, koji želimo postići, pa treba i duže vremena, da ga postignemo, i to na taj način, da dozovemo u svijest na pr. ono mjesto, gdje smo predmet sjećanja doživjeli, ili ono vrijeme, u kome smo ga doživjeli, ili da nađemo nešto slično onome predmetu, kojega želimo da se sjetimo. Istom kad je domišljanje prošlo ovim putovima i napokon došlo do cilja, kažemo, da smo se sjetili onoga, čemu smo se domišljali.

Kako se može otuda razabrati, za doživljaj sjećanja moramo katkada tek upoznati različne sveze, u kojima se nalazi predmet sjećanja, da tek na osnovi tih sveza nastane u svijesti ona reprezentacija predmeta, koja znači upravo doživljaj sjećanja. Bez tih sveza ne bi ni došlo do reprezentacije nekoć doživjelog predmeta, za koji sam svijestan, da sam ga nekoć doživio; a ovu svijest, da sam reprezentirani predmet jednoć već imao u svijesti, nazivamo sjećanje. Na putu do sjećanja vode nas dakle katkada neke sveze ili udružbe ili asocijacije, koje predodžbu sjećanja udružuju ili asociiraju s nekim doživljajima, na pr. rekosmo, s doživljenom okolinom, koja je u vezi s predodžbom sjećanja, ili s vremenom, u kome smo predodžbu sjećanja nekoć doživjeli i t. d. Od tih sveza neke su posebno važne, jer su njima predodžbe obično povezane, te na osnovi ove međusobne povezanosti i dolazi lakše do reprezentacije u sjećanju. Ove smo asocijacije već upoznali.

45. Tumačenje o pamćenju

Da protumačimo postanak sjećanja, treba da objasnimo pamćenje, koje je uvjet za sjećanje, t. j. bez koga ne možemo reproducirati nepromijenjene predodžbe.

U čemu sastoje tragovi pamćenja?

Moglo bi se činiti, da nekoć doživljeni sadržaj — kada nestane iz svijesti — nastavi svoju egzistenciju samo kao fiziologijsko stanje, kao neki moždanski događaj, u kome upravo i sastoje dispozicije pamćenja. Ovo mišljenje zastupaju fiziologijski psiholozi.

Proti njima upozoruju drugi psiholozi na činjenicu, da doživljaj sjećanja nije samo reprodukcija, nego znanje ili svijest, kojom je doživljavajući »ja« svijestan toga da je reproducirani sadržaj već bio jednog sastavni dio iste svijesti. Prema tome da dispozicije pamćenja, koje se za reprodukciju iziskuju, moraju biti psihičke naravi, a ne samo fiziologijske. Po fiziologijskom tumačenju trebalo bi reći, da je za postanak ove svijesti sjećanja dovoljan fiziologijski podražaj — kao i za doživljaj osjetilnog opažanja. Ali u takvom podražaju ne možemo smatrati dovoljan uzrok, da postanemo svijesni o pripadnosti nekadašnjeg doživljaja istoj svijesti sadašnjeg sjećanja.

Ovo psihologijsko tumačenje o psihičkoj naravi pamćenja dokazuje se ovako. Nakadašnji se je doživljaj morao zadržati ili zaostati — kada je prestao — u nekoj svezi sa samom sviješću, a nije ostavio samo jedan moždanski trag; jer moždansko stanje ne može u sadašnjoj mojoj svijesti sjećanja — da sam na pr. jučer šetao — proizvesti znanje o tome, da sam »ja« jučer bio onaj isti, koji sam sada, i da sadašnji doživljaj sjećanja pripada onome svijesnom »ja«, kome je pripadao jučerašnji doživljaj. Kad bi ovakvo znanje — a ono je upravo karakteristika sjećanja! — bilo proizvod moždanskog stanja, t. j. kad bi ovo stanje spajalo jučerašnji doživljaj sa sadašnjim sjećanjem (na taj doživljaj), morali bismo reći, da u tome moždanskom stanju (»tragu«) postoji neprekinuti svijesni »ja«. Subjekt svijesti — »ja« — bio bi mozak, a prema tome bi svijesni događaji (doživljaji) bili samo moždanski procesi. To jest, svijesni se doživljaji ne bi ni razlikovali od fizičkih pojava. (O problemu jastva raspravlja filozofijska psihologija.)

Sama narav sjećanja pretpostavlja dakle, da se je nekadašnji doživljeni sadržaj održao kao psihičko stanje; a budući da pamćenje znači upravo održanje (retenciju) doživljenog sadržaja, zato je pamćenje psihičke naravi.

S ovim se dokazivanjem služe psiholozi protiv fiziologijskom tumačenju o naravi pamćenja.

46. Da li se u pamćenju nalaze asocijacije?

Mi smo upoznali asocijaciju kao psihički događaj, koji sastoji u tome, da se jedan opazajni sadržaj udruži s drugim. Ali sad je pitanje: kad prestane opazajni doživljaj, jesu li onda sasvim nestale one veze, koje su udruživanjem (asociiranjem) nastale? Ako nijesu, treba reći, da su zaostale u pamćenju; i ovako zapamćene (latentne) veze zovemo također asocijacije.

Izraz asocijacija znači dakle 1. povezivanje ili udruživanje svijesnih sadržaja, t. j. onu psihičku djelatnost ili onaj događaj, kojim se prvobitno sastave dva različna svijesna sadržaja, (A + B).

Kada su već povezani, ostaju svijesni sadržaji i dalje u međusobnoj vezi, t. j. mi njihovu vezu zapamtimo. Ovako zapamćenu vezu nazivamo također asocijacija. Ona je učinak asocijativne djelatnosti — t. j. asocijacije pod 1. — i znači ono trajno stanje, koje iz udruživanja (asocijativne djelatnosti) re-

zultira. U ovom je sada 2. značenju asocijacija zapamćeni preostatak prve asocijacije: ponajprije su se dva doživljena sadržaja povezala, a kad su oba sadržaja prešla u nesvjesno (»sakriveno ili latentno«) stanje pamćenja, zaostala je u pamćenju i njihova veza ili udružba (asocijacija). Zapamćeni su sadržaji (a b) u zapamćenoj asocijaciji (a + b).

Bilješka. 1. Da su zapamćeni sadržaji asociirani, razabiramo otuda, što smo mi sposobni da se sjetimo čitave jedne sastavljene sadržajne skupine; a kako bismo jednu povezanu cjelinu (kompleks) mogli u sjećanju reproducirati, kad ne bi i u pamćenju postojala ta veza (asocijacija)?! Kao što dakle sadržaj sjećanja, tako i samo zadržavanje ili retencija pamćenja obuhvata sastavljene skupove ili komplekse i nizove različitih sadržaja, na pr. kad napamet znademo veliku pjesmu ili kad se sjetimo neke osobe, njezina imena, oblića, načina u govoru, mjesta, gdje smo je vidjeli i t. d. Kako se vidi, mi u tim slučajevima zadržavamo u pamćenju ili reproduciramo neke cjeline, koje sastoje od prostorno ili vremenski sastavljenih dijelova. Očito je dakle da mora postojati neka veza, koja te dijelove sastavlja u cjelinu i koja ih u pamćenju zajedno drži. Ovakva sveza ili asocijacija znači prema tome međusobnu povezanost svjesnih sadržaja u jednu cjelinu, tako da ova veza ostaje i nakon svjesnog doživljaja tih sadržaja — u pamćenju.

Da u dispozicijama pamćenja zaista postoje asocijacije, saznajemo i drugim putem: nesamo iz kompleksnog sadržaja sjećanja, nego također iz onog slijeda, kojim se sjećanje razvija.

Već smo kod domišljanja vidjeli, kako do sjećanja dolazimo više puta na taj način, da u nizu svjesnih sadržaja jedan izazove drugi, tako da predašnji član niza uvjetuje reprodukciju i sjećanje idućeg člana; na pr. sad se sjećam šetnje, gdje sam susreo prijatelja, te mi s tim u vezi »dolazi na pamet« naš razgovor o zajedničkom boravku na moru i o doživljajima na putovanju, kojih se sada redomice sjećam. Po ovom se primjeru vidi, da predodžbe možemo reproducirati po njihovim međusobnim vezama, tako da jedan svjesni sadržaj vraća u svijest druge. Nema dakle sumnje, da postoje veze među dispozicijama pamćenja, koliko one omogućuju, da vraćanje u svijest jednog sadržaja izaziva i drugi (a—b).

Iz ovoga izlazi, da je asocijacija pamćenja onaj vez, kojim su zapamćeni ostaci nekadašnjih doživljaja povezani, a na osnovi ovog veza genetički je uvjetovana reprodukcija, t. j. postanak predodžbe iz zapamćenih tragova o nekadašnjim doživljajima. Asocijaciju možemo nazvati uzrokom reprodukcije u tome smislu, što jedan doživljaj, koji iz zapamćenih svojih ostataka nastupi u svijest, dozove ili povrati u svijest onu predodžbu, od koje su ostatci pamćenja s prvima povezani. Asocijativno dakle pamćenje moramo razlikovati od reprodukcije kao uzrok od učinka; razvitak predodžbe ili reprodukcija izlazi iz asocijacije. — Ne uvijek; jer ima slučajeva, da na dispozicije pamćenja utječe samo fiziologijsko uzbuđenje u centrima predočivanja, na pr. događaji u krvi mogu utjecati na predodžbe u snu ili na sanje. Ima dakle i neasocijativnih reprodukcija.

Od svake opet reprodukcije treba da razlikujemo sam čin sjećanja, t. j. znanje o nekadašnjoj nazočnosti reproduciranog sadržaja u svijesti.

2. Dosadašnje nam razlaganje dopušta zaključiti, da zadržavanje u pamćenju imade svoj zakon: mi zapamtimo pojedine sadržaje to lakše, ako su oni međusobno povezani; i to bolje ih zapamtimo, ako su čvršće svezani.

Pamćenje ne usvaja (zadržava) tako lako one sadržaje, koji su bez ikakve veze; pa zato ovako osamljeni sadržaji moraju po više puta

ulaziti u svijest, da ih zapamtimo. Prema tome ćemo reći, da je zadržavanje u pamćenju (zapamćivanje) zavisno od cjeline, t. j. da se pojedinosti tek u cjelovitoj sastavi (svezi) lakše održe ili zapamte. Mi ćemo još kasnije vidjeti, da mišljenje ide protivnim smjerom; ono cjelinu (sadržajni kompleks) rastavlja ili analizira, t. j. mišljenje ide za tim, da upoznamo (»razumijemo«) pojedinosti, koliko ih zasebno shvatimo (= rastavljeno od cjeline). U tom smislu možemo reći, da je mišljenje protivno pamćenju. Zato na pr. naučenjaci, koji svojim mišljenjem intenzivno analiziraju pojedinosti a gube s vida povezanu cjelinu, postaju zaboravljivi, t. j. nemaju osobitu sposobnost pamćenja. I kod školske se djece može zapažati, da lakše upamte ono, što im se iznosi u povezanoj cjelini. Time što zadrže sastavljenu cjelinu nije dakako rečeno, da je već i razumiju; za razumijevanje potrebno je upravo protivno — da se cjelina rastavi u dijelove (analizira). Razumijevanje znači upoznavanje pojedinosti, a pamćenje obuhvata cjelinu; zato daci teže pamte pojedine matematičke zasade, kod kojih se iziskuje teže razumijevanje. Obuka će dakle najbolje postupati tako, da učitelj iznese gradivo u povezanoj cjelini, zatim da (radi razumijevanja) analizira, i završno opet sastavi dijelove u cjelinu (= sintetizira) — radi lakšeg zapamćenja. Kad dijete dobije zorne utiske, i kad ih je sposobno svesti u neku povezanu cjelinu, najlakše ih zapamti. Zato se mi i u starijoj dobi lakše sjetimo onih doživljaja iz najranijeg djetinjstva, koji su jače na našu duševnu cjelinu utjecali, t. j. koji su ušli u neku povezanu svjesnu cjelinu, te se na taj način trajnije održali u pamćenju. A napokon kako je pamćenje zavisno od udruženih sadržaja ili od njihovih veza, vidimo još na jednom primjeru kod djece: da na pr. deklamirajući pjesmu katkad zapnu — t. j. ne pamte nastavka — i onda ponavljaju zadnje izgovorene riječi, ne bi li one same od sebe izazvale daljnji slijed riječi, kojim su povezane. Djeca lakše upamte ritmički sadržaj (u stihovima), jer im takav sadržaj kao jedna melodija jedan dio s drugim povezuje.

3. Eksperimentalno je počeo izučavati asocijacije Ebbinghaus. Nastojalo se, da se pronađu oni temelji, iz kojih proizlaze asocijacije, kad hoćemo nešto naučiti napamet ili memorirati, t. j. zadržati u pamćenju. Zadržavanje se osniva na asocijacijama, a pita se: na čemu su osnovane asocijacije? Kad na ovo pitanje odgovorimo, t. j. kad saznamo uzroke, koji vode do udruživanja (= asocijacija u prvom značenju), time ćemo ujedno saznati i uzroke zapamćenih veza (= asocijacija u drugom značenju). Zato možemo i ovako postaviti pitanje: na čemu se osniva postanak zapamćenih asocijacija?

Da uzmognemo pamćenjem zadržati »mehanički« materijal, t. j. takve sveze, koje nemaju logičke vrijednosti, na pr. broječni niz, različne figure i riječi i t. d., treba da pažljivo neke članove od čitavog mnoštva jače međusobno povežemo u kompleks. Ali ovo stvaranje kompleksa nije još jedini izvor za asocijacije. Drugi je izvor u tome, da kod pojedinih članova neke opažene cjeline pronađemo međusobnu njihovu pripadnost po sličnosti, po zajedničkom mjestu u nekom prostoru i t. d. To će reći, oni članovi nekog doživljenog mnoštva, kod kojih zapazimo izvjesne međusobne odnošaje, zadrže se kao sastavni dijelovi ili nosioci jedne asocijacije. Opažanje odnošaja među doživljenim sadržajima jest također znatan faktor u tvorbi asocijacija.

Osim navedena dva načina, kojima se dolazi do asocijacija, imade i drugih; tako je na pr. i volja jedan faktor, koji utječe na asocijacije. Ali najopćenitiji izvor asocijativnog stvaranja jest pažnja, t. j. intenzivna duševna zaokupljenost oko nekog predmeta. Ono, što je pažljivo doživljeno, jače se u svijesti zaustavi i zadrži; pa zato, kad se na osnovi pažnje u svijesti potpuno razvije onaj odnošaj, u kome se jedan doživljaj nalazi prema drugim doživljenim sadržajima, onda će taj odnošaj ostati i dalje u dispoziciji pamćenja — kao asocijacija ili veza među nekoć doživljenim sadržajima. Pažnjom stvorene asocijacije i nijesu drugo

nego zapamćeni odnošaji prijašnjih doživljaja. Asocijativno se dakle zadržavanje u pamćenju osniva na zakonu, da svi oni svijesni sadržaji, s kojima smo duševno bili jače zaokupljeni — t. j. koji su s pažnjom bili doživljeni —, ostavljaju izvjesnu dispoziciju za svoje svijesno obnavljanje.

47. Vrste pamćenja

Gledamo li na vezu među zadržanim predodžbama, pamćenje može biti mehaničko i logičko.

a) Mi mnogo puta, osobito u djetinjstvu, nepromijenjeno reproduciramo predodžbene skupine, na pr. pjesme i pojedine riječi, prema njihovoj udružbi ili vezi po koeksistenciji i sukcesiji. Dakle su prema tim udružbama predodžbe i zapamćene. Takvo nam pamćenje samo omogućuje, da reproduciramo ono, što smo opazili, a pri tom još i ne znamo, u kakvim su relacijama predmeti međusobno, t. j. da još i ne znamo njihov zajednički smisao; tako primjerice učenik govori kadgod na pamet, a i ne razumije toga: on je zapamtio slijed riječi, zapamtio je mjesto njihovo u knjizi — ali mu je sve pamćenje oslonjeno samo na ovu koeksistenciju i sukcesiju predodžbi. Takvo se pamćenje zove mehaničko; ono je korisno zato, jer nam po njemu opažene stvari postaju naša svojina, na pr. dijete na taj način nauči od majke pojedine riječi, a učenik strane jezične izraze; ali se ovako zapamćeni sadržaj slabo održi, jer nema unutarnjih veza, t. j. jer se ne osniva na poznavanju predmeta po njihovim vezama; zato će na pr. neki učenik, govoreći na pamet pjesmu ili jedan put jedan, zapeti i smesti se, čim ga prekinemo ili pitanje promijenimo, jer je on samo mehanički naučio, a bez razumijevanja.

Mehanički pamtit i zapamćivati (učiti na pamet) — na pr. jedan put jedan — znači neki često ponovljeni asocijativni niz opaženih sadržaja prenositi u predodžbene asocijacije, stvarajući time latentne asocijacije (asocijacije pamćenja). Zapamćivanje (memoriranje) je dakle hotimično ponavljanje s namjerom da se nešto nauči ili »u pamet utisne« (»utuvi«). A ovo utuvljivanje i ne znači drugo, nego primanje kompleksnog sadržaja, i to ili ponavljanjem uzastopce ili odjedamput.

b) Mehaničko pamćenje iz djetinjstva zamjenjuje s vremenom logičko pamćenje. Po njemu zadržavamo predodžbene skupine po njihovim sadržajnim vezama t. j. raspoznavajući predmete po njihovim međusobnim relacijama. Tako će se na pr. učenik dobro sjećati matematičkog dokaza i dobro će prevoditi latinski tekst, ako ga je najprije dobro razumio, t. j. ako je sve brojke ili riječi shvatio po njihovim međusobnim svezama — i tako ih zapamtio. Kad su predodžbe asociirane po sličnosti i oprečnosti, te ih na temelju toga upamtio, nazivamo takvo pamćenje ingeniozno ili domišljajno (dosjetljivo), jer ta-

kvu sličnost i opreku treba obično tek potražiti ili joj se domisliti. To već nije sasvim mehaničko pamćenje, jer se kod njega baš ne vežemo na prostorni i vremenski poredak opaženih sadržaja, nego s pomoću nekih poznatih i domišljajem nađenih znakova, na pr. slova ili slika, olakšavamo zadržavanje predodžbenih skupina. Da je na pr. Karlo Veliki, slavan u miru i u ratu, umr'o god. 814., zapamtit ćemo po sličnosti prve brojke uri pješčari, koja simbolizira smrt, druge strjelici (znak rata), a treće plugu (znak mira). Da je Rim osnovan g. 753. pr. K., može tkogod zapamtiti na taj način, da je svaka iduća brojka za 2 manja. Postoji i t. zv. *m n e m o t e h n i k a*, t. j. umijeće koje nastoji da na različite načine i s pomoću znakova asociira raznovrsne (heterogene) predodžbe, na pr. historijske događaje i brojeve, da ih uzmognemo lako upamtiti.

Ingeniozno pamćenje nije u pravom smislu logičko. Ono postaje takvim tek onda, kad stvari same po sebi poznamo i razumijemo — navedeni primjer matematičkog dokaza i latinskog teksta! —, pa ih tako zapamtimo. Pri tom smo dakako stvar najprije razmislili ili rasudili, pa zato ovakvo logičko pamćenje zovemo rasudno ili *j u d i c i o z n o*. Zapravo tek ono najbolje pamtimo, što znademo; jer ono što smo nekoć promišljeno znali ili razumno shvatili — s dokazivanjem i zaključivanjem t. j. kombiniranim suđenjem —, to možemo reproducirati — bez obzira na zakone asocijacije. Judiciozno dakle pamćenje nije tek nepromijenjeno ustrajanje pojedinih opažaja po asocijacijama, nego na osnovi onih veza koje mišljenjem upoznajemo; — ali o tome kasnije.

Bilješka. Mi osjetilima ne opažamo izvanjski svijet u cjelini, nego samo djelomično. Tu su već postavljene prve granice našeg spoznavanja. A i sve ono, što smo opazili, ne zadrži se u pamćenju. Napokon i što smo već zapamtiti, može se s vremenom izgubiti, t. j. mi zaboravljamo. Katkad se dešava, da se nečega upravo ne možemo sjetiti, t. j. ne možemo u svijesti reproducirati, na pr. neko ime, ali znamo, da ga nijesmo sasvim zaboravili, a to znači, da nam je još u pamćenju. Zaboravljanje je dakle opreka pamćenja. Ne možemo reći, da išta iz pamćenja potpuno i zauvijek nestaje, jer iz iskustva znademo, da se nečega i u snu sjetimo ili iza duga vremena.

Razlog zaboravljanju nije naša volja, jer mi zaboravljamo nehotice. Hotimično možemo zaboraviti samo toliko, da sprečavamo sjećanje priklanjajući našu pažnju nečemu drugom; na taj posredni način oslabljuje se i pamćenje. — Razlozi su zaboravljanja ili u tome, što su prvobitni doživljaji bili slabi, pa im trag iščezne pritjecanjem novih utisaka, ili što su bili slabo udruženi. I fiziologijski su razlozi odlučni, jer kako zaboravljanje tako i pamćenje zavisi od tjelesnih osobina, od zdravstvenog stanja i životne dobi. U starosti obično nestaje pamćenje ili na taj način, da se staro znanje zaboravlja ili da se novo ne može zadržavati. Gubljenje pamćenja (amnezija) obično je samo djelomično, na pr. da se zaboravljaju imena ili neki događaji, koji pod starost dolaze pa se teško zadrže, dok se upamte doživljaji mladosti. Ima bolesnih slučajeva i potpune amnezije, poradi koje se bolesnik nikako ne može sjetiti prošli događaja ili si nije svijestan, da ih je on sam doživio.

IV. PROMIJENJENO REPRODUCIRANE PREDODŽBE

(2. vrsta predodžbi)

48. Mašta

Čovjek imade i takvih doživljaja, kojima nešto predočuje, a nije toga nikad opazio. Barem nije upravo takvu stvar, kakvu sada predočuje, t. j. predodžba je doduše nastala reprodukcijom od nekadašnjih opaženih elemenata, ali ovi su se elementi vratili u svijest promijenjeno. Predmet, koji sada predočujemo — na pr. zlatno brdo, Pegaz — sasvim je drukčije od svih predmeta, što smo ih ikad opazili. Predodžbe, koje su nastale iz opažajnih elemenata, ali prije toga nije nikad bio opažen predmet onako, kako ga one izrazuju ili predstavljaju, zovemo fantazijske predodžbe ili predodžbe mašte. One nijesu vezane na opaženi predmet, a to upravo i znači, da su reproducirane promijenjeno. Ta promjena znači, da su se opaženi sadržaji preinačili i modificirali i preobličili ili transformirali — i to najprije toliko, što su asocijativne veze raskinute; one postaju time disociirane ili razvezane. Disocijacijom se onda prelazi u nove spojdbene tvorevine; a upravo tim prijelazom ili promjenom prestaju prvobitni spojevi biti nepromijenjeni. Njihove predodžbe ulaze u nove spojeve, i time dobivaju novi skupni oblik. Sposobnost za razvezivanje (disocijaciju) predodžbenih skupina s prijelazom u promijenjenu tvorbu zovemo mašta ili fantazija.

Grčka riječ »fantazein« znači zapravo svako, i nepromijenjeno, reproduciranje osjetilno nenazočnog objekta, ali u užem smislu označuje samo promijenjeno reproduciranje.

Kako se vidi, fantazija već pretpostavlja pamćenje; moglo bi se reći, da je pamćenje kao spremište, iz koga fantazija vadi elemente, od kojih sastavlja (oblikuje) nove predodžbe.

b) Maštanje treba razlikovati od lošeg pamćenja.

Kad netko loše upamti nešto, znači, da su prijašnji ili stari predodžbeni spojevi ostali nepromijenjeni, ali nepotpuni ili krnji ili prekinuti; dok su kod maštanja bivši spojevi promijenjeni, t. j. nastali su novi spojevi, koji sačinjavaju ipak jednu potpunu cjelinu. Kod maštanja nastaje novi cjelokupni oblik, dok loše pamćenje zadržava stare veze ili oblike, ali isprekidano. Pamćenje je reproduktivna sposobnost, a maštanje produktivna.

Kad god isprekidano ili s nekim prazninama reproduciramo opažajne sadržaje, na pr. neku kuću ili kraj, nastoji fantazija da ih ispuni predodžbenim elementima, koje imademo otprije

i odrugdje u rezervi. Kad kažemo, da fantazija nešto novo stvara, ne mislimo time na nove predodžbene elemente ili senzacije; jer mi ne možemo stvarati nove boje ili glasove, nego samo nove veze među senzacijama i njihovim skupovima. Kad takve veze stvaramo promišljeno i po nekoj osnovi, kažemo, da je maštanje razumsko ili aktivno, a bez toga je prirodno ili pasivno. Ovo je posljednje svojstveno djeci i primitivnim ljudima, a prvo se očituje napose u umjetnosti i kod znanstvenog domišljanja. Za Newtona se na pr. kaže, da je došao na misao svemirske gravitacije gledajući pad jabuke na zemlju. Ovo ga je opažanje ponukalo na sliku o suncu, koje privlači nebeska tjelesa — i tek ova fantazijska ili imaginativna predodžba dovela ga na znanstveno utvrđenje zakona o gravitaciji sunčanog sustava. U umjetnosti je mašta upravo stvaralački (kreativno) tvorna ili aktivna; Fidijski nije zacijelo vidio čovjeka s jednakim obličjem, kao što je njegov Zeus, a Rafael nije vidio lica, s kakvim je prikazao Madonu; ni Dante nije vidio onih fantastičnih kreacija, kakvih ima u njegovoj Božanskoj Komediji.

c) Kako od razvezanih spojeva nastaju nove predodžbe? Ili drugim riječima: kako dolazimo do toga, da predočujemo predmete sasvim drukčije, nego smo ih opažajno doživjeli i zapamtili? Na koji je način moguće promijenjeno vraćanje predodžbi ili maštanje?

Opazajni se sadržaj i njihove veze mogu promijeniti na tri načina: tako da im se nešto oduzme ili apstrahira, da im se nešto dodaje ili nečim novim određuje — determinira —, i napokon oboje zajedno, t. j. da se kombinira.

Apstraktivno maštanje oduzima pojedinim predodžbama njihove elemente, a čitavim predodžbenim skupinama pojedine predodžbe — i tako stvara nove predodžbe i nove skupine od pojedinih predodžbi. Na pr. oduzimajući čovjeku veličinu nastaje predodžba o patuljku; a takve su predodžbe o svemu, što zovemo neizmjereno maleno u veličini, brojenju i gibanju. Ovo oduzimanje pretpostavlja disocijaciju, kod koje se čitava neka predodžba ili predodžbena skupina raščlani ili razdijeli (analizira), pa se zatim pojedini sastavni dio zasebno oduzme.

Apstraktivnu fantaziju nazivaju psiholozi također shematizirajuća fantazija, jer ona od mnogih pojedinačnih i sličnih predodžbi stvara općenite slike ili njihove ocrte (schemata). Kad smo na pr. vidjeli mnoge konje, mnoga drveta, mnoge ljude... nastaju o njima određene predodžbe, kod kojih otpanu neke oznake ili obilježja (svojstva), a preostaje u svijesti samo gdješto zajedničko, po čemu su međusobno mnoge pojedine slične. Ovakva zajednička »slika« neodređena je i može obu-

hvatiti više pojedinki; ali je pri tom ipak pojedinačna, t. j. sadržava ili izriče pojedinačna obilježja (individualno tipična predodžba). Zato je moramo — kako ćemo kasnije vidjeti — razlikovati od pojma, koji pojedinke određuje općenito i nužno, dok je shematska slika samo zamučena ili nejasna pojedinačna predodžba. Ipak nam ove predodžbe služe kod postanka pojmova i kod njihova zornog doživljavanja.

Determinativno maštanje dodaje staroj predodžbi nove osjetne elemente, i starim skupinama nove predodžbe s novim spojevima. Na pr. suncu, koje se u luku kreće kao kola u trkalištu, grčka je mašta dodala kola sa dva konja, te je stvorila sunčanog boga Helija, a diva je stvorila uveličavanjem obična čovjeka; jednako je plod ove mašte neizmjereno veliko u prostoru i vremenu. Kod obuke pomaže fantazija djetetu, da si predoči more i visoke gore i t. d.

Kombinatorna fantazija oduzima i dodaje: na pr. opažanje jahača, koji naglo proleti, dalo je povoda za predodžbu o konju, kome je oduzeta glava i dodano čovječje tijelo — stvarajući time centaure; a od lavljeg tijela sa ženskom glavom stvorila je mašta sfingu. Ovom fantazijom nastaju i t. zv. ideali: kad oduzimamo zle strane, na pr. prijatelju, a dodajemo ili uveličavamo dobre. Na njoj se osniva i naš optimizam o svijetu i o budućem našem životu.

49. Iluzije i halucinacije

a) Kod »prepoznavanja« smo spomenuli, da neku predodžbu spajamo s osjetilno nazočnim predmetom, koji opažamo — konstatirajući identičnost predodžbe i opaženog predmeta. Ali imade i takvih slučajeva, gdje mi neki opaženi objekt (pojavu) s pomoću neke predodžbe krivo tumačimo, t. j. mi senzitivni utisak spojimo s predodžbom, koja mu ne odgovara — i na taj način senzitivnu pojavu krivo prosuđujemo, te se u opažanju obmanjujemo ili zavaravamo. U takvom slučaju izmijenjena je predodžba (pojedince ili skupno) toliko, što joj je zapravo predmet izmijenjen: mi svijesnu sliku nekog predmeta prenosimo na sasvim drugi predmet, koji nam je osjetilno nazočan. Tako na pr. gledajući u noći drvo priviđa nam se kao čovjek — t. j. predodžbu o čovjeku prenosimo na drvo —, a i mjesec nam se pričinja s ljudskim licem; noćne sjene tumačimo kao prikaze duhova, slušajući šuštanje lišća ili duhanje vjetra pričinja nam se, da čujemo duhove ili zavijanje vukova i t. d. Kad god dakle neku podražicu s pomoću svoje predodžbe krivo tumačimo, nastaje priviđanje: a usvijesne sadržaje priviđanja zovemo priviđaji ili iluzije (lat. *illudō*, ismjehevam se, rugam se, varam).

Iluzije nijesu drugo nego asimilacije s pretežno reproduktivnim elementima. Do iluzijâ se dolazi obično poradi nejasnog osjetilnog utiska, jakog čuvstva straha i očekivanja i t. d. Tako Don Quixote (od Cervantesa) vidi u vjetrenjačama gorostase, a u stadu ovaca neprijateljsku vojsku. Iluzije se osobito javljaju u snu. I prijašnje iskustvo može se asimilirati s osjetnim utiskom, tako da ga krivo tumačimo, na pr. kad unakrsnim kažiprstom i srednjim prstom dodirujemo kuglicu, te nam se privida kao dvostruka; jer se kod običnog držanja prstiju iziskuju dvije kuglice, da nastanu dodirni osjeti na suprotnim vršcima prstiju, pa ovo iskustvo utječe kod unakrsnog dodirivanja, t. j. reproduktivna komponenta asimilira se s osjetilnim utiskom.

b) Može se pak desiti — u bolesnim slučajevima, poradi centralnog nadraživanja —, da i bez ikakva periferijskog podražaja smatramo, da je osjetilno nazočan predmet neke predodžbe ili njenih spojeva. U tom se slučaju predodžba projicira na nenazočni objekat; tako na pr. grozničav čovjek vidi anđele, vidi životinje i čuje različite govore ili pjesme. I zdravi si ljudi kadgod umišljaju koješta; tako si je na pr. filozof Pascal umišljao, da kraj pisaceg stola gleda u vatreni ponor, a filozof Hobbes umišljao si, da u noći bez svijetla vidi strašila; slikar Cellini držao je, da vidi Madonu, a Goethe je sebe gledao, gdje si ususret jaše. U ovim se slučajevima predodžbe smatraju, kao da su opažaji — i takve doživljaje zovemo umišljanje, a pojave umišljanja u mislice ili halucinacije (lat. halucinor, sanjam). Umišljaj je subjektivna osjetilna slika, koja ima prividnu zbiljnost (realnost) ili predodžba smatrana kao osjetilni opažaj. Optičke halucinacije zovemo vizije. Halucinacije mogu postati i stalne, te stvaraju bolesno duševno stanje (»fiksna ideja«); kad si na pr. netko umišlja, da ima vrapca u glavi, da će (kao bogataš) od gladi umrijeti i t. d. A kad si po svojim predodžbama umišljamo zbiljske događaje, nazivamo to predrasudama ili tlapnjama, na pr. kad se repatica smatra predznakom rata i t. d.

50. Sanje

Halucinacijama slične pojave jesu sanje. One su predodžbe s karakterom opažaja, t. j. projicirane su u objektivnu zbiljnost. Ovakvi reproduktivni sadržaji, koje doživljavamo, kao da su opažaji — i to upravo zovemo sanje — nastaju u snu, t. j. u normalnom, a ne bolesnom, ili u pravilno ponavljanoj (periodičkom) prekidanju svijesnog stanja.

Spavanje ili san imade različite fiziolozijske uzroke. Svakako su neki događaji u centralnom organu, koji provociraju san; a obično dolazi do sna živčanim umorom ili tjelesnom slabošću, opojnim sredstvima i t. d. Vegetativne funkcije i refleksi ne prestaju ni u spavanju, ali svakako prestaje promišljeno djelovanje i htijenje. Upravo po tome, što čovjek u snu nema svoje volje niti svijesno sudi o stvarima, kažemo, da je

snom oslabljena ili prekinuta svijest. Najslabija je svijest i najdublji je san u početku spavanja, a kasnije je slabiji — i obično tek tada dolazi do sanjanja.

Uzroci sanjâ obično su izvanjski podražaji — jer osjetljivost za izvanjske utiske ostaje nam i u snu — i organska podraživanja u tijelu; tako na pr. lavež pasa i štropot kola nametne sanju o ratu ili o grmljavini i potresu; nezgodan položaj tijela izazove predodžbu o padanju ili uspinjaju u teškom poslu; bol u tijelu potakne na sanju o ujedu psa ili o rani zadobivenoj u dvoboju i t. d.; teško disanje dovodi do sanje o nemani na grudima, a lako disanje o lećenju i t. d. — Osim podraživanja, koje nastaje za vrijeme spavanja, može da bude uzrokom sanjâ i neki podražajni zaostatak otprije; na pr. gledajući preko dana neko intenzivno svijetlo ili ptice i leptire, ostaje nam u snu neka kombinacija tih opažaja. — Napokon je znatan uzrok sanja sjećanje i različita duševna stanja (žalosti, nade, želje...); zato katkad sanjamo o davnim doživljajima i pokojnicima.

Obilježja ili osobine sanja u tome su, što ih smatramo za opažaje, t. j. sjećanje i fantastične predodžbe u snu čine nam se kao opažajni doživljaj, te u sanjama na pr. kao da gledamo svoj daleki rodni kraj i pokojnog prijatelja. Zato djeca i primitivni ljudi katkada i ne znaju razlikovati zbiljske doživljaje od sanja. Štoviše, sadržaji sanja još su zorniji od opažaja i običnih predodžbi; tako nam primjerice može u snu postati posve jasna neka slika ili pjesma ili se nečega sjetimo, što smo preko dana zaboravili. To se daje protumačiti time, što je za sna u svijesti manje sadržaja — poradi osjetilnog prekida s izvanjskim svijetom i poradi obustave voljnog djelovanja — te se preostali lakše istaknu. Napokon se i sanje donekle ravnaju po asocijativnim zakonima, ali obično su im veze neuredne, pa zato koješta nesmisleno sanjamo. Sanje se udružuju i s kretanjama, te se dešava, da neki u snu govore i hodaju; ta se pojava zove s o m n a m b u l i z a m.

Čovjek se može i umjetno uspavati, na pr. gladeći sljepočice i čelo, ili tako da fiksira svijetao predmet, ili jednoličnim udaranjem i t. d.; takvo uspavlivanje zovemo hipnotiziranje, a njegove pojave sačinjavaju hipnotizam. Kod običnog ili prirodnog sna duševne su radnje mnogo više obustavljene nego u hipnotičkom snu. Uspavanik najprije niti šta osjeća niti se kreće; taj prvi stepen hipnotiziranja zovemo letargija. Na drugom stepenu ne osjeća, ali se kreće (katalapsa), a na trećem krećući se već osjeća (sommnambulizam). Uspavanik na trećem stepenu sve izvodi, što mu uspavatelj ili hipnotizer nalaže ili utuvljuje (sugerira). Nije svaki čovjek sposoban sugerirati, a niti je svatko pristupačan sugestiji. Ona se danas upotrebljava već i u liječenju. Kod pokusa bilo je slučajeva na pr. da se nekom pruža olovka kao cigareta, te je pod sugestijom sa slašću odbijao dimove; da je pijujući vodu sugestivno osjećao, kao da pije vino; da je nepoznata čovjeka smatrao bratom i t. d. Dešava se, da si čovjek i sam koješta sugerira (autosugestija), i time prelazi u »carstvo halucinacija i iluzija«...

Bilješka. Tipične, shematski općenite predodžbe

Neki psiholozi, uče, da imademo nesamo predodžbe sjećanja i maštanja — nepromijenjene i promijenjene predodžbe —, nego još i t. zv. zajedničke ili općenite, shematske, tipične predodžbe.

Da razumijemo o čemu se radi, uzmimo jednu poredbu (t. zv. Galtonov eksperiment), koja će nam osvijetliti značenje shematskih predodžbi. Ako različite slične fotografije snimimo na istoj ploči, slični će se dijelovi istaknuti, a oni, koji nijesu slični, međusobno će se pokrivati i zamutiti sliku. Na taj će se način dobiti jedna zajednička slika, koja će pristajati za sve fotografirane predmete. Analogno tome, kažu neki psiholozi, dešava se i u našoj svijesti, toliko što nastaju zajedničke slike (predodžbe) o mnogim predmetima, i kod tih predodžbenih slika jače su istaknuta jednolična obilježja, dok su raznolična potisnuta. Tako ja na pr. mogu da imadem zajedničku predodžbu o svojoj sobi sa svim njezinim namještajem, o školskoj sobi, o trgu i sajmu i t. d. Ove predodžbe označuju pojedinačni predmet (onu moju sobu, Jelačićev trg...) koliko je uzet kolektivno (kao skup opaženih raznovrsnih stvari). A imade i takvih zajedničkih predodžbi koje obuhvataju samo istovrsne predmete, na pr. kuće, drveće, ptice, ljude... Takva predodžba sadržava samo neka obilježja, koja su slična kod svih istovrsnih predmeta, na pr. da sve nekoć opažene kuće — kako god bile međusobno različite — imadu prozore i krov, a drveta da imadu stablo i lišće, ljudi uspravno tijelo sa dvije noge i neki zajednički oblik.

Svaka predodžba toliko je općenita ili zajednička, što je zastupnik ili reprezentant za čitavu grupu predmeta po nekom njihovoj zajedničkom (sličnom) obilježju ili svojstvu. Ona sadržajno označuje glavni ocrtni lik (gr. shema) od mnogih predmeta, i zato je zovemo shematična predodžba. A koliko su istaknuta obilježja karakteristična za taj niz (grupu) predmeta, zovemo i predodžbu tipičnom.

Važno je istaknuti, da su zajednička istaknuta obilježja, sadržana u jednoj shematskoj predodžbi, posve individualna, t. j. da i ova zajednička slika — samo po nekim obilježjima, koja su se upravo jače istaknula — izriče pojedini individualni predmet. To jest, ono što je sadržano u shematskoj predodžbi, nije odijeljeno ili rastavljeno od ostalih opaženih obilježja — koja nijesu usvijesno jače istaknuta — nego je s njima kao sraslo (lat. con-crescere) ili konkretno.

Shematske predodžbe ne priznaju neki psiholozi kao posebnu vrstu predočivanja. Mi ne možemo, kažu, shematski predočiti trokut, t. j. neki neodređeni općeniti lik, koji ne bi bio pravokutan ili šiljastokutan, velik, malen, i t. d.; a isto je tako nemoguće imati općenitu sliku o drvetu, kući, životinji, biljci... One slične oznake, koje su u jednoj predodžbi o mnogim predmetima sadržane, opet su samo individualne. — Mi ćemo ih ipak još malo objasniti.

Opažao sam na pr. svoj pisaći stol, svoju rodnu kuću... i sada imam o tim predmetima u svijesti predodžbe. Ali zar si upravo onako predstavljam pojedini predmet, kako sam ga opažao, ili: zar je predodžbeni sadržaj u svim svojim dijelovima posve jednak opaženome? Nije; na stolu sam opažao jedamput ovaj, a drugi put sasvim drugi razmještaj knjiga i cvijeća, jedamput je bio osvijetljen suncem, a drugi put svjetiljkom i t. d. — a ja si taj isti stol predočujem samo s nekim njegovim obilježjima ili određenjima, a ne sa svima onima, s kojima sam ga mnogo puta različito opažao. Ja si taj stol predočujem s onim svojstvima, koja su uglavnom ostala ista ili koja su tipična — uza sve opažene preinake; neka su od opaženih obilježja u predodžbi nestala, a katkad mogu na njihovo mjesto u predodžbi stupiti nadopunidbeni elementi iz drugih opažanja. Toliko dakle predodžba sadržava nešto promijenjeno s bozirom na opažaj. Ali, dakako, ja si predočujem ipak

onaj pojedinačni moj stol u odnošaju s različnim stvarima. Zato kažemo, da ova individualna predodžba zapravo zastupa sve opažene slučajeve istog predmeta.

Tipične predodžbe rekosmo da su nesamo kolektivno-individualne, nego i zajedničke ili općenite, t. j. da se tiču nesamo jednog istog predmeta, nego čitavog niza ili skupine istovrsnih predmeta. Na pr. kad se djetetu pokaže naslikani konj, dijete ima svakako opažaj o tom objektu. U predodžbi, koja je nastala reprodukcijom tog opažaja, ostale su samo neke oznake, koje su zajedničke i drugom i trećem i svakom živom konju, koga dijete s vremenom opaža. Tu dakle predodžbeni sadržaj zastupa čitavu seriju ili niz predmeta, a ne samo jedan.

Predodžbe sjećanja prvobitno su neodređene, jer mi i kod opažanja shvaćamo ponajprije ono, što je nepotpuno ili nejasno određeno, t. j. shvaćamo neku cjelinu ili zajedničko obilježje, po kome su predmeti slični, a ne shvaćamo svih pojedinosti. Predodžbe su sjećanja dakle prije zajedničke, a onda tek individualne: na pr. sva živa bića opažamo i predočujemo samo po kretanju, a ptice po lećenju; zato bi djeca i primitivni ljudi smatrali automobil živim, a aeroplan pticom.

V. PRVI I DRUGI STEPEN SPOZNAVANJA ZAJEDNO S PRIJELAZOM NA TREĆI STEPEN

Izvanjski (tjelesni) svijet utječe na čovjekov organizam, i time probuđuje u njemu duševni život. Ovo se probuđivanje otpočinje shvaćanjem izvanjskih utjecaja, t. j. čovjek dolazi u svezu s izvanjskim svijetom tako, da ga otpočinje shvaćati ili upoznavati. To je shvaćanje u svome zametku osjetilno (senzitivno), jer se naslanja na one uvjete, koji u čovjeku nastaju time, što izvanjski svijet utječe na osjetila t. j. na različite naše sposobnosti osjećanja. Početni stepen upoznavanja nazvasmo osjetilno opažanje ili percipiranje.

Iz opažanja razvija se dalje naše upoznavanje izvanjskog svijeta (i to je 2. stepen u razvitku duševnog života!) — toliko, što mi shvaćamo izvanjski svijet i onda, kad više ne utječe na osjetila ili kad nam nije osjetilno nazočan. Čovjek je naime sposoban i za reproduktivno shvaćanje. A budući da su utjecaji izvanjskog svijeta mnogostruko različiti, tako da imademo najrazličitije perceptivne doživljaje — zato ovo čitavo mnoštvo doživljaja opet utječe na reprodukciju. Doživljaji se različito asociiraju, a njihove se asocijacije održavaju u pamćenju.

51. Iskustvo

Ukupni proces spoznavanja, kako smo ga dosad psihologijski objasnili, sačinjava naše osjetilno ili izvanjsko iskušavanje. To jest, prvi i drugi stepen zajedno sačinjavaju iskustveno spoznavanje. Prema tome ćemo reći, da je osjetilno ili izvanjsko iskustvo ono znanje, koje izvire iz osjetilnog opažanja, te je asocijativno i reproduktivno povezano u jednu cjelinu. Ili: izvanjsko iskustvo obuhvata cjelinu ili ukupnost (to-

talitet) osjetilnih doživljaja o izvanjskom svijetu. Izvanjsko iskustvo jest osjetilnim opažanjem stečeno i asocijativno povezano znanje o izvanjskom svijetu.

Osjetilnim ili posrednim opažanjem saznajemo za fizičke pojave ili za izvanjski svijet, a unutrašnjim ili neposrednim opažanjem znademo za psihičke pojave. Mi dakle imamo nesamo izvanjsko, nego i unutrašnje iskustvo ili svijest. Da jednom definicijom obuhvatimo obje vrste iskustva, možemo reći: Iskustvo (empirijska) je opažanjem (izvanjskim i unutrašnjim) stečeno znanje o cjelokupnosti pojavâ (fizičkih i psihičkih).

52. Mišljenje

Sve naše znanje o izvanjskom (tjelesnom) svijetu nazvali smo iskustvo (dakako izvanjsko ili osjetilno, jer samo o njemu govorimo!). A sad bi se moglo postaviti pitanje: da li mi znamo samo ono i onako, što i kako iskušavamo od izvanjskog svijeta, t. j. samo onako, kako nam se on osjetilno pojavljuje?

Naše naime iskustvo (izvanjsko) nije drugo nego upravo osjetilnim opažanjem stečeno znanje; jer asocijativni i reproduktivni procesi, koji sačinjavaju iskustvo, obuhvataju samo osjetilno opažene ili percipirane sadržaje. Drugim riječima, naše iskušavanje nije drugo nego usvajanje osjetilno primljenih ili recipiranih data o fizičkim pojavama. Iskustveno (empirijsko) je znanje u našoj svijesti sadržano kao povezana skupina opažajâ i predodžbi; a opažajni i predodžbeni sadržaji nijesu drugo nego senzitivni (osjetni) elementi i njihovi spojevi. Sve je to u nama nastalo utjecanjem izvanjskog svijeta ili našim primanjem (recipiranjem) izvanjskih utjecaja (podražaja). Mi se dakle do ovoga momenta nalazimo našim psihološkim promatranjem u okviru receptivno doživljenog znanja, koje nazvasmo iskustvo. Je li taj okvir zatvoren ili ga moramo proširiti. To jest: ima li na području našega znanja i takvih sadržaja, za koje ne možemo kazati, da su receptivni doživljaji? Ako ih ima, onda oni dakako nijesu nastali ni percipiranjem (1. stepen spoznaje!) ni predočivanjem (2. stepen!), nego nekim novim — trećim načinom spoznavanja: nazovimo ga mišljenje.

Mi dakle kao psiholozi moramo izvidjeti, je li sve naše znanje završeno ili iscrpljeno iskustvom, t. j. senzitivnim shvaćanjem recipiranih sadržaja. Pitajmo se: kakvo znanje nalazimo još u našoj svijesti — osim perceptivnih i reproduktivnih sadržaja? Ima li osim 1. i 2. stepena (= »iskustvo«) još jedan + 3. stepen?

TREĆI STEPEN SPOZNAVANJA

I. MISAONI SADRŽAJI SVIJESTI

53. Iskustveni sudovi (spoznaje) jesu onaj plus, koji pridolazi 1. i 2. stepenu znanja

Ako osjetilno-iskustveno doživljavanje (= opažanje + predočivanje) nije jedini način našeg shvaćanja ili znanja o izvanjskom svijetu, onda to dakako znači, da imade još jedan novi — treći — način shvaćanja, koji sačinjava upravo 3. stepen našeg spoznavanja. Mi moramo kao psiholozi ponajprije potražiti u našoj svijesti takve sadržaje znanja, koji se sasvim razlikuju od osjetilno-iskustvenih sadržaja. Ako ih nađemo, nazovimo ih već unaprijed — za razliku od osjetilnih — misaoni ili razumski sadržaji. Pitanje je dakle: Da li se u mojoj svijesti nalaze misaoni sadržaji?

a) Štap u vodi pojavljuje se našem osjetilnom opažanju (iskustvenom doživljavanju) kao prelomljen. Sunce nam se pojavljuje, kao da se od jutra do noći nad zemljom okreće. Zemlja nam se ne pojavljuje kao kugla. A mi ipak znademo, da štap nije prelomljen, sunce se ne kreće oko zemlje, a zemlja je okrugla! Tko god ove rečenice znade, kažemo, da sudi. Jesu li naši sudovi prema osjetilnom iskustvu novi, misaoni sadržaji našega znanja?

Svakako jesu. Zašto? Mi svojim sudovima shvaćamo ono, što smo iskustveno doživjeli, sasvim drukčije, nego što smo iskustveno doživjeli. Iskustvene sadržaje (u navedenim primjerima!) mi doživljujemo na taj način, što su nam osjetilno dati, ili time što ih putem osjetilnog utjecanja primamo (recipiramo); za sve svijesne sadržaje izvanjskog našeg iskustva (= za sve osjetilno doživljene sadržaje) možemo reći, da su primljeni ili receptivni sadržaji. Mi smo pak sposobni — kako smo kod navedenih primjera vidjeli — da o tim sadržajima sudimo i time znademo nešto sasvim drukčije, nego kad smo ih receptivno doživjeli, t. j. sasvim drukčije nego ih osjetilno iskušavamo ili osjetilno opažamo (percipiramo) i predočujemo.

Iskustveni sudovi jesu od osjetilnog iskustva različno, i toliko novo znanje. U tome novom znanju sadržana je istina, koja se ne nalazi u osjetilno doživljenim sadržajima naše svijesti. Tek onaj istinu znađe, koji sudi »sunce se ne kreće oko zemlje«, »zemlja je okrugla«, i »štap u vodi nije prelomljen«. Tko bi svoje znanje temeljio samo na iskustvenom doživljavanju, ne bi pravu istinu znao, t. j. ne bi spoznao stvari onako, kako one uistinu ili same po sebi jesu, nego bi za njih znao samo, koliko se opažajno pojavljuju. Samo onaj, koji istinito sudi, kažemo da spoznađe. Istiniti sud o iskustvenom predmetu nazvat ćemo dakle iskustvena spoznaja.

Kod navedenih smo primjera vidjeli, da možemo o izvanjskom svijetu istinito suditi i protivno osjetilnom shvaćanju.

b) U sudovima je sadržan »plus« znanja prema osjetilnom opažanju (iskušavanju). Ja na pr. opažam ovaj stol. U tome doživljaju moga znanja nije ništa sadržano o kakvoj razlici ili o odnosu, u kome bi se ovaj stol nalazio s drugim stvarima, koje su od njega različne. A ipak ja mogu — opažajući ovaj stol — izreći: »stol je četverouglast«, a to znači: on nije drugog kojeg oblika, na pr. nije okrugao. Izreknem li negativan sud: »ovaj stol (koji sada opažam) nije okrugao«, očito izričem razliku između opaženog predmeta i neopaženog okruglog stola. Ovo je dakle razlikovanje jedan plus s obzirom na opažaj stola.

c) Imade sudova — na pr. kod matematike i prirodnih nauka (na pr. kad sudimo o atomima, o eteru i t. d.), zatim kad sudimo na pr. o pravdi, o slobodi, o idealima... —, o takvim predmetima, koji nam nijesu osjetilnim putem poznati.

Iz a) b) c) razbiremo, da se u našim sudovima nalazi (sadržano je) znanje, za koje ne smijemo reći, da je jednako s osjetilnim shvaćanjem (opažanjem i predočivanjem). Sudovi pripadaju novom stepenu, mišljenju. Taj je stepen (kako ćemo još podalje vidjeti) toliko različit od prvih dvaju stepena, da se nije iz njih razvio, nego čini zasebno, svojevršno (specifično) znanje.

Treba razlikovati »spoznavanje« i »spoznaju«. Za sve naše doživljaje znanja, koliko gledamo na njihov postanak, dakle s obzirom na samo događanje, kažemo spoznavanje. Spoznaja pak znači učinak ili proizvod spoznavanja, t. j. gotovo shvaćanje nekog predmeta. Kakvo god bilo shvaćanje, možemo ga nazvati spoznaja, ali ona u posebnom ili strogo smislu znači samo ono misaono znanje, koje se nalazi u istinitim sudovima.

54. Pojam, sud, izvod

Da li se još na koji način — osim sudenja — očituje novi, misaoni način shvaćanja?

Mišljenje se u našoj svijesti očituje na tri načina; pa zato ove načine zovemo također oblici mišljenja. Proizvodi mišljenja (misaone djelatnosti ili misaonih operacija) u našoj svijesti — t. zv. misaoni sadržaji — jesu: pojam, sud i izvod. Drugim riječima: misaono (misleće) jastvo zauzima prema predmetima trostruki stav shvaćanja: da ih poim a, o njima s u d i i stvara z a k l j u č k e (izvode).

U čemu sastoje ovi misaoni oblici?

a) Kad izreknem riječ »čovjek«, svakako znadem, šta ta riječ znači. Ona označuje nešto takvo, što se nalazi u svakom pojedinom čovjeku: Petru, Pavlu... Opažajući Petra vidim da je velik, a opažajući Pavla vidim da je malen; tako imade svaki pojedinac (individuum) svoja pojedinačna obilježja ili svojstva: velik, malen, crn, toga oblička, učen, krepostan i t. d. A izraz »čovjek« ne označuje pojedinačna svojstva, nego ono, što je svima pojedinim ljudima zajedničko i što je kod svih nepromjenljivo, te prema tome glavno ili bitno. A što je to? Svakako su svi ljudi osjetilno-pokretna bića ili životinje; a opet se razlikuju od psa, mačke, ptice, ribe i drugih životinja time, što imadu sposobnost misliti ili suditi, t. j. što imadu razum. Čovjek je dakle razumna životinja. Ovakvo značenje izraza »čovjek« nazivamo pojam. Pojmovno shvaćanje ili poimanje razlikuje se dakle od osjetilnog opažanja toliko, što osjetilnim opažanjem shvaćamo pojedine predmete, koliko su pojedini (ovog Petra, ovog Pavla...), t. j. po svima onim obilježjima (svojstvima) — velik, crn, malen... — kojima se jedan od drugoga razlikuje, dok je poimanje takovo shvaćanje predmeta, u kome upravo nijesu sadržana pojedinačna osjetilna obilježja. Zato ćemo reći ovako:

Mi možemo shvatiti pojedinačne predmete s obzirom na njihova zajednička i stalna (konstantna) obilježja u jednu neosjetilnu cjelinu, tako da ona obuhvata sve pojedinke jednakih obilježja t. j. imade općenito značenje. Ovakvo shvaćanje zovemo poimanje, a njegov svijesni rezultat (sadržaj) pojam (misao, ideja).

Ideja u najširem značenju = svaki spoznajni sadržaj; zatim »ideja« znači pojam. U užem smislu »ideja« izriče predmet, koliko je savršen, t. j. kakav bi trebao da bude (za razliku od pojma, koji izriče bitnost stvari, t. j. ono, što jest stvar ili predmet); ideje o ljudskom vladanju (čudorednosti) zovu se čudoredne (na pr. ideja pravednosti, iskrenosti, dobročinstva...; sve se dadu svesti na dvije: religioznost i altruizam ili »ljubav k Bogu i bližnjemu«). — Konkretno ostvarena (realizirana)

rana) ideja zove se ideal (na pr. Krist je ideal svakog dobra). Kad stvar nije prema svojoj ideji posve savršena, može maštanje da je podigne do ideala, i takvo se usavršivanje zove idealiziranje. Štoviše, i kad idejni predmet nije realan, može ideja postati idealom koliko je mašta predstavlja kao individualnu (na pr. apstraktnu ideju o junaštvu pretvori pjesnik u individualnog junaka kao dramatski ideal). — Grčka riječ *idéa* postaje od korijena, od kojega postaju i oblici: infinitiv aorista *idéin*, vidjeti, i indikativ aorista *éidon*, vidjeti, t. j. od prajezničnoga korijena *uejd* —, od kojega postaje i naš glagol vidjeti i latinski *video*. Prema tome *idéa* iskonski i prvobitno znači ono što se na čemu vidi, dakle lik, oblik.

b) Kad imam pojam, onda još nemam »sud«. Ja na pr. imam pojam (znadem šta znači) »četverouglast«, a još nije sam izrekao nikakva suda. Sada ću reći: »ovaj stol je četverouglast«, »ova ploča je četverouglasta«, »ova ura nije četverouglasta« i t. d. Svakako je sud nešto više nego sam pojam; jer sam kod svakog pojedinog suda izrekao isti pojam o različitim predmetima (stol, ploča, ura). Isti sam pojam u izrečenom svakom sudu priricao ili predicirao (= kao predikat izrekao) o pojedinom predmetu, te sam ga time odredio (za stol sam rekao da je četverouglast, a nisam ga odredio po boji ili veličini, nego samo po obliku). Ukratko:

Mi afirmativno ili negativno priričemo (prediciramo) pojmove o predmetima, te ih time određujemo. Ovakvo shvaćanje nekog predmeta s obzirom na određenje, koje o njemu izričemo, zovemo suđenje; a svijesni njegov sadržaj sud. Ako naše određivanje predmeta odgovara njegovu određenju, kažemo, da je sud istinit, i da smo predmet spoznali. Tko bi sudio, da »zemlja miruje, a sunce da se oko nje kreće« — ne bi istinito sudio, niti bi spoznao, kako je odnos između zemlje i sunca uistinu određen s obzirom na gibanje.

c) Mi možemo iz poznatih sudova stvarati ili izvoditi nove, na pr. iz suda »na travi je rosa« izvodim »noćas je rosa pala«, iz suda »u ovoj šumi je klupa« izvodim »netko ju je načinio«. Ovaj misaoni proces zovemo izvođenje; a njegovu svijesno očitovanje izvod (kad iz jednog suda izvodimo novi, a zaključak, kad novi sud izlazi iz više poznatih sudova).

55. Koje su karakteristike misaonih sadržaja za razliku od osjetilno iskustvenih?

a) Misaone sadržaje — pojam, sud, izvod — ne doživljujemo upravo tako, kao što osjetilne sadržaje; zato kažemo, da su misaoni sadržaji neosjetilni ili za naša osjetila nezorni. Po čemu to znademo?

Kad na pr. kažemo »životinja«, te znademo šta taj izraz znači (a njegovo značenje je upravo pojam!) — onda sasvim neosjetilno doživljujemo ona obilježja ili oznake, koje sačinjavaju samo značenje tog izraza (i koje se nalaze u pojmu »životinja«, te ih zovemo sadržaj pojma). »Životinja« naime znači »imati sposobnost osjećanja i kretanja«. Pa kad mi doživljavamo ovaj pojam »životinja«, i kad doživljavamo sadržajni njegov jednaki odnos na konja, mačku, ribu, pticu, čovjeka — t. j. na sve one percipirane stvari (predmete), u kojima se pojmovna obilježja jednako nalaze — očito je, da ovako shvaćeni sadržaj (»životinja«) nije osjetilan, t. j. da nema nikakvih senzitivnih kvaliteta.

A možemo li osjetilno shvatiti ove riječi: jest, nije, ipak, dakle, drukčije, doduše, moguće, zaista i t. d.?! U značenju tih riječi nema nikakvih senzitivnih kvaliteta.

Još ćemo jedan primjer navesti, da uočimo razliku između senzitivnog opažanja i misaonog shvaćanja (poimanja) o nekom predmetu. Vidjet ćemo, da prvi način shvaćanja imade karakter osjetilnog organa, t. j. da je senzitivno opažanje po svome predmetu kvantitativno (= da ima sastavljene dijelove, koji su jedan izvan drugoga vezani na prostor) i da je pojedinačno, dok je predmet poimanja nešto neprostorno, jednostavno i općenito. Ova sasvim protivna svojstva između opažajnog i pojmovnog shvaćanja (koliko ih promatramo s objektivne strane) dokazuju, da su to dva po svojoj naravi (specifično) različna psihička događaja. Primjer je ovaj: ja sada opažam svoj pisaći stol, za kojim sjedim i naljevo opažam knjige, nadesno tintarnicu, a nasred stola različite spise. Sve je to predmet (objekat) moga opažanja! Ako rukom pomičem ispred očiju u smjeru s lijeve strane na desnu, moj će opažaj objektivno gubiti jedan dio za drugim: najprije ne ću opažati knjiga, zatim spisa, a napokon — kad stavim pred oči čitavu ruku — iščeznut će i desni dio stola. Opažaj je dakle pojava, koja se daje rastavljati; — dok pojam »pisaći stol« ne označuje nikakvih sastavnih dijelova niti ikakva prostornog određenja, nego samo onu stvar, koja služi da se uz nju sjedi i piše.

b) Zatim, ima li kod pojmova, sudova i izvoda kakve senzitivne intenzivnosti? Nijedna misao nije od druge koje sadržajno jača. — I ostalih senzitivnih svojstava (podražajne granice, prostornosti...) nema kod misaonih tvorina.

c) Osjetilni su elementi podražajno prouzročeni, t. j. oni nastaju iz osjetilnih podražaja. Zato sve naše iskustveno znanje obuhvata samo pojave, t. j. mi našim osjetilnim iskustvom

doznajemo ono, što je opažanju nazočno ili zbiljsko. Iskustvo nam samo kaže, da stvari i događaji u svijetu jesu (postoje), a ne kaže nam, zašto jesu. U okviru našeg iskustvenog znanja nalaze se samo zbiljske pojave; pa kad bi sve naše znanje bilo tek empirijsko (= opažajnim doživljavanjem stečeno), čitav nam izvanjski svijet ne bi ništa drugo značio, nego ukupnost pojedinačnih i promjenljivih pojava. — Ali, poznata nam je činjenica, da se ljudi ne zadovoljavaju samo time da znadu za egzistenciju pojavâ, nego oni hoće da pojave i protumače; a protumačiti znači navesti razloge, da je nešto zaista tako i zašto (razlog!) je tako, a ne drukčije. Do mnogih naših spoznaja ili istinitih sudova dolazimo na taj način, da ih obrazložimo ili dokažemo. I upravo na taj način shvaćamo u izvanjskom svijetu nesamo ono, što je pojedinačno i promjenljivo, nego što je općenito (zajedničko) mnogim pojedinkama i što shvaćamo kao nužno (= da ne može drukčije da bude!).

Prema tome moramo reći, da na području znanja imade — osim iskustvenih — takvih sadržaja, koji nastaju obrazlaganjem. Iskustveno znanje ne dobivamo na osnovi obrazlaganja; pa zato je postanak iskustvenih sadržaja sasvim drukčiji, nego što je postanak onih misaonih sadržaja, do kojih dolazimo obrazlaganjem.

Na obrazlaganju osniva se znanstveno znanje; jer znanost znači sustavnu cjelinu obrazloženoga znanja. Naša znanstvena »slika« o svijetu ili znanstvena spoznaja zbiljnosti znači zbroj znanja o stvarima, o načinu njihova djelovanja i o zakonitosti (pravilnosti) tog djelovanja, a osim toga još tumačenje ili objašnjavanje (obrazlaganje!) svega, što je na nekom stvarnom području zbiljski nazočno. Znanost hoće dakle da opisuje i tumači (kao i naša psihologija!) Opisivanje ide za tim, da nam jasno i potpuno iznese sve ono, što se našem opažanju u svijetu pojavljuje. Iz opisivanja još ne znamo, zašto nam se svijet tako pojavljuje; dok se stvar pred nama nalazi samo kao činjenica, kojoj ne poznamo uzrokâ — u kojima se osniva egzistencija i postanak stvari — nije stvar za našu spoznaju opravdana ili obrazložena, t. j. ne možemo izreći o toj stvari i njezinu zbivanju općenite i nužno istinite sudove. Zato znanstvena spoznaja traži razloge stvarima i događajima, a to znači: ona ih nastoji protumačiti.

Gledamo li dakle na postanak našeg znanja, razbiramo, da ono ne nastaje samo osjetilnim putem, i prema tome da ono nije iscrpeno iskustvenim sadržajima, nego da imademo skup znanja, koje nastaje obrazlaganjem. A to je naročito znanstveno znanje.

d) Nadalje, kod misaonih sadržaja imademo svijest vrijednosti, t. j. mi držimo, kad mislimo, da nije svejedno kako mislimo, nego da naše mišljenje imade svoju vrijednost po tome, što imade neki cilj, a to je spoznaja istine. Mi naime nastojimo da upoznamo predmete naših sudova onako, kako oni zaista jesu, a ne drukčije. Svaki je dakle sud istinit, kad se podudara ili slaže s onim, o čemu sudimo. Zato imade mišljenje neke svoje putove (pravilnog mišljenja) k cilju.

e) Svaki misaoni događaj — poimanje, suđenje, izvođenje — uključuje svijesnu upravljenost ili usmjerenost subjekta na ono, o čemu misli, t. j. na ono, što je »metnuto pred« misaono shvaćanje, i što zovemo predmet (objekat, od lat. objectum). Ja na pr. sudim: »ovaj stol je četverouglast«, a zatim izrekнем drugi sud: »ovaj stol razlikuje se od ovog šešira« i t. d. — svaki put sam svijestan, da se »ja« s onim, što je u pojedinom sudu sadržano, upravljам prema onome, o čemu sudim, t. j. da se ja svojim doživljenim sudom stavljам u odnos prema predmetu (= prema onome, što je nezavisno od moga doživljenog suda). Ovaj odnos upravljenosti između misaonog sadržaja i njegova predmeta nazivaju psiholozi intencija (intencionalni odnos). Tek mišljenjem dakle razlikujemo sadržaj shvaćanja od njegova predmeta. — U senzitivnim doživljajima nema toga razlikovanja.

f) Napokon, gledamo li na čovjekovo djelovanje u životu, možemo razabrati, da je uvjetovano posebnim, od osjetilnog iskustva različnim — upravo misaonim ili razumskim (intelektualnim, racionalnim) — znanjem. A to je t. zv. finalno ili svrhovito djelovanje, kod koga si postavljamo ciljeve, tražimo i upotrebljavamo sredstva za ostvarenje ciljeva.

Da je uistinu tako, razabiramo kod svakog otkrića (pronasašća). Čovjek je sebi postavio cilj, da pronade aparat za letenje (zrakoplov); i imajući pred očima postavljeni zadatak, da pronade nešto, što je od zraka lakše, naišao je na vodik i helij. — Čovjek radi po različitim metodama, na pr. za najlakše učenje stranog jezika, za najlakše obavljanje napornog ručnog posla i t. d. A očito je, rekosmo, da zadatke, koje sebi čovjek postavlja, i metode, kojima svoje zadatke (ciljeve) izvodi, ne nalazi u svojem osjetilnom shvaćanju, nego se nad osjetilno shvaćanje (iskustvo) uzdiže novim znanjem.

II. POSTANAK POJMOVA (Genetička eksplikacija)

56. Zorni i nezorni pojmovi

Poznato je, da se u našem znanju služimo općenitim riječima, kojima posve dobro razumijemo značenje, na pr. čovjek, ptica, kuća, svjetlost, toplina, boja, gibanje, tri, sedam, egzistencija, različnost, jednakost, sloboda, pravda, krepost i t. d. Uzmimo izraz »čovjek«! Pojedini se ljudi međusobno razlikuju, tako da je svaki od njih pojedinka za sebe ili individuum, dok izraz »čovjek« znači nešto svima pojedinkama (pojedininim ljudima) zajedničko ili općenito. Ovakav općeniti sadržaj našeg znanja zovemo pojam.

Za pojmove smo već dokazali, da se razlikuju od osjetilnih sadržaja, t. j. da ih ne doživljavamo upravo tako kao osjetilne sadržaje. A da li ih možda doživljavamo sasvim rastavljeno od osjetilnih sadržaja? Budući da pojmovne sadržaje ne doživljavamo onako kao osjetilne sadržaje, moglo bi nam se činiti, da ih ni zajedno s njima (nego rastavljeno) ne doživljavamo. Zato pitajmo: kako mi doživljavamo pojmovne sadržaje (značenja)? Da li ih doživljavamo zajedno s doživljavanjem osjetilnih sadržaja ili bez njih?

Koliko pojmove zorno doživljavamo u osjetilnim sadržajima, zovemo ih zorni pojmovi, na pr. čovjek, životinja, drvo, ptica, riba, boja, stol...

Ali, imade nekih riječi — na pr. sloboda, pravednost, Bog, zakon gravitacije, atom, diferencijalni račun i t. d. — kojima ne možemo značenje doživjeti u neposredno (svijesno) nam danoj zbiljnosti. Zato ćemo pojmove morati razlikovati. Kod jednih nam je njihovo značenje potpuno poznato iz zornog shvaćanja, te ih stoga nazvasmo zorni pojmovi. Druga je vrsta nezornih ili transcendentnih pojmova, kojima značenje ne možemo zorno doživjeti (te nam zato i nijesu iz opažanja potpuno poznati), nego ih upoznajemo tek posredovanjem različitih odnošaja — analogije i negacije — t. j. mi im sadržaj tek neizravno (indirektno) određujemo. To će reći: naše znanje nezornih pojmova moguće je samo na osnovi zorno nam dane zbiljnosti i zornih pojmova, koje u toj zbiljnosti opažamo, a koji u sebi uključuju odnos s nečim nezornim (neiskustvenim).

Primjeri će nam to objasniti. Ja na pr. imam pojam promjene ili zbivanja ili događanja (kad nešto u svijetu nastaje ili nestaje). Došao sam do njega svakidašnjim opažanjem: da je u sobi nastala toplina, svjetlost, da je nastao udarac po

stolu, narisana slika na ploči, buka na ulici i t. d. U tom pojmu nastajanja promjene uključen je odnos prema nečemu, od čega je zavisno ono, što nastaje, i što zovemo uzrok nastajanja. Štoga se naime događa, imade svoj uzrok, t. j. nalazi se u odnosu uzročnosti (ili: štoga se događa, jest prouzročeno); nastala je toplina, jer je u peći naloženo (= uzrok), nastao je udarac, jer sam rukom udario po stolu i t. d. Sve dakle promjene u svijetu moraju imati svoj uzrok — — pa ako je sigurno (a to ispituje filozofija!), da ja za sve promjene u svijetu ne mogu naći dovoljnog uzroka u samom svijetu, moram reći, da su te promjene u odnosu uzročnosti s nečim izvan svijeta: i tako sam došao do pojma o izvansvjet-skom (ekstramundanom) uzroku svih promjena u svijetu. Takav uzrok zovemo Bog.

Nezorni pojam o Bogu dobivamo dakle posredovanjem svemirskih promjena, koliko su u relaciji s uzrokom. — Pojam atoma imademo negirajući tjelesnu sastavljenost (koju opažamo); a pojam životinjske duše po sličnosti (analogiji) s čovječjom duševnošću.

57. Postanak zornih pojmova

Od kojih je psihičkih događaja sastavljeno naše shvaćanje općenitog u pojedinačnim sadržajima? Ili: koji psihički događaji uvjetuju postanak (tvorbu) zornih pojmova?

a) Da na ovo pitanje odgovorimo, treba naglasiti, da pojmovi sadržajno izriču (znače) ono, što se u pojedinačnosti nalazi kao općenito. A takovo je shvaćanje moguće samo na taj način, 1. da se na pojedinačna obilježja ne obaziremo ili da na njih ne gledamo, i 2. da kod pojedinačnog sadržaja oduzmemo ili izlučimo (izoliramo ili zasebno shvatimo) i zadržimo ono, što je općenito. Ovaj način shvaćanja zovemo apstrahiranje (pod 1. je negativna, a pod 2. pozitivna apstrakcija). Zorni pojmovi nastaju dakle apstraktivnim procesom; ili: apstrakcija je misaona operacija, kojom nastaju zorni pojmovi. Apstrakcija znači rastavljeno promatranje onih obilježja na nekom predmetu, koja u zbiljnosti nijesu rastavljena.

Apstrahirati (lat. abs-trahere = od-vući) jedno od drugoga oduzeti, od neke cjeline nešto odlučivati, odijeliti, izvaditi, a ostalo izlučiti, eliminirati; apstraktan, odlučan, rastavljen; apstrakcija, odludžba, oduzimanje, izlučivanje. Kao misaoni akt znači odmišljanje (urazumljivanje), kojim iz osjetilnih opažaja (primljenih utisaka) i predodžbi stvaramo pojmovni (razumski, misaoni) sadržaj toliko, što iz osjetilnih sadržaja izlučujemo (ne pazimo, ne gledamo, ne obaziremo se na) pojedinačne ili individualne (nebitne) raznoličnosti, a oduzimamo ili odmišljamo zajedničke (bitne) oznake. Na pr. pojam (ili možda nije loša riječ »odmišljaj«) tvrdoće jest apstrahiran ili ekstrahiran (izvađen, izvu-

čen) iz skupine pojedinih opaženih svojstava na različnim stvarima (na vlastitom tijelu, stolu, olovki i svemu što god je tvrdo). Apstrahirati možemo na osnovi analize, t. j. pošto neku skupinu ili mnoštvo različitih pojedinačnosti razlikujemo i pojedine njezine sastavine međusobno rastavljam, pa tek poslije toga izvjesno obilježje odvojimo ili oduzmemo. Tako na pr. nastaje i pojam drveta, da upoređujemo i razlučujemo (analiziramo) pojedine biljke, te onda odlučimo zajednička obilježja ili oznake za svako drvo. Ovakav se pojmovni sadržaj — koliko je apstraktan — ne nalazi u osjetilnim pojedinkama, pa zato kažemo, da je neosjetilan. — Kad neki pojam označuje upravo pojedinku (individualni predmet); kažemo, da je konkretan (lat. *con-crescere* = zajedno rasti, jer je takav pojam kao srastao s opaženom pojedinkom) ili individualan, u tom slučaju nešto istaknuto (naročito) shvaćamo kod pojedinke, na pr. poimajući Napoleona. Neindividualan ili općenit je pojam, kad ne izriče ništa pojedinačno, na pr. čovjek.

Psihologijska je apstrakcija, kad u nekom sastavljenom sadržaju našeg znanja pojedinu sastavinu — na osnovi analize — zasebno shvatimo ili odmislimo. To biva, rekosmo, na taj način, da na jedne sastavine pazimo i da ih istaknemo, a na druge ne gledamo i odstranjujemo ih. Mi dakle priklanjamo pažnju samo nekoj sastavini bez obzira na druge, — te ovakvo osamljivanje ili izolaciju jednog sadržaja od drugih upravo zovemo psihologijska apstrakcija. Dok je logička a., kad se izrično obaziremo ili kad gledamo i na one sastavine, koje odstranjujemo ili izlučujemo, na pr. kad pojam trokuta dobivamo razlikujući ga izričito od pravokutnosti. [Logičkom determinacijom možemo pojmu trokuta dodati oznaku pravokutnosti i time upotpuniti (pobliže odrediti) sadržaj trokuta.] Logička se a. zove također metodička te sastoji u tome, da se kod naučnog istraživanja na neke momente (elemente) hotimice ili izričito ne obaziramo, a pazimo i zadržimo samo ono, što upravo namjeravamo izučavati, na pr. kad psiholog ispituje različite osjete, on pri tom apstrahira od čuvstava, koja prate naše osjete.

b) Apstrakcija je sastavljeni (kompleksni) događaj. Od kojih je komponenata sastavljen?

Uzmimo koji primjer. Kako dolazi dijete do pojma o drvetu? Percipira neko drvo i zapamti mu spomen-sliku, koju može reproducirati (t. j. predočiti nekoć percipirano drvo). Zatim percipira i druga drveta. Od različitih ovih percipiranih sadržaja nastaje shematska spomen-slika, koja označuje tipična neka obilježja kod svakog drveta. [Shematska predodžba nije ni potrebna, nego je dovoljna percepcija, koja sadržava neka sasvim pojedinačna obilježja određenog drveta.] Kad je dijete steklo čitavu skupinu (kompleks) iskustvenih sadržaja, ono na njima instinktivno (nenamjerno ili samo od sebe, spontano) razlikuje ili *distingvira* neka obilježja, na pr. lišće i stablo. A razlikovati ne bi moglo, kad ne bi iskustvenu cjelinu razdijelilo ili raščlanilo (analiziralo) u sastavine. Dakako da i analiza ne bi bila moguća, kad ne bi čovjek bio sposoban, da se na reproducirane (ili samo percipirane) sadržaje obazire ili osvrće (*reflektira*), te ih relativno opaža (= stavlja u međusobne snošaje). — Tek ovim putem — refleksije i analize — dolazi dijete do toga, da za sebe (izolirano) shvati glavna obilježja, t. j. oduzme ili rastavljeno shvati (= apstrahira) ono, što je svim drvetima zajedničko.

A n a l i z i r a t i (gr. analio — rastavljam) znači razlučiti, rastaviti, dekomponirati, razlikovati, istražiti u nečem dijelove; analiza, rastavba, raščlamba, rastvorba, razluđžba sastavljene cjeline u sastavne dijelove ili članove (sastavine). Psihologijska a. jest rastavljanje recipirane cjeline, t. j. onaj spoznajni akt, kojim u osjetilno iskustvenoj građi (a isto tako u neposrednom ili unutrašnjem iskustvu) tražimo sastavne dijelove (od kojih onda neke oduzmemo ili apstrahiramo i tako pojmimo). Kad opisujemo pronađeni dio, zovemo taj posao deskriptivna a. Kad njegov postanak tumačimo, t. j. kad pokazujemo njegovu uzročnu (kauzalnu) vezu, to je kauzalna a. Analizi je protivna sinteza, skupljanje, sastavljanje, spajidba, ujedinidba.

Kako se dolazi do pojma o životinji? Izraz »životinja« znači svako biće, koje ima osjetilnu i kretnu sposobnost. To je dakle sastavljen pojam. Postanku ovoga pojma mora također da prethodi iskustveni materijal, t. j. opažanje mnogih životinja i neživotinjskih stvari. U njemu treba analizirati sastavne momente, da ih uzmognemo razlikovati. Kako ćemo, razlikujući jedna obilježja od drugih, pronaći ona, koja su upravo glavna ili bitna, t. j. ona, koja označuju, što je zajedničko, što se općenito nalazi kod svih životinja? Ili: kako ćemo shvatiti ono, što je stalno ili trajno (konstantno) kod svake opažene životinje, i što upravo sačinjavaju pojmovni sadržaj ili značenje riječi »životinja« — za razliku od svih promjenljivih ili nebitnih obilježja? Sad već nije dovoljna samo instinktivna distinkcija, nego se iziskuje upoređivanje između opaženih životinja i drugih stvari. Tek ovim poredbenim promatranjem svih opaženih životinja međusobno — uočiti ćemo bitna obilježja (svojevstava) »životinje«: da imade osjetilnu i kretnu sposobnost. Kažemo uočiti, da tim izrazom označimo neposredno (zorno, intuitivno) shvaćanje onoga, što upravo sačinjava »životinju« (a ne nogu, glavu, oblik, boju i drugo štogod).

Za postanak navedenih pojmova iziskuju se dakle barem dva percipirana slična sadržaja, koja upoređujemo, te se na međusobne njihove razlike ne obaziremo, a oduzmemo i zadržimo (apstrahiramo) ono što je zajedničko — te ovo kao jednu cjelinu shvatimo. Ovako shvaćeni sadržaj zovemo pojam.

Uzmimo na pr. pojam »čovjek«, koji označuje čitavu vrstu ljudi, te je prema tome vrsni ili specifični pojam. U njegovu je značenje ili sadržaju nešto općenito, što se nalazi kod svih pojedinih ljudi. Do tog općenitoga sadržaja svijesti došli smo induktivnim (poredbenim) opažanjem većeg ili manjeg niza ljudi, t. j. opažanjem pojedinih međusobno sličnih percipiranih individuuma. Do vrsnih dakle pojmova dolazimo na taj način, da jednu zajedničku oznaku ili obilježje (momenat) — na pr. da su svi ljudi nešto živo, što osjeća i što se kreće, t. j. da su životinje, ili na pr. da svi različiti trokuti imadu tri stranice, tri kuta — izvadimo ili izlučimo iz sličnih iskustvenih objekata, da zajedničku ili općenitu oznaku zasebno shvatimo.

Ali mi možemo imati pojam samo o jednoj stvari, dakle i tamo gdje nema čitavog niza pojedinačnih objekata, koji bi nas uveli ili inducirali do općenitog momenta. Treba dakle da se pitamo: kako dolazimo do zornog poimanja — ne o mnoštvu sličnih objekata, nego — o jednom zbiljskom objektu, koji nam je u svijesti zorno nazočan?

Štogaod je u svijesti nazočno — fizičke i psihičke pojave, t. j. štogaod je dano izvanjskom i unutrašnjom opažanju — eksistira u izvjesnom vremenu i u pojedinačnoj svijesnoj cjelini, te je po svojoj eksistenciji pojedinačno ili individualno; na pr. ovo crveno u sadašnjoj mojoj percepciji, ili ovo četverouglasto na gledanoj školskoj ploči. Ali, individualni ovaj objekat imade nešto takvo, što može da u mojoj svijesti eksistira nesamo jedamput, nego više puta. To jest, na individualnom objektu nalazi se i takav momenat, koji je više puta moguć, te je toliko kao zasebni sadržaj svijesti nešto općenito (na pr. nešto četverouglasto) ili takvo nešto, što se može zbiljski nalaziti u različnim pojedinačnim objektima. Ovo općenito mi u jednom percipiranom objektu neposredno (a ne induktivno!) opažamo i shvaćamo zasebno. Kažemo zasebno, a ne odijeljeno od individualne cjeline, t. j. mi općenite momente shvaćamo zajedno s individualnim objektom ili konkretno. Jedino na taj način možemo u objektima, koji su nam iskustveno dani, neposredno opažati ono, što je općenito, na pr. kad u percipiranom crvenome shvaćamo općeniti moment: boja, svojstvo ovog predmeta, svijesni doživljaj, da je jedno, da je nešto i t. d. — sve su to općeniti momenti, koje zorno doživljavamo na percipiranom crvenome.

Bilješka. Da imade u svijesti i takvih (misaonih) sadržaja, koji nijesu senzitivni, pokazat će nam jedan primjer, na kome ćemo ujedno razabrati prijelaz od 2. na 3. stepen znanja.

Ja sada gledam crvenu i zelenu boju (a jednu i drugu mogu pomisliti). Kad ih zajedno uzmem, t. j. jednu naprama drugoj ili jednu u odnošaju (relaciji) s drugom, ja znam, da su one različne. Je li taj odnošaj različenosti novi svijesni sadržaj, koji nije uključen u osjetima crveno i zeleno? Bez sumnje jest, jer sam odnošaj različenosti nije ni crven ni zelen. Možemo li reći, da je različenost između žutog i slatkog meda viđena ili kušana? Mi znamo također na pr. da je broj 3 različan od broja 5, da se sloboda razlikuje od raspuštenosti, a pravda od nepravde i t. d. — a u svima ovim odnošajima različenosti nijesu sadržani nikakvi senzitivni elementi. Može se desiti, da opazimo dvije jednake figure, ali same relacije jednakosti nijesmo zapazili. Opažena je dakle relacija sasvim novi, posebne svoje vrste ili specifično drukčiji svijesni sadržaj nego oni senzitivni elementi, među kojima se ta relacija nalazi ili koji su nosioci (relati, članovi) relacije. Ona je neosjetni sadržaj svijesti.

Odnosaj različenosti — kao i druge neke odnošaje, na pr. sličnosti, jednakosti... — doživljavamo neposredno u senzitivnim sadržajima, pa zato možemo doživljaj relacije nazvati opažaj relacije. Ovu funkciju, kojom nastaje svijesna relacija različenosti, sličnosti..., zovemo relativno opažanje. Da mi te relacije uzmognemo opaziti, iziskuje se takav psihički čin, kojim se od jednog objekta prema drugome obazremo. Takav pak čin ne može da bude uvjetovan fiziolozijskim uzbuđenjem; pa zato moramo reći, da osim psihofiziolozijskih događaja postoje i čisto psihički ili duhovni događaji.

[Psihofiziolozijski su oni događaji, kojima u svijesti nastaju osjetilni objekti, o kojima možemo shvatiti neke odnošaje, ali stavljanje u odnošaj nije osjetilnim uzbuđenjem uvjetovani događaj.]

Osjetilnim opažanjem shvaćam samo toliko, da nezavisno od mene neka stvar postoji, a što ona znači, to saznajem relativnim opažanjem. Jednak, različit, sličan, veći, iznad, desno... sve su to sadržaji znanja, do koga smo došli relativnim opažanjem. Kad već znadem za neki odnos (relaciju) između A i B, a zatim saznam za odnos između C i D, pak spoznam da su oba odnosa jednaka, tad sam spoznao jednu stvarnost (određenost, Sachverhalt).

58. Sintetička tvorba pojmova

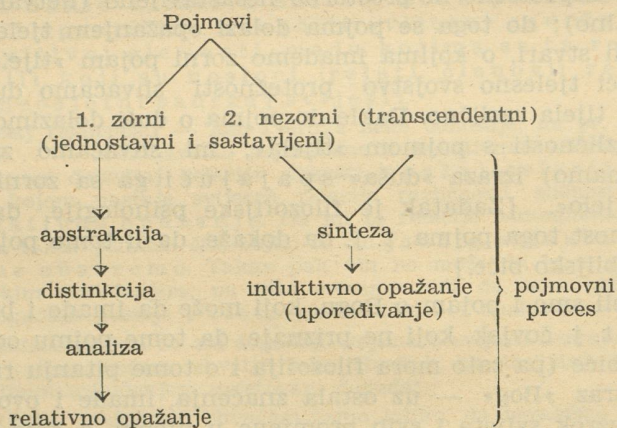
Imade pojmovnih sadržaja, koji su sastavljeni tako, da od jednostavnih pojmova — s pomoću spojidbene ili sintetičke funkcije — sačinjavaju jednu pojmovnu cjelinu, na pr. pojam zakona, pravde, slobode, atoma i drugi pojmovi matematike, prirodnih nauka, zatim nauke o ljepoti, o čudoređu i t. d. Među sastavljene zorne pojmove spadaju i vrsni pojmovi o prirodnim stvarima, na pr. ptica, riba, čovjek..., jer su i ovi pojmovi sastavljeni od jednostavnijih pojmova. Njihov sastav ili spojidba u jedan pojam nije samo misaoni proizvod ili konstrukcija, nego se osniva na opažanju mnogih zbiljskih predmeta u prirodi. Takva je sintetička tvorba pojmova uvjetovana induktivnim mišljenjem, t. j. mišljenjem, koje je u vezi s opažanjem mnogih pojedinka (= relativnim opažanjem) i upoređivanjem. Tako na pr. upoređujući Petra, Pavla.. uočujemo, da se po nekim obilježjima ili svojstvima razlikuju, a neka da su im svojstva zajednička — i ta svojstva spojimo u jedno značenje o čovjeku (životinja + razumna).

Sintetično je mišljenje osobito potrebno u tvorbi nezornih ili transcendentnih pojmova, t. j. takvih, rekosmo, koji nam svojim sadržajem (značenjem) nijesu sami po sebi ili neposredno (izravno, direktno) nazočni, na pr. pojam duše, Boga, i t. d. Kad kažemo riječ »duša«, različiti ljudi mogu tome izrazu davati različna značenja, t. j. mogu različito shvaćati (poimati) ljudsku dušu. Jedan od tih pojmova jest ovaj: duša = nešto neprotežno ili prostorno nesastavljeno (netvarno, nematerijalno); do toga se pojma dolazi opažanjem tjelesnih ili protežnih stvari, o kojima imademo zorni pojam »tijelo« — a negirajući tjelesno svojstvo protežnosti shvaćamo dušu kao nešto od tijela različno. Dakle do pojma o duši dolazimo po relaciji različnosti s pojmom »tijela«; mi shvaćamo značenje (= poimamo) izraza »duša« spajajući ga sa zornim pojmom »tijelo«. [Zadatak je filozofijske psihologije, da ispita opravdanost toga pojma, t. j. da dokaže, da li tome pojmu odgovara zbiljsko biće.]

Naveli smo i pojam o Bogu, koji može da imade i bezbožac (ateist), t. j. čovjek, koji ne priznaje, da tome pojmu odgovara zbiljsko biće (pa zato mora filozofija i o tome pitanju raspravljati). Izraz »Bog« — uz ostala značenja, imade i ovo: biće, koje je uzrok svijeta i svih promjena u njemu, a koje nije ni od koga prouzročeno. I do toga se pojma dolazi spajajući ga sa svijetom po relaciji uzročnosti, t. j. sa zornim pojmom o kozmičkom nastajanju spajamo izvankozmički uzrok. Do tvorbe ovih pojmova dolazimo dakle na osnovi opažene zbilj-

nosti i zornih pojmova, uz koje nadovezujemo različite odnošaje (relacije) — sličnosti, uzročnosti, različnosti, sredstva i svrhe i t. d. S pomoću tih odnošaja možemo — poznavajući opaženu zbiljnost kao jedan član ili relat — upoznati i drugi član relacije, t. j. možemo neizravno ili indirektno (= s pomoću ili preko nekoga zorno shvaćenog predmeta) upoznati neki nezorni objekat ili stvoriti si o njemu nezorni pojam; na pr. pojam o nečemu, što je opaženom predmetu slično ili od njega različno, zatim pojam o nečemu, što je u odnošaju uzročnosti s ovim ili onim opaženim predmetom i t. d. — Objekat, koji sintetičkim mišljenjem određujemo, samo toliko upoznajemo, koliko nam to omogućuju opaženi (zorno shvaćeni) objekti i upotrebljena relacija; zato i jest nezorno pojmovno znanje nepotpuno ili neadekvatno.

Nauka o postanku pojmova pokazala nam je, kako je dalek put psihičkog zbivanja, dok se dođe do pojmovnog shvaćanja. Djeca, pa i odrasli, imaju često samo takve pojmove, koji jasno ne izriču ono, što je bitno, na pr. kad bi netko imao pojam o kružnici samo koliko je opazio okrugle predmete, a ne bi znao točno odrediti (definirati) značenje kružnice. Takve nepotpune i neodređene pojmove, koji se jedva razlikuju od općenite predodžbe, zovemo psihički pojmovi (naravni, naivni ili nekritički, neznanstveni). A logički je pojam, kad poznamo bitne oznake, koje se u njemu nalaze (= sadržaj pojma). Dijete i primitivni čovjek imaju na pr. o ptici samo taj pojam, da ona leti, pa bi zato šišmiša i aeroplan smatrali pticom; kita smatraju ljudi obično ribom, a ne sisavcem i t. d. Nekoć je i znanost držala, da zemlja miruje. Zadaća je upravo znanosti, da različitim putovima stvara logičke pojmove.

III. O SUĐENJU I IZVOĐENJU

59. Narav suđenja

Mi doživljavamo znanje obično na taj način, da o različitim predmetima ovo ili ono tvrdimo. Takav događaj zovemo suđenje. Svijesni sadržaj suđenja — t. j. sam sud — može izvjesnom predmetu nešto pridavati ili mu nešto odricati; pa zato je sadržaj sudova afirmativan (pozitivan) ili negativan. U svakom se slučaju kod naših sudova događa to, da nešto o nečemu izričemo, na pr. da neki predmet postoji, da ima neka svojstva, da je u nekim odnosima s drugim kojim predmetom i t. d. Suđenje je dakle stavljanje u odnošaj nečega, što izričemo (na pr. četverouglast), s predmetom, o kome to izričemo (na pr. stol). Predmet suda može da bude koji god percipirani, reprezentirani i pojmovni objekat, a ono, što o njemu izričemo ili što mu priričemo — t. j. predikat — obično je pojam, kojim na predmetu nešto shvaćamo. Ono što na predmetu predikativno shvaćamo, nazivamo njegovo određenje. Ja dakle sudim onda, kad s nekim predmetom stavljam u odnošaj neko određenje, sa sviješću, da mu ono pripada ili ne pripada.

60. Treba razlikovati: doživljaj i smisao suda

Potpuna se spoznaja nalazi u sudu; jer za sudove kažemo, da su istiniti odnosno neistiniti, a potpuno neku stvar poznajemo upravo po tome, što o njoj istinito sudimo. Kod svakog izricanja suda ima netko (subjekat), koji ga izriče, i nešto (predmet), o čemu se sud izriče. Prema tome je svaki sud po biti svojoj u dvostrukom posve različnom odnošaju: sa subjektom i s predmetom ili objektom.

Sud je u vezi s misaonim subjektom, koji taj sud doživljuje, koji si je svijestan toga suda. S ovoga je gledišta svaki sud jedan dio svijesnog događaja ili doživljavanja. Što otuda slijedi? 1. da se svaki sud nalazi u pojedinačnoj svijesti baš u izvjesno vrijeme, te se može opet i vraćati u svijest. Kad god mi taj isti sud mislimo, uvijek imademo drugi, novi svijesni doživljaj — a sud po svome smislu ostaje jedan te isti. — 2. Kod ponavljanog mišljenja jednog te istog suda može se sam doživljaj kvalitativno mijenjati; najprije smo ga, recimo, nejasno shvatili, a drugi put jasnije. Da se doživljaj suda može kvalitativno mijenjati, još je više očito s obzirom na činjenicu, da različiti ljudi prema individualno-psihičkim svojim diferencijama mogu shvatiti i izricati isti sud.

Iz toga izlazi, da moramo razlikovati doživljaj suda i njegov smisao. Dok je onaj prvi vremenski i individualno determiniran — jer je u svezi sa subjektom —, smisao suda 1. nije vezan na vrijeme, niti je 2. nešto individualno, jer svaki čovjek može doživjeti isti smisao nekog suda. Pa upravo zato, što se jedan te isti smisao može nalaziti u različitim svijestima mnogih ljudi, treba reći 3. da smisao kao takav nema svijesnog bivstvovanja.

Budući naime da smisao sam po sebi nije mnogostruk, nego samo neki određeni smisao, a doživljavaju ga mnogobrojne svijesti, zato smisao suda samo toliko bivstvuje, koliko netko misli ili izriče sud. Ako ne gledamo na ovo individualno mišljenje, ostaje nam od svijesnog zbivanja različni smisao ili sadržaj suda.

61. Smisao (sadržaj) suda

Sad se pita: što znači »smisao« suda? Rekli smo već, da kod svakog suda mislimo nešto — na pr. različnost — o nečemu t. j. o predmetu, na pr. o dvjema bojama. Smisao ili sadržaj suda znači dakle neku našu misao (pojam) u odnosu s predmetom. U kojem snošaju? Budući da u svakom sudu tvrdimo ili niječemo neku misao o predmetu, zato kažemo, da ta misao predmet određuje. Time smo evo preciznije fiksirali smisao suda: on predicira o predmetu izvjesno određenje — s obzirom na egzistenciju, koje god svojstvo ili relaciju predmeta.

Tri su dakle sastavna elementa u sudu: 1. predmet o kojem sudimo, zatim 2. misao nekog određenja i 3. primišljanje ovog određenja predmetu. Sam događaj suđenja je dakle primišljanje nekog određenja predmetu, ili: misaono intenciranje predmeta (= svijesno upravljanje prema predmetu) s obzirom na njegovo određenje. Sud jest misao + intencija.

b) Da se intencionalni misaoni sadržaj ne smije konfundirati s predmetom, slijedi 1. otuda, što sadržaj suda nastaje u svijesti mojoj tek mojim djelovanjem, a ovo moje djelovanje ne može da bude svojina drugih ljudi. Predmet pak može da bude i nezavisan od moga djelovanja, a može da bude poznat mnogim ljudima. 2. Moje mišljenje o predmetu može da bude istinito ili neistinito, dok predmet sam po sebi nema ovog logičkog karaktera. Misaoni predmet nije dakle istovetan s intencionalnim sadržajem. Otuda slijedi, da je sasvim opravdano, kad smo utvrdili, da »smisao« suda stoji u intencionalnoj svezi s predmetom.

Suđenje se otpočinje već kod djece zarana razvijati.

Kao ilustraciju o početnom razvitku misaonog života navest ću analizu izjave jednoga djeteta. Ono je došlo sa sela prvi put u grad i opazivši gibanje tramvaja zapita oca: »Zašto konji ne vuku tramvaj?« — Da vidimo, koje se duševno zbivanje nalazi iza ovoga djetetova upita! Opažaj tramvajskog gibanja udružio se s predodžbom o kolima, koja vuku konji, te je dijete opažaj tramvaja promotrilo u snošaju s predodžbom o kolima i konjima i eo ipso opazilo snošaj različnosti. Kad nije shvatilo (apercipiralo) u čemu je ta različnost obaju gibanja, t. j. kad nije shvatilo uzročnost gibanja kod tramvaja prema (relativno) onome gibanju s konjima, dijete pita: »Zašto konji ne vuku tramvaj?« Dijete reflektira ili obazire se na opaženu relaciju različnosti — i ovom refleksijom na različnost kao svoj predmet otpočinje dijete misliti time što pita, t. j. ono se zanima i teži saznati nešto povrh opaženih data, ono traži (ispituje) svezu opažene pojave (gibanja) s uzrokom. Kad dijete poučeno bude razumjelo, što znači električna sila, moći će da razumije razliku tramvajskog i kolnog gibanja; dijete će o električnom pogonu dobiti pojam, koji sad može primijeniti gibanju tramvaja i izreći sud: »Tramvaj se giblje električnim pogonom«. Čitava misaona operacija išla je za tim, da se pronade i utvrdi neki (uzročni) poredak između opaženih pojava (konji uzrokuju gibanje kola, a električna struja uzrokuje gibanje tramvaja). Zato možemo reći, da je za misaonu aktivnost glavna karakteristika: poređivanje recipirane građe.

62. Izvođenje (zaključivanje)

Do nekih sudova dolazimo na taj način, da ih izvodimo iz nama već poznatih sudova, t. j. da s pomoću nekih već stečenih spoznaja postignemo novu spoznaju. Ovakva se spoznaja zove diskurzivna; a misaoni čini, kojima do nje dolazimo, zovu se čini izvođenja. Koliko nam izvođenje služi, da njime utvrdimo ili obrazložimo sigurnost izvedene spoznaje, kažemo da je u činima izvođenja ujedno obrazloženje.

Mi možemo dva suda spajati tako, da jedan iz drugog izvodimo kao posljedicu iz razloga, na pr. pustim li iz ruke olovku, ona će pasti — jer zemaljska sila privlači sva tjelesa; u sobi je toplo, jer je u peći naloženo. Spoj takvih dvaju sudova zovemo izvod. Funkcijom izvođenja upoznajemo dva suda po njihovu odnosu obrazloženosti.

I tri suda možemo spojiti tako, da iz dva prethodna — koje zovemo prethodni ili prednji sudovi ili premise — izvodimo sasvim novi, treći sud, koji kao zaključak nužno izlazi iz premisa. Takav postupak mišljenja zovemo zaključivanje.

To biva na taj način, da u prva dva suda razmatramo međusobne odnose njihovih pojmova: novi odnos, koji upoznamo između dva pojma s obzirom na njihova poznata dva odnosa sa zajedničkim ili posrednim trećim pojmom — ulazi u zaključak; na pr. »ja sam smrtan« jest posredni sud, koji kao zaključak upoznajem posredovanjem poznatih odnosa dvaju pojmova »smrtan« i »ja« s istim trećim — posrednim ili medijalnim, M

— pojmom »čovjek«: svi ljudi (M) su smrtni (P), ja (S) sam čovjek (M) — dakle (zaključak!) »ja sam smrtnan«. Ovaj zaključak nužno slijedi iz prednjakâ ili premisâ zato, jer prva ili gornja premisa izriče prirodni zakon za svakog čovjeka. Taj prirodni zakon primjenjujem u zaključku na sebe — i prije nego sam umr'o, t. j. nužnost moje smrti poznata mi je i prije ili nezavisno od samog događaja. Zaključivanjem prekoračujemo dakle granicu empirijske zbiljnosti — i spoznajemo neempirijske odnose.

Zaključivanje ili silogizam može imati različne oblike; a može biti i višestruko sastavljen (polisilogizam). Način zaključivanja je dvostruk; ili iz općenitosti izvodimo (deduciramo) pojedinost, ili se od pojedinosti uvodimo (induciramo) u općenitost; na pr. Petar pogriješi, Pavao pogriješi..., te otuda zaključujemo, da svi ljudi pogriješe. U logici se pobliže ispituje, na osnovi čega možemo s pravom od pojedinih opažaja uvoditi se u općenitost.

Introspekcija (lat. intra = unutra, specto = gledam) je samopromatranje, t. j. s neposrednim opažanjem spojena misaona pažnja. Šta to znači? Neposrednim (unutrašnjim) opažanjem konstatiram samo fakat (činjenicu) ili postojanje (eksistenciju) pojedinih doživljaja, t. j. po tome opažanju postaju mi doživljaji svijesni. Ali konstatirati doživljajnu zbiljnost ne znači još upoznati je. Ja pojedini opaženi doživljaj (svijesnu pojavu) mogu shvaćati (spoznati) na taj način, da je definiram (t. j. o njoj sudim), da je razlikujem od drugih pojava, da upoznam njihove međusobne odnose i t. d. A »suditi« znači »misliti«; prema tome ja kao psiholog tek mišljenjem upoznajem svijesne pojave. Sudovi i pojmovi jesu misaone forme, a izvođenje sudova (silogizam), dokazivanje (argumentacija) i određivanje pojmova (definicija) jesu logičke operacije, s pomoću kojih upoznajemo pojave. Ovo je dakle misaono upoznavanje posredno, jer se služi rečenim formama i operacijama. Takvo se (posredno) mišljenje zove diskurzivno (lat. discursus = rastrčavanje, t. j. po logičkim operacijama) ili spekulativno (lat. speculor = vrebam, pazim, gledam). Neki neposredno opaženi doživljaj možemo misaono upoznati samo na taj način, da se obazremo (reflektiramo) na taj doživljaj, t. j. da ga fiksiramo kao predmet misaonog upoznavanja ili da ga shvatimo misaonom pažnjom — a upravo na taj način ja izvjesni doživljaj sâm u sebi promatram.

Osim posrednog mišljenja imademo još i neposredno, a to je onda, kad u predmetu (na pr. crveno i zeleno) neposredno nalazimo odnošaj, koji o predmetu sudom izričemo (»crveno i zeleno jest različno«). U tome nam je slučaju, kažemo, odnošaj predmeta očevidan (evidentan), a sud je neposredno istinit. Kad predmet neposrednog suda nije osjetilno opažajan — a naši doživljaji i nijesu osjetilno opažajni —, onda se neposredno mišljenje zove intuitivno (lat. intueor = upirem pogled na nešto, fiksiram). Intuitivno se dakle shvaćanje razlikuje od neposrednog opažanja time, što ono nesamo da konstatira doživljaje, nego ih upoznaje u međusobnim odnosima (sličnosti, različnosti, zavisnosti); tako na pr. intuitivno znademo, da je razlika između doživljaja radosti i žalosti, nade i sjećanja, htijenja i pomišljanja i t. d. Diskurzivno se mišljenje o doživljajima osniva na intuitivnom, a oba su obuhvaćena izrazom »introspekcija«.

Intuicija, zor, Anschauung; intuitivno znanje je neposredno i zorno (jasno i razgovijetno) shvaćanje predmeta ili neposredni (zorni) »uvid« u predmet.

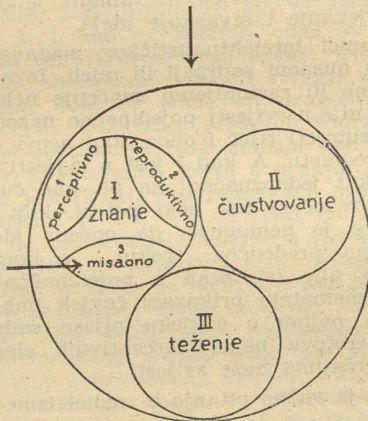
Bilješka 1. Psihologija i logika

Psihologija je, rekosmo, zasebna nauka, jer ima posebni svoj objekat, kojim se ne bavi nikoga druga nauka. — Čini se doduše, da nije tako; jer u okvir duševnog događanja spada i mišljenje, a mišljenje je naučni objekat logike. Dakle, kako se čini, logika i psihologija se po svom predmetu ukrštavaju, te se po tom ne bi moglo reći, da je neka nauka — u ovom slučaju psihologija — potpuno samostalna, kad se njezinim predmetom bavi i druga koja nauka.

Logičar se interesira samo za pravilnost mišljenja t. j. on se pita: kada je (pod kojim uvjetima) mišljenje ili sudenje na putu k istini? Psiholog se pak zanima za sasvim nešto drugo i kod mišljenja i kod ostalih doživljaja. Logičar se i psiholog međusobno razlikuju po tome, što svaki od njih promatra svoj objekat s posebnoga svoga gledišta ili s obzirom na svoj cilj proučavanja. Psihologija je dakle samostalna nauka nesamo, koliko imade određeni svoj objekat, kojim se bavi, nego također koliko se za svoj objekat zanima upravo u određenom cilju, t. j. koliko ima posebno svoje interesno gledište ili stajalište, s kojega uzima u obzir svoj objekat.

PSIHOLOG: šta je i kako nastaje?

LOGIČAR:
Kako je
pravilno?

Bilješka 2. Senzizam i intelektualizam

Neki psiholozi drže, da se sve pojave našega znanja mogu svesti na osjetne elemente ili senzacije; zato se njihov nazor zove senzizam ili senzualizam. Sadržaji općih pojmova ne nastaju posebnim psihičkim događajem, koji bi bio različan od percipiranja i predočivanja; na primjer kad kažemo riječ »trokut«, značenje ove riječi obuhvata izvjesni broj sličnih predmeta, a od tih predmeta može biti u značenju sadržana samo jedna od svih ostalih oznaka — ali to značenje ipak nije ništa drugo nego »slika« ili predodžba upravo pojedinog trokuta. Općeniti opseg dobiva pojedinačna predodžba time, što je s njome udružena riječ, koja označuje sve slične predmete. Od pojedinačnih predodžbi nastaje shematska predodžba, na pr. s izrazom »biljka« asociirane su neke zajedničke oznake iz pojedinačnih perceptivnih i predoče-

nih sadržaja. Sudovi nijesu također nikakva posebna svijesna pojava, koja bi se razlikovala od asocijacija; sadržaj suda znači spoj onih predodžbi, koje su po asocijaciji postale nerazdvojive.

Protivno ovom senzualističkom nazoru uči intelektualizam, da čovjek imade razum ili intelektat, t. j. duševnu sposobnost za takve spoznajne doživljaje, za koje nikako ne možemo smatrati, da su jednaki osjetnim elementima. Pojmovi i sudovi nijesu senzitivne, nego misaone ili razumske (intelektualne) spoznajne tvorevine; to će reći: psihički akti poimanja i sudjenja nijesu samo neke kombinacije od percipiranja i reproduciranja, nego se ovi akti — koje ukupno zovemo intelektualni procesi — u svijesti pojavljuju kao posebni sadržaji i posve različni od perceptivnih i reprezentativnih sadržaja našeg znanja. Ovaj intelektualistički nazor — koji je već Aristotel zastupao — prihvaća i eksperimentalna t. zv. w ü r z b u r š k a ili K ü l p e o v a škola (Marbe, Watt, Ach, Messer, Schultze, Bühler).

Intelektualna sposobnost — u najširem smislu — obuhvata sve one duševne radnje, kojima spoznajno obrađujemo perceptivne sadržaje i stvaramo nove. U tom smislu spada na nju sposobnost reprodukcije i apercepcije, zatim poimanja i sudjenja, te napokon sposobnost idejnog stvaranja. U užem pak (strogo psihologijskom) smislu znači ona samo sposobnost poimanja i sudjenja, t. j. mišljenja. Utoliko je zovemo razum (intellectus). Sposobnost kombiniranog sudjenja (zaključivanja i dokazivanja), kojim težimo za istinom, zovemo teorijski um (ratio); a praktički je um upravljen na voljno djelovanje. Kome je int. sposobnost naslijeđeno razvijenija većma nego prosječno, jest »darovit« (talentiran) čovjek; a »uman« je onaj, tko je osobito razvijen za razumijevanje i stvaranje ideja.

a) Zastupnici intelektualističkog sustava dokazuju, da u našoj svijesti postoje misaoni sadržaji ili misli. Izvan svake je sumnje naime, da mi shvaćamo ili razumijemo značenje neke riječi i onda, kad nam njezin objekat nije u svijesti pojedinačno nazočan. Pokusima se utvrdilo, da možemo razumjeti riječ i onda, kad nema u svijesti ni traga kakvoj predodžbi o predmetu. A kad i jest u svijesti, ona ni izdaleka ne označuje svoj objekat jednoznačno; na pr. kad čujemo riječ »konj«, nalaze se u svijesti predočeni tek neki potezi, koji neodređeno predstavljaju konja. A posve je nemoguće, da općenu ideju ili apstraktni pojam zastupa pojedina predodžba; trokut, o kome izričemo geometrijske stavke, nipošto nije istovetan s pojedinačno određenim trokutom, a tako na pr. i shematski prikazani čovjek imade ipak izvjesnu veličinu i oblik, dok u pojmu o čovjeku nijesu sadržane nikoje pojedinačne oznake. A pogotovu nema perceptivnih elemenata u neiskustvenim spoznajnim sadržajima naše svijesti.

b) Napose je važno pitanje o razlici između asocijacije i suda.

Asocijacija je faktor ili činilac svijesnog zbivanja, a to zbivanje je ponovno doživljavanje nekadašnjeg doživljaja. Svijesno obnavljanje nekadašnjeg doživljaja nazvasmo reprodukcija. Ona je dakle učinak asocijacije, i zato upravo kažemo da je asocijacija činilac ili tvorni uzrok reprodukcije. Na pr. ja sada gledam svoju uru na stolu i odmah mi se u svijesti pojavi pomisao na njezina darovatelja; ovaj doživljaj moje pomisli o darovatelju nastao je sada u mojoj svijesti obnovljeno ili reproducirano, t. j. on se je i nekoć već nalazio u mojoj svijesti — a sada je reproduciran zato, jer je i nekoć bio u doživljenoj svezi s mojom urom; ta sveza ili asocijacija je dakle uzrok sadašnje reprodukcije. Poradi same važnosti stvari objasnit ćemo tvorni utjecaj asocijacije na još kojem primjeru. Sada opazim na svom stolu cvijeće, i s ovim opažanjem zajedno nastane mi u svijesti predodžba o nekoć viđenoj bašči, a zatim se opet sjetim cvijeta, koji sam u mladosti nekome poklonio, te iza toga opet pomislim kako cvijeće i na grobu cvate.

S jednom se dakle percepcijom o nazočnom cvijeću nadovezao čitav niz doživljaja, a sve ovo svjesno zbivanje uzrokovano je asocijacijom nekadašnjih doživljaja s cvijećem. Ili ovaj sada doživljeni primjer reprodukcije: sjetio sam se nekadašnjeg događaja, koji je bio 30. travnja, a iza ovog sjećanja odmah mi je došlo u svijest sjećanje na drugi događaj iz idućeg dana, 1. svibnja. Taj mi je drugi događaj u svijesti reproduciran na osnovi nekadašnje vremenske asocijacije s prethodnim događajem.

Kako je otuda vidjeti, asocijacija čini, da se u mojoj svijesti nešto zbiva ili da u njoj nastaje neka pojava (doživljaj), i to na taj način, da ta pojava reproduktivno nastaje u odnošaju s drugom pojavom, koja je u svijesti nazočna (gledam uru, gledam cvijeće, sjećam se 30. travnja).

Osim asocijacije imade još i drugih psihičkih faktora, koji utječu na tijek svjesnih događaja, a takav je faktor i apercepcija; ja sada na pr. čujem gdje zvoni, i odmah ovu percepciju nadopunjujem znanjem, da je danas blagdan; ili na pr. sada čujem na ulici lavež pasa i ova mi se percepcija u svijesti nadopunjuje kao nekom tihom izrekom; psi se grizu, a i za ljude se kadšto kaže da se grizu kao psi. Imade dakle i aperceptivnih događaja, koji čine, da u svijesti — uz doživljenu percepciju — nastaju neki sadržaji.

Iz svega dosadašnjeg izlazi, da na osnovi asocijacije (i apercepcije) nastaju u svijesti sadržaji, koji se nalaze u međusobnim odnošajima. A sud je također odnošaj svjesnih sadržaja, pa zato neki — t. zv. asocijativni — psiholozi drže, da sud i nije drugo nego tvorevina asocijacije. Ali nije tako.

Sud je sasvim drukčiji doživljaj, nego što je asocijativno reproducirani svjesni sadržaj, t. j. kad mi sudimo, onda se događa sasvim nešto drugo, nego kad na osnovi asocijacije poslije jedne predodžbe u svijest dođe druga. Učinak asocijacije u našoj svijesti nije drugo nego vremenski slijed predodžbi, koje se jedna za drugom u svijesti pojavljuju. Ili drugim riječima, nastajanje svjesnih sadržaja u vremenskoj relaciji jedini je plod asocijacije. Kod sudenja pak mi primišljamo jedan sadržaj drugome, t. j. stavljamo jedan s drugim u različite relacije (sličnosti, različnosti, jednakosti, istovremenosti, prostornosti, stvari i svojstva, svrhe i sredstva i t. d.) — i to tako, da izvjesna relacija oba sadržaja ujedinjuje, na pr. crveno i zeleno je različito, stol je veći od olovke, olovka je sredstvo za pisanje i t. d. Svaki je sud takva svjesna pojava ili doživljaj, u kome se očituje sveza nekih pomisli, ali ta sveza ne znači samo vremenski slijed pomisli: asocijativnom pak reprodukcijom ne nastaje ništa drugo nego vremenski slijed izvjesnih pomisli. O toj relaciji vremenskog slijeda može tek nastati sud, i on zaista nastaje onda, kad smo o toj relaciji svjesni i kad je pomišljenim objektima primišljamo, na pr. ja znam — upravo sudim — da je događaj od 1. svibnja došao poslije događaja od 30. travnja. Mi možemo različite relacije — a ne samo vremensku — primišljati svjesnim sadržajima na taj način, da sadržaje po izvjesnoj relaciji ujedinimo. Akt sudenja nije dakle samo postojanje neke relacije, nego je stavljanje u relaciju, t. j. takav sastav svjesnih sadržaja, koji ih ujedinjuje i time proizvodi novi spoznajni sadržaj — sud. U svakom je sudu neki sadržaj određen po relaciji s drugim sadržajem, na pr. pomisao crvenoga u relaciji sa zelenim određena je kao nešto različito; mi dakle »različnost« primišljamo objema sadržajima određujući ih njome. Sud je prema tome jednoviti kompleks od izvjesnih sadržaja i onih čina, kojima te sadržaje ujedinjujemo. Tek ovom ujedinjebom postaje sud istinit ili neistinit; a toga svojstva nikad nema asocijacija.

Asocijativni bi psiholozi još mogli iza svega toga priznati, da je sud doživljaj posebne vrste, ali da je subjekat, koji ga doživljava, pri tom isključivo zavisao od asocijacije, te je prema tome u svom sudenju

sasvim pasivan. Ali i taj je nazor neodrživ, jer suđenje znači psihičku djelatnost: mi ne možemo shvatiti relaciju dvaju ili više svijesnih sadržaja bez onoga čina, kojim stavljamo sadržaje u relaciju, t. j. bez odnošenja jednoga naprama drugome. Suđenje je dakle posebni i specifično različni događaj od asocijativnog reproduciranja.

Bilješka 3. Racionalizam

U pitanju o postanku (provenijenciji) naših pojmova zastupali su neki psiholozi nazor, da su nam pojmovi prirodni, t. j. da nije su zavisni od empirije — kao što uči intelektualizam (koji se zato može nazvati i intelektualistički empirizam, za razliku od senzualističkog empirizma). Izvor pojmovnog zbivanja je čisti razum (ratio); ovako uči racionalizam.

Ali mi vrlo dobro znamo, da do pojmova dolazimo pažnjom i razmišljanjem, da ih kadšto mučno stičemo i da ih ne nalazimo u sebi gotove. Prema tome nijesu pojmovi ni djetetu prirodni. — Osim toga znamo poučeni iskustvom, da našem pojmovnom shvaćanju prethodi percipiranje. A da je uistinu tako, razabiremo iz činjenice, da čovjek, koji je od rođenja bez kojeg osjetilnog organa (na pr. oka), nema pojmovnog znanja o predmetu toga osjetilnog opažanja (na pr. slijepac od rođenja ne zna za boje). Činjenica je još i to, da naporno dolazimo do jasnih pojmova o neosjetilnim predmetima, na pr. do pojma vrline, slobode...; a ta nam poteškoća u stvaranju ovih pojmova dokazuje, da je njihov postanak zavisan od empirije i da ih iz empirije ne dobivamo neposredno — a kad bi nam bili prirodni, ne znamo, zašto bismo teže do njih dolazili nego do zornih pojmova.

Razum je dakle sposobnost mišljenja koliko je ono zavisno od empirije; u tom smislu možemo reći, da je razum sposobnost apstrahiranja.

Bilješka 4. Mišljenje i govor

U običnom smislu znači »govor« izražavanje mišljenja, a u širem smislu znači svako duševno očitovanje, napose izrazom lica ili mimikom, na pr. izraz žalosti, srdžbe... Umjesto govornog izražavanja moguće je i gestama — pokretanjima ruku, glave... — pokazivati nazočne predmete (demonstrativni gesti) ili ih nenazočne opisivati različnim pokretima (deskriptivni gesti).

Govor dakako nije isto što i mišljenje. Ono mora govoru da prethodi, te je od govornih znakova nezavisno; zato se ista misao može izraziti različnim govornim znakovima, kako pokazuje jezična raznolikost. Ipak se mišljenje govorom usavršuje, te se i naziva unutrašnjim govorom.

O postanku govora postoje različite teorije; ali svakako je sigurno, da se govor razvija uporedo s cjelokupnim duševnim napretkom čovjeka: zato je kod posve neobrazovanih naroda i kod djece govor neartikuliran (koji se ne da rastaviti u slogove, nego sastoji od nepravilnih izjava — za razliku od artikuliranog, koji od glasovnih čestica pravilno oblikuje riječi).

Govor je fiziološki uvjetovan pobudom na jednom mjestu sive moždanske kore — t. zv. Brokin centar, — otkud polazi na organe, koji izvode govor. Pobuda pak na živčanom govornom organu, koji pokreće dušnikom i jezikom, da izgovore riječ, dolazi od slušne govorne predodžbe, koja je vezana uz predodžbu o predmetu, na pr. riječ »kuća« uz predodžbu o njoj. Sa svakom je naime predodžbom u svijesti udružen posebni glasovni znak ili riječ kao slušna predodžba. Živčana je dakle radnja kod govora vezana uz dva moždana središta: motorno i senzorno. Motorno — što ga je Broca otkrio — služi za to, da pokreće

izgovorne organe. I kad se to središte ozlijedi ili razori, čovjek više ne može pravilno da izgovara riječi; ta se bolest poremetnje izgovaranja zove motorna afazija. Senzorno govorno središte prima slušne osjete (riječi). Kad je to središte razoreno, može čovjek riječi čuti, ali ih ne razumije; ovu poremetnju razumijevanja zovemo gluhoća riječi ili senzorna afazija. (Sljepoća riječi je onda, kad čovjek poradi bolesti nije kadar čitati; a kad nije kadar pisati — agrafija). Izgovarane riječi otisnu se u slušnom središtu, a napisane u vidnom; pa kad hoćemo riječ, koju smo čuli ili čitali, da izgovorimo, treba da podražaj ili pobuda iz senzornog govornog središta prijede na motorno, otkuda se pokrenu izgovorni organi. A kad hoćemo riječ napisati, prijede podražaj na kretne organe, kojima izvodimo pisanje.

Bilješka 5. Umovanje i maštanje

Spoznajna naša sposobnost nije iscrpljena stjecanjem pojmova od one građe, koju nam pruža okolina ili osjetilni svijet. Kad je čovjek već stekao neke spoznaje, on iz njih stvara nove, i to na osnovi svoga čuvstvovanja i onih ciljeva, koje namjerava izvesti. Tako je na pr. Newton promatrajući pad jabuke došao na ideju o svemirskoj gravitaciji. Gutenberg je iz opaženog urezivanja slika u drvo došao na ideju urezivanja i štampanja slova; a tako je čovjek snagu vodenog slapa znao iskoristiti u industrijalne svrhe i t. d. Takve spoznaje, koje su zamišljene — na osnovi nekih stečenih već spoznaja — prema nekoj svrsi, zovemo zamisli ili ideje.

Sav se napredak čovječanstva osniva na ostvarenju ideja. Zapravo na njihovu usavršivanju, t. j. na takvom ostvarenju, u kome je ideja potpuno ili savršeno izvedena. Na pr. ideja o prijevozu na daleke kopnene i morske udaljenosti dovela je do željeznice i lađe; a usavršila se ideja u brzom vlaku i parobrodu. Takvi se predmeti (zbiljski ili zamišljeni), u kojima je ideja savršeno ostvarena, zovu ideali. A duševni rad oko stvaranja ideja i ideala zovemo umovanje; sposobnost pak umovanja um.

Kako se umovanje budi već na prvim stepenima duševnog razvoja, vidi se na onim idejama, koje su nastale utjecajem maštanja. Već si dijete gradi različite predmete — kuće, igračke... — po nekoj sličnosti prema onome, što je opazilo; a i primitivni je čovjek znao načiniti vatru. Sa samim percipiranjem, reprodukcijom i asociiranjem već je skopčano i neko nesavršeno umovanje; u proširivanju primljene građe i njezinu obrađivanju na svakom razvojnom stepenu spoznaje osnovana je i sasvim produktivna ili stvaralačka sposobnost, koja od poznatih sadržaja zamišlja nove. Tako je čovjek već na prvom stepenu duševnog razvoja upravljen prema najvišem usponu, koji se dostiže ukupnim duševnim radom. I u toj razvojnoj liniji dobiva upravo fantazija naročitu stvaralačku vrijednost. Maštanjem naime dolazimo do novooblikovanih sadržaja t. j. do zamisli, koje služe životnim potrebama — a to su praktične ideje. Jednako se dolazi i do znanstvenih ideja, na pr. spomenuta ideja o gravitaciji. Napose iz maštanja nastaju umjetničke ideje. Svako maštanje, kako nam je već poznato, znači promijenjeno obnavljanje spoznajno-sadržajnih nizova; tako si na pr. dječak i primitivni narod uobražava ili u mašti predočuje heroja t. j. takva junaka, koga je predodžbeno oblikovao prema viđenim slikama i čuvenim pričama o vitezovima i megdanima; a stari su narodi držali, da zemlju nosi neka gorostasna životinja, koja kadšto i zemlju potrese. Dijete fantazira o lutkama i konjima — prema dosadašnjem krugu svojeg predočivanja, a ratar, trgovac, učenjak snuje o nečem novome, što se naslanja na dosadašnje znanje, zanimanje i čuvstvovanje. Takvo maštanje, koje izlazi iz čuvstvovanja i stvara — po izvjesnoj osnovi — takve tvorevine, kojima se i drugi pobuđuju na čuvstvovanje i maštanje, zove se umjetničko; a njegove su tvorevine umjetnine. Zamisao ili osnova, po

kojoj nastaju umjetnička djela, zove se umjetnička ideja. A umjetnine su pjesničke (u stihu i prozi), glazbene (pjevanje i sviranje) i likovne (slikarstvo, kiparstvo i graditeljstvo) — prema trostrukom prikazivanju umjetninâ: riječima, glazbom i oblicima.

Mašta nas dovodi nesamo do umjetničkih ideja, nego nam ona i znanje proširuje. Gdje naime nije iskustvo potpuno i suvislo, nego naidemo na neku neispunjenu ili neobjašnjenu prazninu, ondje se maštanje u skladu s iskustvom domišlja spoznajama (»ideje«), kojima iskustvo nastojimo protumačiti ili objasniti. Na taj način nastaju znanstvene teorije i hipoteze. Maštanje dakle provijava kroz umjetnost i znanost, najviše umne tvorbe, koje odlikuju — i od životinje razlikuju — duh ljudski: jer duh ljudski znači ukupno sposobnost shvaćanja i težnja za istinom, ljepotom i dobrotom. A koliko čovjek svoje težnje za ovim idealima ostvaruje, kažemo upravo, da je uman. Pa dok se znanstvenim spoznajama ostvaruje istina, a umjetničkima ljepota — čudoredna su djela oživotvorba dobrote, kojom se stvara značajna ličnost čovjeka.

DRUGI DIO

O DOŽIVLJAJIMA ČUVSTVOVANJA (Emocionalno doživljavanje)

I. PSIHOLOGIJSKO OPISIVANJE ČUVSTVENOG ŽIVOTA

Dosad smo razmotrili, kako se u čovjeku razvija spoznajna svijest. Do spoznanja dolazimo na različite načine ili s pomoću različitih psihičkih događaja: osjetom, opažanjem, predočivanjem i mišljenjem. Svima ovim doživljajima saznavanja nije još iscrpljen naš duševni život.

Već je iz uobičajenoga govora poznato, kako za neke ljude kažemo, da imaju mnogo znanja, ali »srca« ili »duše« nemaju, t. j. nemaju čuvstva, a možda nemaju ni snažne volje u svome djelovanju. Čovjek je dakle u odnošaju s okolnim svijetom nesamo koliko ga spoznaje, nego se još na različite načine duševno zanima za spoznane stvari; a to se duševno zanimanje ili interes u svijesti pojavljuje kao doživljaj ugodnosti ili neugodnosti, kao doživljaj afekta, nagona, težnje i htijenja. Ove doživljaje treba da još redomice upoznamo. Otpočet ćemo objašnjavanjem našega čuvstvenog života.

Sama riječ »čuvstveni život« — kaže jedan psiholog (Nahlowky) — zvuči čarobno i krije u sebi sve blaženstvo, ali i svu patnju našeg zemaljskog bitka. Čuvstveni je život zasebni, tajnoviti svijet, s tamnim ulazom. Koje čudo, da je taj svijet jedva pristupačan psihologijskom istraživanju, i da se još danas psiholozi mnogo razilaze u svojim nalažima!

63. Karakteristika čuvstvenog života

Čuvstveni (osjećajni)* se život očituje u različnim duševnim stanjima, koja su nam poznata pod izrazima veselje, tuga, radost i žalost, svježina i umor, naslada i odvratnost, bo-

* Čuvstva zovemo također osjećanja ili osjećaji; a za »čuvstvovati« je sinonim »osjećati«. Treba da taj izraz razlikujemo od osjeta ili senzacije. Mi doduše i osjetno doživljavanje zovemo osjećanje, na pr. osjećam toplinu, studen, miris, slatkoću... ali ovo je osjećanje elemenat perceptivnog doživljaja, a nije isto što i čuvstvo zadovoljstva ili nezadovoljstva.

jazan, ljubav i mržnja i t. d. Kod svih ovih doživljaja nalazi se ugodnost ili neugodnost: jedna čuvstva pogoduju našoj naravi, a druga ne, jedna su nam prijatna, a druga nisu, jedna kao da nas ispunjaju zadovoljstvom, a druga nezadovoljstvom. Kao što su u suprotnosti (kontrastu) bijelo i crno, slatko i gorko — tako i najrazličitija naša čuvstva doživljavamo u dva suprotna pravca: ugodnosti i neugodnosti ili zadovoljstva i nezadovoljstva. To će reći: sve, što god mi doživljavamo, kao da odjekuje u nama i stvara zadovoljstvo ili nezadovoljstvo. Ja, koji doživljavam u jednom od ova dva suprotna stava (položaja, stanja): ili sam zadovoljan ili nezadovoljan; sve mi je, što god doživljavam, ugodno ili neugodno. Između oba suprotna ova pola nalazi se kao po sredini područje čuvstvene neodređenosti ili indiferentnosti — prazno područje, bez zadovoljstva ili nezadovoljstva.

Osim ove prve karakteristike našeg čuvstvovanja (s obzirom na njihovu kvalitativnu diferenciranost), možemo još neke zapaziti.

Pojedino čuvstvo (radosti, žalosti...) može da imade različite stupnjeve u jačini (intenzivnosti). Od jačine čuvstva zavisi njegov utjecaj na čitav duševni život.

Jačina čuvstvena može čestim ponavljanjem istog čuvstva oslabiti; mi kažemo, da čuvstvo otupi. Tako na pr. može dugotrajna žalost s vremenom otupiti i čovjek postaje beščutan, a to je onda, kad uzrok čuvstva dugo traje ili se ponavlja. Ugodno jelo i piće, zabava, šala i t. d. ako se prečesto ponavljaju, postaju manje ugodni. (Ponavljana čuvstva rađaju kadšto sklonost i strast.)

Što se čuvstvene jačine tiče, treba još nešto napomenuti. Kao kod osjetâ, mi možemo i kod čuvstvovanja zapaziti neku podražajnu granicu, t. j. i čuvstva imadu svoju početnu i dočetnu granicu. Neki su ljudi veoma osjećajni (senzibilni) ili čuvstveni, t. j. oni mnogo lakše i brže ili jače reagiraju, nego oni, koji nijesu »čuvstvene naravi«. Jedan isti dakle utjecaj može neki čovjek doživjeti s većim ili manjim zadovoljstvom, nego koji drugi čovjek. Jačina čuvstva i ne zavisi samo od izvanjskog utjecaja, nego od cjelokupnog duševnog stanja kod pojedinog čovjeka.

Od čitavog duševnog stanja zavisi nesamo jačina pojedinog čuvstva, nego i sama kakvoća — ugodnost ili neugodnost —; zato je na pr. ista toplina u sobi jednome ugodna, a drugome neugodna; ista pjesma jednome je ugodna, a drugome nije.

Što veća je čuvstvena intenzivnost, postaje i čuvstvena kakvoća jasnija. — Prekomjerno jaka ugodnost može da naglo izazove neugodnost, a prejaka neugodnost može da slomi svijest

i život. Kadšto može da se žestoka duševna bol prebaci u veselost i grčevit («gorki») smijeh ili zato, jer je bolna napetost već neizdrživa ili jer ju je slomila neka momentana spoznaja, na pr. u očaju i sarkazmu.

S jakošću (žestinom) čuvstava ne smijemo zamijeniti njihovu dubinu, t. j. onu mjeru, kojom nas čuvstvo zaokuplja ili kojom se u nama ukorijeni. Snažni nastup čuvstva, koje uzgiba svim našim shvaćanjem, obično uskoro i nestane; a trajno se održe dublja čuvstva, koja su tjesnije vezana uz jastvo.

Napokon nam je istaknuti, da se čuvstva nalaze u osobito tijesnoj međusobnoj vezi i da lako jedna čuvstva utječu na druga.

Navedene osobine čuvstvovanja (s obzirom na kvalitativnu diferenciranost kao i s obzirom na jačinu) možemo smatrati kao pravilnosti ili zakonitosti našega čuvstvenog doživljavanja.

64. Vrste čuvstava

Da bolje upoznamo različita čuvstva, pokušat ćemo da ih podijelimo u pojedine vrste.

Kvalitativno promatrana — kako čas prije spomenusmo — imadu sva naša čuvstva karakter ugodnosti ili neugodnosti. To je njihova kvalitativna podjela.

Osim toga možemo sva čuvstva podijeliti u dvije grupe, prema tome, na kojem se području svijesti očituju: osjetilnom ili neosjetilnom. Sva ona čuvstva, koja doživljavamo u neposrednoj vezi s osjetilnim doživljajima, zovu se osjetilna ili senzitivna ili niža čuvstva; na pr. ugodnost kod jela i pića, a neugodnost zubobolje. — Duhovna (neosjetilna) ili viša su ona čuvstva, koja u nama nastaju na području doživljene istine, ljepote i dobrote. Kad spoznajno doživljavamo istinu ili neistinu, može da nastane čuvstvo ugodnosti i neugodnosti; takva čuvstva zovemo intelektualna. Lijepo i ružno rađaju u nama t. zv. estetska čuvstva ugodnosti i neugodnosti. A dobri i zli ljudski čini pobuđuju u nama čudoredna (moralna, etička) čuvstva. Među viša čuvstva spadaju i vjerska ili religijska čuvstva.

Izrazom »viša« čuvstva — u najširem značenju ove riječi — mogu da se označe sva ona čuvstva, koja pretpostavljaju složene (kompleksne) spoznajne procese, predočivanje i mišljenje. Elementarna ili niža (senzitivna) čuvstva pretpostavljaju samo osjetne (senzitivne) elemente; a čim od osjetnih elemenata nastaju spoznajne kombinacije, odgovaraju im »viša« čuvstva.

Još bismo mogli podijeliti čuvstva u individualna i socijalna. Čovjek naime imade prirodnu težnju za vlastitim životom t. j. svakome je pojedinom (individualnom) čovjeku po njegovoj prirodi usađen nagon, da održi i unaprijedi tjelesni

i duševni svoj život. Čuvstvovanje, koje je s ovim nagonom u vezi, zovemo individualno. — A koliko čovjek po naravi teži za društvenim (socijalnim) životom, rađaju se u njemu socijalna čuvstva, na pr. ljubavi i mržnje.

65. Uzroci čuvstava i njihovi učinci

Kako nastaju čuvstva?

Izvorom (uzrokom) čuvstava, osobito senzitivnih, imadu se smatrati različiti tjelesni događaji, u prvom redu vegetativni, na pr. disanje, probava, kolanje krvi... Svatko znade, kako hrana i piće i ostalo, što je u vezi s održanjem tjelesnog života, djeluje na nas u ugodnom ili neugodnom smislu.

Osim toga su izvor čuvstava različni psihički događaji spoznanja i teženja (htijenja). Područje spoznajnog života obuhvata osjetilne opažaje, predodžbe (sjećanja i maštanja) i misaone procese (sudove); a svaki ovakav doživljaj može da probudi u nama neko čuvstvo ugodnosti i neugodnosti. — Slično je kod težnjâ: kad postignemo ono, za čime težimo, osjećamo zadovoljstvo, a nezadovoljstvo (neugodnost) čutimo kod neuspjeha. I različne su dakle težnje uzrok čuvstvovanja. Štoviše, i jedna su čuvstva izvor drugih čuvstava.

Utjecaji ili učinci čuvstava jesu raznolični. U prvom redu utječu čuvstva na to, da težimo ili da hoćemo onaj predmet, koji je u nama izazvao izvjesno čuvstvo. Kad imamo ugodno čuvstvo, mi nastojimo (težimo) da ga trajno održimo time, da zadržimo onaj predmet, koji nam je ugodan; a kod neugodnosti je obratno. Budući da težnje ostvarujemo tjelesnim pokretima, zato i ovi pokreti imadu svoj izvor u čuvstvima. A kad za nečim težimo i kad to hoćemo postići, iziskuje se kadšto razmišljanje o sredstvima i načinu, kojim ćemo željeni cilj postići. Zato ono čuvstvo, koje nas potiče, da težimo i hoćemo, ujedno utječe na našu spoznajnu djelatnost. Osobito pak utječe na pažnju; a također na fantaziju. Čuvstva su dakle poticaji za naše teženje i htijenje, a utječu i na spoznajni život.

66. Narav čuvstava

Nakon svih ovih razmatranja možemo sad upoznati samu narav čuvstvovanja. Čuvstvo je ono stanje, u kome se ja nalazim, koliko mi je neki svijesni sadržaj ugodan ili neugodan. Čuvstvo je dakle vezano uz subjekat (»ja«), te označuje jastveno stanje ili stav prema pojedinim doživljajima (svijesnim sadržajima). I osjeti su doduše subjektivna stanja i prema tome vezani uz jastvo, ali osjeti su objektivni sadržaj svijesti, t. j. oni ozna-

čuju izvjesni predmet, dok doživljena ugodnost i neugodnost znači upravo samo moje držanje ili moj položaj naprama pojedinim svijesnim sadržajima. Čuvstva ugodnosti i neugodnosti nijesu dakle objektivna (predmetna), nego bespredmetna, t. j. sasvim subjektivna stanja; na području čuvstvovanja upravo otpočinje granica, koja dijeli objektivnu svijest od subjekta, koji ih doživljava. Svojim čuvstvovanjem se »ja« kao subjekt, koji ih doživljujem, upravljam na objektivnu svijest, t. j. s ugodnošću ili neugodnošću odnosim se ja naprama svijesnim sadržajima; ja se na pr. radujem nečemu, žalostim se zbog nečega, nadam se nečemu, ljubim nešto, divim se nečemu i t. d. Svaki put je nešto (= predmet) u mojoj svijesti sadržano, što se čuvstveno u meni odrazuje.

67. Razlika između čuvstva i osjeta

Mogla bi nastati sumnja, da li se osjetilna čuvstva razlikuju od osjetâ (senzacija). Da se uistinu razlikuju, dokazom je

a) činjenica, što čuvstva imadu svoja vlastita svojstva: kakvoću, jačinu i trajanje. Nijedan osjet ne može da ostane u svijesti bez svojih svojstava — kakvoće i jačine —, a bez čuvstva može da u svijesti postoji.

b) Eksperimentalno je utvrđeno, da se za postanak čuvstva bola iziskuje više vremena nego za postanak senzacije; na pr. doticaj (= taktilna senzacija) s vrućim ili mrzlim predmetom, a isto tako pritisak ili ubod najprije osjetimo, a tek 1—2 sek. poslije toga oćutimo bol.

c) Da se čuvstvo razlikuje od senzacije, vidi se i po tome, što imade slučajeva, kad čuvstvo bola otpane, a senzacija ostaje, na pr. kad se umjetnim sredstvima kod operacije izvede bezbolnost (analgezija): pacijent osjeća na pr. amputaciju noge ili vađenje zuba, ali ne ćuti pri tom nikakvu bol. Bezbolno stanje može nastati također od jake studeni i u hipnozi; ipak je čuvstvo bola sasvim minimalno. Ima dakle slučajeva, da analgezija postoji bez anestezije; a moguće je i obratno, da postoji anestezija bez analgezije, t. j. da bez dodirne osjećajnosti ipak nastaje čuvstvo bola.

Bilješka. Složena čuvstva (emocionalni procesi)

U razvojnoj liniji čuvstvovanja mogu se nazvati na nižem stepenu (t. j. genetički uzeto) ona čuvstva, koja kao duševna stanja ugodnosti i neugodnosti prate jednostavne osjetilne sadržaje (senzacije). Ta smo čuvstva nazvali osjetilna ili elementarna, a možemo ih zvati i niža čuvstva. Sa složenim spoznajnim sadržajima zajedno nastaju i složena čuvstva (= emocionalni procesi). Navest ćemo neka složena ili sastavljena (kompleksna) čuvstva ugodnosti i neugodnosti.

Kad si nešto na kojigod način predočujemo ili kad nešto prosuđujemo — a to upravo i jesu složeni spoznajni sadržaji — može se dogoditi, da pri tom nastanu čuvstva ugodnosti ili neugodnosti. Redovito se to događa onda, kad nam je u spoznaji takav predmet, za kojim težimo — ne znajući pravo za razlog težnje — ili žudimo (želimo) — kad znademo za razlog svoje težnje. (Duševna stanja težnje i žudnje još ćemo pobliže kasnije upoznati). Tako nas na pr. može obradovati neka vijest ili uspjeh, za kojim smo težili, ili susret s prijateljem i t. d.; radost je dakle čuvstvo ugodnosti, koje nastaje onda, kad se ispuni želja ili kad se postigne poželjni — i prema tome poznati — predmet (= cilj težnje). Analizirajući doživljaj radosti vidimo, da je on složeno čuvstvo, t. j. da nastaje u vezi sa spoznajom predmeta, a nesamo s osjetnim elementom. — Analizirajmo još neka duševna stanja ugodnosti i neugodnosti! Kad je tuđa ugodnost i nama ugodna, kaže se, da imamo simpatiju; isto vrijedi za slučaj, kad je tuđa neugodnost i nama neugodna (sućut). Da uzmogne čovjek »dijeliti radost i žalost« s drugim ljudima, iziskuje se, da već iz vlastitog iskustva poznaje prilike, u kojima se ljudi nalaze. Izvor simpatije jest majčina ljubav. — Kad ljubimo domovinu, roditelje, nauku... — t. j. kad nastojimo da zajednički živimo s poželjnim predmetom — nastaje također čuvstvo ugodnosti. I ljubav je dakle složeno duševno stanje skopčano s ugodnošću. Čežnja ili čežnuće (na pr. za domovinom, za slobodom, za nekom osobom...) jest — s ugodnošću skopčani — doživljaj, kod kojega sa strpljivim (resigniranim) iščekivanjem mislimo na ostvarenje cilja ili posjedovanje poželjnog predmeta. — Čuvstvo iščekivanja također je složeno od ugodnosti — da ćemo postići poznati i poželjni objekat — i od neugodnosti — što još nije postignut —; kad prvi osjećaj (čuvstvo ugodnosti ili zadovoljstva) prevlada, nastaje čuvstvo nade, a s pojačanjem čuvstva neugodnosti zabrinutost. Kad je dostizanje (ostvarenje) poželjnog objekta dugotrajno, nastaje neugodna nestrpljivost, a kad je ostvarenje nablizu, nastaje čuvstvo ugodne nestrpljivosti. Iščekivanje nepoželjnog objekta znači čuvstvo straha, koje prelazi u nemilu uzrujanost, kad je nepoželjni objekat gotovo ostvaren.

Da još spomenemo samo neka složena čuvstva neugodnosti. Na pr. odvratnost i srdžba nastaje, kad nam je poznat uzrok, koji nam zadaje neugodnosti i bol; a kad se radujemo, da onaj čovjek, koji nam je bol zadao, i sam pretrpi bol, nastaje čuvstvo zluradosti, mržnje i osvete. Čuvstvo tuge i jada jest neugodnost, koja nastaje zbog nekog gubitka ili zato, jer sebi ne možemo pomoći i t. d.

Dosadašnja analiza nekih duševnih stanja dokazuje nam, da čuvstva, koja kod tih stanja doživljavamo, zavise po svome postanku i karakteru — ugodnosti i neugodnosti — od spoznajnih kompleksa.

Kod navedenih smo čuvstava mogli opaziti, kako se ugodnost i neugodnost čestokrat spajaju u jedno duševno stanje. I kod čuvstvenih doživljaja postoji dakle međusobna veza. Ona se očituje i po tome, što jedno — osobito jače — čuvstvo pripravlja ili izaziva sebi protivno čuvstvo, u koje onda naglo ili postepeno prelazi (kod histeričkih je ljudi prijelaz u suprotna ili kontrastna čuvstva vrlo često i nemotiviran); tako na pr. miljušno čuvstvo prelazi u bolno, ljubav u mržnju, nada u prepast, poštovanje u prezir i t. d.

Ali nesamo da pojedina čuvstva prelaze u sebi kontrastna čuvstva, nego je za postanak čuvstava još veoma važna činjenica, da neka čuvstvena stanja nastaju onda, kad opazimo neki kontrast, t. j. kad opazimo, da se nešto nalazi u odnošaju suprotnosti. Takvo je čuvstvo na pr. čuđenje ili iznenađenje; ova čuvstva nastaju time, što nastane ne-

što novo prema dosadašnjem naviknutom stanju, ili što nastane protivno od očekivanoga. Neko začuđenje nalazi se zapravo kod svakog snažnog čuvstva, te je ono obično i početak različitih čuvstava, na pr. radosti, straha, ljubavi, prezira, razočaranja i t. d. Ovamo spada osobito još čuvstvo uzvišenoga i smiješnoga. Kakva su to čuvstva?

Čuvstvo divljenja pred nečim uzvišenim — na pr. kad gledamo zvjezdano nebo ili morsku pučinu, kad se divimo heroizmu i t. d. — srodno je s čuvstvom čuđenja, a katkad i bojažljivog nemira. Uzvišeno je ono, što nam se pojavljuje i čini na nas utisak u tolikoj mjeri, da budi u nama dojam neograničene veličine (prostora i vremena) ili neodoljive snage. Čuvstvo uzvišenosti osniva se dakle na kontrastu: ograničeno i neznatno prema neograničenom i silnom. — Propast nečega uzvišenoga djeluje na nas tragično. Život je čovjekov tragičan, kad se u njemu očituje veličina trpljenja.

Čuvstvu iznenađenja i začuđenja blisko je i čuvstvo ugodnosti nečega smiješnoga — toliko naime, što se i ovo čuvstvo genetički osniva na kontrastu: kad se neočekivano sukobe dva čuvstvena utiska, koji se jedan drugome protive. Ova je protimba ili opreka u tome, što se uz nešto pravilno i neskladno, na pr. da kod vojničke vježbe na zapovijed »desno gled« jedan vojnik pomutnjom načini čučanj, ili da pijanac i neuk čovjek hoće dostojanstveno nastupiti važnim govorom, a ružan čovjek da hoće nakitima izazvati dopadnost i t. d. Kod smiješnoga uočujemo kontrast upravo na protivan način nego kod uzvišenoga: ovdje nas ograničeno i nemoćno upućuje na veličinu i silnost, dok kod smiješnoga očekujemo nešto skladno, veliko, moćno — a to se odjedamput pretvori u ništa ili u sasvim obratno. Takav kontrast nalazimo kod svega, što nas se smiješno ili komično doimlje, te na pr. i kod svake dosjetke napeto iščekujemo nešto važno, a izade sasvim neobično i neznatno. Kaže se, da je »od uzvišenoga do smiješnoga samo jedan korak« — a to znači, da se uz veliko, znamenito i silno lako pojavljuje sve, što je ograničeno, neznatno, besmisleno i neskladno. Takav je svijet i cio život.

Ono čuvstvo ugodnosti, u koje nas stavlja prikazivanje neke komične situacije ili ljudskih nesavršenosti, zovemo humor, na pr. kad bi humorist prikazivao hvalisava lošeg lovca i njegove smiješne događaje. Kod svakog humora treba da je iznošenje ljudskih slabooća dobrostivo i vedro, tako da nikoga ne sramoti i ne žalosti, dakle bez ikakve pakosti i zlobe (jer onda već prelazi u sarkazam).

Samočuvstvo je učinak spoznaje o vlastitoj vrijednosti (a ta spoznaja ili ocjenjivanje može da bude istinito ili neistinito; ovo posljednje opet može značiti podcjenjivanje ili precjenjivanje samoga sebe). Sučuvstvo (suradost ili sužalost) je čuvstvo ugodnosti ili neugodnosti, koliko je izazvano jednakim čuvstvom kod drugoga čovjeka. Koliko je čitav duševni život (mišljenje, čuvstvovanje i htijenje) drugog čovjeka jednak ili u skladu s našim, rađa se u nama ugodno čuvstvovanje, koje zovemo duševna ljubav. »Simpatija je ugodno čuvstvo, koje u nama provociraju prvi utisci (dojmovi) neke osobe ili stvari (protivno je antipatija). Beščutan je čovjek, kod kojega se teško ili nikako ne javljaju čuvstva (»tvrda srca«); a sentimentaln je, kod koga čuvstva prevladavaju rasuđivanje.

II. RAZLIČITE ČUVSTVENE POJAVE

68. Ćud i promjene ćudi (afekti)

Utjecaj čuvstvovanja odrazuje se na cjelokupnom duševnom stanju i zbivanju. Od čuvstava zavisi, da li ćemo se češće nečega sjetiti ili rjeđe, i da li će se nešto u svijesti sporije ili brže zbivati; zato se na pr. veselih i tužnih doživljaja češće spominjemo nego onih, koji su nam čuvstveno bili indiferentni. Golema je većina naših doživljaja — a pogotovu je sva voljna djelatnost — skopčana s izvjesnim čuvstvima, tako da od njih zavisi brzina i jačina u tijeku doživljaja. Čuvstvovanje utječe na čitav naš duševni život — da u slici govorimo — kao što od riječnog korita zavisi otjecanje same rijeke: — naših doživljaja. Cjelinu duševnog života, koliko njegov tijek zavisi od čuvstvovanja, nazivamo čuvstvenost ili ćud. Svaki pojedinac ima svoju ćud (»koliko ljudi toliko ćudi«): vedru, sjetnu, društvenu i t. d.

Mirna i nepromijenjena je ćud, dok je tijek doživljaja normalan ili običajan; a kad se promijeni — time što se prospješi i pojača ili oslabi i uspori — kažemo, da je nastalo stanje afekta ili uzbuđenja. Afekt je poremetnja ćudi ili promjena uobičajena tijeka duševnih stanja. Kad se tijek pojača i ubrza, a sva duševnost kao da nabuja i da se napunja, nastaje t. zv. pojačani (aktivni, stenički) afekat, na pr. u radosti, gnjevu, oduševljenju, srčanosti i t. d. A kad tijek oslabi i svijest se gotovo ispražnjuje, a duševni život potlačuje, afekt je potlačen (pasivan, asteničan), na pr. u strahu, u tuzi, u brizi, u tjeskobnom iznenađenju. Svaki je afekat zapravo jedno čuvstveno stanje, što brzo postane intezivno.

Afekti su kratkotrajne ili momentane promjene ćudi, upravo poremetnje običnog tijeka u duševnom živovanju. Ali taj obični tijek nije uvijek u istom smjeru, nego vijuga kao rijeka, t. j. ćud mijenja svoj smjer toliko, što je neko vrijeme više pristupačna pojačanim afektima, a drugi put opet potlačnim. Čovjek je sa svojom ćudi ipak različito raspoložen ili *d i s p o n i r a n* (dobro disponiran ili »dobre volje« i zlo disponiran ili »zlovoljan«); a opet prema tome, kako je disponiran, lakše i brže će pasti u jednu ili drugu vrstu afekata. Na pr. čovjek vesele ćudi (koji trajno naginje na zabavu, te je obično sklon veselju) promijeni se jednoga dana, te postaje sabraniji, zaposlen i zabrinut, t. j. tako »disponiran« da ga sad smeta svaka šala i buka, i u toj »dispoziciji« lakše padne u srdžbu, nego bi inače pao po svojoj ćudi. Ili na pr. čovjek može ozbiljnu, za-

mišljenu i zabrinutu ćud za neko vrijeme promijeniti u dobro (radosno) raspoloženje, koje će ga lako dovesti u afekte veselja i zanosa. Čovjek mirne ćudi kadšto može da postane razdražljiv i svadljiv. Dispozicija (nastrojenje, raspoloženje) dakle nije ni ćud ni afekat; ona je zapravo promjena ćudi, koliko rezultira iz ukupnog duševnog i tjelesnog stanja, te sastoji u nekom skupnom neodređenom čuvstvovanju, koje naginje na izvjesne afekte. Raspoloženje je duševno stanje, koje se nalazi po srijedi između afekta (= časovite čuvstvene nabujalosti) i ćudi (= ponavljanjem ukorijenjenog i ustaljenog čuvstvenog stanja), te znači prolazni stadij, u kome izvjesno čuvstvo čovjekom zavlada.

Razliku između ćudi, afekta i čuvstvenog raspoloženja možemo lako razabrati i na jednom primjeru, t. j. kod jednog istog čovjeka. Recimo, da je vesele i mirne ćudi — to znači, da iz dana u dan uglavnom čitav njegov život prolazi mirno, a ne u neprestanim duševnim trzavicama i poremećajima, i da mu »nutrinja« na sve, što se u svijetu događa, odjekuje radosnim ugodajem. Kad se to naglo promijeni i čovjek se zbog nečega žestoko razljuti, nastalo je uzbuđenje ili afekat. Ali osim ove časovite i žestoke promjene može čovjek vesele i mirne ćudi biti jednoga dana neveselo raspoložen, nujan i razdražljiv; i ako je skoro uvijek veselo raspoložen — a to znači zapravo da je vesele ćudi — kadšto se to stanje promijeni kroz izvjesno vrijeme u neveselo raspoloženje. Kad se pozdravljamo upitom: »Kako je, kako se nalazite?« — zapravo se interesiramo za raspoloženje toga čovjeka, t. j. mi želimo saznati, kakav je njegov momentani duševni nastroj.

Izraz »dispozicija« upotrebljava se i u smislu »duševne sposobnosti«.

S promjenama ćudi (= s afektima) u savezu su i neke tjelesne promjene; na pr. veseo čovjek smije se, a tužan plače, uplašeni problijedi, a postidjeni zarumeni i t. d. Tjelesne promjene mogu biti toliko snažne, da na pr. netko od straha ili začuđenja izgubi govor; a i smrt može nastati kod prejakog afekta, na pr. Sofoklo je od radosti pao mrtav na vijest, da je među grčkim tragicima stekao lovor, a Horacije povenio je od žalosti izgubivši Mecenu, svoga najvjernijeg prijatelja. Dakako da nagla promjena ćudi utječe na pažnju i cjelokupno mišljenje i djelovanje, na pr. u jakoj srdžbi izgubi čovjek mirnu rasudbu. U svim su takvim slučajevima zapravo intenzivna čuvstva, koja poremete uobičajeni tijek duševnih stanja, i taj poremećaj (=afekat) utječe na tijelo. Pa kao što čuvstva ne nastaju samo osjetilnim opažanjem nego i mišljenjem, tako i promjena ćudi može nastati pobudom čuvstva, koje se osniva na nekom razmišljanju; na pr. samo neka slutnja o budućem događaju ili razmišljanje o budućoj sudbini može rastužiti ili zastrašiti, a predodžba o prošlom doživljaju obradovati i t. d.

69. Temperamenti

Kao što čuvstvovanje utječe na tjelesne promjene, svakako i tjelesne razlike kod pojedinih ljudi utječu na cjelokupno njihovo duševno stanje. To će reći: različite ćudi kod pojedinih ljudi uvjetovane su tjelesnim (živčanim) ustrojem (na pr. podražljivošću živaca, pokretnošću čitavog tijela, cirkulacijom krvi i t. d.). U tom smislu zovemo različite ćudi temperamentima.

Takvu ćud, koja se prema tjelesnom raspoloženju često i ustrajno poremećuje u srdžbu, opiranje, borbenost... zovemo kolerički temperamenat; a kad se često ali nabrzo promjenjuje (sad u smijeh, pa u plač, sad u srdžbu, pa u milovanje...), zovemo to sangvinički temperamenat. Kad se rijetko poremeti ćud, te je trajno sjetna i tamna, zovemo temperamenat melankoličan; a flegmatičan je kod ćudi, koja se ne poremećuje, nego je trajno u ravnovjesju kao indiferentna za sve jače utiske. Temperamenti nijesu stalna duševna obilježja, nego se i kod istog čovjeka od djetinjstva do starosti izmjenjuju.

Nazivi i razdioba temperamenata potječe još od Galena (131.—200.), koji je imao posebni fiziologijski nazor o utjecaju krvi (sanguis), žute žuči (grč. holé), crne žuči (mélaina holé) i sluzi (flégma) na psihičke dispozicije i njihovo tjelesno očitovanje. Kant je razdijelio temperamente u steničke (gr. sthénos = snaga) ili jake, i asteničke (asthénés = slab). Jaka čuvstvena uzbuđenja su brza (kolerički t.) i spora (melankolički t.); a slaba također ili su brza (sangvinički t.) ili spora (flegmatički t.).

Koliko je ćud zavisna nesamo od tjelesnog ustrojstva, nego i od spola i životne dobi, od podneblja, hrane i sredine, u kojoj pojedinac živi, nazivamo tako osobitu ćud naturel om. — A kad uzmemo u obzir nesamo cjelokupno čuvstveno stanje, nego i sve ostale duševne komponente (sklonosti, način mišljenja, htijenja...), rezultira kao zbroj svih osobina pojedinog čovjeka — pojedinačnost ili individualitet. Pojedinačne osobine ispituje diferencijalna psihologija, t. j. psihologija duševnih razlika.

TREĆI DIO

O DOŽIVLJAJIMA TEŽENJA I VOLJNOG DJELOVANJA

(Apetitivno i volitivno doživljavanje)

I. ČOVJEK I NJEGOVA AKTIVNOST U SVIJETU

70. Dva zakona o postanku doživljajâ

Izvanjski svijet utječe na čovjeka i u njemu nastaju doživljaji znanja, t. j. u čovjeku se tečajem vremena razvija shvaćanje ili upoznavanje izvanjskog svijeta. Osim toga doživljava čovjek i različita čuvstva.

Ali čovjek živi u svijetu nesamo tako, da imade doživljaje znanja i čuvstvovanja, nego on i djeluje u svijetu, t. j. čovjek svojim tjelesnim kretnjama utječe na svijet. Nesamo da svijet utječe na čovječje tijelo, nego i obratno: čovjek se služi svojim tijelom, te mora iz dana u dan, od jutra do noći koješta učiniti, da se održi u životu. Čovjek je, kažemo, djelotvoran ili aktivan. Težaci, ratari, tvornički radnici, trgovci i t. d. — svi ljudi u svijetu kreću se i koješta rade: tko bi izbrojio sve pokrete ruku i nogu, što ih ljudi izvode od djetinjstva kroz cio život!

Genetičko promatranje doživljajâ — t. j. promatranje njihova postanka — otkriva nam dva glavna zakona, po kojima nastaju svi naši doživljaji. Jedan zakon obuhvata postanka senzitivnih doživljaja, a drugi motornih. Prvi glasi: doživljaji osjetilnog (senzitivnog) spoznavanja nastaju pod utjecajem (=podraživanjem) izvanjskoga svijeta i centripetalnim (sredotežnim) uzbuđenjem senzibilnog (osjetljivog) živčevlja. Drugi zakon glasi: znanje o tjelesnim kretnjama (gibanjima) utječe na motorne centre, te centrifugalnim (sredobježnim)

uzbuđenjem motornog (gibnog ili kretnog) živčevlja prelazi na eksekutivne organe (mišiće) — i ovim procesom nastaju doživljaji tjelesnog našeg kretanja i utjecanja na svijet.

Drugi je zakon fiziologijski osnovan već u refleksnim pokretima, jer se — kako smo krajem Uvoda spomenuli — osjetilni podražaji reflektiraju od senzibilnoga na motorni živac, izvodeći time sasvim besvjesno neki pokret. Pa nesamo to, nego i naše predodžbe (»ideje«) o kretanjama same od sebe, t. j. bez svijesnog reguliranja (automatski) izvode kretnje, na pr. predodžbe o riječima potiču na besvjesno (automatsko) šaptanje tih riječi ili potiču mišiće na pisanje. Poradi toga zovu neki psiholozi ovaj drugi zakon ideomotornim (dinamičkim) zakonom duševnog automatizma.

71. Svojevoljna (hotimična) i nesvojevoljna (nehotična) aktivnost

a) Nas kao psihologe zanima pitanje: kako je tjelesno pokretanje psihički uvjetovano? To će reći: kako mi doživljavamo tjelesne pokrete (gibanja), kojima u svijetu nešto izvodimo? Oslonimo se na samopromatranje i promatranje drugih ljudi, pa ćemo ovim putem potražiti odgovor.

Đak sjedi kod kuće i uči; njegovo je tjelesno držanje skopčano s nekim djelovanjem — učenjem. Đak slađe i lovi loptu — igra se. Ja sjedim i pišem, a zatim idem šetati. Dječak se penje na drvo po jabuku. Sluga stavlja drva u peć, da naloži i ugrije sobu. I t. d. Svatko nešto radi ili djeluje i pri tom se služi određenim tjelesnim držanjem ili kretanjem. Kako čovjek ova svoja djelovanja doživljava? Đak hoće prvi red, pa zato uči; a drugome je igra ugodna, pa hoće da se igra. Dječak hoće jabuku, pa se zato penje. Ja hoću, da je u sobi toplo, pa sam dao naložiti peć; hoću zdravlje i odmor, pa sam pošao šetati. Svaki put dakle čovjek nešto hoće, t. j. tjelesna njegova djelovanja uvjetovana su htijenjem, izlaze iz htijenja. Htjeti i ne htjeti (hotnja i nehotnja) i sposobnost za oboje, zovemo ukupno volja (htijenje). Zato za neke tjelesne kretnje kažemo, da su voljne (svojevoljne) ili hotimične, a to znači, da ih doživljavamo time, što ih hoćemo ili ne ćemo.

Sada odmah nastupa za psihologa zadaća, da opiše i geneitički protumači volju kao izvor čovjekove aktivnosti, t. j. da ispita, u čemu sastoji htijenje i kako ono nastaje.

b) Ali zaustavimo se još ispred toga posla, te se priupitajmo: zar su sve naše kretnje uvijek voljne (hotimične) ili imade i takvih tjelesnih kretanja, kojih ne doživljavamo kao svoje htijenje? Nazovimo ovakve kretnje nesvojevoljne ili nehotične.

Mi smo već na kraju Uvoda ove knjige doznali, da imade različitih tjelesnih pokreta, koji nijesu skopčani s doživljajem htijenja. To su refleksi, automatizmi i instiktivne kretnje.

U čemu je razlika između svojevoljnih i nesvojevoljnih gibanja? Kod svakog svojevoljnog djelovanja — učenje, šetnja, loženje, penjanje na drvo — z n a d e m o z a u č i n a k (efekat) toga pokretnog djelovanja, t. j. mi znademo, da se ovim pokretnim djelovanjem postizava ono, za čim težimo. To će reći: kadgod ja nešto hoću — prvi red, zdravlje, toplinu u sobi, jabuku —, onda je ovo, što hoću, predmet moje težnje. A samo za onim ja mogu težiti, što poznajem ili o čemu imadem neko shvaćanje. Moje dakle hotimične (svojevoljne) kretnje pretpostavljaju težnju za nečim poznatim. Zato kažemo, da ovakve kretnje izviru ili izlaze iz doživljaja težnje.

A nesvojevoljne kretnje? One nijesu (po svome postanku) uvjetovane težnjom za poznatim predmetom. Čovjek (kao i životinja) je sposoban za tjelesne kretnje i bez spoznaje o njihovoj efektu, t. j. za takve kretnje, kojima ne prethodi težnja za poznatim predmetom, koji se kretnjama može postići. Ovakvim nesvojevoljnim kretnjama — osobito kod životinjâ (jer čovjekove kretnje izlaze iz teženja, te su prema tome svojevoljne) — postizava se efekat i bez težnje (skopčane sa spoznajom); a taj efekat jest korist (samoodržanje) organizma. Zato kažemo, da ovakve kretnje izlaze iz prirođenog nagona.

Budući da hotimične kretnje izlaze iz težnje, zato moramo objasniti, što znači »težiti« ili u čemu sastoji teženje. A budući da nehotične kretnje ne izlaze iz težnje, nego iz nagona — koji se temelji u samoj prirodi organizma —, zato treba da objasnimo, što znači »imati nagon«.

II. NASTOJANJE (TEŽENJE)

72. Nastojanje

a) Već smo kod naših čuvstava opazili, da su ona takvi doživljaji; u kojima nije sadržan odnos prema objektima, kao kod svih doživljaja našega saznavanja. Svaki naime doživljaj saznavanja karakterističan je po tome, što je upravljen ili što se odnosi prema svome predmetu; dok je svako čuvstvovanje subjektivno ili jastveno stanje. Ali čovjek je pri tom još pasivan, t. j. imajući čuvstva ugodnosti i neugodnosti čovjek još ne zauzima nikakav djelotvorni ili aktivni stav: on čuvstvujući još ništa ne nastoji svojim djelovanjem postići. A upravo ovo nastojanje jest novo — od čuvstvovanja različno — jastveno stanje, iz koga izlazi djelatni utjecaj čovjeka na izvanjski svijet.

Izrazom »nastojati« označujemo sve one doživljaje, kod kojih čovjek ide za nekim stvarima ili im se uklanja, priklanja se nečemu, zazire od nečega, hoće ili ne će nešto. Sve ove najrazličitije doživljaje obuhvatamo izrazom »nastojanje«. A u svima ovim slučajevima nastojimo nešto na dva načina: pozitivno i negativno, t. j. tako, da se nastojimo nečemu prikloniti ili od nečega otkloniti. Kadgod nešto priznajemo, uz nešto pristajemo, ili nasuprot kad nešto odbijamo — svaki put imademo akt nastojanja. Zato mi i kod svakog čuvstva zapravo nešto nastojimo, t. j. s čuvstvima su spojeni i doživljaji nastojanja, na pr. kod ljubavi, mržnje, srdžbe, nade, straha, sažaljenja, odvratnosti... — uvijek odobravamo, prihvaćamo i pristajemo uz nešto ili to otklanjamo.

Karakteristično je, rekosmo, kod svakoga našeg nastojanja, da se očituje kao jastveno stanje ili držanje (stav) jastva za neko djelovanje. Čovjek se najviše i pokazuje kao čovjek baš po tome, što nastoji da ovo ili ono učini; dok životinjama i biljkama pripisujemo nastojanje u analognom smislu. Svijest jastva jače se dakle očituje kod svakog nastojanja.

Ipak i nastojanje imade, kažemo, svoj objekat, jer mi svaki put »nešto« nastojimo postići ili otkloniti; ali u svakom je nastojanju — kao i u čuvstvovanju — sadržan odnos prema objektu tek na osnovi shvaćanja ili poznavanja onoga, oko čega nastojimo.

Još treba i to da istaknemo, da svako naše nastojanje imade tendenciju združenja s tjelesnim kretnjama. To će reći, u tjelesnim se gibanjima očituje ili izražava naše duševno nastojanje; pa zato navedenu tendenciju zovemo motorna ili ekspresivna tendencija nastojanja, na pr. kad za nečim gledamo ili rukom nešto dohvatamo. Pa kao što su nastojanja pozitivna i negativna, tako su i gibanja dvojaka: kad nešto nastojimo postići prihvatnim pokretima ili nastojimo nešto otkloniti odbojnim kretnjama.

b) Nastojanja možemo podijeliti ili grupirati u nehotična i hotimična.

73. N a g o n

a) Nehotična nastojanja zovemo nagonski čini (akti). Ono oko čega nagonski nastojimo, jest neodređeno, t. j. nije nam poznat upravo ovaj ili onaj predmet nastojanja, nego neodređeni neki predmet.

Kad se pokazuje nedostatak ili potreba, nastaje pozitivni nagonski čin. Pa ako je opažen predmet, koji može potrebi udovoljiti, nastojanje se prema njemu upravlja, kako bi se tjelesnim posredovanjem toj potrebi ili nedostatku zaista dosko-

čilo. Nije li podesan predmet nazočan, nastaje čuvstvo neugodnosti, koje može porasti do trpnje i jarosti; pa zato se opet služimo različitim pomagalicama, da se potrebi udovolji, na pr. kod neutažene gladi tražimo pogledom, okrećemo se ili hodamo i posežemo za hranom. — Negativni nagonski čini (otklanjanja, odbacivanja...) nastaju na poticaj neugodnih čuvstava.

Positivni nagonski čini, kad su uspješni, služe održanju i poboljšanju života, a negativni služe za životnu zaštitu.

Kako vidjesmo, izvor je svakome nagonskom činu u nejasnom čuvstvovanju, na pr. čuvstvo gladi i žeđe izaziva nastojanje, koje ide za tim, da se to čuvstvo ukloni hranom uopće (a ne nekim određenim hranidbenim predmetom). Osim hranidbenoga, ima i drugih fizičkih nagona: nagon za gibanje i spolni nagon. Psihički je nagon na pr. za znanjem i društvenošću; a pomiješan je nagon za radom i održanjem. Nagon znači trajnu, a naravi osnovanu, dispoziciju za izvjesno nastojanje bez određenog predmeta.

Kad je nagon osnovan na osjetilnim potrebama, zove se osjetilni nagon. A kad ide za višim zadovoljstvom (na pr. za umjetničkim uživanjem ili za naukom), zovemo ga viši ili duhovni nagon.

Sve ono, što nam donosi ugodno stanje (zadovoljstvo), te se ponavljanjem i priviknemo na to, može da nam postane kao potreba; pa zato — kad se to zadovoljstvo spriječi ili ukloni — javlja se stečeni nagon za predmetom zadovoljstva, na pr. kod nekih ljudi nagon za alkoholom i pušenjem. Stečeni (a ne prirodni) nagoni zapravo su sklonosti t. j. ukorijenjeno teženje, kod koga nam je poznat predmet. Takve se sklonosti nazivaju katkada nagon, a zapravo se osnivaju na iskustvu t. j. na poznavanju određenog predmeta — dok kod nagona toga nema —, te im je ispravni psihologijski naziv trajne žudnje — kako ćemo podalje spomenuti.

b) Nagon je skopčan s kretanjama, na pr. pokreti čeljusti kod primanja hrane, gibanje nogu... Kod ljudi se te kretanje tek vježbanjem usavršuju, dok su kod životinja većinom već od prirode (t. j. po naslijeđenoj organskoj strukturi) osigurane, na pr. pile izašav iz jajeta prohoda i traži hranu. Nagonske kretanje, koliko su organizmu prirodene i koliko su potrebne za održanje i razvitak života, zovemo *instinkt*. Instinktivne su dakle one kretanje, koje nastaju po samoj prirodi (naravi) živog bića, te služe za životnu dobrobit. Instinkt se očituje kod svakog pojedinca, neke vrste na jednaki način, na pr. svaka pčela gradi jednaku košnicu, a pauk paučinu. Instinktivne se kretanje izvršuju sasvim mehanički, kao refleksi. Ali se instinktivna aktivnost razlikuje od jednostavnih refleksnih kretanja time, što su različite instinktivne kretanje međusobno sastavljene ili povezane, tako da služe kao sredstvo za postizavanje određenog učinka (efekta), na pr. selidba ptica i gradnja gnijezda.

Sa fiziologijskoga gledišta instinkt i nije drugo nego lanac međusobno kauzalno povezanih refleksa. A s obzirom na učinak, instinkt je sposobnost izvoditi čine, koji su korisni za samo-

održanje individuuma ili vrste kao cjeline. Instinkt se osniva na prirođenim živčanim putovima, koji se očituju u jednakomjerno izvršivanju određenih refleksa kod svih individuuma iste vrste. Bitno je za instinkt, da mu nedostaje svaka uvidavnost cilja, koji se instinktivnim kretnjama postiže (a to su nebrojeni pokusi dokazali).

Kad nagonско djelovanje slijedi makar najelementarnije iskustveno znanje, t. j. kad se ravna ili prilagođuje shvaćanju onoga, što služi održanju života, takvo je djelovanje već u savršenijem stepenu instinktivno. Elementarno se iskustvo može — i kod životinjâ — razviti u asocijativno iskustvo, te se time instinkt usavršuje. Katkada pogađamo instinktivno bolje ili sigurnije, što je u cilju životnog održanja, nego razmišljanjem. Svakako znači instinkt neku prirodenu udezbu živog bića.

Instinktivne zovemo i one kretnje, na koje smo se svijesno navikli te su se s vremenom mehanizirale i postale automatske.

Instinkt (lat. *instinguo* = natjeravam, nagonim, potičem) jest u biološkoj organizaciji osnovani uzrok onih kretnja (pokretâ, gibanjâ), kojima živo biće reagira na podražaje, tako da ove kretnje pokazuju svršnu vezu između podražaja i živog bića. Učinak instinkta, t. j. samu kretnju, zovemo instinktivnom djelatnošću. — Kad podražaji nijesu drugo nego fiziološki događaji živog individuuma, navedeni se uzrok naziva nagon; a kretnje su nagonска djelatnost. Na nagon za samoodržanjem spada prehrambeni i obrambeni nagon, a na nagon vrste (roda) spada spolni, roditeljski i društveni nagon.

Kod i. manjka jasni uvid u motive, t. j. biološki korisna svrha nije svjestita, nego su poznate samo kretnje prema prirođenim potrebama. — Nagon je pak prirodna (konstantna) dispozicija za neku vrstu težnja.

74. Težnja i žudnja

a) Kad je nagonско nastojanje skopčano s jasnim ili određenim shvaćanjem (spoznajom) predmeta, za koji držimo da može našem nastojanju udovoljiti, nastaje težnje. Svaki doživljaj težnja — t. j. svaka težnja — jest nastojanje skopčano sa sviješću o predmetu, za koji smatramo, da može udovoljiti izvjesnoj potrebi (zato takav predmet nazivamo »dobrim«). Protivno težnji jest ono nastojanje, koje uklanja poznato zlo; ovakvo nastojanje zovemo zazor. U oba se dakle slučaja iziskuje poznavanje predmeta (»ignoti nulla cupido«).

Ono shvaćanje (opažaj, predodžba, misao), koje u nama pobuđuje težnju, može da se tiče osjetilnih i neosjetnih predmeta. A predmet baš i ne mora da je uvijek posve jasno shvaćen, na pr. bolesnik u krajnoj nuždi teži za kojimgod liječnikom.

Težnja zavisi nesamo od shvaćanja, nego i od čuvstva ugodnosti ili neugodnosti, jer težnja ide upravo za tim, da se poznatim predmetom udovolji čuvstvenom stanju. Ali se težnja

razlikuje od čuvstva time, što se ona uvijek odnosi na nešto nenazočno ili buduće, t. j. na nešto, čega još nemamo. A shvaćanje predmeta, koji ispunja ili zadovoljuje težnju, potiče ili movira težnju za postignućem toga predmeta.

Karakteristika je dakle težnje, da je ona takvo nastojanje, s kojim je skopčano 1. poznavanje predmeta, i 2. poticaj ili motiv za ostvarenje ili postignuće toga predmeta. Poticaj nije drugo nego očitovanje, da će nam shvaćeni predmet kao i nekoć izvesti čuvstveni doživljaj. Jedan i drugi ovaj momenat težnje pretpostavlja, da je subjekat već stekao iskustvo o tome, kako se njegove težnje ispunjavaju postignućem nekih objekata. Na pr. dijete znade, da je neugodno čuvstvo gladi utažilo kruhom ili narančom, koju mu je majka dala, pa za ovim predmetima teži, da odstrani neugodnost i postigne ugodno čuvstvo sitosti — kao što je to već i prije bivalo, te je djetetu iz iskustva poznato. Ovakvu iskustvom razvijenu težnju zovemo *žudnja*. — Kako se vidi, žudnje su već veoma sintetične duševne tvorine. Žudnja je dakle na iskustvu osnovani doživljaj — s kojim još nije skopčano razmišljanje, t. j. koji je još nehotičan! —, a težnje i zazori jesu jednostavni psihički čini, od kojih se upravo sastavlja iskustvo. Oba događaja — težnju i žudnju — treba da psihologijski razlikujemo, iako se u običnoj govornoj upotrebi izrazom »težnja« označuje doživljaj žudnje; a razlog će biti u tome, što je doživljaj žudnje sastavljen od težnje, od koje se i razvio do »žudnje«.

b) Spomenuli smo, da težnju i žudnju treba razlikovati od htijenja ili volje, koja je vrlo kompleksna duševna pojava, kako ćemo odmah vidjeti. U doživljajima teženja nema još razmišljanja, koje se iziskuje za voljnu odluku, te u tome smislu kažemo za težnje i žudnje, da su nehotične. Možemo ih nazvati i osjetilnim događajima toliko, što — poput čuvstava — nastaju nehotično na poticaj onih podražica, od kojih nužno nastaju refleksna i instinktivna djelovanja organizma. Ali na hotične težnje ne pobuđuju samo osjetilne težnje, nego i misaoni doživljaji, na pr. neka priča za djecu.

Napomenuli smo također, da se težnje razlikuju od čuvstava. Kakva god bila čuvstva — a najopćenitija im je kakovća: ugodnost i neugodnost —, sva su upravljena na nešto nazočno, dok je težnja duševni akt, koji smjera i na ono, što je buduće, t. j. na ostvarenje ili postignuće objekta, koji na težnju pobuđuje.

Težnje se razlikuju i od osjetâ, jer kod težnja zauzima subjekat izvjesni stav prema objektu, i to stav zanimanja ili interesiranja, te mu je specifični momenat, da na poticaj barem donekle poznatog predmeta ide za njegovim postignućem ili odstranjenjem. U prvom je slučaju težnja pozitivna, a u posljednjem negativna i nazvana zazor.

75. Razlike u žudnjama

Kako težnja, tako su i žudnje pozitivne (koje idu za posjedovanjem predmeta) i negativne (koje idu za odstranjenjem predmeta). Žudnje se a) kvalitativno (sadržajno) razlikuju na osjetilne i duhovne žudnje, na pr. za jelom i pilom, za imetkom... (= osjetilne), za naukom, za pravdom... (= duhovne).

b) S obzirom na trajanje postaju žudnje navikom (navadom), kad se često ili redovno vraćaju, na pr. kod jela, spavanja i posla. Žudnju, koja se češće javlja (izazvana obično tjelesnim pobudama), te se još daje voljom obuzdavati, zovemo sklonost; a kad se već ne da svladati, te je trajna kao nagon, zovemo je nagnuće. A strast postane žudnja, kad toliko afektivno ojača, da potisne ostala duševna stanja i sama zagospodari.

Izraz »sklonost« označuje svako trajnije i jače teženje, koje nas kao duševno stanje potiče, da uvijek iznova težimo. Životno teženje (nagon) — kojim nastojimo održati i razviti svoju tjelesnu i duševnu egzistenciju — razgranjuje se kod pojedinih ljudi u različite smjerove: prema različnim individualnim (tjelesnim i duševnim) potrebama. Već od prirode može biti kod pojedinca izvjesni smjer teženja snažnije razvijen; pa zato kažemo, da imademo prirodnih sklonosti. Navikom i tuđim utjecajima nastaje stečena sklonost. Osim pozitivne sklonosti postoji dakako i nesklonost (averzija).

Prirodene su sklonosti posebna, od prirode nam dana raspoloženja (dispozicije) za izvjesno teženje na osjetilnom ili duhovnom području života. Pojedine su naime duševne sposobnosti kod svakog čovjeka različito razvijene, a otuda nastaju različite sklonosti, kao osnovica prirodene nadarenosti (talentiranosti). Osobito pak od tjelesne konstitucije zavise osjetilne sklonosti kod pojedinog čovjeka. Prema tjelesnim dispozicijama mogu kod nekoga da nastanu i patolozijske (abnormalne) sklonosti i nesklonosti, na pr. za neka jela, zvukove, mirise... Ovu pojavu zovemo idiosinkrazija. Pjesnik Schiller volio je miris trulih jabuka; Scaliger uzdrhtao je, čim bi opazio milijeko; Wallenstein nije mogao čuti pijetla; Erazmo Roterdamski dobio bi groznicu od ribljeg mirisa; Goethe je postao očajan od duhanskog mirisa i t. d.

c) Žudnje možemo razlikovati i s obzirom na jačinu. Kad polučenje ili kad ispunjenje žudnje nije u našoj moći, t. j. kad ne znamo, da li će se cilj žudnje izvesti, te bez afekta o njemu mislimo, zovemo takvu žudnju želja. (Kad efekat prevlada nad svakim razmišljanjem o cilju, nastaje već strast). A kad uzimamo, kao da je cilj žudnje već ispunjen i pri tom osjećamo zadovoljstvo, zovemo je nada. Ako pak očekujemo, da će se žudnja ispuniti, jer se već dosada pod jednakim uvjetima ispunjala, zovemo je iščekivanje. Kad postane žudnja vrlo intenzivna, i to s obzirom na pojedini predmet, zovemo je zahtijevanje. Tiče li se materijalnih stvari (na pr. novca, jela i pića), zovemo intenzivnu žudnju pohlepa; a kod duševnih stvari (na pr. nauke i umjetnosti) požuda.

Bilješka 1. Interes

Među psihičke dispozicije spada i zanimanje ili interes. Zanimanje je naime toliko dispozicija, što je srodno s prirodnim ili nagonским težnjem, iz koga izvire; mene uvijek mora nešto potaknuti ili pobuditi, da dobijem ili da imam interes za nešto. Što nas može interesirati? Čovjek se za dosadne i ravnodušne stvari ne zanima, a zanimat će ga ono što je ugodno i neugodno, radosno i žalosno, privlačivo i odbojno. Interes u nama pobuđuje sve ono, što nekako utječe na naše čuvstvovanje. Prema tome nije interes isto što i čuvstvovanje, nego je čuvstvovanje učinak izvjesne stvari, za koju se interesiramo. Time, što nam je dobro poznata stvar, za koju se interesiramo, razlikuje se interes od prirodnog teženja, kod koga nam još nijesu izrazito poznate pojedine stvari, na koje se također teženje odnosi. Ali interes napokon izvire iz prirodnog teženja — i ako su različita naša interesiranja većinom tek stečena, a ne prirodna. Kako se interes naslanja na prirodno teženje, vidimo po tome, što se ljudi zanimaju na pr. za kriminalne, seksualne, okultističke, zabavne i druge stvari, koje su u svezi s nagonским težnjem za opstankom života ili sa zazorom od životnog uništenja. Pri tom se dakako većma interesiramo za sve ono, što donosi ugodnost, nego li obratno. Otuda upravo izlazi, da se mi ne interesiramo za same stvari po sebi, nego samo koliko su one sredstvo, da se njima nešto postigne. Zato možemo kod pojedinih stvari razlikovati interes teorijski (naučni), praktični, čudoredni, interes ugadanja i interes korisnosti ili potrebe. Na koliko se god načina možemo kojom stvari baviti, na toliko se načina možemo interesirati; zato postoji interes matematički, historijski, muzikalni i t. d. Mi sebi možemo prema postavljenom nekom cilju i hotimično probuđivati interes, koji ponavljanjem postane čuvstvom, te može da bude izvorom strasti, na pr. interes za šport, za glazbu, za neku vrstu nauke, za slikarstvo i t. d.

Bilješka 2. Strast i afekat

Strasti treba razlikovati od afekata (na pr. strast za jelom i pićem, za pušenjem, strast mržnje, sviranja, igranja i t. d.). Sve, za čim čovjek može težiti, postaje strast, kad zavlada u svijesti tako, da potisne rasuđivanje («slijepa strast») i traži svoje zadovoljenje («zarobljuje volju») t. j. oduzima slobodu voljnog raspolaganja. Afekat djeluje kao — porredba je od filozofa Kanta — bujica rijeke, koja prodre nasip, a strast kao riječna struja, koja se u svome koritu udubljuje. Strast je dakle svako emocionalno stanje, koje je toliko ustaljeno, da trajno traži voljnu izvedbu onog predmeta, koji je cilj strasti. Afekti su promjene (s obzirom na jačinu) emocionalnog stanja, koje ne idu za kakvom izvedbom. Strasti su često afektivne, a uvijek su aktivne. One mogu biti osjetilne (niže) i neosjetilne (više, na pr. strast za učenjem ili za nekom umjetnošću); a inače ih još razlikujemo prema različitim nagonima i sklonostima, na pr. strast častohleplja, rodoljublja (šovinizam), kartanija, športa... Postanak strasti zavisi od tjelesnog ustroja, od životne dobi, od izvanjskih utjecaja (naslijeđenih i stečenih) i t. d.

III. HTIJEJJE

76. Voljni se čin (hotnja) razlikuje od izvedbe

Sada dolazi na red, da analiziramo onaj najvećma komplikirani način naše aktivnosti, koji zovemo htijenje. (Od ovog kolektivnog izraza imademo za pojedini doživljaj htijenja izraz »hotnja« ili »voljni čin«; jer je »volja« osobnost htijenja).

Već iz navedenih primjera možemo uvidjeti, da se na hotnju nadovezuje izvedba onoga, što hoćemo. Izvedba može da znači izvanjsko ili tjelesno neko pokretanje ili gibanje, a može opet da bude neki utjecaj na svijesno zbivanje — kako su nam pokazali navedeni primjeri. U prvom slučaju imademo izvanjske hotimične izvedbe ili činidbe, a u posljednjem unutrašnje. Svaka izvedba nastaje voljnim činjenjem ili djelovanjem, pa zato treba da razlikujemo izvedbu od samog htijenja (voljnog djelovanja ili voljnog čina).

Da ne bi nastala pomutnja u izražavanju, pripominjemo, da se izvedba neke hotnje — na pr. kretanje rukom — može također nazvati djelovanje, jer »djelovanje« je svako ono zbivanje ili događanje, kojim nastaje neka promjena. Za svaku promjenu kažemo, da je učinak nekog djelovanja; tako je na pr. i pokret ruke, koliko je time nastala promjena, učinak voljnog djelovanja, a i sam pokret ruke mogli bismo nazvati izvanjsko hotimično djelovanje. Da se uklonimo terminologijskoj nejasnoći, mi ćemo hotnju nazivati psihičko djelovanje ili čin, a izvedba hotnje, t. j. ono, što hotnjom učinimo, jest njezina učinidba.

77. Znanje o cilju potiče (movira) hotnju na izvedbu — kao na sredstvo k cilju

Sada možemo da psihologijsko pitanje o sastavbi voljnog čina formuliramo ovako: kako utječe hotnja (voljni čin) na izvedbu?

Kadgod nešto hoćemo, mi znademo i zašto taj predmet hoćemo, t. j. svijesni smo razlogu hotnje. Taj nas razlog potiče na htijenje, pa ga stoga zovemo voljna pobuda ili motiv. A na htijenje može da nas potiče ili movira samo ono, što nam shvaćeni predmet prikazuje kao poželjni cilj htijenja. To će reći: svako moje htijenje ima svoj objekat ili cilj, za koji se odlučujem; na pr. đak je odlučio, da s uspjehom završi svoje škole. A kod toga sam htijenja svijestan, da je cilj za mene poželjan ili da ima za mene izvjesnu vrijednost — i upravo me to znanje o cilju movira na htijenje.

Da uzmognem postavljeni cilj postići, iziskuju se različite izvedbe kao sredstva — na pr. kod đaka marljivo učenje — kojima se cilj upravo postizava ili ostvaruje. Sve, što god ja učinim kao sredstvo za postignuće cilja, događa se upravo poradi

samoga cilja, t. j. onaj predmet, koji ja kao cilj želim, postaje svrha moje učinidbe. Na pr. ja hoću zdravlje; a da taj cilj postignem, polazim danomice u šetnju; mene na izvedbu hotnje, t. j. na šetanje, movira potreba zdravlja, a u tome je motivu uključena i spoznaja o šetnji kao sredstvu, koje će me k svrsi privesti.

Iz rečenoga izlazi odgovor na gornje pitanje. Voljni čin (hotnja) utječe na izvedbu toliko, što je moviran na nju kao sredstvo k cilju.

78. Motivacija voljnog čina sastoji u prosuđivanju poželjnosti cilja, a usvojenje toga cilja (odluka) znači potpun voljni čin

a) Ova nas je analiza dovela do novoga psihologijskog pitanja: kako motivi utječu na htijenje?

Težiti za nečim ne znači ujedno i htjeti; djeca i životinje imaju težnje, ali nemaju htijenja. Kaže se doduše: dijete hoće da jede, a pas hoće da bježi, ali izraz »hoće« dolazi ovdje per abusum; jer bez sasvim jasne spoznaje cilja nema htijenja. Istom ona težnja, kod koje potpuno shvaćamo njezin predmet kao izvedivi cilj, postaje hotnja. Svaka je dakle hotnja ujedno i težnja, ali nije svaka težnja eo ipso hotnja. Što se dakle traži kod hotnje?

Uzmimo za primjer jedan fingirani doživljaj hotnje, pa ga analizirajmo. Sjedim kod kuće i razmišljam, da li bih išao u onu ulicu, gdje se nalazi neko društvo, ili bih ostao kod kuće. U društvu bi mi bilo veoma ugodno, i ovaj čuvstveni poticaj pokreće ili movira me da pođem onamo. U svijesti se mojoj dakle nalazi težnja za društvom; društvo je predmet težnje, i to stoga, jer mi donosi ugodnost, po kojoj taj predmet postaje upravo cilj moga djelovanja, t. j. odlaska u onu ulicu. Ne ću dalje ni razmišljati, da li bih kod kuće ostao, nego se odlučim na put, t. j. ja »hoću« da idem.

Na ovom se primjeru sad mogu razabrati uvjeti za hotnju. Prije svega moram 1. jasno poznavati predmet ili cilj težnje. Osim toga 2. moram da znadem za razlog ili motiv, koji čini taj predmet ostvarenja poželjnim, t. j. ciljem težnje. Taj razlog je, rekosmo, ugodnost, koja se u društvu postizava i koja me potiče, da težim za društvom. Svaki poticaj na teženje zovemo motiv, ali motiv hotnje znači takav poticaj, koji izvire u spoznaji cilja, koliko ima za mene neku vrijednost, ili koji obrazlaže poželjnost cilja; tek razmišljajući spoznajem, kako će u onom društvu biti zaista ugodno — i to me razmišljanje ili rasuđivanje, a nesamo čuvstvo ugodnosti, movira k cilju, t. j. boravku u društvu. Motivacija hotnje sastoji dakle u raspo-

znavanju cilja s obzirom na njegovu vrijednost za mene; a to raspoznavanje može da mi cilj prikazuje u pozitivnoj i negativnoj vrijednosti, t. j. odobravajući ili ne odobravajući ga. Na osnovi ovih spoznajnih čina otpočinje se sada težnja (ili zazor) razvijati do htijenja. U čemu sastoji taj razvitak težnje?

b) Težeći za spoznanim ciljem ja mogu namjeravati ili nakaniti se da ga ostvarim. Pri tom su mi dakako za njegovo ostvarenje ili postignuće već poznata potrebna sredstva, a eventualno i zapreke na putu k cilju. Ja naime namjeravam nešto postići, kad sam si postavio cilj i upoznao sredstva, što vode k cilju. Ali sa samim namjeravanjem ili svojom nakanom još se nisam odlučio za ostvarenje cilja; ja mogu samo namjeravati ili postaviti si nešto, a da toga još nisam odlučio ili prihvatio. Istom se onda dolazi do karakterističnog voljnog stava, kad je namjera postala odlukom, t. j. kad je postala tako ozbiljna i konačna, da sam od spoznavanja cilja i žudnje za njim prešao već na to, da usvojim taj cilj time, što se pothvatim da ga polučim upotrebom pristupačnih mi sredstava; sada tek mogu reći, da sam se odlučio ili da hoću.

Proces htijenja konstituiraju ili sačinjavaju dakle ove funkcije: 1. shvaćanje objekta, za kojim svijesni subjekat teži kao za svojim ciljem; ovo shvaćanje može da bude osjetilno — percepcija i predodžba — ili misaono; 2. spoznaja ili rasudba o cilju, koja movira subjekat na težnju za ciljem; 3. poznavanje sredstava ili čina, koji vode k cilju; 4. odluka ili pothvat; 5. izvedba (koja ne mora slijediti odmah iza odluke).

Prema tome mogli bismo reći, da je hotnja: u rasudbi o poznatom cilju motivirana težnja s odlukom izvedbe s pomoću poznatih sredstava.

Sposobnost htijenja nazvasmo voljom. Prema rečenome možemo je definirati: nastojanje da se ostvari rasuđivanjem usvojeni cilj. Rasuđivanje o voljnom djelovanju zovemo praktički razum: zato se volja i zove razumno teženje, koliko znači, da čovjek može ostvarivati svoje težnje na osnovi razuma.

Razum i volju zajedno nazivaju neki psiholozi duh; zato se izraz »duh ljudski« upotrebljava kao opreka osjetilnom (senzitivnom) saznanju i teženju.

79. Izbor motiva

Zaustavimo se još malo kod našeg primjera. Odluka je pala; i to je pala na osnovi navedenog motiva: ugodnost boravka u društvu. Sam cilj odluke t. j. ostvarenje žudenog pred-

meta (moj boravak u tome društvu) vrlo mi je dobro poznat kao i s njim skopčani motiv djelovanja (rečena ugodnost). I taj je motiv bio dominantan u mome razmišljanju, pa je tako i došlo do odluke. Ali ja sam već u početku razmišljanja o onome društvu pomislio na to, da ostanem kod kuće; skanjivao sam se časomice, a onda svu svoju pažnju obratio tome društvu, i tako se težnja za njim razvila ili usavršila do hotnije. Dakako, da bih još uvijek i sada, nakon odluke, mogao da svoju odluku revociram (opozovem) — i da ostanem ipak kod kuće. Zašto? Sad mi se javlja motiv, koji me odvraća od polaska u društvo: kod kuće da ostanem, bilo bi mi korisno, jer bih svršio svoj naučni posao; a osim toga znam, da bi me to društvo navelo na takve čine, koje mi savjest osuđuje. Imam dakle dva jaka motiva, da odlučim ostanu kod kuće. Prijašnji motiv (da idem u društvo) i sadašnji (da ne idem) dolaze u koliziju — i ja moram birati, kojemu da se privolim. Moja odluka zavisi od izbora motiva. Sada su oba oprečna motiva dobila formu suda: »u društvu bit će mi ugodno« —, »kod kuće svršit ću posao i savjest mi ostaje mirna«. Odluka će pasti nakon izbora između ta dva suda, u kojima su sadržani razlozi za usvajanje cilja i za neusvajanje. Kada je razum iznesao razloge »pro i contra«, t. j. kada prosudim jednu i drugu stranu, ocijenim vrijednost obaju ciljeva, razmislim o posljedicama i t. d. — iza tog misaonog procesa, koji upravo znači izbor ili izabiranje (deliberaciju), dolazi izborom obrazloženo usvajanje cilja (i djelovanje prema cilju): takva je odluka izborničin volje.

Dakako da ne mora svaki voljni čin da bude izborni, t. j. on nije uvijek rezultat odlučnog i svestranog odabiranja: kao motiv hotnije dovoljna je predodžba o cilju i kad nema nikog suprotnog motiva. Mi možemo i one nagonske radnje nazvati voljnima ili hotimičnima, kod kojih možemo da prosuđujemo njihov motiv. A toga tek onda ne možemo, ako bi se radnja izvela takvom brzinom i jakošću neposredno nakon čuvstvenoga poticaja, da ne dospijemo o njemu razmišljati t. j. odobriti ga ili ne odobriti. Čovjek, koji je tako bolesne i nemoćne volje, da općenito i u pojedinom slučaju ne može rasuđivati o namjeravanom cilju, izvodi radnje za postizavanje cilja sasvim nagonski ili nehotično. Za takve radnje (na pr. u pijanstvu, u slaboumnosti...) ne činimo čovjeka odgovornim (ne imputiramo mu tih radnja) — osim koliko je čovjek sam skrivio svoje stanje nerasudljivosti t. j. koliko je hotimično doveo do toga stanja. Na sličan su način i svakidašnje naše automatske kretnje (čitanje, pisanje, hodanje, sviranje...) — koje su nam po sebi nehotične — ipak voljne ili hotimične, jer su u početku svijesno prihvaćene i služe kao sredstvo za namjeravane ciljeve. Iz voljnih su radnja postale sve one aprehenzivno-nehotične radnje, koje se periodički obnavljaju i koje zovemo navika.

Izrazom »voljne radnje« razumijemo ne samo izvanjske ili tjelesne pokrete (na pr. hodanje, pisanje), nego i one unutrašnje radnje (na pr. sjećanje i razmišljanje), koje su namjeravane i na koje se odlučismo.

Bilješka 1. Teorije o volji

Kad je psiholog opisao duševnu pojavu htijenja, onda je time deskriptivni dio njegova zadatka izvršen. Kad je tu pojavu razglobio (analizirao) u sastavne (konstitutivne) elemente, svršen je upravo analitičko-deskriptivni posao. Nakon toga treba da psiholog tumači postanak i razvitak (ukupno: genezu) pojave, t. j. treba da potraži i pokaže one komponente (funkcionalne uvjete), iz kojih rezultira pojava u svim svojim konstitutivnim elementima. Takva su tumačenja (teorije) različna.

Neki psiholozi smatraju voljne radnje tek kompliciranim refleksima, koje prate osjeti o tim refleksnim pokretima — i to osjećanje sačinjava svijest volje. — Drugi psiholozi svode voljne pojave isključivo na mehaničku asocijaciju predodžbi, koliko su u vezi s predodžbom cilja.

Osim ovih fizioloških teorija postoji intelektualistička i emocionalna teorija. Po prvoj je volja istovetna sa suđenjem: jer odluka ili izbor znači suđenje, koje smjera na radnju, a to suđenje zapravo nije drugo nego afirmiranje predočenog cilja. — Po emocionalnoj teoriji volja je prijelaz čuvstvovanja u radnju.

Sve su ove teorije jednostrane i nepotpune, jer uzimaju u obzir samo pojedine elemente htijenja, kao da je već svaki od njih adekvatan (dovoljan, potpun, primjeren) činilac (čimbenik, faktor) htijenja. Zato je osnovano samo ono tumačenje, koje voljni proces smatra očitovanjem posebne, od ostalih duševnih sposobnosti različne duševne energije. Je li »ja« subjekat energije i u čemu sastoji »jastvo«? Ovaj problem obuhvata nesamo voljni proces, nego sve duševne pojave: jer tek u rješenju ovog problema (t. j. u odgovoru na upit: što znači »ja«) dobili bismo potpuno (definitivno) poznavanje duševnoga života i bića ljudskoga.

Bilješka 2. Slobodna volja

Izborna odluka je pala. T. j. ja sam usvojio jedan cilj, a ne drugi. Zar je ta odluka sasvim nezavisna ili apsolutno slobodna? Očito nije, jer je izašla iz izbora motiva, pa je prema tome od njih zavisna. A ipak — i to je sad najvažnija činjenica! — ja sam si i nakon stvorene odluke prema jednom motivu svijestan, da sam se jednako mogao odlučiti i protivno t. j. prema drugom motivu. To znači: ja sam svijestan, da moja odluka nije tako nužno nastala, te ja ne bih mogao i ne odlučiti se. Nenužnost odluke, koliko ona uključuje ili pretpostavlja mogućnost drukčije odluke, zovemo sloboda volje. Mi znamo naime iz usebnog iskustva, da možemo uopće htjeti i nehtjeti, a onda kad već nešto hoćemo, možemo se odlučiti da učinimo nešto određeno, t. j. mi možemo htjeti da nešto učinimo, a napokon da učinimo nešto od protivnih mogućnosti (na pr. ljubiti ili mrziti).

Iz rečenoga izlazi, da svaki moj voljni čin nastaje time, što ja usvajam neki cilj, t. j. ja se sam određujem u svom djelovanju s obzirom na spoznani cilj. Ja nisam u svom htijenju trpni (pasivni) subjekat, koji bi na neku hotnju bio određen (determiniran), tako da bi ona rezultirala nužno (usiljeno, necesitirano) t. j. bez mogućnosti, da ja sam proizvedem drugu koju hotnju. Upravo ta mogućnost različitog odlučivanja ili neusiljenost (nenužnost) hotnje sačinjava slobodu volje.

Protivnici slobodne volje kažu, da je svaka odluka nužno određena ili determinirana; zato se oni zovu deterministi. A protivno tome indeterministi priznaju slobodnu volju. Po indeterminističkom nazoru nije volja apsolutno nezavisna; apsolutni indeterminizam, koji bi to tvrdio, psihološki je neodrživ, jer volja t. j. sposobnost odlučivanja zavisni od najrazličitijih motiva: od emocionalnih stanja, sklonosti, navika... — samo što ne zavisni nužno, t. j. kad prosudujemo motive ili kad ih u međusobnom odnosu ocjenjujemo, mi možemo uza sve njih

odlučiti se za jedan cilj, a ne za drugi. Indeterminizam je dakle toliko relativan, t. j. samo s obzirom na nenužnost odluke, koja ne znači potpunu nezavisnost ili apsolutnu slobodu.

Odgovoriti na ovo pitanje o slobodnoj volji možemo jedino na temelju iskustvenog znanja. Najopćenitija je pak svijesna pojava, da doista imademo čuvstvo slobode prigodom htijenja, t. j. mi smo svijesni, da smo mogli nešto učiniti i ne učiniti ili drukčije kako učiniti, a i za budućnost pravimo različne osnove (planove) — sve to kao dokaz, da smo si svijesni samoodređivanja u svojim činima.

Da imademo doista sposobnost aktivnog samoodređenja, najdublji je dokaz u tome, što u pripravnim stadijima odluke možemo svu našu pažnju prikloniti motivima, te na njih utjecati. Mi možemo pažnjom neki usvijesni sadržaj zadržati, možemo ga jačati i slabiti, pa i sasvim potisnuti, te time utjecati na svijesno događanje — a zar to ne znači, da možemo pažnjom utjecati na same motive t. j. da smo slobodni?! Samo uz pretpostavku faktične slobode možemo imati svijest odgovornosti, kažnjivosti ili pohvalnosti naših čina, zatim svijest kajanja za prošle čine, te odabiranja sadašnjih i budućih čina. Sve te pojave — bez obzira na to, što su one temelj svakog morala — psihologijski su neshvatljive, ako otklonimo slobodu volje.

Bilješka 3. Karakter i genij: vrhunci duševnog stvaranja

Skup voljnih dispozicija zove se karakter ili značaj — u najširem smislu. Po svom užem (moralnom ili etičkom) značenju »karakter« je skup moralnih voljnih dispozicija. Ovakve dispozicije sačinjavaju praktična načela, t. j. sudovi, koji se u pojedinim životnim prilikama i kod pojedinih djelovanja (= u praksi) javljaju u svijesti izričući obvezanost (obligaciju) ili dužnost izvjesnih čina, na pr. treba pravediti i pošteno raditi, bližnjemu treba pomoći u nevolji, treba govoriti istinu, a ne smije se licemjeriti, ni lagati, ni krasti i t. d. [Praktična pravila ili maksime jesu sudovi, koji ne sadržavaju karakter moralnosti ili obvezanosti, nego se tiču običnog života prema tome, kako si ga netko sam po volji udešava, na pr. sud da treba rano ustajati, u društvu se pristojno kretati, marljivo raditi i t. d.]

Individualnost (lat. in-dividere — što se ne dá dijeliti) označuje skup osobina pojedinog čovjeka, kojima se on kao pojedinac (individuum) razlikuje od drugih ljudi. Razvita i ustaljena individualnost jest osobnost ili »potpun čovjek«, a sastoji u skladnom i savršenom djelovanju svih duševnih sposobnosti, dok »karakter« znači ustaljenost u ćudorednom djelovanju.

Tko se u svome htijenju ne drži nikakvih praktičkih načela, nije značaj, nego je beskarakteran. A tko ih se kadikad drži, ali je nestalan, zovemo ga slab značaj. Pravi je dakle karakter u onoga čovjeka, koji voljom svojom ćvrsto i trajno slijedi ćudoredna načela; njemu su ta načela kao urezana u volju pa zato se (prema značenju grčke riječi) i zove karakter. Da se takav karakter postigne, mora čovjek jakom voljom ulaziti u borbu sa svojim sklonostima ili nagnoćima, koja se opiru izvršenju ćudorednih načela. Odlučivati se za dobre čine, a otklanjati zle — a to upravo znači biti krepostan čovjek — nije inače moguće već samo ustrajnim pobjeđivanjem onih snaga, koje čovjeka odvođe od puta moralne dobrote. Ta je dobrota onaj uzorni cilj ili ideal, kojega su praktička načela ili norme (= savjest) putokazom za volju u svakidašnjem životu. Tko bi taj ideal savršeno postigao ustrajnom i žestokom borbom, takav karakter postaje etički heroj (svetac). Pa kako nećudoredni život, t. j. zle strasti i zla (grješna) djela čovjeka duševno zarobljuju time, što mu oduzimaju spokojnu savjest, očito je, da čovjek na putu kreposti i svetosti postaje dionikom dušev-

noga mira — u kome je najveća blagota ili sreća — i prave (u moralnom smislu) slobode. A budući da nas na taj put imperativno pokreće naša savjest, dok nas u drugu ruku kratkotrajnost zemaljskoga života sprječava da dospijemo na vrh puta — do savršenog posjedovanja dobrote —, rada se u nama ideja o posmrtnom nastavku etičkog života: ali ta nas ideja već odvodi k etičkoj i religijskoj filozofiji.

Da dovršimo sintetičku sliku duševnog života čovjekova, treba da osim voljne strane uočimo intelektualnu i emocionalnu. Skup emocionalnih dispozicija sačinjava, rekosmo, temperamenat. Za čovjeka, koji je kadar emocionalno doživljavati istinu, ljepotu i dobrotu, kažem, da ima dušu (srce). A za čovjeka, koliko je svojim intelektualnim dispozicijama pristupačan istini, ljepoti i dobroti, kažemo, da ima duha. Tko je na taj način pristupačan, da je kadar mišljenjem svojim raspoznati istinu, ljepotu i dobrotu, velimo da je razumna duha, a tko ih osim toga nastoji i usvojiti kao životne svoje ideale t. j. kao ciljeve spoznajnog, ljepotnog i čudorednog teženja, kažemo, da je uman. Razum je dakle teorijske (spoznajne), a um praktične (djelotvorne) naravi. Kad je um snažno produktivan, t. j. samostalno stvara znatna djela prema rečenim idealima, kažemo za takva čovjeka, da je dubokouman. A oštrouman je ili kritičan, kad znade dobro distingvirati (razlikovati) istinu od neistine. Slabijega je duha čovjek, koji je samo receptivan, t. j. koji naučeno lako primi i usvoji. Tko ima intelektualne dispozicije u pojačanom stepenu, i to nasljedno (hereditarno), kažemo, da ima talenta ili dara (u užem smislu, jer u širem značenju »darovi« su sve naslijeđene psihičke dispozicije u pojačanom stepenu). I talenti su opet različiti; spekulativni (dijalektički) talenat sposoban je naročito za doumljivanje (zaključivanje i dokazivanje), a promatralački talenat za bistra opažanja (opservacije). Talenat se razvija i usavršuje i ograničen je na specijalno područje; a kad je na tako visokom stepenu, da obuhvata najšira područja ljudskog znanja, t. j. kad je univerzalan, a osim toga još na posebni način produktivan, t. j. tako da stvara kao nadahnućem (inspiracijom) i duhovnim zrenjem (intuicijom) — zovemo ga genij. Etički heroji i geniji najviši su svjetionici duševnog obrazovanja i stvaranja ili idealne kulture; pa kao što su sreća pojedinca i društveni poredak većma uvjetovani etičkim nego intelektualnim napretkom, očito je, da su etički heroji još većma nego geniji najodličniji predstavnici čovječanstva.

ČETVRTI DIO

JEDINSTVENA CJELINA SVIJESTI

(Sintetičko upoznavanje svijesti)

I. RAZVITAK DUŠEVNOGA ŽIVOTA

80. Sintetičko promatranje

Mi smo cjelinu duševnog života tako reći raskomadali na tri područja: znanje, čuvstvovanje i teženje. Na svakome smo području zasebno razmotrili psihičke pojave, t. j. mi smo svaku pojavu (doživljaj) opisali analiziravši je u sastavne odjelke (fragmente), te smo je i genetički protumačili. Ali svijesni život nije sličan sastavljenoj gomili kamenja — bez ikakve unutrašnje povezanosti —, nego se taj život razvija iz jednog događaja u drugi i sačinjava jedinstvenu cjelinu (totalitet), koja nastaje spojidbom ili sintezom svih doživljaja. Psiholog ima dakle i taj zadatak, da upozna 1. razvitak i 2. jedinstvo duševnoga života. Taj svoj zadatak ne će dakako izvesti analitičkim promatranjem ili rastavljanjem cjeline na dijelove, nego obratno — sastavnim ili sintetičkim promatranjem. Kao što je sam duševni život spojidba pojedinih doživljaja u jednu cjelinu, tako će sada i naše psihologijsko promatranje obuhvatiti duševni život u njegovoj jednovitoj cjelini; stoga i ovo promatranje zovemo sintetičko.

81. Tri razvojna stepena

Za svijest možemo reći, da se ona kod čovjeka razvija. Izrazom »razvitak« neke stvari razumijevamo obično takav njezin prijelaz na savršenije stanje, da pri tom manje savršenoga stanja nestane. Kad je pak govor o razvitku duševnoga života ili svijesti, ne smijemo to shvatiti u tom smislu, kao da bi iz nekih doživljaja nastali savršeniji doživljaji, a prijašnjih da

sasvim nestane; duševni naš život sačinjavaju tako različiti doživljaji, da oni ne mogu jedan iz drugoga nastajati. Svakako se pak doživljaji razvijaju u tom smislu, da neki od njih — na pr. poimanje, suđenje, htijenje, — ne bi nastali bez drugih nekih doživljaja — na pr. opažanja i teženja —, koji su nužna pretpostavka za postanak onih prvih. Razvija se dakle duševni život, koliko jedni doživljaji potiču ili pobuđuju druge duševne sposobnosti na djelovanja, kojima nastaju novi doživljaji.

Na osnovi dosadašnjeg našega genetičkog tumačenja pojedinih doživljaja možemo u razvitku čitavog duševnog života označiti tri etape. Po njima se duševno djelovanje sve većma izdiže nad tjelesnost, t. j. u svome je postanku sve manje zavisno od tijela. Na prvom su stepenu funkcije osjećanja, osjetilnog čuvstvovanja i teženja. U postanku ovih doživljaja subjekat je zavisan od izvanjskoga svijeta i njegovih utjecaja na periferne organe sa živčevljem. Zato ove doživljaje zovemo psihofizički događaji. — Na drugom je stepenu razvitka ono duševno djelovanje, koje je nezavisno ili slobodno od izvanjskog podražaja, a vezano je u svom postanku samo na centralna živčana uzbuđenja. Zato ovo duševno zbivanje — predočivanje (sjećanje i maštanje) i žudnju — zovemo psihofiziologijsko. — Napokon su na najvišem stepenu doživljaji mišljenja i htijenja, koji su također uvjetovani fizičkim i fiziologijskim procesima, koliko pretpostavljaju ono psihičko zbivanje, koje smo naveli na prvom i drugom stepenu razvitka. Misaoni i voljni sadržaji naše svijesti genetički su osnovani na doživljajima opažanja i teženja, a preko njih su svakako zavisni od moždanih procesa. Ali mi možemo mišljenjem regulirati opažajno znanje (na pr. kad sudimo, da se zemlja kreće oko svoje osi i oko sunca), a htijenjem možemo se emancipirati od senzitivnih težnja. Prema tome moždanski procesi nijesu unutrašnji ili sastavni čimbenik misaonih i voljnih funkcija. Toliko su ove funkcije čisto psihičke ili duhovne. Duševne se dakle energije razvijaju u pravcu sve veće nezavisnosti od tjelesnih procesa — sve do one sfere duševnoga života, koju zovemo duh ljudski.

Ovo treće područje psihičkih procesa ima poslužiti kao dokaz, da je i uzročnik tih procesa duhovne (spiritualne) naravi. Dakako da je to pitanje o naravi psihičkog uzročnika nepristupačno introspektivnom promatranju, pa zato o tome pitanju i ne možemo imati nikakva iskustvenog znanja; ono ne spada u empirijsku psihologiju, nego u filozofiju.

II. SINTETIČKA CJELINA DUŠEVNOGA ŽIVOTA ILI JEDINSTVO SVIJESTI

82. Pojedini duševni događaji (doživljaji) nastaju u spoju ili sintezi s duševnom cjelinom

Činjenica je, da je čitav naš duševni život jedna cjelina sastavljena spojidbom (sintezom) doživljaja. Tako na pr. već svaki doživljaj izvanjskog opažanja znači neko doživljajno jedinstvo od mnogostruko različitih osjetnih događaja. Jedinstvena se povezanost među duševnim događajima još većma zapaža kod reproduktivnih doživljaja; jer postanak svake predodžbe pretpostavlja sastav prijašnjih i sadašnjih događaja, t. j. bez jedinstvene sveze sadašnjeg svijesnog stanja s nekadašnjim — s pomoću pamćenja — ne bi ni moguće bilo da se nečega sjetimo. A koliko je tek jedinstveno na trećem stepenu saznavanja, t. j. u sferi suđenja i dokazne spoznaje ili zaključivanja! Mi ne možemo spoznati neku cjelinu, ako ne ujediniamo njezine sastavne dijelove; a takva spojidbena (sintetička) funkcija i jest upravo događaj suđenja. Na osnovi opažajnog suđenja dolazimo do pojmova, a opet s pojmovima izričemo općenite i nužne sudove. Napokon je i svaka pojedina voljna odluka rezultat različitih događaja: osjetilnog opažanja, predočivanja, čuvstvovanja, razmišljanja i t. d. Na odluku kod nekog čovjeka utječe cjelina njegova duševnog života — njegove dispozicije, posebni interes, nekadašnje iskustvo, prirodene sklonosti i t. d. — a opet sam doživljaj odluke ulazi kao sastavni dio u duševnu cjelinu. Najopćenitiji je dakle zakon duševnog života, da su cjelina i njezini dijelovi međusobno spojeni ili da sintetički sačinjavaju tijek života.

83. Svijest

Zakon o jedinstvenoj cjelini svih doživljaja kod pojedinog čovjeka označuje ono, što nazivamo jedinstvo svijesti. Zato se psihologijsko naše promatranje mora još napose zaustaviti kod same svijesti.

Izraz »svijest« dobiva jezičnu upotrebu u veoma različitom smislu. »Nisam svijestan, da je tkogod kucao na vrata«, značilo bi kao »nisam čuo ili nisam zamijetio«. »On toga nije svijesno učinio« znači, da je nepromišljeno rekao. »Meni to nije više u svijesti« znači, da se toga više ne sjećam. U svima se ovim primjerima uzima izraz »svijesno« zapravo za pojedine doživljaje.

Kad se opet kaže, da je neki čovjek u snu ili groznici ili pijanstvu učinio nešto kao u besvjesnom stanju, ne znači, kao da se na pr. svojih sanja ništa ne sjeća ili kao da za njih ništa ne zna, nego se izrazom »nesvjesno stanje« zapravo izražava nedostatak »samosvijesti«, t. j. znanja o samome sebi kao ličnosti ili osobi, koja je gospodar svojih čina.

a) Osim ovih posebnih značenja, imade izraz »svijest« jedno općenito psihologijsko značenje. Mi na pr. kažemo, da svijest cvoga ili onog čovjeka obuhvata više ili manje različnih doživljaja, da je svijest jedamput uska, a drugi put opsežna, da svijest ispunjuju pojedini doživljaji i t. d. Sva ova značenja upućuju na smisao, u kome se »svijest« uzima za cjelokupnost doživljaja kod pojedinog čovjeka.

U tome smislu kažemo, da svaki pojedini doživljaj pripada svjesnoj skupini, da se nalazi u svjesnoj skupini ili cjelini; svaki je doživljaj, kažemo, usvijestan ili sadržan u svijesti. Prema tome, navedena definicija označuje sadržajnu ili objektivnu svijest.

b) Još je jedno u strogom smislu psihologijsko značenje izraza »svijest«.

Mi kažemo, da nam sve, što god doživljavamo, postaje svjesno po tom, što za svaki doživljaj znadem o, da eksistira. Ja mogu nešto doživjeti, čega nisam bio svijestan, na pr. čitao sam najprije vrlo pažljivo, a onda sam se zamislio u neku svoju uspomenu — čitajući dalje još nekoliko redaka, na koje nisam pazio; ja sada znam, da mi čitanje zadnjih redaka nije svjesno, a svakako sam to čitanje doživio. Tek po tome postaje doživljaj svijestan, kad za njega znadem ili kad ga u njegovoj nazočnosti zapažam. Za svaki dakle svoj doživljaj kažem, da je meni svijestan, koliko doživljavajući ga — t. j. neposredno — opažam, da ga imam. Svaki se takav doživljaj, kažemo, nalazi u svjesnom stanju. Svijest — u značenju svjesno stanje — izriče dakle neposredno-opažajno znanje o doživljajima. Njime otpočinje naše unutrašnje ili psihičko iskustvo, pa zato kažemo, da psihičko iskustvo obuhvata sve ono, što se nalazi u svjesnom stanju.

Koliko ja za svoje doživljaje znadem, kaže se, da su meni doživljaji svjestiti. Definicija svijesti kao mojega znanja o doživljajima označuje svijest u subjektivnom smislu (jer sam »ja« subjekat toga znanja). Subjektivnu svijest možemo i posebnim izrazom nazvati: svjesnost (= svjesno stanje).

Da izraz »svijest« dobije potpuno svoje značenje, treba da uzmemo jedno i drugo zajedno: cjelokupnost doživljaja i svjesno stanje. Prema tome ćemo definirati svijest ili unutraš-

nje iskustvo: svi oni doživljaji, koji se nalaze u našem »ja« i za koje neposredno znademo ili su nam opažajno nazočni. Ukratko: svijest jesu 1. doživljaji i 2. neposredno znanje o njima.*

84. Jedinstvo svijesti

Kako se doživljaji nalaze u svijesti? To je sad pitanje, koje se tiče — tako reći — međusobnog boravka doživljenih sadržaja u svijesti. Jesu li naime svijesni sadržaji međusobno tako rastavljeni, da nema među njima nikakve veze, ili su povezani tako, te sačinjavaju jednu cjelinu? Na ovo smo pitanje zapravo već odgovorili, a sada taj odgovor ponovno izričemo kao osnovni zakon duševnog života. Evo dakle odgovora:

Štogod u svijest ulazi, sastavlja se ili povezuje ili spaja ili ujedinjuje s ostalim svijesnim doživljajima u jedinstvenu cjelinu. Sastavni dijelovi ove cjeline izmjenjuju se i daju cjelovitu sliku svijesti kao u kaleidoskopu: pojedine se čestice održe, druge nestaju i nove nastaju.

Ujedinjavanje je dakle onaj način, po kome su svi doživljaji međusobno u svijesti nazočni. Ili: jedinstvo je onaj zakon, po kome svi doživljaji u svijesti postoje.

Riječ »zakon« ovdje znači činjenicu, da je svaki doživljaj — s obzirom na svoj opstanak u svijesti — zavisian od cjeline svih doživljaja t. j. da se svaki doživljaj nalazi u odnosu s cjelinom tako, da bez cjeline ne postoji u svijesti. Ovo je prvi osnovni zakon svijesti, te ga nazivamo: zakon o svijesnom postojanju pojedinih doživljaja ili o usvijesnom njihovu opstanku. (Zakon usvijesnosti).

Bilješka 1. Izgradnja (konstrukcija) svijesti

Kod svijesnih sastava možemo razlikovati intencionalne i neintencionalne sastavine. Prve su upravljene na nešto kao na svoj predmet, na pr. doživljaj radosti zbog nečega, težnje za nečim, htijenja, shvaćanja i t. d. Drugi su takvi svijesni sadržaji, koji su sami predmet, a nemaju svog predmeta, kojemu bi svijesno bili upravljani, na pr. boje, glasovi, odnošaji prostora, sličnosti i t. d. Intencionalnost znači odnošenje subjekta prema nečemu, što on doživljuje, — a to odnošenje ili smjerenje na nešto doživljeno i nije drugo nego svijesnost; ja se na pr. radujem nečemu ili sada znam za nešto: kod oba ova doživljaja ja sam u odnosu prema nečemu, t. j. intendiram neki objekat, te sam o njemu upravo toliko i svijestan. Svijesno intendiranje znači dakle svaku doživljajnu usmjerenost na neki objekat.

* »Svijest« je sastavljena od s — i korijena vëd, koji znači »znati« i koji odgovara indoevropskom *uoid, kako se vidi iz grč. oida »znam«, got. wait = njem. weiss. Od istoga korijena postaje naš glagol vidjeti, lat. video.

Intencionalni doživljaji mogu svoj objekat trajnije zadržavati — na pr. ljubav, radost, mržnja... — t. j. oni su nešto statičko, te ih zovemo stanja. A neki doživljaji intendiraju svoj objekat samo časomice, t. j. imaju karakter prolaznosti ili tranzitivnosti prema svom objektu, na pr. sadašnje moje sjećanje, sadašnja odluka i t. d. Koliko doživljaji znače izvjesnu svijest o nečemu t. j. koliko označuju subjektivu svijesnu tendenciju prema predmetu, zovemo ih čini ili akti. U njima su sadržani predmeti, koji su bez intencionalnog karaktera.

Štogod je dakle u svijesti sadržano kao izvjesna svijest o nečemu, nazivamo svijesni čin ili intencionalni doživljaj; ili drugim riječima, svaki doživljaj koliko ima svoj objekat — time što je subjekat prema njemu upravljen ili što je o njemu svijestan — zovemo akt svijesti. Da nastane na pr. akt osjećanja ili senzacije o crvenoj boji — koja je objekt toga akta, sadržan u samom aktu, te ovaj sadržaj i napose zovemo osjet — potrebno je, da se u senzornom organu (u živčanom sistemu) koješta dogodi; to će reći, aktu svijesti prethodi fiziologijsko događanje ili zbivanje. Isto tako na pr. da uzmogmem predočiti prijašnji neki doživljaj, treba da se on u pamćenju zadrži i da ga obnovim ili reproduciram; i taj događaj reprodukcije prethodi aktu predočivanja. Izrazom događanje označujemo dakle ono zbivanje, koje se pretpostavlja za sâm akt ili koje ga pripravlja: događanje je sâm razvitak intencionalnog doživljaja.

Razmotrimo još neke događaje ili zbivanja, na pr. dugotrajnim razmišljanjem stvarano odlučivanje i konačna odluka za neko djelo, ili na pr. razmišljanje, koje nas od sumnje dovodi do sigurna suda. U oba primjera nastaju intencionalni doživljaji — definitivna odluka i sigurna spoznaja — tako, da su ih navedeni događaji upravo proizveli, t. j. bez odlučivanja i bez promišljanja o nekoj istini ne bi došlo do konačne odluke niti do sigurnosti o istini. Takvo događanje, kojim se proizvodi sâm doživljajni akt ili bez kojega intencionalni doživljaj ne bi nastupio u svijesti, zovemo djelovanje ili akcija.

Izrazom »duševno djelovanje« označujemo dakle samo proizvodnju nečega, a izrazom »akti« naše svijesti izričemo svaku pojedinu izvjesnu svijest o nečemu ili svijesnu tendenciju subjekta prema nečemu. Tako na pr. doživljaj htijenja ne znači samo upravljenost na neki objekat, nego znači upravo izvjesni način naše svijesti o nečemu — za razliku recimo, od želje, radosti... Po tom kažemo, da je htijenje ili hotnja voljni čin. Ali ona je izvjesni čin ili akt svijesti upravo po tome, što je djelovanje, t. j. što smo kod svake svoje hotnje svijesni, da njome nešto izvodimo. Akti dakle znače različite svijesne upravljenosti na objekte ili različite svijesne tendencije subjekta, a djelovanja znače izvedbu ili tvorbu nečega, t. j. činidbu ili funkciju, bez koje ne bi nešto nastalo. Ono što djelovanjem nastaje, zovemo učinak ili efekat djelovanja; a subjekat djelovanja s obzirom na djelatnu ili tvornu njegovu sposobnost zovemo tvorni uzrok. O psihičkom djelovanju smijemo dakle samo toliko govoriti, koliko pretpostavljamo, da psihički događaji imaju svoj uzrok u psihičkom subjektu.

Bilješka 2. Psihički — nesvijesno ?

Protumačili smo značenje izraza svijest; rekosmo, da »svijest« označuje doživljaje pojedinog čovjeka, koliko on za njih znađe. A svijesnom našem znanju postaju doživljaji pristupačni po tom, što pojedinac vlastite svoje doživljaje usebno (neposredno) opaža. A opažanje je — kako ćemo odmah vidjeti — uvjetovano pažnjom. Nema dakle svijesnog doživljaja bez više ili manje pažljivog opažanja.

Sad se pita najprije ovo: možemo li mi doživjeti nešto, da nijesmo toga pažljivo opazili? Ako možemo, bilo bi opravdano reći, da imade takvih doživljaja, za koje nijesmo sebi svijesni, t. j. da ima nesvi-

jesnih doživljaja. Ili drugim riječima: imade nešto psihičko (= subjektivno, jastveno dogadanje), koje nije svjestito ili koje je nesvjesno. Prema tome izraz »nesvjesno« znači nezapaženo.

Da u tome smislu imade »nesvjesnih« doživljaja, nitko ne sumnja. Mnogo puta u životu osjetimo nešto, t. j. vidimo i čujemo štogod, a da nijesmo toga zapazili, jer nijesmo bili pažljivi, pa nam tek poslije »padne na pamet«. Mnoge automatske kretnje obavljamo, da nijesmo o njima svjesni, t. j. da na njih i ne pazimo. Mi imademo različite sposobnosti, dispozicije i tendencije, da na njih »ne mislimo«, t. j. da ih svjesno ne opažamo. A svjesni naši doživljaji — na pr. sjećanje, sudenje, htijenje — nastaju različitim procesima — na pr. pamćenjem i udruživanjem, spajanjem, teženjem, — da o tim procesima nemamo svjesnog znanja. Evo nekoliko primjera.

Imade podražaja, na pr. tiktanje ure, plaženje muhe po licu i t. d. kojih poradi nepažnje ne postajemo svjesni, nego tek možda naknadno, kad je već podražajni utisak minuo. Svakako je dakle od utiska zaostalo nešto u slaboj svijesti ili polusvijesti, t. j. u takvom stanju, da nije dovoljno zapaženo. Toliko je takav zaostatak tek donekle — relativno t. j. s obzirom na opažanje — nesvijestan.

Jedan će nam primjer to još bolje osvijetliti. Čovjek krene od kuće s namjerom da ode u gradsko šetalište. Kroz bučne gradske ulice ide u smjeru svoga cilja — da pri tom i ne misli, kroz koje ulice treba prolaziti. Već samo ovo hodanje prema šetalištu nije svjesna radnja, jer je čovjek obavlja bez ikakve pažnje (automatski). Usput je koješta doživio potpuno svjesno, jer je na neke stvari pazio, na pr. sastao se s prijateljem i pozdravio se njime, a o nekim stvarima usput nije ni imao jasne svijesti, t. j. nije na njih napose ili izravno (direktno) pazio; te je stvari nepažljivo, ali ipak donekle svjesno doživio. Stigavši pak na šetalište, gdje je zamaknuo od gradske buke, čovjek sjedne na klupu da se odmori. I sad mu odjedamput tako reći iznikne u glavi »slika« (predodžba) o nekoj stvari, koju je usput bio doživio — a da je onda nije ni opazio, t. j. da mu onda nije nikako bila svjesna. Izvanjski utjecaj (podražaj) je postojao i čovjek ga je morao doživjeti, jer inače ne bi mogao naknadno sebi predočiti taj utjecaj. Ima dakle doživljaja ili psihičkih događaja, koji nijesu svjesni.

Donekle su nesvjesne i različite naše sposobnosti, na pr. čitanja, pisanja, sviranja, govora . . ., koje postoje i kad ih izravno ne opažamo. Prema sposobnostima postoje i njihove radnje, na pr. pravilno hodanje . . ., koje izvršujemo mehanički i automatski, jer ih i ne opažamo nego možda tek, kad smo u njima pogriješili. A to je opet dokaz, da nijesu potpuno nesvjesne, nego samo koliko su nezapažene ili relativno nesvjesne. Netko na pr. može svirati pjesmu, a pri tome misliti na sasvim drugo nešto.

Ne samo psihofizičke radnje, nego i čisto psihičke mogu vježbanjem postati automatske, te ih pravo i ne zapažamo, na pr. kad o istim stvarima često mislimo, ili na pr. kad smo tuđi jezik učili i s naporom pazili na pravila i pojedine riječi — a kasnije, kad već taj jezik dobro poznamo i njime se služimo, sva pravila kao da su ispala iz svijesti, t. j. više ne pazimo na njih, a ipak ona utječu kod govora. Napokon kod svih psihičkih procesa, kad neku pojavu drukčije ne možemo protumačiti, treba pretpostaviti nesvjesne ili neopažene funkcije, na pr. za predodžbe sjećanja pretpostavlja se pamćenje. Duševne su dispozicije, među koje spada i pamćenje, nešto neopaženo ili latentno i u tom smislu nesvjesno. Na pr. netko navečer polazeći spavati odluči, da će se izjutra rano probuditi radi polaska na vlak — i on se zaista probudi znajući odmah za sinočnju svoju odluku; a to znači, da je i u snu, t. j. u nesvjesnom stanju, zaostao i opstojao neki duševni događaj. Nadalje na pr. mi položajem i gibanjem očiju znademo za udaljenost i veličinu stvari, da nam

to nije usvijesno (svjestito). Ljubav i mržnja nastane kadšto, da i ne znamo razloga (motiva). Kadšto ne znamo obrazložiti ili dokazati ono, što smo kao po nekom čuvstvu usvojili za istinu. Mi se nečega sjetimo, da svijesno ne znamo, kako je došlo do sjećanja; poimamo slobodu, pravdu, krepost, čovjeka, životinju... — a svijesno ne znamo za onaj duševni proces, koji nas je doveo do pojmova; pogotovu nam uvježbana i naviknuta (automatska) djelovanja, koja nesvijesno izvodimo, dokazuju, da imade psihičkih procesa, iz kojih izlaze djelovanja, a o njima nijesmo svijesni. Postoje dakle psihički događaji i takova stanja, koja nam se u svijesti ne očituju. A da imade i nesvijesnih osjeta, pokazuju psiholozi na ovim primjerima.

U snu, rastresenosti i u pijanstvu čovjek reagira na izvanjski podražaj nekim gibanjima na jednaki način kao u svijesnom stanju, na pr. odmiče noge od škakljanja, zamahne rukom prema udarcu i slično; pa kao što u svijesnom stanju takva gibanja ne nastaju bez prethodnog osjeta, tako im katkada i u nesvijesnom stanju prethodi neki osjetni doživljaj. Štoviše, upravo neki nesvijesni osjeti probuđuju svijesno stanje, na pr. kad nas tko u snu pozove ili potrese ili budilica zazvoni i mi se probudimo; to znači, da budno ili svijesno stanje ne bi moglo nastati, kad se izvanjski podražaj ne bi u prethodnom nesvijesnom stanju pretvorio u osjetni doživljaj; pa i onda na pr. kad nas je netko riječima budio, mi tek pošto smo se probudili — t. j. pošto smo došli k svijesti — shvaćamo riječi, koje nam sada više ne podražuju uho, jer su već prije izrečene: dakle smo ih u predsvijesnom stanju nekako osjetili. — Na svima ovim primjerima razabiremo takve učinke, koji pretpostavljaju nesvijesni osjetni doživljaj.

Katkad se na pr. dešava, da se sjećamo nečega, što smo nekoć čuli ili vidjeli, a kod sjećanja nam se to povraća još jasnije i točnije, nego smo nekoć opazili — mi smo to onda »pregledali i prečuli«: to znači, da ono, što nam je sada svijesno u doživljaju, nije sasvim nestalo, nego je nekoć svijesno nastalo i tako zaostalo. — Kad smo nečim zabavljeni ili jako rastreseni, dešava se kadšto, da na pr. zubnu bol ne osjećamo, iako ona nije sasvim nestala: ona nesvijesno utječe na čitavo naše raspoloženje i kad na nju svijesno »ne mislimo«. — Nadalje na pr. kad doživljavamo neki osjetilni kompleks — glazbu, zvonjavu, mješavinu boja... — mi za pojedine osjete svijesno ne znamo, a ipak ih doživljavamo. — Napokon smo vidjeli kod adaptacije, da prestane svijesni osjet, na pr. kad dugo sjedimo u zagušljivoj zraku te ga više i ne osjećamo — ali kad izađemo na čisti zrak, mi opažamo razliku prijašnjem zagušljivom zraku: a ne bismo ni mogli razlikovati, kad prijašnje stanje adaptacije ne bi značilo nikakav osjetni doživljaj.

Podražaj prelazi dakle u psihičko stanje i onda, kad ono nije svijesno.

Sigurno je dakle, da imade psihičkih činjenica, koje nijesu opažene, t. j. koje nezapaženo doživimo — i toliko se može reći, da su »nesvijesne«.

Ali sad nastaje ovo pitanje: imade li nešto psihičko ili jastveno doživljeno, što nije niti pristupačno opažanju, t. j. čega ne možemo opažati, nego tek zaključivanjem ili dokazivanjem doznati? To će reći, ima li nešto psihičko, što je nezapažljivo — i u tom smislu »nesvijesno«?

U odgovoru na ovo pitanje razilaze se psiholozi. Oni psiholozi, koji stoje na gledištu, da samo ono eksistira, što mi opažamo ili što je opažanju pristupačno, dakako ne će priznati ovu posljednju »nesvijesnost«. A priznaju je oni psiholozi, koji dokazivanjem tumače postanak svijesnih pojava (doživljaja) uzročnim djelovanjem jastva. Ova tema spada već u filozofijsku psihologiju.

Bilješka 3. Osnovna karakteristika duševnog života: sinteza

U čitavom duševnom radu ili životu glavno je obilježje spojdba ili sinteza. To će reći: duševni život nije takva sastavba, koju bi sačinjavali pojedini gotovi sastavni dijelovi ili doživljajni elementi, nego je već svaka sastavina produkt sintetičke akcije. Ili drugim riječima, pojedini duševni događaji ne sastavljaju cjelinu na taj način, da svaki od njih zasebno nastane, i da onda tek — pošto je zasebno nastao — ulazi u zajedničku vezu s cjelinom, nego cjelina određuje sam postanak svakog pojedinog duševnog događaja, tako da svaki događaj rezultira iz cjeline duševnih komponenata. U tom smislu kažemo, da u cjelini duševnog života vlada kao osnovni zakon: svezivanje, spajanje, ujedinjavanje ili sintetiziranje — kao osnovni izvor ili princip svega duševnog zbivanja ili nastajanja.

Da je uistinu tako, sad ćemo dokazati.

a) Poznata je činjenica, da normalni i budni svijesni život razlikujemo od nenormalnog (u slučaju moždanskog oboljenja ili duševnog poremećenja) upravo po tome, što onaj prvi pokazuje suvislost ili sredenu povezanost pojedinih usvijesnih sadržaja. Nasuprot, raspadanje svijesti nastupa time, što se gubi veza među svijesnim elementima i što oslabljuje međusobni njihov utjecaj. Kod duševnih bolesti nestaje spajanja i upoređivanja, nestaje sjećanja i zaključivanja, prestaje zvako razgrađivanje osjetilnih utisaka, a napokon ugasne i govorno izražavanje unutrašnjeg života. Sve je to dokaz, kako glavnu ili bitnu karakteristiku svijesti sačinjava međusobna sveza (sinteza onih elemenata, koji ispunjavaju tijek svijesnog događanja).

Istu činjenicu možemo konstatirati, ako razmotrimo pojedina stanja naše svijesti. Kad na pr. gledamo pojedine boje, veličine, kad slušamo pojedine glasove, dotičemo se pojedinih tjelesa i t. d. — svaku pojedinu osjetnu kvalitetu doživljavamo tako, da se ona u svijesti istakne kao sastavina neke pojavne cjeline, a nikada ne dolazi u svijesti izolirana. Već svaki dakle pojedini osjetni događaj postaje usvijestan na osnovi sastavbene (sintetizirajuće) psihičke funkcije. Treba još napose istaknuti, da se neka osjetna cjelina nalazi u svijesti na taj način, da njezine sastavne elemente istovremeno doživljavamo, na pr. kad opažamo neki predmet različitih boja ili kad čujemo neki sastavljeni zvuk. Ovakav jedan opažaj znači cjelinu sastavlvenu od osjetnih kvaliteta (boja, glasova...) koji nijesu međusobno vremenski ni prostorno rastavljeni. Svaka se svijesna pojava upravo time i razlikuje od fizičke pojave, što psihička mnogostručnost ili sastavljenost ne sastoji od prostorno odijeljenih elemenata; tako je, rekosmo, kod svakog izvanjskog opažaja u svijesti istovremeno nazočan kompleks osjetnih elemenata, koji kao dijelovi ili sastavine opažajnog doživljaja nijesu prostorno rastavljeni, nego ujedinjeni sačinjavaju sadržaj samoga svijesnog doživljaja.

Najjasnije nam se očituje sintetička funkcija svijesti kod svakog sjećanja ili prepoznavanja, kad se na poticaj nazočnog sadržaja svijesti povratu nekadašnji doživljaj, koji s nazočnim zajedno shvatimo ili spojimo. — Spajanje ili ujedinjavanje pokazuje se i kod svakog upoređivanja, t. j. kad shvaćamo na pr. sličnost ili različnost među pojedinim elementima — osjetima, predodžbama... —; jer ove elemente moramo zajedno držati u svijesti i jednim ih činom obuhvatiti, da uzmognemo shvatiti među njima sličnosti ili različnosti. — Upravo je tako i onda, kad shvaćamo neko gibanje i promjenu u izvanjskom svijetu kao cjelinu: niz sljedovnih podražaja moramo tek spojiti, da jednim spejdbenim činom tek uzmognemo shvaćiti čitavu pojavu gibanja i promjene, na pr. nečijeg trčanja, pjevanja i t. d. — Kao što u svijesnim stanjima našeg shvaćanja ili saznanja, jednako se sintetička funkcija očituje i u doživljajima čuvstvovanja. Čuvstva ugodnosti i neugodnosti nastaju na osnovi

duševnog jedinstva, koje obuhvata različne podražaje u dijelovima našega tijela ili različne duševne elemente, na pr. osjete, predodžbe, slike mašte i t. d. — A napokon se sastavbena djelatnost očituje ponajviše kod volje. Kad se na nešto odlučimo, to znači, da smo svjesno upravljani prema odabranom cilju, a odabrali možemo samo na taj način, da pazimo na sve ono, što je s odabranim ciljem zajedno u svijesti nazočno. Kod htijenja treba kadgod da povezujemo različna opažanja, sjećanja, iskustvo i razmišljanje — da sve te elemente okupimo i onda se tek odlučimo. Sintetička se dakle funkcija svijesti manifestira osobito u djelatnoj sposobnosti (energiji) volje.

b) Važna je također još činjenica, da se povezivanje ili sintetička djelatnost ne pokazuje samo na području svjesnih stanja, nego i kod nesvjesnog zbivanja.

Da to razumijemo, treba se najprije pitati: šta znači »nesvijest ili nesvjesno stanje«? Netko je na pr. imao jedno čuvstvo, kome nije sebi ni bio svijestan, ili na pr. nesvjesno doživio neki osjet, predodžbu i t. d. Čuvstvo, osjet, predodžba... jesu pak svjesne pojave: kako je dakle dopušteno, da o njima izrekemo predikat »nesvjesnog«? U ovoj upotrebi znači izraz »nesvjesno« zapravo »nesamosvjesno«, t. j. bez naročite pažnje ili jasnog shvaćanja. Jer izraz »svijest« upotrebljavamo kadšto također u značenju »samosvijest«; »ja sam to svjesno doživio« — znači: ja jasno znamem i pažljivo razabirem svoj doživljaj. Navedena upotreba izraza »nesvjesno« značila je dakle negaciju samosvijesti, a ne naše svijesti. — Ipak, u pravom značenju, mi upotrebljavamo izraz »nesvijest«, da njime označimo ono stanje i one procese, koji utječu na svjesne događaje upravo tako, kao što svjesni događaji međusobno utječu; ili drugim riječima, nesvjesni su oni procesi, iz kojih rezultira neka svjesna pojava upravo tako kao kad je proizvode svjesni događaji. To znači, da između svjesnih i nesvjesnih događaja postoji naizmjenični utjecaj. Evo nekih primjera.

Kad se nečemu domišljamo te se ne možemo dosjetiti — na pr. jednog izraza ili imena —, pa kad već tu stvar ostavimo i skrenemo pažnju na drugo — najednocr se nesvjesnim procesom dosjetimo; došli smo dakle do namjeravanog svjesnog rezultata nesvjesnom radnjom, koja se nastavila poslije našeg svjesnog domišljanja. Tako imademo kod svakog sjećanja neke nesvjesne predračnje u pamćenju. — Slično je, kad napornim razmišljanjem tražimo neko rješenje te ga ne nademo, a kasnije i bez razmišljanja shvatimo ono isto, čega svijesnim naporom ne postigosmo. — Kako su svjesni doživljaji u neprekidnoj vezi s nesvjesnim događajima — koji su ispod »praga« svijesti —, vidi se na pr. po tome, što možemo u svijesti zadržati neko sigurno znanje, do koga smo došli putem dokazivanja — i kada smo ovo dokazivanje već zaboravili. — Nije tako samo na području saznanja, nego kod našeg čuvstvovanja i voljnog djelovanja utječu također različiti nesvjesni faktori. Mi na pr. prema odgoju postupamo u svakidašnjem životu, a da se pri tom svjesno i ne upravljamo. Što po običaju ili po svojim sklonostima radimo, nije ni po kojem svjesnom motivu određeno, nego je izašlo iz neke nesvjesne determinante. Sve su instinktivne radnje upravljene cilju, o kome nema svjesnoga znanja. A kako kod pojedinaca tako i kod skupine ljudi ostaju kadšto neka raspoloženja, koja se neočekivano pojave u svjesnim, a i nesvjesnim učincima. Koliko se iziskuje čestokrat voljne energije, da se savladaju snažne nesvjesne sklonosti, naslijedene ili stečene! Mnoga svjesno naučena i izvedena djelovanja, postaju s vremenom mehanizam, koji i nesvjesno djeluje, na pr. tko se uputio na izvjesno mjesto, zakreće ulicama prema svome cilju, da pri tome i ne misli; kod nekog posla može čovjek da je svjesno zaokupljen različnim mislima, a svoj posao pravilno obavlja i sasvim nesvjesno; ili na pr. čovjek je zaduben u svoje misli, pa i ne čuje što mu netko govori, a ipak čas zatim znae, što je rečeno, t. j. postane mu svjesno, što je prije samo

podražajno primio; a često se opet dešava, da nešto gledamo i »ne vidimo«, t. j. osjet, koji je u vezi s vidnim podražajem, nije postao svijestan nego tek kasnije, kad je možda i prestao podražaj. U svima ovim slučajevima pokazuje se neki mehanizam, koji graniči sa svijesnim životom, a u kome nalazimo slično povezivanje (sintetičku djelatnost) kao među svijesnim elementima. Dakako da nesvijesne komponente imaju svoju organsku bazu, jer na pr. različite promjene u organizmu mogu dovesti do vitalnog osjećanja, koje je spojeno s čuvstvom ugodnosti ili neugodnosti o zdravom ili bolesnom tjelesnom stanju — a da sebi toga stanja nijesmo ni svijesni; ili na pr. tjelesni nagoni utječu na fantaziju, a slike njezine izvedu čuvstva, kojima nijesmo svijesni, te napokon mogu ta čuvstva nesvijesno poticati na djelovanje. Tako je čitav naš svijesni život isprepleten s nesvijesnim faktorima, koji očituju sintetičku djelatnost. Ovu činjenicu možemo napokon razmotriti i kod naših sanja. One nastaju obično u vezi s našim doživljajima iz budnog stanja, a svakako utječu na postanak sanja i različni podražaji. Čovjek je dakle i kad spava u kontaktu s izvanjskim svijetom, koji podražajno utječe na mozak, a učinak toga podraživanja jesu različne slike i asocijacije naših sanja. Nesvijesno stanje sanjanja razlikuje se od budne svijesti po tome, što u snu nema pažnje i one refleksije, koja u budnom stanju prati doživljaje. Ali u sanjanju se također pokazuju sinteze, koje su slične događanju budne svijesti.

c) Upozorili smo kako su i primarni elementi duševnog života — čuvstva ugodnosti i neugodnosti u životnim prilikama — rezultat sintetičkih procesa, koji su obično nesvijesni. Sad ćemo još posebice razmotriti doživljaje osjećanja, kod kojega bi se činilo, da je čovjek sasvim pasivan ili receptivan, t. j. da osjetni elementi nastaju samo pod utjecajem živčanog podraživanja. Ali i ovdje se očituje sintetička djelatnost naše svijesti. To jest, mi možemo i kod osjeta — s obzirom na njihov intenzitet i kvalitet — utvrditi međusobnu povezanost, iz koje rezultiraju pojedini osjeti, tako da ta povezanost upravo određuje postanak izvjesnog osjeta. Niti osjetni dakle elemenat nije nezavisan od ostalih svijesnih elemenata, koji međusobno jedan na drugi utječu, te određuju sam doživljaj osjećanja.

Poznato je da se pojedini osjetni elementi mogu spojiti u jednu cjelinu, tako da zapravo doživljujemo jedan skupni osjet, na pr. dodirna, kretna i mišićna senzacija ujedinjaju se kod podizanja teškoga nekog predmeta, ili na pr. više slušnih elemenata ujedinjaju se u jednu složenu senzaciju zvuka. — Mi u svijesti doživljujemo jedan osjet kao jednostavni sadržaj, ali njegov je postanak uvjetovan različnim svijesnim i nesvijesnim stanjima, koji međusobnim utjecajem određuju osjetni doživljaj. Prema Weber-Fechnerovu zakonu znademo, da promjenu osjeta ne određuje kojigod podražajni prirast, nego stalni odnošaj s prethodnom podražajnom jačinom. Otuda vidimo, da se postanak osjeta ne osniva na jednom mirnom ili nepromijenjenom fiziologijskom stanju, nego da imade više različitih stanja u međusobnoj vezi, tako da skupnim njihovim utjecajem nastupi svijesno stanje osjećanja. Pojedini svijesni događaj, koji bi nastao zasebno iz jednoga svoga podražajnog agensa, događaj osjeta — uzmemo li ga genetički — nije dakle jedan izolirani nego je rezultat sveze različitih faktora, tako da je pojedini osjet zapravo sastavni član u skupu ili nizu različitih uvjeta. — Da se pojedini osjeti u našoj svijesti ne javljaju bez međusobne sveze, lako ćemo razabrati na nekim primjerima. Kad prestane jednolični slušni podražaj, mi osjetimo postanak tišine; tako se je desilo, da je za trajanja buke i štropota jedan »slušalac« spavao, a kad se u trenu sve smirilo, on se probudio. Ili drugi primjer: isti temperaturni podražaj mogao bi netko osjetiti kao studen, a netko kao toplinu — prema tome, u kojem se temperaturnom stanju pred tim nalazio. Još nam je također poznato, kako kvaliteti kod vidnih senzacija nastaju pod utjecajem kontrasta.

To će reći, kvalitet pojedine senzacije nije određen sam za sebe ili sasvim nezavisno, nego u naslonu na postojeće ili prethodno neko osjetno stanje.

Iz rečenoga izlazi, da i najjednostavnije sastavine naše svijesti — senzacije — ne možemo smatrati kao neke samostalne atome, koji se udružuju istom onda, kada su nastali, nego su oni već u svome postanku zavisni od skupine razliĉnih stanja (ili od razliĉnih dijelova jednoga stanja), tako da se njihov postanak osniva na sintezi.

III. SVIJEST I PAŽNJA

85. Ograniĉenost (uskoća) svijesti i paŹnja

Doznali smo, kako doŹivljaji meĉusobno u svijesti postoje. A kako pojedini doŹivljalj u svijest dolazi? Ili: pod kojim uvjetom nastaje moje znanje o doŹivljajima; ili: kako postaju doŹivljaji svjestiti?

Mi dakle pitamo: koji je zakon za nastanak cjelokupnog svijesnog doŹivljavanja? »Zakon« naime znaĉi onaj stalni odnos, koji postoji izmeĉu nekog dogaĉaja (ĉinjenice) i onoga, od ĉega taj dogaĉaj zavisi (t. j. onoga, Źto je »uvjet« za izvjesni dogaĉaj). Dogaĉaj, o kome sada govorimo, jest: svijesni nastanak doŹivljaja ili osvjeŹivanje naŹih doŹivljaja, t. j. njihov ulazak u svijesno stanje. Mi hoĉemo saznati: od ĉega to osvjeŹivanje zavisi ili koji mu je uvjet? To jest, mi hoĉemo doznati onaj stalni odnos izmeĉu ulaŹenja u svijest i onoga, od ĉega to ulaŹenje zavisi. A buduĉi da »svijest« znaĉi znanje o doŹivljajima, zato postavljeno pitanje imade svoj smisao: Źta se iziskuje, da (= pod kojim uvjetom) ja neposredno znadem za svoje doŹivljaje?

Na ovo nas je pitanje potaknula ĉinjenica, da se sve ono, Źto ĉovjek od jutra do veĉera, iz dana u dan doŹivljuje — ne nalazi istodobno u svijesti, nego da doŹivljaji sljedomice (jedan za drugim) u svijest »ulaze« i opet iz svijesti nestaju. Meni je na pr. sada u svijesti doŹivljalj opaŹanja svih stvari u ovoj sobi, zatim postajem svijestan jedne uspomene, iza toga svijesno doŹivljujem jednu Źelju i t. d. To znaĉi, da svijest imade svoju granicu, u kojoj se nalazi viŹe ili manje doŹivljenih sadrŹaja. Ovu ograniĉenost svijesti zovemo takoĉer njezina uskoća. — Zato sada pitamo: po ĉemu postaju pojedini doŹivljaji svjestiti (usvijesni)?

Odgovor: u mojoj svijesti nalaze se pojedini doŹivljaji poĉ tim uvjetom, da pazim na ono, Źto doŹivljavam. PaŹnja je dakle opća karakteristika svijesnog doŹivljavanja.

Źto znaĉi »paziti«?

Ja sada pažljivo opažam ovaj stol, ovu svjetiljku, ovaj šešir ... pažljivo čitam i razmišljam o nečemu, pažljivo se domišljam; da se sjetim nekoga izraza, pažljivo stvaram odluku i t. d. Učitelj u školi poziva učenike na pozornost ili pažnju na ono, o čemu on govori. Iz ovih primjera razbiramo, da se ono što ja pažljivo doživljujem — na pr. sada pažljivo gledam ovo zeleno pokrivalo stola — nalazi u mojoj svijesti ili sadržano je u svijesti, te kao da je metnuto pred (= predmet ili objekat) moju pažnju, a »paziti« i ne znači drugo, nego da sam ja prema ovom sadržaju svijesti kao okrenut ili upravljen ili kao da se na nj obazirem. Dak je pažljiv, kad se obazire na izvjesni doživljajni predmet — na pr. učenje matematike —, a nepažljiv je, da se na koješta drugo obazire; u tom je slučaju samo nepažljiv za matematiku, a pažnju je skrenuo na nešto drugo, na pr. na razmišljanje o loptanju. Kod svakoga dakle doživljaja pažnje mi se moramo na neki predmet u svijesti obazreti ili napose ga zapaziti. Obični naš svijesni život i teče na taj način, da smo napose upravljani na jedan ili samo na neke doživljajne objekte — t. j. ono, što doživljavamo sjetilno opažajući, sjećajući se, razmišljajući, odlučujući i t. d. — a na druge se svijesne sadržaje napose ne obaziremo.

Kadgod na nešto pazimo, onda to znači — kako sada rekospo — da se na to obaziremo, ili da smo upravo na to upravljani (upereni, usmjereni), što se u svijesti sada nalazi ili što je u njoj sadržano. Drugim riječima, mi kao da fiksiramo samo jedno, a na druge se usvijesne sadržaje napose i ne obaziremo; samo smo kod jednoga sabrani ili koncentrirani.

A sad se pita: kako je u svijesti nazočan onaj sadržaj, na koji pazimo ili na koji se napose obaziremo?

On nije u svijesti naprosto nazočan (opažajno dān), nego je između ostalih svijesnih sadržaja istaknut, tako da mu je u svijesti pribavljen kao središnji (centralni) položaj. To jest, od svega onoga, što u jednom hipu doživljavamo, ili što je u svijesti sadržano, samo je jedan (ili jedinstveno sastavljeni) sadržaj jasno i razgovijetno istaknut, dok su ostali dijelovi u istodobnoj svijesnoj cjelini manje jasni, jer nijesu napose ili pažljivo opaženi. Pažnjom je dakle u meni oživjelo sve ono, što se iziskuje, da predmet pažnje prevlada u svijesti: da mi od svih ostalih sadržaja bude najjasniji. Dakako ja mogu pazeći na nešto — na pr. na ovo zeleno pokrivalo stola — nesamo zadržavati u svijesti naznačeno, nego ja mogu nastojati, da tek dođe u svijest ili da mi tek postane jasno ono, čega još u svijesti i nema; na pr. ja se mogu pažljivo domišljati pol sata, da se dosjetim nekoga imena, mogu dugo vremena pažljivo razmišljati, da dođem do jedne istinite spoznaje i t. d.

Iz svega rečenog izlazi ovo: Pažnja se očituje tako, da jedan doživljaj kao svijesni sadržaj fiksiram o ili uočimo t. j. da se zaustavimo i obazremo, da se zadržimo, saberemo ili koncentriramo, da se upravimo ili usmjerimo ili uperimo — na jedno, što je u svijesti nazočno ili sadržano, a ne na drugo. Ono pak jedno, na što upravo pazimo, jest u svijesti najjasnije; na što pazimo manje ili nikako, nalazi se u svijesti manje jasno ili nikako. Općeniti je dakle zakon za sve usvijesne sadržaje, da uvijek samo neke od njih pažljivo doživljavamo.

Ovaj drugi osnovni zakon svijesti glasi: svaki doživljaj — s obzirom na svoju svjestitost — zavisi od pažnje, t. j. svaki se doživljaj nalazi u odnosu s pažnjom toliko, da bez nje ne bi postao svjestit, ili toliko, da ja bez pažnje ne bih za svoj doživljaj ni znao (Zakon svjestitosti).

Jedan od najvećih psihologa, W. Wundt, kaže, da je pažljivi doživljaj onaj, koji je direktno (izravno) opažen, a ono što je nepažljivo doživljeno, jest indirektno opaženo. Slično (analogno) je kod našega oka; na jednoj točki (t. zv. žutoj pjegi) očne mrežnice vide se stvari najjasnije, dok na periferiji mrežnice vidimo stvari manje jasno. Zrake svjetlosti, koje padnu na žutu pjegu, kaže se da su pale u poglednu točku, a sve ono, što još uz to vidimo (kod mirnog držanja glave), nalazi se u poglednom polju našeg oka ili vidnog osjetila; dok se u vidnom polju nalazi ono, što bismo još mogli vidjeti okretanjem glave, a uz mirovanje ostalog tijela. Tako na pr. kod čitanja vidimo jasno samo gdje koju riječ na čitavoj stranici, a ostalo vidimo tek nejasno. Slično je tome, kaže Wundt, i kod pažnje: pažljivi je doživljaj u poglednoj točki naše svijesti, a nepažljivi su sadržaji u poglednom polju svijesti.

86. Narav pažnje

Opisali smo pažnju, kako nam se u svijesti očituje (manifestira) u različnim pojedinim slučajevima ili primjerima. A sad se možemo pitati: što znači »fiksirati ili uočiti, zaustaviti ili sabrati se ili koncentrirati i t. d.« Je li to tjelesno događanje ili duševno? I ako je duševno, da li rezultira iz našeg mišljenja ili htijenja ili čuvstvovanja? Koja je dakle narav pažnje, ili što je to, što se u mojoj svijesti očituje kao »fiksiranje, koncentriranje...«?

Narav pažnje možemo ovako odrediti (definirati): ona je duševno nastojanje, kojim se u svijesti nešto održava ili u njoj izvodi. Drugim riječima: nastojanje, da nešto u svijesti jasno bude (da ostane ili da postane).

Iz toga razbiramo, da je čovjek kod pažnje uvijek aktivan ili tvorán, t. j. da sve ono, što ja doživljavam, ne ulazi u moju svijest kao kad recimo kiša pada u posudu, ili kad vosak primi u sebe otisak pečatnika: ja nijesam trpan ili pasivan, nego se prema nekim svijesnim sadržajima napose obazirem,

ja ih svojim obaziranjem ili pažnjom zadržavam u svijesti. Jer sve, što se usvijesno događa, dolazi i prolazi, kao da rijeka otječe — a ja upravo svojom pažnjom neprestano određujem glavno korito ove rijeke. U tome baš sastoji moj rad ili tvornost pažnje.

Psihološka tumačenja o naravi pažnje jesu različna. Uglavnom su dva nazora: fiziološki (koji smatra, da je pažnja samo rezultat tjelesnih ili fiziologijskih događaja) i psihološki; a u posljednju grupu spadaju teorije intelektualističke, voluntarističke i emocionalne, prema tome da li pažnju smatraju pojavom ili rezultatom mišljenja (razumske ili intelektualne spoznaje) ili voljnog (volitivnog) ili čuvstvenog (emocionalnog) doživljavanja.

Ova tumačenja o naravi pažnje zapravo se već tiču pitanja o tome: kako nastaje pažnja; pa zato nam je gdješto spomenuti o uzrocima njezina postanka.

87. Uzročnici (i vrste) pažnje

Već djeca na svaki izvanjski podražaj paze, t. j. priklanjaju uho na štopot, upravljaju oko na svijetli predmet i t. d. Podražajem provocirana pažnja zove se podražajna ili osjetilna. Ona biva kod djece nehotice ili spontano.

To može da bude i kod odraslih ljudi, osobito kod jačeg podražajnog utiska, koji pobuđuje strah i veliko čuvstvo neugodnosti, na pr. hitac puške, grom, požar... Ovakvi su podražaji u vezi s prirođenom tendencijom čovjeka za održanjem života, pa zato naša duševna energija odmah i nehotice ili bez razmišljene odluke reagira, t. j. priklanja im pažnju. Čovjek — kao i ostale životinje — imade prirođeno čuvstvo za ono, što mu je životu potrebno i korisno, t. j. što mu je od praktičnog interesa u dodiru s izvanjskim svijetom; pa zato se u prilagodivanju izvanjskom svijetu t. j. u prihvaćanju ili upoznavanju vanjskih utisaka napne ili probudi duševna snaga bez razmišljaja i odlučivanja, obično po prirođenom čuvstvu. Takva se pažnja zato i zove čuvstvena ili prirodna. Ovakve se pažnje zovu i trpne ili pasivne, koliko ne nastaju voljnom odlukom ili s nekom namjerom, nego smo kao iz trpnog ili mirnog duševnog stanja trgnuti momentanim izvanjskim utiskom.

Aktivna je pažnja, kad upravo hoću da se duševnom energijom nečemu priklonim; to je voljna pažnja, jer joj je volja uzročnik.

Posebni je uzročnik pažnje teorijski interes, t. j. zanimanje za neku vrstu pojava, na pr. botaničar se interesira za biljke, pa zato će ih u šumi prije opaziti nego lovac, koji se zanima za ptice ili druge životinje. Za što se tko zanima, na to više i

pazi; tako će i đak paziti na obučni predmet, ako ga zanima. Netko se od prirode interesira za jezike ili za glazbu ili za šport i t. d., pa zato će ovakva pažnja biti nehota; a kad je interesiranje voljno, t. j. kad netko odluči zanimati se nečim — na pr. đak matematikom, za koju nema prirodnog zanimanja ili dara —, kažemo, da takvo zanimanje nastaje voljnom pažnjom; na pr. đak je odlučio paziti kod matematike, jer znade, da mu je matematično znanje potrebno za uspjeh u školi i korisno za život.

Osim navedenih uzročnika pažnje ima i drugih. Pažnjom se naime latentna duševna energija pretvara u kinetičku, t. j. duševne se dispozicije u svijesti pojavljuju naokolo onog sadržaja, na koji pazimo. A duševna energija ili cjelokupno duševno stanje — i po tom pažnja — zavisi od tjelesnog zdravlja i ustroja, od umora i svježosti, od tjelesnih sklonosti, potreba i navika i t. d.; zato će na pr. briga za djetetom podržavati majčinu pažnju toliko budnom, da će se majka i iz sna ubrzo probuditi na neznatan pokret ili povik djeteta; a na tiktanje ure na zidu naviknemo se tako, da i ne pazimo, nego tek zamijetimo, kad slučajno stane i t. d.

Bilješka I. Učinci pažnje

Pitali smo: što uzrokuje pažnju? — a sad pitamo: što uzrokuje pažnja, t. j. koji su učinci pažnje?

Kako je čitav svijesni život (u normalnom stanju) skopčan i prožet pažnjom, jamačno će pažnja mnogostruko utjecati na naše doživljaje. I zaista su njezini učinci vrlo raznoliki.

Pažnja nam omogućuje, da sastavljenu svijesnu skupinu shvatimo razgovijetno u njezinim sastavnim dijelovima — t. j. da cjelinu analiziramo — i da dijelove međusobno jasno razlikujemo. Oštrina shvaćanja zavisi dakle od pažnje. Savezno s time može pažnja potisnuti iz svijesti one tendencije, koje sprečavaju uspješno shvaćanje neke stvari. A budući da se naše mišljenje (misaono shvaćanje) osniva upravo na tome, da psihičke sadržaje izoliramo i analiziramo — očito je, da se za postanak mišljenja iziskuje pažnja.

Pažnja može utjecati na izvanjsko opažanje — na pr. da jače i trajnije nešto vidimo — tim što se može zaustaviti kod izvanjskog poticaja (podražaja). Najjednostavniji primjer, kako izvanjski znak može provocirati ili proizvesti (uzrokovati) pažnju, a opet pažnja utjecati na oživljavanje našega znanja — jesu istaknuto tiskane riječi u ovoj knjizi, koje đaka upozoruju, t. j. pažnju mu probuđuju kod učenja, da nastoji zapamtiti, a kad ponavlja naučeno građivo, dovoljno je letimice iz jasnije tiskanih riječi dozvati u pamet i čitavo ostalo građivo.

Pažnja može djelovati na mozak, kad hoćemo da nešto pamtimo ili da se nečega sjetimo. Obrnuto, pažnjom možemo namjesto jednih izazvati u svijesti druge koje sadržaje.

I na jačinu čuvstava utječe pažnja. A napokon je bez pažnje nemoguće htijenje; jer prije nego se ja odlučim ili prije nego hoću nešto izvesti, moram o tome pažljivo razmisliti.

Pažnja dakle zahvata sav duševni život.

Bilješka 2. Svojstva pažnje

Kad je pažnja ograničena ili uska, t. j. kad je zaokupljena što manjim brojem svijesnih sadržaja, onda postaju ovi sadržaji u svijesti mnogo jasniji. A kad se pažnja razdijeli istodobno na mnoštvo sadržaja — t. j. kod distributivne pažnje — postaje jasnoća tih sadržaja slabija. Ograničenje i razdioba pažnje stoji u međusobnoj opreci; što je pažnja više ograničena, njezina intenzivnost raste, a kad je razdijeljena, intenzivnost pada. Između ograničenja i razdiobe postoji dakle stalni odnošaj ili zakon.

Kad je dak svojom pažnjom ograničen na jedan posao, možemo reći, da je koncentriran. Ali, rekosmo, izraz »koncentriran« ne znači samo da je dak ograničen ili omeđen svojom pažnjom — a nije razdijeljen —, nego da je uperen ili intenzivno upravljen ili da napeto pazi na svoj posao. U ovom drugom značenju nije koncentracija vezana na uskoću ili ograničenost pažnje, jer ja mogu intenzivno paziti (= koncentrirati se) i kad mi je pažnja razdijeljena, t. j. ja se mogu koncentrirati tako, da samo jedan sadržaj svijesti točno shvatim, a mogu se koncentrirati i tako, da pažnjom obuhvatim što veći broj sadržaja. I kad je pažnja ograničena i kad je razdijeljena, može biti intenzivna: napeto upravljena ili koncentrirana.

Pažljivost ili svijesno stanje pažnje imade, kako smo vidjeli, različita svojstva i obilježja, koja su kod pojedinih ljudi različna (tipična), pa upravo se zato i govori o pojedinačnim (individualnim) sposobnostima pažnje. Intenzivnosti pažnje protivno je svojstvo njezina slabost. Slaba može da bude pažnja opet na dvojak način: netko je slab da se svojom pažnjom ograničuje, t. j. ne može da se napeto ili intenzivno sabere (koncentrira), a netko opet slabo može svojom pažnjom obuhvatiti mnoštvo sadržaja, t. j. ne može se intenzivno razdijeliti ili napeto paziti na oveće svijesne sastavine (komplekse).

Opseg pažnje može također kod pojedinih ljudi biti veoma različan, t. j. pojedinac može svojom pažnjom istodobno (simultano) shvatiti veći ili manji broj svijesnih utisaka. Psiholozi su prema tome različnim nazivima označili pojedine tipove pažljivosti. Tako na pr. Messmer kaže za čovjeka, koji se svojom pažnjom kod jednog sadržaja zaustavlja, te ga produbljuje ili fiksira, da imade tip fiksantne pažnje; a pažnja koja naglo prelazi na mnoge sadržaje, kažemo da je fluktualna pažnja.

Kod nekih se ljudi može pažnja veoma lako skrenuti od svog predmeta na drugo nešto, prema tome kako je izvanjski ili unutrašnji utjecaji odvrću od njezina predmeta. U tome se smislu može govoriti o otpornosti pažnje proti različitim smetnjama.

Kod nekog je pažnja konstantna, t. j. zadržava se kroz izvjesno vrijeme na istom stepenu, a kod drugoga je nejednolična ili »labilna« (površna). Kad se netko duže vremena može pažljivo zadržati kod istoga predmeta, kažemo, da je izdržljiv u pažnji.

Kad netko, da se u pažnji održi, treba neprestano novih poticaja ili treba da dobiva uvijek nove snage za pažnju, kaže psiholog Meumann, da takav čovjek imade tip dinamičke pažnje; a statička je pažnja, koja je jednom odlukom volje stvorena i tako izdrži kroz duže vremena.

Bilješka 3. Psihološka istraživanja pažnje

Psiholozi su pokušali kod različnih ljudi (pokusnih osoba, opažanika) ispitati pojedina svojstva pažnje. Kod ovakvih pokusa (eksperimenata) služi se psiholog različnim sredstvima, da izazove ili provocira pažnju, pa mu onda opažanik iskazuje ono, što u sebi opaža.

Psiholozi nastoje da izmjere opseg pažnje, t. j. da točno (ekspaktno) odrede njezinu ograničenost i razdiobu. A to se postizava na taj način, da se ispita, koji broj utisaka može netko jasno shvatiti, da svoju

pažnju ne upravlja zaredom na različite predmete i da mu se kod jednog predmeta, na koji upravo pazi, ne prekida napetost pažnje. Takvi su utisci na pr. točke ili crte, koje eksperimentator daje opažaniku u isti hip, ili treba opažanik da pazi na sljedovne (sukcesivne) utiske na pr. udarce na kojem aparatu. U prvom se slučaju ustanovljuje opseg pažnje za simultane (istodobne) utiske, t. j. ustanovljuje se broj utisaka, koji su jednom pažljivom činu pristupačni; a u drugom slučaju istražuje se obuhvatna napetost pažnje, t. j. ispituje se, dokle može netko da pažljivo obuhvati niz utisaka, da pri tom napetost pažnje nikamo ne skrene. Za jedno i drugo mjerenje imade različitih instrumenata ili aparata.

Psiholozi mjere također intenzivnost pažnje. Pozitivna strana intenzivnosti sastoji se u tome, da neki sadržaj u svijesti zadržava i podupire, a negativna je u tome, što pažnja otklanja ili odstranjuje neke utjecaje na svijest ili ona im zaprečuje ulazak u svijest. S obje ove strane može se mjeriti intenzivnost pažnje. To biva na različite načine. Može na pr. opažanik, kad intenzivno pazi kod jedne radnje, biti smetan, tako da se vidi, koliko smetnja sprečava izvedbu te radnje; i što većma sprečava, znači, da je pažnja toliko manje otporna, t. j. da se daje u većoj ili manjoj mjeri odvratiti od te radnje. Kod opažanja se može intenzivnost pažnje (koncentracije) određivati također prema uspjehu ili učinku pažnje, t. j. prema tome, u kojoj se mjeri pažnja može zadržati kod sasvim jednostavnog posla, na pr. kod zbrajanja, pisanja po diktatu, zapamćivanja brojki i slova i t. d. Opažaniku se može također — da se vidi, je li intenzivno koncentriran — staviti zadatak, da u nekom tekstu naglo precrtava jedno ili više određenih slova.

Da li je u nekoga statički ili je dinamički tip pažnje, daje se također pokusno ustanoviti — prema tome, da li opažaniku nije potrebna ili mu je potrebna ponovna pobuda, da jednakom pažnjom ustraje kod nekog posla, koji se daje računski izraditi.

Budući da se pažnja očituje kod najrazličitijih naših doživljaja i na različite načine, zato se pokusno istraživanje pažnje služi različnim sredstvima ili putovima (metodama). U okvir ovih školske psihologije ne možemo staviti svu pouku o eksperimentiranju pažnje ni ostalih svijesnih pojava.

IV. APERCEPTIVNO SPAJANJE ILI SVIJESNO OBJAŠNJAVANJE U SPOJU (SINTEZI) S DUŠEVNOM CJELINOM

88. Apercpcija

a) Katkada se događa — već u životu djeteta —, da nekom opažaju (percepciji) pridode u svijest predodžba, koja opaženi sadržaj upotpunjuje i objašnjuje. Na pr. gledajući slike djetete će izreći neke poznate izraze o tim slikama, ili na pr. kad čuje neku nepoznatu riječ, djetete će pitati za značenje te riječi ili će je na svoj način — t. j. s nekim svojim predodžbama — protumačiti. Perceptivnim sadržajima pridolaze u našoj svijesti predodžbe, na osnovi kojih percipirani neki sadržaj shvaćamo ili usvajamo. Ovu činjenicu u našem doživljavanju zovemo apercpcija.

Aperceptivna funkcija sastoji u tome, da svaki moj doživljaj (napose opažaj) dolazi u vezu s nekoć doživljenim sadržajima. Kod apercepcije nije dakle potrebno, da novi sadržaj, koji upravo ulazi u svijest, bude samo osjetilno opaženi sadržaj. Mi usvajamo svaki svijesni sadržaj, kojigod primamo ili recipiramo. Zato ćemo definiciju apercepcije proširiti i reći, da ona znači psihičku djelatnost, koja novo stečeni svijesni prirast zajedno s onim, što je već otprije usvojeno, spaja (sintetizira) u jednu cjelinu. Po apercepciji spaja se »novo i staro«: nastaje srašćivanje ili srođivanje novih sadržaja s reproduktivnim sadržajima. Stari (predodžbeni, reproduktivni) elementi sačinjavaju apercipirajuću komponentu, a novi (obično perceptivni) elementi apercipiranu komponentu.

Stapanje ili spajanje novih doživljaja sa starima — koji su kod svakog pojedinog čovjeka različiti — čini, da isti doživljaj, objektivno uzet, na pr. neku viđenu sliku ili čuvenu priču, svaki pojedini čovjek drukčije doživljava s obzirom na dojakošnje svoje doživljaje, koji utječu na sadašnji doživljaj. Zato se i kaže: »Kad dvojica isto gledaju, oni ne vide isto«.

Apercepcija nesamo da znači pridolaženje reproduciranog sadržaja novom doživljaju, nego znači ulaženje novog sadržaja u ukupnu duševnu svojinu, tako da tim ulaženjem nastaje shvaćanje novog sadržaja. Štogaod ja senzitivno shvaćam, t. j. štogaod mi je usvijesno sadržano putem osjetilnog opažanja, ne ulazi u mene kao na pr. voda u praznu posudu. Ovaj primjer upotpunjuje psiholog Messer, kad kaže, da i hrana ne ulazi u živi organizam sasvim mehanički; jer ona treba da se utjelovi t. j. da se prema organskim silama ili sposobnostima preudesi i prilagodi naravi živog tijela. Pa tako i sve ono, što preko izvanjskih osjetila ulazi u mene t. j. štogaod primam ili recipiram kao usvijesno dano, postaje »moja« svojina teklika, da ja to nesamo mehanički spremim, nego da time dalje živim. Od svega se toga dalje izgrađuje moj duševni život.

Apercipirati (lat. ad = k, percipere = osjetilno opažati) znači, da u slici kažemo, inventarizirati (u duševni inventar unositi) novi perceptivni (i bilo koji) doživljaj, ili na izgrađenu duševnu svojinu prilagodno nadograđivati nove doživljaje — tako da po prijašnjim doživljajima (svijesnim sadržajima) i novi dobiju svijesnu jasnoću. Apercepcija je pažljivo stavljanje (unošenje) u jasnu svijest svakog perceptivnog (opažajno shvaćenog) i bilo kojega novo doživljenog sadržaja — i to na osnovi otprije stečene duševne cjeline. Funkcija pažnje jest svijesno objašnjene, a aperceptivna funkcija jest ovo objašnjene, koliko je u sintezi sa stečenom duševnom cjelinom. Apercepcija znači a) primanje novih sadržaja pomoću starih; b) unošenje novih svijesnih elemenata u cjelinu duševnog života (a ne samo stapanje sa sličnim starim elementima — kao kod asimilacije!) Učinak je dakle apercepcije, da se novo prihvaćeni svijesni sadržaj upotpuni i prema poznatoj cjelini rasporedi.

b) Nakon ovih objašnjenja vidimo, da je apercipiranje veoma kompliciran događaj. Aperceptivna se funkcija očituje ponajprije u takovom razumijevanju ili shvaćanju nekoga usvijesnog sadržaja, koje nije tek pasivni doživljaj bez ikakva znanja o značenju toga sadržaja. Za ovo jednostavno shvaćanje (bez obrazloženog suđenja!) pojedinačnog predmeta iziskuje se već pamćenje i neko tumačenje o njemu. To će reći, da nije dovoljno kod apercepcije samo stapanje perceptivne komponente s onom, koja je u pamćenju zaostala (residualnom komponentom), nego mi u apercipiranju bez ikakva razmišljanja (spontano) opažamo međusobne snošaje (sličnosti, različnosti...) percipiranog sadržaja s drugima. Ovo odnošenje, t. j. opažanje snošajâ (relacijâ), i upoređivanje odnosnih predmeta uvodi nas u mišljenje.

Još u većma kompliciranoj formi očituje se apercipiranje, kad neki percipirani objekat (na pr. ovog čovjeka, ovog konja, ovaj stol, knjigu, ovo drvo) shvatimo kao dio čitave vrste i roda (čovjek, životinja, biljka). Time percipirani objekat podređujemo (subsumiramo) vrsti i rodu. A na taj način uočujemo (intuitivno shvaćamo) ono, što je glavno ili zajedničko mnogim percipiranim objektima (a to zovemo narav ili bit). Aperceptivna funkcija ulazi time u sâm razvitak mišljenja.

Najobičniji je učinak apercepcije, kad percipirane sadržaje upotpunjujemo, na pr. kad brzo i površno čitanje ipak potpuno shvatimo, ili kad shvatimo tuđi govor, koji jedva čujemo. Osobito treba ovdje naglasiti, da i naše prostorno shvaćanje zapravo upotpunjuje ili objašnjava perceptivne elemente; pa zato se ono razvija ili usavršuje tek ponovljenim doživljajem (iskušavanjem), koje aperceptivno utječe kod pojedinih percepcija. Slično je nadopunjavanje i onda, kad shvaćamo predmete i sa neopažene strane, na pr. kad gledam čovjeka, kuću, drvo..., a iz prijašnjih svojih doživljaja (= iz iskustva) nadopunjujem opaženu stranu. To nam služi za brzu orijentaciju u okolini i za naše čuvstveno znanje o korisnosti ili štetnosti pojedinih stvari. Apercepcija ima dakle osobito biologijsko znamenovanje.

Kad smo sebi svijesni, da nešto novo doznajemo, te se pri tom rađa jače čuvstvo iznenađenja i čuđenja, nastaje težnja (želja) da to novo upoznamo. Mi težimo postići znanje o novoj stvari, te si ovaj cilj — postignuće znanja — postavljamo kao zadaću. Postaviti sebi spoznajnu zadaću znači pitati. Kad smo na pitanje odgovorili, time smo o nekoj stvari postigli znanje — t. j. mi smo je nekako spoznali.

Psihologijska nauka o apercepciji vrlo je važna za didaktiku (nauku o školskoj obuci). Didaktičko je na pr. pravilo, da se nastavnik mora obazirati na duševni stepen učenikov, zatim da u obuci polazi od

poznata k nepoznatu. Obuka naime u prvom svome stepenu ima zadatak, da razbudi u đaku (iz njegovih doživljaja ili iz srodnih naučnih područja) sve one srodne predodžbe, koje su u vezi s novim obučnim gradivom i koje se mogu pretpostaviti kao poznate. Na drugom pak stepenu iznosi nastavnik novo gradivo objašnjujući ga sa starim poznatim, da ga tako dak usvoji. Ovakav postupak odgovara upravo funkciji apercipiranja: usvajanja na osnovi staroga.

Bilješka 1. Asocijacija i apercepcija

Kod asocijacije smo vidjeli, kako jedna predodžba — na osnovi sličnosti i prostorno-vremenske zajednice — izaziva reprodukciju druge predodžbe; zato smo i definirali asocijaciju kao svezu jedne predodžbe s kojom drugom. Da u svijesti dobivamo predočene sadržaje, odlučuje dakle asocijacija; i redovno nema reprodukcije bez asocijacije. Svijest se, tako reći, proširuje pritjecanjem ili obnavljanjem različitih predodžbi, a na ovaj tijek svijesnog zbivanja utječu asocijacije. Asocijativni su dakle zakoni onaj faktor ili čimbenik, koji odlučuje o nastanjanju predodžbi ili o svijesnom obnavljanju nekadašnjih doživljaja. Ovi zakoni unose u duševni život mnoštvo sadržaja, t. j. onaj materijal, od koga se izgrađuje svakidašnji duševni naš život.

Ali to je samo materijal, koji pojedinačno ulazi u svijest i sadržajno je obogaćuje — i to tako, da se tim materijalom duševni život kao jedna cjelina nadograđuje ili izgrađuje. Na tijek predodžbi, zapravo na onaj način, kojim one u svijest ulaze, od odlučna je utjecaja — nesamo zakonitost i pravilnost asociiranja, nego i — već stečena duševna grada, t. j. već izgrađena duševnost ili ona gotova duševna svojina, kojoj novi doživljaj pridolazi. Tečajem vremena, i to već zarana, svaki je čovjek stekao i stvorio, a i naslijedio neke duševne dispozicije i neku gotovu zalihu doživljaja, koji postadoše njegovom svojinom, tako da ukupna ta svojina postaje odlučan faktor u tijeku predodžbi ili u načinu, kojim usvajamo nove doživljaje. U nizu doživljajnog događanja asocijacija niže član za članom, doživljaj za doživljajem, kao da prelijeva ili nadodaje jedan dio za drugim — a svaki od njih ulazi u gotovu cjelinu na onaj način, kako ta cjelina t. j. ukupnost duševnih dispozicija odlučuje. Usvajanje novo pridošlih ili pojedince primljenih sadržaja, i to na osnovi već izgrađene duševne svojine, zovemo apercipiranje. Percepcije postaju apercipirane ili usvojene toliko, što ih svaki pojedinac na svoj posebni način t. j. prema vlastitom duševnom recipijentu prima ili recipira.

Svaki novi sadržaj usvajamo na taj način, da između njega i reproduciranih sadržaja nastane sadržajno prilagodivanje: ili da se novi sadržaj prilagodi starima ili obratno; tek ovim prilagodnim usvajanjem shvaćamo ili upoznajemo nešto. Tako na pr. kad dak znađe, što su si-savci, prilagodi će ovom znanju i predodžbu o kitu, a time postaje ta predodžba apercipirana; staru sliku o kretanju sunca oko zemlje prilagodili smo novo stečenom školskom znanju o kretanju zemlje oko sunca; a staro mišljenje o iskrenosti prijatelja prilagodili smo novom iskustvu o njegovoj neiskrenosti. Svaku novu pouku prilagođuje učitelj na poznate primjere i tako dak shvati nauku. Apercipiranje naime može da bude nesamo između dvije predodžbe, nego se prilagođuju čitavi spoznajni kompleksi; dak je shvatio ili apercipirao potrebu nauke i odlučio da marljivo uči, kad je vidio, kako loši đaci propadaju i u svijetu su gube; a pijanica je shvatio svu zloću svoje strasti i omrazio piće, pošto je iskusio posljedice pića na svom zdravlju i u svojoj obitelji. Zato je već Aristotel ispravno rekao, da »svaka obuka i svako razborito učenje treba da se naslanja na prijašnje znanje«.

Bilješka 2. Uvjeti apercepcije

Budući da se, tako reći, na vratima svijesti — kadgod hoće da uđe u novi doživljajni sadržaj — javi ili probudi ili oživi sva dosadašnja duševna energija; očito je, da ima mnogo uvjeta, do kojih stoji pojedino apercipiranje. Pojedini će čovjek različito apercipirati:

1. prema svome stečenom iskustvu t. j. prema svima svojim dosadašnjim doživljajima, koji asocijativno utječu na apercepciju; 2. prema svojem čuvstvenom raspoloženju; 3. prema svojoj volji i 4. osobito prema tome, na što pojedinac pazi ili na što se obazire ili što ga zanima (interesira). Tako će na pr. u šumi botaničar tražiti biljke, šumar će promatrati drveće, lovac se ogledati za životinjama... : svatko prima u sebe iste stvari na različit način ili uopće različite stvari shvaća — prema onom okviru, u kome se njegov život najobičnije kreće, ili prema onom gledištu, s kojega vanjske utiske promatra. Kod neke knjige će netko paziti na sadržaj, drugi će se zanimati za vanjsko lice (papir, korice), treći za cijenu i t. d. Percipirajući na pr. izlaz sunca netko će ga apercipirati kao uzvišeni pojav, t. j. prema svome estetskom čuvstvovanju, drugi kao uspomenu na neke doživljaje, treći će gledati u njemu nebesko tijelo zanimajući se za njegov opstanak... Gledajući more slikar i pjesnik će mu se diviti, mornar će misliti na različite morske događaje i putove i t. d. Kod usvajanja dolazi dakle do izražaja sva individualnost čovjeka; ona je mjerilo ili ključ, kojim se novi utisci pripuštaju u svijest na osobiti način shvaćanja. Asocijacijom sticano mnoštvo postaje na osnovi izvjesne apercepcije reducirano, t. j. opseg svijesti suzuje se na ono, što prikladno pristaje u čitav sklop duševnog življenja. Zato se događa, da netko bez dovoljnog predznanja ne može razumjeti neke stvari, na pr. dak ne shvaća predavanja; t. j. on ga ne apercipira, jer su mu nepoznata prethodna, koja bi mu sadašnje objasnila. Gotovi duševni posjed sličan je svijetlu, u kome pojedinac gleda stvari sasvim različito; zato na pr. o istoj stvari imamo u različito doba i različito shvaćanje, t. j. prema novo stečenim pozicijama gledamo na neku stvar drukčije ili drukčije je usvajamo. Zato i pojedine riječi imadu svoju historiju, t. j. pojedinci su ih sasvim različito tumačili ili usvajali — prema svome duševnom inventaru; takvu je sudbinu imala i riječ »apercepcija«.

Općena je dakle pravilnost i zakon duševnog zbivanja, da na to zbivanje t. j. na tijek predodžbi i ostalih doživljaja utječe apercepcija ili način usvajanja. Ali pri tom je glavni uvjet pažnja.

Bilješka 3. Apercepcija kao posljedak (učinak) pažnje

Kad na prag ili na vrata moje svijesti stupi novi utisak, da postane usvijesni sadržaj t. j. da se smjesti ili da uđe kao sastavni dio moje svijesne zgrade — ja ga moram primiti na ono, što već imam, t. j. usvojiti. Usvajanje znači dakle, tako reći, utjelovljenje novog sadržaja dojakošnjem mojem duševnom posjedu. A utjeloviti ili s dosadašnjim mojim iskustvom spojiti može se novi utisak samo na taj način, da moj posjed — a to je skup mojih doživljaja, t. j. moje iskustvo, i sve duševne dispozicije — kao oživi i novi predmet osvjetli. Sada tek na tom predmetu opažam nešto, čega inače i ne bih opazio, kad ne bih izlazio u susret tom predmetu s nečim već gotovim ili opredijeljenim, na osnovi česa ga shvaćam. A kako bi mogle duševne moje dispozicije oživjeti, da nešto — t. j. opaženi ili predočeni predmet — na svoj način predobiju ili u svijest unesu, kad ne bi taj predmet stupio na polje svijesti ili kad ne bi postao u svijesti mojoj jasnije istaknut?! Mnogo utisaka iz izvanjskog svijeta pokušava ulaziti na svijesno polje, ali ih ja ne mogu jednako sve obuhvatiti svijesnim svojim opažanjem, a svi me se i ne tiču t. j. ne zanimaju me. Ja neke od njih jače i bolje vidim, a druge slabije ili nikako.

Moje duševne dispozicije i stečeni duševni materijal nijesu, rekosmo, mrtvi kapital, nego su žive snage, koje se prigodom pritjecanja novih utisaka iz izvanjskog svijeta upravljaju prema tom utisku — da ga usvoje. A probuđivanje tih snaga i upravljanje prema pridošlici iziskuje neku duševnu napetost ili budnost, kojom si postavimo nečega svijesni. I što je ta napetost jača, i što je većma ograničena na neki usvijesni sadržaj, to će se prije i lakše razbuditi sve one dispozicije, koje su s tim sadržajem u zajednici. Usvajanje je dakle uvjetovano onom duševnom napetošću, koja je koncentrirana na izvjesni usvijesni sadržaj — puštajući izvan dohvata svoje napetosti ostale svijesne sadržaje. Ovakvu duševnu radnju zovemo pažnja.

Bilješka 4. Postanak i upotreba izraza »apercepcija«

Izraz »apercepcija« prvi je upotrebio filozof Leibniz, te je tim izrazom označio najvažniju duševnu činjenicu. On je naime opazio — što su dobro znali već neki veliki grčki filozofi prije Krista — da se u procesu saznavanja očituje dvostruka strana: pasivna i aktivna. Kod percipiranja čovjek je pasivan, koliko usvijesno prima (putem podražajnih utisaka) osjetne elemente. Ali — sve percepcije, koje danomice od jutra do noći na sva naša osjetilna vrata tako reći ulaze u svijest, ne ulaze kao u neki prazni prostor, gdje bi svaka od njih zasebice bludila, nego ulaze kao u neki stroj, koji svaku novodoživljenu percepciju nadoveže na cjelokupnu otprijašnju duševnu svojinu: slično, kao da bismo svaku novu nit upletali u dosad već izrađeno tkivo, sastavljajući time jednu cjelinu. Da je ovakav duševni postupak s pojedinim percepcijama zaista činjenica, ima bezbroj primjera; osim već navedenih da spomenemo na pr., kada ja percipiram rodnu svoju kuću, svakako se u meni javljaju mnoge stare duševne strune, kojih nema drugi čovjek percipirajući istu kuću; kad percipiram poznate ulice i sve što je u njima, mnogo toga se budi u mojoj svijesti i nadovezuje na pojedine percepcije; kad čujem glas na hodniku, prepoznat ću možda po glasu svoga prijatelja, poći ću mu u susret, da ga pozdravim i t. d.; dak na polasku u školu vidi, da je već kasno, pa zato mu pogled na sat požuri korake i već pomišlja na posljedice zakašnjenja i t. d.; jedna pročitana pjesma, novinska vijest ili što slično može se nadovezati na prijašnje doživljaje i stopiti se u kompleksno duševno stanje. U jednu riječ: sve što gledamo, čujemo, . . . t. j. perceptivno doživljavamo — sastavlja se ili ujedinjuje (sintetizira) s prijašnjom duševnom cjelinom.

Zapravo se dakle duševni život izgrađuje na taj način, da čovjek u perceptivni materijal zahvata sintetičkom funkcijom, koliko novi materijal nadovezuje na stari.

Ovu duševnu činjenicu nazvao je Leibniz apercepcija. Poslije njega je također veliki filozof Kant izrazom »apercepcija« označio sintetičku funkciju, koja je učinak duševne tvornosti (aktivnosti). To naime znači, da se sama od sebe (spontano) očituje ona sposobnost, koja — spajajući ili sintetizirajući perceptivnu građu — stvara sudove ili potpunu spoznaju. Ta se sposobnost (za razliku od osjetilnosti) zove razum; pa zato je apercepcija razumska funkcija, koja sastoji u sastavbi ili ujedinjivanju perceptivnih elemenata.

Dok je Kant uzeo u obzir napose prvi momenat u Leibnizovoj definiciji apercepcije, (t. j. da je sintetička funkcija), filozof Herbart istakao je drugi: da se novi elementi nadovezuju na stare. Herbart je tumačio apercepciju tako, da stare predodžbe sačinjavaju subjekat, koji sebi prilagođuje nove percepcije.

Napokon je otac moderne psihologije, filozof Wundt, označio izrazom »apercepcija« upravo našu volju, koliko nastojimo da se pažljivo priklanamo ili upravljamo izvanjskom svijetu, te da pojedine njegove

utiske jasno u svijesti istaknemo. Kao što naime tjelesnim okom samo ono najjasnije vidimo, na što je upravljena žuta pjega na mrežnici, tako je i naša svijest ograničena na usko područje, na kome su nam njezini sadržaji jasno opažljivi. Što je kod gledanja fiksiranje objekta, to je u duševnom pogledu pažnja, kojom se upravljamo napose jednoj u svijesti sadržanoj percepciji, dok se na druge isti čas u svijesti nazočne ne obaziremo. »Apercepcija« znači ovakvo upravljanje pažnje od jednog perceptivnog sadržaja na drugi, da ih jasno shvatimo. Pa kao što kod gledanja postepeno našim pogledom obuhvatamo čitav objekat, da ga tek na taj način i u pojedinostima jasno prepoznamo, tako moramo i na percepcije, koje se u svijesti nalaze, postepeno obraćati našu pažnju, da tek po cjelini upoznamo ili jasno shvatimo svaku pojedinost. Duševna naša energija nije tolika, da bi mogla usvijesne komplekse obuhvatiti jednim mahom, nego polazeći pažljivo od jednog sastavnog člana do drugoga, povezuje ih u cjelinu, u kojoj i pojedine sastavine jače odsjajuju. Ovaj fundamentalni zakon duševnog izgrađivanja označio je Wundt izrazom »apercepcija«.

V. JEDINSTVO SVIJESTI I DOŽIVLJAJ JASTVA

89. Svijest (znanje, doživljaj) jastva i samo-svijest

Kada smo spoznali svijet kao jedinstvenu cjelinu svih doživljaja i kada smo doznali, da se ta cjelina osniva na pažljivom opažanju doživljaja i na aperceptivnoj funkciji ujedinjavanja u cjelinu — nameće nam se pitanje: jesmo li zaista time već potpuno upoznali jedinstvo svijeta? Je li pažnja i apercepcija jedini i potpuni izvor svijesnog jedinstva?

Mi smo u ovoj psihologiji kod svakog pojedinog doživljaja — percepcije, predodžbe, pojma i suda, emocionalnog i volitivnog kompleksa — pokazali, kako jedan doživljaj izlazi iz različnih elemenata kao njihova sastavna cjelina. Sad pak stojimo pred općenitom činjenicom naše svijesti: nesamo da postoji jedinstvo kod pojedinih doživljaja, t. j. nesamo da je pojedini doživljaj izgrađen kao jedna cjelina od različitih događaja, nego i svi doživljaji zajedno sačinjavaju jednu cjelinu. [Slično je i kod našega tijela: oko, uho... t. j. pojedini organi jesu sastavljene cjeline, a opet svi zajedno ulaze u cjelinu čitavog organizma.] Zato sad pitamo: je li pažnja i apercepcija — za koju smo razabrali, da prati sve naše svijesno doživljavanje, t. j. da je ona jedinstveno obilježje svijesnog života — jedini i potpuni uvjet za jedinstvo svijesti? Drugim riječima: možemo li jedinstvo svijesti genetički svesti na samu činjenicu aperceptivne pažnje — ili je potrebno, da jedinstvo svijesti tumačimo u svezi još s kojom drugom činjenicom?

Da na ovo pitanje odgovorimo, treba da smo na čistu: po čemu nam se očituje ili pojavljuje jedinstvo svih doživljaja? Zar je pažnja jedino obilježje svijesnog jedinstva? Ako nije, t. j. ako nam se jedinstvo svijesti ne očituje samo po tome, što na doživljaje pazimo, onda nije pažnja potpun izvor jedinstva. I zaista, jedinstvo doživljaja očituje nam se u svijesti o j a s t v u.

Što to znači?

a) Već dijete, koje još nije došlo do mišljenja, pa i životinja, imade neku svijest, t. j. opazajno znanje, kojim konstatira, da se u njemu samome nešto događa ili kojim u sebi pronalazi neko stanje, kad znade na pr. za svoju bol, za glad i žeđu i t. d. Tako je svaki čovjek, pa i ja sam svijestan sebi svojih doživljaja, t. j. da ja doživljavam, na pr. ja gledam, ja čujem, ja predočujem, ja želim, ja se radujem, ja hoću i t. d. Činjenica je dakle, koju svatko od nas znade, da se u doživljajima svijesno očituje »ja« ili jastvo. Neposredno opazajući svoje doživljaje svatko od nas znade ujedno i za svoj »ja«. To zovemo doživljaj ili svijest jastva.

Štoga mi neposredno opazamo ili sve, što je u svijesti neposredno dano, to nam je poznato samo koliko eksistira, t. j. koliko je opažanju nazočno. Neposredno opazajno dakle znanje još ništa ne razlikuje među pojedinim dijelovima onoga, što je opazajno nazočno (dano); jer za rastavljanje i razlikovanje jednoga od drugoga iziskuje se već relativno opažanje ili stavljanje u snošaj, t. j. takvo znanje, koje od jednoga prelazi na drugo (a to zovemo diskurzivno saznavanje ili mišljenje). I prema tome, koliko su nam doživljaji i njihov »ja« svijesni, t. j. koliko ih neposredno opazamo — na ovom početnom ili primarnom stepenu svijesti znademo samo to, da zbiljski (realno) eksistiraju doživljaji (svijesna stanja) i jastvo, a da pri tom još nema nikakva diferenciranja ili razlikovanja između doživljaja i jastva. Kod svakog opaženog (svijesnog) doživljaja pronalazimo u njemu uključeno (implicite) i svoj »ja«. Ovaj neposredni opazajni doživljaj jastva nije još »samosvijest«, nego je svijest o pojedinom doživljaju — koliko je svaki doživljaj jastveni događaj.

b) Na ovom primarnom stepenu svijesti nema još onoga suđenja, kojim odrastao čovjek može rastavljeno shvatiti svoje doživljaje od samoga sebe, t. j. od svoga »ja«. Na tome se je (višem) stepenu razvila svijest jastva u samosvijest. Kod samosvijesti dakle znade čovjek za svoj »ja« razlikujući ga od svake stvari i od svakog drugog jastva. To jest, čovjek izrijeком (explicite) shvaća svoj »ja« za razliku od svega, što nije »ja«.

Još na viši stepen razvitka dolazi svijest onda, kad čovjek upoznaje istovetnost sadašnjega svoga ja s prijašnjim; ovakvo poznavanje samoga sebe nazovimo lična ili osobna samosvijest (o istoti jastva i o ličnosti ćemo podalje spomenuti).

Napokon može čovjek da i spoznaje samoga sebe, a to je onda, kad znade odgovoriti na pitanje: kako jastvo eksistira i koje je naravi? A na ova će pitanja psiholog odgovoriti samo tako, da ih na osnovi nečega obrazloži ili dokaže, t. j. da ih iz iskustva izvede. »Spoznaja samoga sebe« nastaje dakle tek umovanjem, pa je zato nema svaki čovjek (o tome raspravlja filozofijska psihologija.)*

c) Kako nastaje samosvijesni sud: »Ja« — za razliku od izvanjskog svijeta i od pojedinih doživljaja — »eksistiram«? Samosvijest nastaje, rekosmo, onda, kad je čovjek mišljenjem (suđenjem) svojim kadar rastaviti svoj »ja« od pojedinog doživljaja. Svijest mi na pr. iskazuje moj bol, a o tome svijesnom stanju moga bola nastat će samosvijest onda, kad rastavim ili odijelim svoj »ja« od »imati bol«, te oba ova člana izreknem u sudu. U samosvijesti je dakle suprotstavljen pojedinim doživljajima njihov »ja«. To će reći, sud naše samosvijesti sastoji u rastavljanju jastva od njegovih doživljaja. Mi ne bismo mogli izreći sud: »ja doživljam sada neki bol, uspomenu, percepciju, težnju, i t. d.« — kad ne bismo odijeljeno ili rastavljeno shvatili doživljaje od jastva. Time još nije rečeno, da mi jastvo i njegove doživljaje potpuno razlikujemo, jer razlikovati možemo samo onda, kad oba člana u relaciji različnosti dobro poznajemo; a kod samosvijesti ne može se reći, da imademo potpunu spoznaju jastva. Mi imademo samosvijest o tome, da eksistira »ja«, premda potpuno ne spoznajemo, kako taj »ja« eksistira i kakve je naravi. Drugim riječima, sud naše samosvijesti nije spoznaja jastva, nego samo znanje o njegovoj eksistenciji, koliko nam se pojavljuje u relaciji s doživljajima (toliko je opravdano govoriti o pojavnom ili »fenomenalnom« jastvu).

Kad nam je sada jasno, da samosvijest znači eksistencijalni sud — t. j. da izriče samo eksistenciju jastva — i da ovaj sud nastaje takvim suđenjem, kojim rastavljamo jastvo i doživljaje, onda nam je također jasno, da je ovo suđenje genetički uvjetovano onom pažnjom, koja se odvrća od percipiranog izvanjskog svijeta, a obraća se ili reflektira upravo na jastvo. To će reći, naše »ja« pažljivo opaža samo sebe i eo ipso shvaća eksistenciju jastva. Ovo je shvaćanje izrečeno u sudu: »ja eksistiram«. A budući da taj sud nastaje, rekosmo, time da ja reflektiram na samoga sebe — ne na svoje doživljaje niti na

* »Spoznaja samoga sebe« može da imade samo etički smisao, t. j. kad čovjek nastoji da upozna svoju ćud, afekte, dispozicije ili sklonosti... (u tom je značenju glasio natpis delfijskoga hrama: »Spoznaj sebe«).

izvanjski svijet, — t. j. da »gledam« samo sebe, zato misaoni akt samosvijesti možemo nazvati intuitivno mišljenje. Nazivamo ga intuitivno, jer njime ja gledam u samoga sebe, obraćam se (reflektiram) na samog sebe. Eksistencija moga »ja« je dakle intuitivno sigurna, t. j. znanje o njoj stiće čovjek neposrednim opažanjem samoga sebe ili usebnim iskustvom. Jastvena je eksistencija, prema tome, iskustvena činjenica. Interpretacije o njoj spadaju, rekosmo, u filozofijsku psihologiju.

90. Jednota i istota jastva

a) Da je jastvo samo jedno, a ne višestruko, izvodi se ili slijedi iz činjenice, da mi možemo više usvijesnih sadržaja zajedno shvatiti ili relativno opažati, na pr. različnost dviju boja, ili na pr. možemo spoznati zaključak iz više premisa i t. d. Kad bi bilo više jastava, koji su svijesni pojedinih doživljaja — na pr. spoznajnih sadržaja —, ne bi nikako bilo moguće, da te sadržaje ujedinitimo u jednom novom spoznajnom sadržaju — upravo tako, kao što se pojedini sadržaji u svijestima mnogih ljudi ne ujedinjuju u jednom opažanju.

b) Da jastvo ostaje trajno jedno isto, t. j. samo sobom istovetno ili identično, dokazom je i prije navedena činjenica ujedinjavanja svijesnih sadržaja, jer ovo ujedinjavanje iziskuje kadšto i duži vremenski razmak, a to je moguće samo uz istotu subjekta. Napose ovu istotu dokazuje sjećanje, t. j. ponavljanje prijašnjeg doživljaja sa znanjem — nesamo da se prezentni doživljaj podudara s prijašnjim, nego — da sadašnji i nekadašnji subjekat to isto doživljava. Ako bismo i pretpostavili, da neki izvanjski — na pr. moždanski — poticaji izazovu sjećanje, nikako oni ne mogu proizvesti svijesno znanje o istoti nekadašnjeg subjekta, koji se sjeća. Samo se u takvom subjektu mogu od prijašnjeg doživljaja nalaziti ostatci ili residui, koji znače dispoziciju za zbiljsko i aktualno ponavljanje (reprodukciju) prijašnjeg doživljaja. Takav doživljaj sjećanja, koji bi nastao samo na osnovi nekih moždanskih uzbuđenja, a u subjektu nije ništa zaostalo od nekadašnjeg doživljaja, kojega se subjekt sada sjeća — ne bi bio doživljaj sjećanja ili reproducirani doživljaj istoga subjekta od nekoć i sada, nego sasvim nešto novo.

Na jednoti i istoti jastva ili subjekta svijesti osniva se ono jedinstvo svijesti, koje postoji uza svu mnogostručnost doživljaja, i koje je trajno uza svu prolaznost ili promjenljivost doživljaja.

Bilješka. Ličnost i individualnost

Svijest o samome sebi — kao o jedinstvenom (ne »jednostavnom«!) izvoru djelovanja — počinje se kod čovjeka razvijati već zarana. Ponajprije u doticaju s izvanjskim svijetom dijete upoznaje granicu vlastitoga tijela i neposredne svoje okoline. Dotičući naime svoje vlastito tijelo i druge predmete dijete uvida razliku dodirnog osjećanja, te prepoznaje da ostale stvari u okolini ne spadaju na njegovo tijelo. Tako počinje dijete svjestito odvajati sebe kao jedno tjelesno biće od svega što mu ne spada. Za svoje tijelo sazna dijete doskora, da je ono izvor različitih pokreta, koji mu služe za izražavanje i za ostvarenje njegovih želja.

Na daljem stepenu duševnoga razvitka — kad se dijete razvilo do sposobnosti da reproducira svoje doživljaje, da koješta želi, prosuđuje i voljno se odlučuje — počinje se u svijesti očitovati jedan »ja«, koji obuhvata svu prošlost i sadašnjost vlastitih doživljaja. Kad čovjek usebnim opažanjem sazna za svoje doživljaje, ujedno ovim opažanjem dolazi i do posebnog znanja o — jastvu. To će reći, unutrašnjim iskustvom doznaje čovjek, da je on nesamo tjelesno jedno, nego da se i svi njegovi doživljaji koncentriraju oko jednog tvornog (djelatnog) izvora, koji se usvijesno (iskustveno) očituje kao vlastiti »ja«. Da je ovaj »ja« zaista djelotvorni izvor, pojavljuje se osobito kod svakog voljnog čina ili kod svake odluke; jer upravo onda najbolje doživljavamo svoj »ja«, kad se svojevoljno odlučimo na neki čin. Stoga i kažem da sam se slobodno odlučio, t. j. bez ikakva tuđeg usilja »ja« sam to učinio, a znam, da sam »ja« mogao i drukčije učiniti. Mi dakle doživljavamo naše jastvo osobito kod voljnih čina.

Kao što se čovjekov život od početne — vegetativne i osjetilne — sfere uzdiže do viših duševnih tvorevina, — spoznajnih i voljnih —, tako se u istom smjeru razvija i svijest o jastvu. Niže jastvo — da ga tako nazovemo, — nije drugo nego nejasno znanje o samome sebi kao izvoru životnih potreba, a više jastvo je izvor spoznajnog i voljnog djelovanja. Tek onda, kad se svijest o jastvu razvila do tog stepena, da je čovjek sposoban razlikovati svoj »ja« od vlastitih doživljaja, dolazi čovjek do samosvijesti. Doživljaj samosvijesti sasvim je dakle drugo nešto od svijesti; jer dok svijest znači ono znanje, koje prati svaki pojedini doživljaj, koliko je opažen kao eksistentan (opažajno nazočan), samosvijest je opažajno znanje, koje prosuđuje doživljaje u njihovoj pripadnosti jastvu. Samosvijest je već razvijena svijest o jastvu, t. j. samosvijest nije samo neposredni opažaj, kojim znam da postoji »ja«, nego se samosvijest osniva na sposobnosti suđenja, kojim razabiram odnošaj pripadnosti između svojih doživljaja i svoga »ja«. U doživljaju samosvijesti postaje dakle moj »ja« predmet suda.

Na taj način postaje jastvo — u samosvijesti — objektivirano, t. j. ono je objekat moga vlastitog prosuđivanja, a jednako može da bude objekat prosuđivanja drugih ljudi. Uzmem li dakle jastvo u objektivnom smislu — t. j. ne kao neposredno opaženi »ja« kod svakog pojeđinog moga doživljaja, nego kao jednu stvar, o kojoj sudim ja sam, a i drugi ljudi — onda takvo jastvo nazivamo ličnost svakoga pojedinog čovjeka.

I zaista nema sumnje, da mi možemo svakog čovjeka prosuđivati nesamo po njegovoj vanjštini ili s obzirom na njegovo tjelesno obličje, nego mi ljude prosuđujemo i po njihovoj unutrašnjosti. To će reći, mi kod poznatog nam čovjeka znamo, kakve je čudi, kako misli ili kakva je mentaliteta, kako je disponiran i kakva je karaktera i t. d. Drugim riječima, imajući svoj sud o nekom čovjeku mi ga uzimamo kao jednu cjelinu, koja ostaje uglavnom ista uza sve promjene, koje donosi svakidašnji život. Ovaj stalni (konstantni) »ja«, koji se izražava u mišljenju, djelovanju, raspoloženju i u tjelesnim očitovanjima kod nekog čovjeka, zovemo upravo njegova ličnost. Pojedinu ličnost sači-

njavaju sve prirodene i stečene sposobnosti izvjesnog čovjeka, tako da je ličnost upravo produkt od roditelja naslijeđenih svojstava, svih utjecaja okoline i svega onoga, što je pojedinac doživio. Sve ove komponente determiniraju čovjeka u njegovu »ja«, t. j. one kvalificiraju njegovu narav, tako na pr. za nekoga kažemo, da je svadljive naravi, drugi čovjek da je po naravi sklon učenju, da mu je kreposna narav i t. d., a poznavajući narav nekog čovjeka možemo već unaprijed znati, kakav će biti u izvjesnim životnim prilikama, jer na pr. za savjesna učenika znademo, da se ne će odazvati na zabavu bez brige da izvrši svoju dužnost. Zato ličnost i ne znači drugo nego duševno razvijena narav kod pojedinog čovjeka; a izrazom »narav« označujemo pojedini »ja« kao izvor (uzrok, princip) svega životnog očitovanja. Tek onda dakle i po tom, što je pojedini »ja« predmet prosuđivanja, postaje on time predmet samosvijesti, a taj predmet nazvasmo ličnost. Ukratko dakle možemo reći, da pojedini »ja« kao nosilac (subjekat) duševnog života i čitava »slika« toga života, sačinjava »ličnost«.

Za svaku ličnost kažemo, da je pojedinačna ili individualna (nedjeljiva), jer ni dvije ličnosti nijesu potpuno jednake. Imade doduše među pojedinim ličnostima gdješto zajedničko, te su na pr. ljudi istoga staleža ili naroda i duševno donekle slični. Ako pak hoćemo istaknuti upravo razliku pojedinog čovjeka od ostalih ljudi, t. j. ako hoćemo naglasiti njegovu osobitost u skupini ostalih ljudi, nazivamo takvu zasebnu ličnost pojedinog čovjeka — individualnost (individualitet).

Izrazom »čudoredna (moralna, etička) ličnost« označuje se osoba, koliko je subjekat čudorednog života. Pa i sâm čudoredni život, kad ga zamišljamo na savršenom ili idealnom stepenu, naziva se kadšto čudoredna ličnost. To će reći, čovjek je u životnom svome djelovanju obvezan — to je bezuvjetni ili kategorički imperativ njegove savjesti! — da djeluje kao razumno biće, t. j. da se u svom htijenju ravna po razumnim motivima. Njegova razumna narav dolazi upravo do izražaja time, što čovjek svojim samoodređenjem u djelovanju slijedi razumne norme. Cilj toga djelovanja jest čovjekova ličnost, što u tom smislu znači: trajnu oživotvorbu moralnih zakona. Moralna je dakle ličnost sinonim sa značajem. — Izraz »ličnost« upotrebljava se i u drugim značenjima, na pr. za duševno snažnog i samostalnog čovjeka; napokon znači isto što »individualnost«.

Tek na osnovi čitave empirijske psihologije možemo sad potpuno ili adekvatno definirati »čovjeka«, t. j. odrediti sadržaj pojma »čovjek«. Promotrimo li naime čovjeka u poredbi s drugim stvarima, vidi se, da čovjek imade s ostalim životinjama to zajedničko obilježje, što je sposoban za osjetilnost i pokretnost. Upravo ovo obilježje i čini, da je čovjek životinja (animal). Za razliku opet od ostalih životinja čovjek imade još sposobnost mišljenja ili razum; pa zato u definiciji »čovjeka« kažemo, da je razumna životinja (animal rationale). Po razumnosti se čovjek razlikuje od ostalih životinjskih vrsta kao posebna vrsta, pa zato je razumnost vrsna razlika (differentia specifica); a s ostalim životinjama čini čovjek najbliži zajednički rod (svakako bliži nego na pr. s biljkama, koje imadu samo sposobnost prehrane i rastenja rasplodom, a nemaju osjetilnosti i na njoj osnovane pokretnosti ili gibivosti.)

Izričući o svima pojedinim ljudima jedno te isto (razumna životinja), kažemo, da pojam »čovjeka« izriče narav ili bit ljudsku, t. j. narav ljudska sastoji u tome, da je svaki čovjek razumna životinja (a ne na pr. to, da je velik, učen, toga obliča i t. d.).

Time, što je čovjek po svojoj naravi životinja, svakako na čovjekovu narav spada tjelesnost — t. j. čovjek je tjelesne naravi; jer bez tijela ne bi čovjek bio sposoban za osjetilno znanje i osjetilno gibanje — a baš u tome i sastoji njegovo životinjstvo. Ali osjetilno znanje i gibanje

izlazi također iz duševnog izvora, jer ovo znanje i gibanje sačinjavaju fiziološko-psihički događaji. Čovjek je dakle kao životinja i duševne naravi. I do ovoga se stepena čovjek još ne razlikuje od ostalih životinja.

Sad nastaje razlika.

Duševna se naime narav čovjekova očituje također — osim svoga osjetilnog znanja i gibanja — u razumskom znanju i htijenju. Po tome je čovjek razumske naravi.

Upravo po tome, što je čovjek razumske naravi, sposoban je da imađe samosvijest, t. j. da razumski (= sudnjem) znade za samog sebe (= za svoj »ja«), koliko je subjekat svijesti ili duševnog života. Zato ovaj »ja« u zajednici s tijelom tek sačinjava čitava čovjeka. Cjelokupno i stalno očitovanje jastva, koliko se ono odrazuje u čitavom duševnom ustroju i životu kao u svojoj »slici« — nazvasmo ličnost; a koliko je jastvo subjekat i izvor napose razumskog života, zovemo ga osoba. Čovjek je životinja, koliko je njegov »ja« zajedno s tijelom izvor nerazumskog života; a od ostalih se životinja razlikuje time, što je subjekat razumske naravi, t. j. osoba.

ZAKLJUČAK EMPIRIJSKE PSIHOLOGIJE

Knjiga je opisivala i tumačila naše doživljaje. I to: doživljaje spoznavanja (I. Dio), čuvstvovanje (II. Dio) i nastojanja (III. Dio).

Time je psihologija izvršila svoj zadatak — da upozna svoj predmet.

Kako smo u knjizi postupali? Pojedine smo doživljaje — čuđuci da su sastavljeni — analizirali u njihove sastavine. Osim toga smo (sintetički) pokazali, kako dolazi do njihove sastavljenosti.

Kada smo sve doživljaje pojedinačno upoznali, trebalo je još upoznati i njihovu sastavljenost u zajedničkoj cjelini (IV. Dio). A jedinstvenu cjelinu doživljajâ sačinjava kod pojedinog čovjeka njegova svijest, t. j. opažajno znanje o doživljajima. Svi su svijesni doživljaji genetički uvjetovani pažnjom. Njome se pojedini doživljaji spajaju s doživljajnom cjelinom (svojinom) pojedinog čovjeka; ovaj osnovni zakon duševnog razvitka nazvasmo apercepcija. Napokon nas je sâm doživljaj »jastva« doveo na ishodište duševnog života. — I time smo svršili.

Mi smo kao psiholozi pazili na doživljaje zato, da ih upoznamo; a paziti na nešto s postavljenim sebi ciljem ili zadatkom, znači promatrati. Sve što smo u ovoj knjizi o doživljajima — promatrajući ih — doznali, osniva se na opažanju samih doživljaja. A opažanjem stečeno znanje nazvasmo iskustvo ili empirija. Zato se i psihologija prozvala empirijska.

Ako bi nam se sada još o doživljajima nametnula neka nova pitanja, na koja ne možemo odgovoriti samo na osnovi opažajnog (iskustvenog) saznavanja — takva će pitanja biti predmetom filozofijske psihologije.

FILOZOFIJSKA PSIHOLOGIJA

PROBLEM DUŠE

Empirijska nas je psihologija dovela do konačnog rezultata, da je čitav duševni život s jednim jastvom skopčana sinteza doživljaja. Ovu smo sintezu nazvali jedinstvo svijesti. To je činjenica, do koje smo došli samoopažanjem i genetičkim tumačenjem naše svijesti — t. j. empirijskom psihologijom.

Na ovu sad činjenicu možemo nadovezati različita pitanja, na koja nam samoopažanje više ne može odgovoriti. To će reći, kad prestane empirijska psihologija, nije time nestalo i posljednje pitanje o čovjeku s obzirom na njegov duševni ustroj, nego nam se još nameću neka pitanja — ali introspektivna metoda (= psihologijska empirija) nije put, koji bi nas vodio do odgovora, nego je jedini put dokazivanje ili misaono saznavanje. Dakako da se ono mora oslanjati na empirijski utvrđene činjenice, te pokušati, ne bi li otuda doseglo pozitivan odgovor. Mnogo imade istina u različitim znanostima (na pr. u matematici), do kojih nijesmo došli samo empirijskim putem, nego i umovanjem (spekulacijom) ili putem zaključivanja i dokazivanja, pak nije isključena mogućnost, da bismo i na području čovjekove duševnosti spoznali koju istinu — i preko iskustvenih granica. Ovakva spoznaja bila bi eo ipso nadiskustvena ili metempirijska (metafizička). Takvim se spoznavanjem bavi filozofijska psihologija. Mi ćemo ovdje izložiti ukratko samo neka pitanja.

I. NAZORI O EKSISTENCIJI JASTVA

1. Asocijativna i aktualitetna psihologija

Da jastvo eksistira — kaže nam samosvijest. Kako eksistira? Iz samosvijesti toga ne znamo, pa zato različiti psiholozi imaju različite svoje nazore (teorije) o načinu jastvene eksistencije. Ovi se nazori mogu podijeliti u dvije grupe: asocijativna i aktualitetna teorija na jednoj, a teorija supstancijalnosti jastva na drugoj strani. Treba da ih sad protumačimo.

Budući da je s jastvom skopčano jedinstvo svijesti, zato se svi psiholozi slažu u tome, da ćemo način jastvene eksistencije shvatiti ili razumjeti onda, ako znademo, kako eksistira jedinstvo svijesti prema jastvu. To će reći: Je li jastvo rezultat svijesnog jedinstva, tako da bi po svome postanku i eksistenciji bilo fundirano na svijesnoj sintezi — prema asocijativnoj i aktualitetnoj teoriji! — ili je sinteza (jedinstvo) svijesti fundirana na jastvu, tako da sinteza već pretpostavlja eksistenciju jastva — kako uči teorija supstancijalnosti?

U okviru ove alternative (jedne ili druge mogućnosti) kreću se filozofski odgovori. Prvi navedeni filozofi drže, da se jedinstvo svijesti može protumačiti na osnovi doživljaja i njihovih zakona; a drugi uče obratno.

Asocijativni su psiholozi pokušali protumačiti jedinstvo svijesti na osnovi asocijacije, koja uvjetuje reprodukciju, a prema tome i sjećanje. U doživljajima sjećanja — po nazoru asocijativnih psihologa — upravo je i sadržano jedinstvo svijesti.

Ovaj je nazor neodrživ iz više razloga. Po ovome bi naime nazoru imali svi naši svijesni događaji izlaziti iz asocijacije, t. j. asocijacija bila bi jedini uvjet za nastajanje naših doživljaja; a suprotno je činjenica, da imade različnih doživljaja, za koje se ne može reći, da su samo asocijativno uvjetovani. Ova bi nas misao dovela do senzualizma. Osim toga se pita: je li asocijacija fiziologijska dispozicija ili psihička? Po prvom članu ove alternative slijedilo bi, da se psihički događaji, koji su asociirani, niti ne razlikuju od fiziologijskih. Psihička pak dispozicija nije u svijesti neposredno nazočna, nego je iz nekih razloga tek pretpostavljamo, pa zato asocijacija ne može biti isto što i jastvo, za koje znademo da je neposredno u vezi s opaženim doživljajima. Jednosta jastva ne može dakle nastati iz asocijacije. A napokon i sama asocijacija — kao psihička dispozicija — iziskuje trajno isti svoj subjekat.

Aktualitetni psiholozi uče, da se jedinstvo svijesti osniva na svijesnim činima uopće, a napose na činima htijenja. Ovi naime psiholozi utvrđuju svoj aktualistički nazor time, što kod čovjeka postoji iskonska tendencija za gibanjem; ovu tendenciju zovu »spособnost težnja ili voljna funkcija« čovjekove prirode. Svi duševni događaji (čini) nijesu drugo nego uzbiljavanje ove fundamentalne tendencije — pa zato je ovdje također izvor svijesnog jedinstva. — Ali, zar ova tendencija nema svoj subjekat? Ako ga nema, nego ako postoje samo psihički čini, onda opet prolaznost psihičkih čina ne može da bude fundament i počelo ili princip one jednote i trajne istote, kojom je obilježen subjekat svijesti.

2. Nauka o supstancijalnosti jastva

a) Već Aristotel pa i drugi psiholozi uče ovako: jastvo ne sačinjavaju psihički akti, nego je ono njihov subjekat (supstrat) ili nosilac, kome svi psihički akti pripadaju po tome, što su s njime u relaciji doživljavanja. Sâm pak jastveni nosilac ne pripada nikome, nego postoji sâm u sebi ili za sebe; a takav način postojanja nazivamo »supstancijalan«. Psihički čini jesu nešto takvo, što nekome pripada, što ne postoji samo za sebe, nego se nalazi u nečem drugomu kao svom nosiocu. Dok je dakle način bivstvovanja psihičkih događaja pripadan ili inherentan ili akcidentalan, nosilac njihov postoji u sebi, a ne u drugom kojem biću t. j. on je subsistentan. A svaku stvar (biće), koja postoji na taj način, da ne pripada drugome, nego da zasebno postoji, zovemo supstancija (zasebnica, samostojnica).

Ovu nauku, koju je, rekosmo, zastupao Aristotel, začetnik psihologije, pobliže ćemo izložiti već zato, jer bi nam bez poznavanja te nauke ostala nejasna historija psihologije.

Da je jastvo supstancijalni subjekat, i zato sasvim različito od akcidentalnih svojih čina, dokazuju zastupnici teorije supstancijalnosti ponajprije iz same analize našeg pojma o unutarnjem iskustvu ili svijesti. Kad kažemo, da smo nešto svijesno doživjeli ili da nešto iskustveno (opažajno) znademo — očito je, da ovakvo nešto postoji

upravo na taj način, da je u relaciji sa subjektom, koji to iskušava ili neposredno znade. Dakle nijesu iskustveni događaji identični sa subjektom. Ili, drugim riječima, kad bi jastvo bilo identično (istoveino) s doživljajima, trebali bismo reći, da svaki pojedini doživljaj sam sebe opaža ili da sâm za sebe iskustveno znade (da je sâm sebe svijestan). To bi pak značilo u formuli: doživljaj = opažanje. A »opažati ili opažajno znati« — ako taj pojam analiziramo, vidimo, da — uključuje snosaj (relaciju) između onoga, koji znade, i nečega, što je opaženo ili znano. Budući pak, da se oba člana u relaciji opažajnog znanja (svijesti, iskustva) razlikuju — ne možemo ih izjednačiti. Dakle doživljaji nijesu »onaj koji« znade, t. j. nijesu jedno isto sa »ja«.

Dalji je dokaz za supstancijalnost svijesnog subjekta iz iskustvene činjenice, da je samo jedan subjekat — »ja«, a nijesu subjekti u meni mnogobrojni, kako su svijesni čini mnogobrojni i različni. Taj subjekat, rekosmo, jest trajno ili konstantno istovetan sam sa sobom, jer inače ne bismo mogli na pr. spajati pojmove u sudove, a ove opet u zaključke, baviti se znanošću, koja trajno nastavlja svoja istraživanja na stečeno znanje: uopće nemoguće bi bio duševni čovjekov razvitak bez trajne istote svijesnog subjekta. Razvitak znači spajanje doživljajnih sadržaja u jedinstvenu cjelinu, a to nije moguće bez sjećanja i različitih duševnih dispozicija. Kao što dakle različni usvijesni sadržaji ne znače jastvo, tako ni njihova spojidba, jer i spojidbena funkcija mora da ima svoj subjekat (a taj očito nije fiziološki).

Iz ovih dokaza izlazni, da subjekat svijesti nije istovetan sa svijesnim zbivanjem ili psihičkim činima, nego je on njihov nosilac ili supstrat toliko, što se doživljaji u njemu zbivaju ili u njemu nalaze, a on sam ne eksistira u nečemu drugome, nego sam u sebi ili supstancijalno.

Kad svijesni događaji ne bi imali svog supstrata, u kome nastaju, trebalo bi reći, da nastaju iz ništa ili da su stvoreni. — Napokon možemo još jedan dokaz navesti u potvrdu tvrdnje, da psihičke pojave iziskuju svoj supstrat. Oni svijesni objekti, na pr. boje, glasovi i t. d., koji su učinak fizioloških događaja, ipak se od tih događaja posve razlikuju, pa zato oni nijesu učinak samo fizioloških događaja. Mora dakle da eksistira takav njihov uzrok, od koga je zavisna njihova razlika prema fiziološkim događajima. Osobine ili svojstva učinka zavise i od onog supstrata, u kome je učinak izveden. Zašto i možemo iz učinka upoznati narav njihova supstrata.

b) Pošto je dokazano, da doživljaji pripadaju jastvu kao svome subjektu — koji supstancijalno eksistira, koliko ne pripada drugom kojem subjektu — prelazi nauka o jastvu na dokazivanje, da je subjekat, kome doživljaji pripadaju, istovetan sa subjektom koji opaža. To će reći, da nesamo da sam jedan te isti ja, koji istodobno i sljedovno koješta doživljavam tako da doživljaji »meni« pripadaju, nego ja ujedno opažam sve te doživljaje, t. j. ja imam svijest o njima. Akt neposrednog opažanja pripada istom onome jastvu, koje doživljuje opažene doživljaje.

Kad opažajući subjekat ne bi bio istovetan sa subjektom, koji doživljava, t. j. kad bi to bila dva subjekta, nema nikakva razloga, zašto ja ne bih opažao doživljaje drugih ljudi ili drugih subjekata upravo kao i svoje vlastite doživljaje. A ja svoje doživljaje opažam neposredno ili zorno, t. j. oni su sami po sebi nazočni u mojem svijesnom znanju, te poradi toga i nazivamo ovo znanje »zrenje«. Kad bi pak moji doživljaji — spoznaje, čuvstvovanja i htijenja — bili po svome subjektu odijeljeni od mog opažanja tih doživljaja, ne bih za njihovu zbiljnost mogao znati neposrednim opažanjem, nego tek posredno (kao što tek pojavnim posredovanjem upoznajem fizičku zbiljnost).

»Jastvo« je dakle ono jedno, kome pripadaju različiti doživljaji, koliko ih isto jastvo opaža ili koliko ima o njima svijest. Ovaj pojedinačni »ja«, koji doživljava i opaža svoje doživljaje, zovemo subjekat svijesti ili svijesni subjekat.

3. Jastvo kao imanentni uzrok doživljaja

Doživljaji nastaju, pa zato iziskuju svoj uzrok. Iz neposrednog pak iskustva znademo, da je jastvo i uzrok svijesnih događaja, jer ja na pr. hoću, ja stavljam u relaciju i time shvaćam različnost i t. d. Subjekt svijesti proizvodi svijesne promjene, koje u njemu ostaju kao u svom supstratu. Takav pak uzrok, koji sam sebe mijenja svojim djelovanjem, zovemo imanentni uzrok (za razliku od transijentnoga, koji izvodi promjenu u drugom supstratu).

Iz toga dakle znademo, da je jastvo u trostrukom snosaju sa svijesnim događajima. Budući da svi događaji nastaju, iziskuju svoj tvorni uzrok; a budući da ne nastaju iz ništa, t. j. psihičko zbivanje ne znači stvaranje, zato se moraju nalaziti u nečemu kao svom supstratu. [»Individualnost« jastva izlazi otuda, što one svijesne sadržaje, koje »ja« opažam, ne opažaju neposredno tako i druga jastva — i obratno.] Supstrat svijesnih događaja ujedno je sam subjekat opažanja tih događaja.

Ovo biće, koje je samo sobom trajno istovetno, te je supstancijalni nosilac i imanentni uzročnik onih doživljaja, o kojima je svijesno, t. j. za koje znade kao individualni subjekat — zovemo naše »ja« (jastvo, sopstvo).

II. JE LI JASTVO TJELESNE (MATERIJALNE) NARAVI?

4. Mogućnost spoznaje o naravi jastva

Iz dojakošnjeg našeg izlaganja moglo bi se činiti, da narav »jastva« ne možemo nikako upoznati. Vidjeli smo naime, da jastvo nije istovetno sa svijesnim opažanjem niti s usvijesnim sadržajima, nego da je od obojega različito, te jedno i drugo — svijesnost i sadržaji — pripada jastvu kao svom supstratu.

Ovakvo bi shvaćanje bilo neispravno zato, jer doživljaje (jastvene događaje) smatra kao zasebne subjekte, umjesto kao načine, kojima se izravno i neposredno očituje narav jastva. Svijesni sadržaji i događaji — t. j. sve spoznavanje, teženje... — ne znače drugo nego upravo doživljavanje jastva, t. j. nešto takvo, što jastvu ne pripada samo izvanjskim nekim načinom, nego iz njega samog izlazi i u njemu se nalazi. Time što znademo za svijesne doživljaje, upoznajemo eo ipso i narav jastva kao njihova nosioca i uzročnika.

Svi su svijesni doživljaji neko zbivanje ili mijenjanje, t. j. oni znače prijelaz od nebivstvovanja na zbiljsko t. j. svijesno bivstvovanje. Takav prijelaz na bivstvovanje svakako iziskuje svoj adekvatni uzrok, a svijest nas naša upućuje, da je postanak jastvenih doživljaja zavisao od aktivnosti (djelatnosti, uzročnosti) samoga jastva. Rekli smo naime,

da svijesni sadržaji i nijesu drugo nego različiti načini jastvene aktivnosti. Budući pak da je jastvo realni (zbiljski) nosilac svojih doživljaja, zato je ono — s obzirom na njihov postanak — i realni uzrok. Iz naravi učinaka — t. j. naših doživljaja — možemo upoznati i narav njihova uzroka.

Ovo je upoznavanje osnovano na logičkom umovanju ili dokazivanju, te psihologija i ovdje prelazi empiričko saznavanje naslanjajući se na razumsku ili racionalnu spoznaju; zato ovaj dio i nazvasmo filozofijska t. j. racionalna ili metempirička (metafizička) psihologija. Empirički t. j. neposrednim opažanjem saznali smo za svijesne događaje, a upravo tako empirički saznajemo, da postoji jedan nosilac tih događaja. Opažanje je naime relacija, koja ima kao svoje članove (relate) opažajni objekat i opažajući subjekat. Kao što znademo za samu činjenicu opažanja, jednako znademo, da postoji i opažajući subjekat opažanja. Mi dakle za egzistenciju jastva saznajemo neposrednim iskustvom, a njegovu narav upoznajemo doumljivanjem (dokazivanjem).

5. Materijalna narav fizičkih pojava

Da uzmognemo narav jastva upoznati iz doživljaja — koji su učinci jastva —, pokušajmo najprije upoznati narav fizičkih pojava — boja, glasova, tvrdoće, topline, gibanja i t. d. — koje se svakako razlikuju od naših doživljaja: gledanja, slušanja, mišljenja, htijenja, čuvstvovanja... Budući naime da se fizičke pojave sasvim razlikuju od psihičkih pojava (= doživljaja), možda ćemo — upoznavši narav fizičkih pojava — doznati, u čemu se narav jastva od njih razlikuje. Drugim riječima: zašto su fizičke pojave sasvim drugo nešto od psihičkih događaja? Odgovorom na to pitanje želimo upoznati samu narav tjelesnih pojava, da — upoznavši ovu narav — pitamo dalje za narav jastva kao subjekta psihičkih pojava.

Fizičkim pojavama shvaćamo uvijek nešto takvo, što zauzima izvjesno mjesto u prostoru ili što je u prostoru protežno, t. j. što ima neku dužinu, širinu, visinu i oblik, te što mijenja svoje mjesto u prostoru ili što se giblje. Protežnost i gibanje jesu karakteristike materijalne naravi fizičkih pojava. To će reći: sve ono, što fizičkim pojavama — koliko ih mi osjetilno opažamo — odgovara »izvan« naše svijesti ili od svijesti nezavisno, te je protežno i u prostoru gibivo, sve to kažemo da je nešto materijalno. Mi možemo nešto materijalno, na pr. neku kuću predočiti, ali sadržaj ove predodžbe egzistira u svijesti, a ne kao nešto materijalno. Materija kao supstrat fizičkih pojava egzistira samo nezavisno od svijesti. Ovu materijalnu realnost mi upoznajemo pojavnim posredovanjem; kuća, koja je kao pojava sadržana u osjetilnom mojem opažanju, egzistira zbiljski ili realno, koliko je od opažanja nezavisna — i time je materijalni objekat. Fizičke su pojave neposredni, a realno-materijalni su objekti posredni objekti izvanjskog opažanja.

6. Psihologijski materijalizam

a) Materijalizam je nazor, koji smatra, da je i subjekat psihičkih događaja materijalan. Protivna je psihologijskom materijalizmu ona nauka, koja dokazuje, da je subjekat svijesti po svojoj naravi nematerijalan ili duševan, t. j. subjekat psihičkih događaja nije materija, nego duša.

Materijalizam će biti neodrživ, ako se pokaže, da psihičke događaje karakteriziraju takva svojstva, koja su sasvim protivna materijalnim svojstvima. A da je uistinu tako, vidimo, ako samo donekle uporedimo psihičku zbiljnost s materijalnom: naše opažanje, čuvstvovanje, htijenje, mišljenje i t. d. očito nemaju protežnih oblika niti znače prostorna gibanja. Moglo bi se doduše činiti, da su opažene boje u našoj svijesti ipak na protežne oblike vezane, a i prostorna gibanja koliko ih opažamo (ili u fantaziji predočujemo), čini se, da su prostorno određena. Ali niti boje, kao predmeti svijesnog opažanja, niti opažena gibanja nisu nešto realiter materijalno, nego su samo pojava materijalne zbiljnosti. Dokaz tome leži u činjenici, da opažene boje i gibanja samo jedan subjekat neposredno poznaje, tako da ih drugi ljudi ne mogu opažati, koliko se u njemu nalaze. Sve, što je tjelesno (materijalno), mogu mnogi ljudi osjetilno opažati, dok moga vlastitoga opažanja (na pr. crvene boje) ne može nitko drugi opaziti. Niti mogu opažene boje i gibanja podražajno utjecati na osjetilne organe drugih ljudi ili djelovati na druga tjelesa, dok sve, što je tjelesno, kadro je podraživati osjetilne organe mnogih ljudi i utjecati na ostala tjelesa. Napokon naš razum i volja mogu upravljati govorom i tjelesnim kretanjama, a to je dokaz, da čovjek nije samo materijalno biće i samo materijalnim zakonima podložan. Kad je dakle čovjek kadar opažati (gledati, slušati...), a tijelo može samo da bude opaženo, kad svijesni sadržaji opažanja imaju sasvim različna svojstva od tjelesnih, a kad tijelo ne može izvoditi onoga, što može čovjek po svom mišljenju i htijenju — očito je, da svi ovi duševni događaji ne mogu biti materijalne naravi, t. j. ni njihov nosilac nije istovetan s materijom. Okolnost, da je osjetilnim organima i njihovim stanjem uvjetovano duševno zbiljanje, ne opravdava nipošto logičkog izvoda, da se to zbiljanje nalazi u samoj materiji (mozgu). Materijalistički dakle nazor, koji drži, da je materija supstancijalni nosilac psihičkog zbiljanja, potpuno je u sukobu s činjenicama.

b) Umjereniji materijalizam uči, da je materija neposredni i jedini uzrok svijesnih događaja (kauzativni materijalizam). Imade naime takvih materijalista, koji uviđaju, da svijesna zbiljnost nikako ne može po svojoj naravi biti materijalna, niti može pripadati samoj materiji kao svom subjektu — a ipak ne će da priznaju supstancijalni i psihički subjekat svijesnih događaja, pa zato uče, da su svijesni događaji učinak materije, a bez duševnoga supstrata.

Ali nesamo što materijalni učinak ne može u materiji da imade adekvatni svoj uzrok, nego je još sasvim nerazumljivo, kako bi mogao materijalni uzrok svojim gibanjem izvesti izvan samog sebe — od svoje naravi sasvim različne — učinke, koji sami za sebe, t. j. ne pripadajući nikojem subjektu, postoje i po tom upravo iz ničega nastaju. Jedinstvo svijesne zbiljnosti ne može biti učinak materijalnog gibanja, koje je vezano uz protežno sastavljene dijelove; a isto tako imanentna aktivnost svijesne zbiljnosti nije učinak transeuntnih materijalnih gibanja. Duševni je dakle učinak po svojoj naravi sasvim različan od svog uzroka. A budući da svijesni sadržaji nastaju promjenom (na pr. pojam nastaje iz predodžbene građe, sud nastaje sastavbom pojmova, htijenje nastaje na osnovi razumnih motiva i t. d.), zato mora da postoji i subjekat, u kome se nalaze te promjene, jer inače bi svaki svijesni sadržaj nastao iz ništa — a ne možemo reći, da je materija stvaralački uzrok, koji svoje učinke izvodi iz ničega i daje im samostalni način bivstvovanja.

c) Da se ovom potonjem prigovoru uklone, uče neki (energetički) materijalisti, da se materijalne energije pretvaraju u psihičke, a to da je i u skladu sa zakonom o uzdržavanju energije.

Ali psihičke su energije sasvim različne od mehaničkih i kemičkih energija u mozgu, te ne možemo nikako reći, da se psihičke energije pretvaraju u mehaničke radnje ili slične fizičke funkcije (svijesna pomi-

sao gibanja sasvim drukčije eksistira nego realno gibanje). Zatim, psihička zbiljnost nije vezana na protežnost i prostorno gibanje kao fizičke energije. A napokon, mi i ne znamo, zašto bi se fizičke energije pretvarale u sasvim nefizičku zbiljnost, namjesto da utječu na materijalni svoj supstrat i izvode materijalne funkcije.

Iz svega izlazi da je logički neodrživ materijalizam, koji događaje svodi na materiju. Potrebno je, da priznamo bitnu razliku između tijela i jastva ili duše kao jedinstvenog principa duševnih događaja. Duša je bitno različita od tijela po tom, što ona nije protežna, i stoga nije prostorno djeljiva, nego jednostavna. Jastvena duševnost znači neistovetnost s materijom ili »nematerijalnost« u širem smislu.

7. Jastvena duhovnost (= nezavisnost od materije ili »nematerijalnost« u užem smislu)

Kad bi jastvena djelatnost bila samo osjetilno-pokretna (animalna), bilo bi jastvo doduše različito od materije, ali bi u svim svojim funkcijama bilo zavisno od sudjelovanja materije, a po tome i u svojoj eksistenciji. Ali duševni naš život, kako smo vidjeli, izdiže se nad osjetilnost. Jer čovjek može osjetilno dobivene objektivne sadržaje tako preraditi, da od njih izradi nove intencionalnosti, kojih u empiriji ne nalazi, t. j. koje sasvim napuštaju osjetne predmete. Naša duša nije u svojim tvorbama (činidbama, intencijama) usiljena reproduktivnim i asocijativnim kompleksom svijesnih sadržaja, nego ih poređuje i na osnovi tih sadržaja stvara sama od sebe (iz sebe, spontano) spoznajne oblike, koji su apstrahirani od osjetilnih određenja i koje može duša po logičkim pravilima sastavljati u općenite i nužne spoznaje, te napokon može i voljno utjecati na tečaj životnih događaja. Naša je duša dakle kadra da se emancipira u svom djelovanju od sudjelovanja materije, ona upravlja i onim fiziologijskim (materijalnim) događajima, koji su u vezi s animalnim životom, i to u jednakoj mjeri, kako upravlja samim tim životom. Duša je naša »iznad« materije, t. j. ona nije vezana uz mehanizam materijalnog zbivanja, nego je svojim mišljenjem i htijenjem kadra taj mehanizam regulirati. Zato i kažemo, da je duša po nekim svojim djelovanjima »na unutarnji način« nezavisna od materije; ako se naime duševni događaji i započinju u našoj svijesti zavisno od materijalno-organskih funkcija, ipak imade i takvih (misaonih i voljnih) događaja, koji sami po sebi nijesu zavisni od materijalnih organa. Koliko su neki doživljaji nezavisni od materije (naših tjelesnih organa) — a nesamo koliko nijesu jednaki s materijom, t. j. koliko su jednostavni — kažemo, da su duhovni ili spiritualni. A budući da se čovjek upravo svojim mišljenjem i htijenjem razlikuje od životinje, zato je specifički (= kao vrsno određena) čovjekova duša duhovno ili spiritualno biće.

Da je čovječja duša nesamo animalna, nego i spiritualna (i po tome različita od životinjske duše), izlazi dakle otuda, što imade sposobnost misaonog spoznanja, za razliku od receptivnog i asocijativnog osjetilnog opažanja te reproduktivnog pomišljanja, zatim sposobnost slobodnog (na umnoj motivaciji osnovanog) htijenja za razliku od mehanički udešenog osjetnog teženja, i napokon sposobnost (u vezi s mišljenjem i htijenjem) viših čuvstava, za razliku od samo osjetnih stanja ugodnosti i neugodnosti U ovoj sferi »viših duševnih tvorevina« aktivnost je duše nezavisna od organsko-osjetnog mehanizma, pa zato je upravo i zovemo duh, t. j. u svojoj aktivnosti od materije nezavisno, racionalno (misaono i voljno) biće.

III. SVEZA LJUDSKE DUŠE S TIJELOM

8. Teorija uzajmičnog utjecaja (kauzalnog djelovanja)

Kad smo uvidjeli, da je duša bitno različna od tijela, nastaje novi problem: o svezi duše s tijelom. Kako se mogu u čovjeku ujediniti dva, po naravi sasvim suprotna, sastavna dijela, materijalni i duhovni?

Iskustvena činjenica, da tjelesno zbivanje (osjetilno podraživanje) utječe na postanak svijesnih sadržaja (osjetilnih opažanja), i obratno, da duševni čini (mišljenja i htijenja) utječu na tjelesne događaje (kretanje) — navela je na mišljenje, da je ovaj obostrani međusobni utjecaj ona realna spojnica, koja dušu ujedinijuje s tijelom. Iz iskustvene činjenice, da tjelesni događaji uvjetuju postanak duševnih događaja i obratno — teorijski se izvodi, da među njima postoji neposredni kauzalni snošaj. Još dalje, izvodi se, da taj snošaj znači čitavu svezu duše s tijelom i njihovu zajedničku sastavbu individualnog čovjeka.

Trajna sveza duše s tijelom u individualnom zajedinstvu nije isto, što uzajmično utjecanje duševnih i tjelesnih događaja. Iz tog utjecaja samo po sebi još nije objašnjeno, zašto moja duša neposredno utječe jedino na moje tijelo, a ne i na kojegod drugo, te zašto baš samo moje tijelo utječe na svijesno moje zbivanje. Mora da bude još nešto i povrh uzajmičnog utjecaja, što trajno ujedinijuje dušu s tijelom u jedinstvenu pojedinu, t. j. sveza duše s tijelom nije samo ograničena na njihovu uzajmičnu djelotvornu zavisnost, nego ta sveza mora da postoji još u nečem drugom.

9. Teorija psiho-fizičkog paralelizma

Iskustvenu činjenicu međusobne uvjetovanosti duševnih i tjelesnih događaja neki tumače ne priznavajući kauzalnog snošaja među njima (zato smo gore istaknuli, da je »kauzalnost« samo teorijsko tumačenje za navedenu empiričku činjenicu). Oni drže, da poradi heterogenosti materijalne i duhovne zbilje nije ni moguće uzajmično utjecanje, nego da su samo duševni događaji međusobno u kauzalnoj zavisnosti kao što i materijalni opet međusobno, a oba niza ovih događaja teku paralelno; pa zato se taj nazor zove psihofizički (psihofiziološki) paralelizam. Pri tom se opet može osnovno značenje ili važnost podavati duševnom nizu (idealistički paralelizam) ili fiziološkom (materijalistički paralelizam).

Ovakav nazor nesamo da nije obrazložen — jer međusobno utjecanje poradi različnosti materijalne i duhovne naravi nije nemoguće (kao što je dokazao Lotze, Külpe, Stumpf, M. Wentscher i E. Becher) — nego nas iskustvo utvrđuje u tom, da doista utječu neke tjelesne promjene na dušu i obratno. Sve naše duševno općenje s drugim ljudima vezano je uz tjelesna sredstva (pismena, usmena i t. d.), koja mi duševno udešavamo, da uzmognemo njima saopćiti svoje duševne sadržaje, a ova opet tjelesna sredstva utječu na svijest drugih ljudi prenoseći na taj način duševne sadržaje. Takvo komplicirano uzajamno djelovanje nemoguće je shvatiti samo kao paralelno zbivanje.

Da paralelisti protumače međusobnu zavisnost tjelesnih i duševnih događaja bez kauzalnosti, smatraju te događaje »pojavama« realne neke zbiljnosti, koja ostaje sama sobom istovetna, dok su događaji pojavno različni. Tu »pojavnost« tumače paralelisti po analogiji prema osjetnim pojavama. Mi u izvanjskom svijetu opažamo predmete na onaj način, kako nas oni osjetilno aficiraju, t. j. po njihovim bojama, obliku, tvr-

doći... Svi ovi osjetni kvaliteti sadržani su u našoj svijesti, i ne znače isto što i realni predmeti, koje po njima opažamo, t. j. koji nam se u opažajnim sadržajima pojavljuju. Pojave su dakle usvijesni sadržaji, kojima svijesni subjekat opaža predmete tih pojava. Neki paralelisti uče, da se tjelesne i duševne pojave međusobno razlikuju, dok je od njih različna realna zbiljnost, koja se pojavljuje, a sama po sebi ostaje nam nepoznata. Drugi opet paralelisti (Fechner, Ebbinghaus) drže, da su samo dva niza događaja, od kojih je jedan pojava drugoga. Realni supstrat pojavljuje se sam po sebi u neposrednoj svijesti, a drugima se pojavljuje u tjelesnom obliku: ono što je za mene imanentno, to isto pojavljuje se drugome kao fiziologijska funkcija.

Po ovome bi tumačenju postajala samo jedna realnost, koja se pojavljuje različito prema opažajnom gledištu. Ali dok bi još razumljivo bilo, da različni subjekti različito opažaju jednu te istu realnu zbiljnost, kako je to moguće kod jednog subjekta, koji razlikuje opažanje usvijesnih događaja od tjelesnih? »Ja« opažam vlastito svoje tijelo (a nesamo tjelesne pojave drugih ljudi), kao što »ja« opažam i svoje duševne događaje; ja sam jedan te isti, koji svojim mišljenjem i htijenjem utječem na tijelo i opažam tjelesne pojave (kretnje), kao što znamem za svoje utjecanje na te pojave, t. j. opažam i svoju odluku kao duševnu pojavu — dakle moj »ja« nije dvostruk. Gdje je onda razlog pojavnoj dvostrukosti? Ako realnost opažajućeg jastva nije različna, onda moraju svakako duševne pojave (neposrednog opažanja) imati svoju realnost, a tjelesne pojave (osjetilnog opažanja) opet svoju — koje se međusobno zbiljski razlikuju. Nije dakle jedna realnost, koja se pojavljuje u dvostrukom opažajnom obliku, nego je dvostruka sama realnost.

Da materijalno zbivanje nije samo popratna druga strana duševnog zbivanja, postaje nam očito s obzirom na voljno samoodređivanje, koje nipošto nije vezano uz materijalni mehanizam, nego smo upravo našim htijenjem kadri koješta izvesti i usuprot mehanizma tjelesnosti. Ne može se dakle reći, da su tjelesne pojave samo odraz duševnih, kad među njima dolazi i do oprečnih odnošaja. Otuda pak slijedi, da su tjelesnost i duševnost dva različna realna bitka, koji po svojem zbivanju ne stoje paralelno jedan prema drugome. I kako bi mogao paralelistički dualizam protumačiti cjelovito jedinstvo života? Zašto tjelesno-animalni procesi nijesu uvijek po intenzivnosti i mnoštvu izjednačeni s nizom duhovnih čina — a znamo da kod pojedinca prevladava duhovni život, dok u snu i različnim patološkim stanjima pretežno se očituje vegetativno senzitivna funkcionalnost? Duševni život osniva se u znatnom svojem dijelu na različnim dispozicijama i takvim funkcijama, s kojima u tjelesnoj sferi nema ništa paralelno, na pr. poredbeno promatranje, shvaćanje idealnih vrednota i t. d. Iz navedenih razloga stali su i istaknuti zastupnici paralelizma usvajati ovu teoriju samo kao radnu hipotezu (Wundt, W. James).

10. Teorija dvostruke supstancijalnosti

Sad je pitanje: kako moramo zamišljati vezu duše i tijela, da uzmognemo razumjeti njihovu kauzalnu međusobnost?

Po Platonovu su nazoru (koji zastupa i Descartes) duša i tijelo dvije supstancije, koje su međusobno nespojive, tako da duša upravlja tijelom. One su po Božjem određenju sastavljene (Descartes), ili daju samo prigodu za Božje djelovanje (Malebranche), ili su prethodno već uskladene (Leibniz). — Ali duša je vezana upravo uz svoje vlastito tijelo i ne može se od njega dijeliti te po volji preuzeti kojegod tijelo. Ipak mora da bude neka unutarnja povezanost između duše i tijela, jer bi nam nerazumljivo bilo, kako može jedan te isti subjekat opažati duševne i tjelesne svoje događaje, ako je duša rastavljena od tijela.

Proti Platonu učio je Aristotel, da duša i tijelo nijesu dvije odjelite supstancije, nego da je među njima supstancijalno jedinstvo. Ako i jesu i duša i tijelo po svojoj naravi različne realnosti, nije time onemogućena njihova jedinstvena eksistencija (kao što se na pr. razlikuje boja i protežnost) — pogotovu kad su obje realnosti po svojoj naravi jedna na drugu upućene. Čovječje tijelo po konstrukciji svojih sastavnih dijelova iziskuje jedan princip (tvorno počelo), koji funkcije ovih sastavnih dijelova (organa) upravlja zajedničkom cilju čitavog organizma; osim toga vidjeli smo da je čovjek po svojoj racionalnosti takav princip, koji oživljuje organizam i prelazeći preko granica pukog mehanizma. Životni je dakle princip čovječjeg organizma spiritualan, a ujedno se nalazi u samom organizmu, jer ne znači drugo, nego upravo njegov životni princip, koji uvjetuje organski razvitak čovjeka.

Budući da se duša nalazi kao životni princip u živom organizmu, tako da bi ovaj organizam izgubio svoju organsku formu bez duše, t. j. više ne bi bio pravi organizam, nego naprosto materija, zato je s pravom mogao Aristotel smatrati dušu kao formu organskog tijela, t. j. kao onaj (formalni) princip, koji određuje materiju za život. Organske funkcije upravljene su kao svrsi čitavog čovječjeg bitka, pa je zato Aristotel u tom smislu nazvao dušu svrhom (entelehijom) tijela. Ona je dakle formalni i svršni princip tijela. Ali nije duša samo po tom forma, što čovječje tijelo određuje time, da je ono upravo čovječje tijelo, nego je i po tom forma, što je ona sama po sebi i po svojoj biti određena. Čovječja je duša po svojoj specifičkoj biti izvor ili tvorni princip racionalnog života, a zajedno s animalnom (osjetnom) naravi sačinjava fizičku bit čovjeka.

11. Bestjelesni opstanak ljudske duše

Životinjska duša sa svojim vegetativno-animalnim životom vezana je uz organske funkcije i od njih zavisna, tako da uginućem organske djelatnosti mora eo ipso utrnuti i duševna eksistencija. Budući naime da ona nema unutarnjih uvjeta za svoju aktivnost, nego samo koliko je upućena na uzdržavanje organizma, zato raspadom organizma ne preostaje nikakav realni razlog u samoj animalnoj duši za njezinu dalju aktivnost.

Kod čovjeka je drukčije. Njegov život obuhvata i duhovnu sferu, t. j. sferu životne djelatnosti, koja po sebi (po svojoj naravi) nije osnovana u organskom funkcioniranju. Budući dakle da ljudska duša nije u svojoj aktivnosti upućena isključivo na organsko uzdržavanje, zato ona po svojoj spiritualnoj naravi postoji i nakon tjelesne smrti, t. j. spiritualnost je realni razlog besmrtnosti; ili: čovječja duša eksistira nezavisno od organskog događaja »smrti«, i zato ona zbiljski nastavlja existirati iza smrti.

Ako i znademo iz iskustva, da je duševni život kadikad obustavljen kod ljudi koji nemaju potrebnih organskih uvjeta (na pr. kod umobolnih), ne slijedi otuda nemogućnost bestjelesne eksistencije duše. U svezi s tijelom dakako da je duševna djelatnost uvjetovana i organskim funkcijama, ali kao što time nije duši po njezinoj naravi oduzeta mogućnost spiritualne aktivnosti, tako joj nije oduzeta mogućnost i bezorganske eksistencije, t. j. duša može da bude i bez tijela »zasebni ili subsistentni« (samosvojni) subjekat eksistencije (= hipostaza ili suppositum). A hipostaza razumne naravi jest »osoba« (persona). Čovjek je dakle po duhovnoj svojoj naravi: besmrtna osoba (ličnost).

Time je filozofijska psihologija doprla do onog vrhunca, s kojega je duševni život čovjekov promatran »sub specie aeternitatis« — t. j. s onoga gledišta, koje u svakom pojedinom čovjeku jednako gleda neprolaznu, vječitu vrijednost.

DODATAK PSIHLOGIJI

ŽIVOT U SVIJETU KAO FILOZOFIJSKI PROBLEM

Mi smo tečajem ove knjige gledali samo na jedan dio svijeta: čovjeka s obzirom na njegov duševni život, ili čovjeka, koliko nam se psihički pojavljuje. Ali mi možemo da sada malo pogledamo izvan toga okvira; da pogledamo nesamo na duševni život kod čovjeka, nego uopće na život u svijetu. To će reći, mi možemo da se pitamo: što je »život«, i to nesamo koliko se on kod čovjeka svjesno (psihički) pojavljuje, nego kako ga nalazimo i kod ostalih bića (stvorova) u svijetu.

Iskustvena je činjenica, da u tjelesnom svijetu (prirodi) postoje živa bića, životinje i biljke. Kod životinja nalazimo one pojave, koje smo upoznali na osjetilnom području našega duševnoga života; a to su pojave osjetilnog znanja i kretanja. One sačinjavaju životinjski ili animalni život. Kod biljka nalazi se samo vegetativni život. Živa bića i životne pojave u svijetu proučava biologija. Ona je sastavni dio prirodnih nauka, koje istražuju sve što god se u prirodi nalazi. Dok se dakle empirijska psihologija bavi duševnim životom, koliko ga opažajno (iskustveno) upoznajemo, biologija ispituje život u tjelesnom svijetu — također koliko ga iskustveno upoznajemo (izvanjskim opažanjem).

Ali, kao što empirijska psihologija vodi do filozofijske, tako i empirijske nauke o prirodi vode do filozofije o prirodi ili do kozmologije. Činjenica svjesnog jedinstva potakla nas je, da ovu činjenicu protumačimo ili obrazložimo — a ovo obrazlaganje nije više samo empirijsko znanje, nego je dokazivanje i zaključivanje, koje nas je odvelo i preko granice (okvira) opažanja. To jest, potreba, da protumačimo empirijsku činjenicu jedinstva svijesti, iziskivala je filozofiju o zadnjem osnovu (stvarnom razlogu) te činjenice, t. j. o »duši«.

Zato se filozofijska psihologija bavila problemom (pitanjem) duše.

Takav je postupak spoznanja, kad od prirodnih nauka prelazimo na filozofiju o prirodi. Uzmimo od ostalih prirodnih nauka samo biologiju. Ona proučava rekoso život u svijetu; a proučava ga empirijski. Ali kad iza toga nastane pitanje o zadnjem razlogu (uzroku) ili izvoru ili postanku života — na ovo će se pitanje odgovoriti nesamo opažajnim spoznanjem, nego i doumljivanjem. Ovaj problem o postanku života u svijetu spada u kozmologiju. Kad još kozmologija odgovori na pitanje o postanku svijeta uopće (nesamo života u njemu) i o naravi svijeta, u tima će se odgovorima otvoriti potpuna »slika« o svijetu. Ovako općeniti (univerzalni) nazor o svijetu i jest upravo filozofija svijeta. Mi ćemo ovdje ukratko označiti onaj put, kojim nas promatranje života vodi do univerzalne spoznaje o svijetu (do filozofije kozmosa).

1. Živo - neživo

Kako nam se život u svijetu pojavljuje?

U izvanjskom svijetu (prirodi) razlikujemo neživu ili neorgansku prirodu od žive ili organske. Kamenje, zemlja, voda, zrak, sijanje sunca, žubor potoka... jesu pojave nežive prirode. A žive su pojave sve biljke i životinje, i svi oni događaji, koji sačinjavaju njihov organski život.

Bitna je razlika između biljka i životinja, što se biljke prehranjuju anorganskim tvarima, a životinje su upućene isključivo na organsku hranu. Ova razlika uvjetuje, da se kod biljka napose ističu funkcije prehranjivanja, rasta i rasplodnje (= vegetativne funkcije), dok se podražljivost, provođenje podražaja i kretanje manje ističe. Kod životinja, koje su upućene na to, da aktivno traže svoju hranu, razvijaju se pored vegetativnih funkcija — prema stepenu organizacije — i organi za primanje i provođenje podražaja, kao što i za kretanje (= animalne funkcije). Kod savršenije organiziranih životinja, kod kojih se nalazi diferencirano živčevlje, možemo ustanoviti iste pojave osjetilnog spoznavanja i kretanja kao kod čovjeka.

Glavna je karakteristika živih bića, da je njihovo tijelo sastavljeno od raznolikih dijelova, diferenciranih za pojedine funkcije, t. j. organâ. Tako na pr. kod biljka služi korijenje za primanje vode i mineralnih soli, lišće služi za primanje plinova iz zraka i za ishlapljivanje vode i t. d.; kod životinja služi za prehranu crijevo, za primanje uzdušnih plinova pluća ili škrge i t. d. Budući da se tijelo živih bića izgrađuje od organâ, zovemo ih organizmi.

Dok većina organizama pokazuje samo vegetativne i animalne funkcije, to kod najviše organiziranih životinja, a napose kod čovjeka, nije ovim funkcijama iscrpen sav njihov život, nego imade kod njih takvih doživljaja, koji su doduše uvjetovani fiziološkim procesima živčevlja, ali nisu sastavni elementi fizičkog svijeta, kao na pr. kad nešto spoznajemo, kad se nečega sjećamo, nešto hoćemo ili ne ćemo i t. d. Za razliku od fizičkih zovemo ove doživljaje psihičke pojave.

2. Otkuda životno djelovanje?

a) U organizmima (živim tjelesima) ostaju dakako pojedina tjelesa sa specifičnom svojom djelatnošću, pa zato su prirodoslovci pokušali, da životno zbivanje protumače pretpostavkom (hipotezom) mehaničkog djelovanja svih kemijsko-fizičkih tjelesa, koja se nalaze u živom biću. Taj se nazor zove mehanicizam. Mehanicisti (ili mehanicisti) uče naime, da je za tumačenje životnih pojava sasvim dovoljno, ako pretpostavimo takvu sastavbu ili udezbu (konstrukciju) ili poređak dijelova (kemijsko-fizičkih elemenata) u cjelinu — kao što nalazimo kod stroja (gr. mehané, lat. machina).

b) Suprotno ovoj hipotezi uče vitalisti (lat. vita, život), da živa tjelesa ne možemo ni opisati, a još manje protumačiti, a da ne uzmemo u obzir način, kojim su pojedinačni elementi poredani u jednovitu cjelinu, koja je u svome opstanku uvjetovana funkcijama dijelova. Naročito se vitalizam — nauk, da osim kemijsko-fizičkih komponenata postoji još jedan životni (vitalni, biološki) faktor — upire na činjenicu, da imade organizama (t. j. biljki i životinja), koje možemo raskomadati ili razdijeliti, a svaki se dio otpočimje razvijati kao zasebni ili jedan cjeloviti organizam. Prije diobe sačinjavali su svi dijelovi jednu cjelinu, koja je u živom biću

imala svoju stvarnu (zbiljsku) osnovu. Kad bi pak — po mehanističkoj hipotezi — cjelina bila osnovana (fundirana) u jednom stroju, taj bi se stroj morao nalaziti u svim dijelovima živoga bića upravo tako cjelovit, kao što je cjelovit u čitavom opsegu živog bića. A budući da živo biće imade prostorno odijeljene svoje dijelove, zato je nemoguće da manji prostorni dijelovi obuhvataju cijeli stroj sasvim onako, kao što se on nalazi u prostornom opsegu svih dijelova zajedno (prije diobe organizma). Otuda izlazi (proti mehanizmu), da osim kemijsko-fizičkih komponenata moramo u živim bićima pretpostaviti životno počelo (princip), na kome je osnovano individualno jedinstvo i razvitak organizma.

Pokušaj ili pretpostavka (hipoteza) mehanicizma, da obrazloži ili protumači životne pojave, nije dovoljna — kažu vitalisti — zato, jer »stroj« ne može da bude stvarni razlog (uzrok, osnova) činjenici, da svaki organizam predstavlja jednu sustavnu (od dijelova poredanu) cjelinu, prema kojoj je upravljeno ili usmjereno cjelokupno događanje u sastavnim dijelovima organizma. Upravo ova upravljenost djelovanja (u organizmu) prema cjelini — t. j. udešenost (uređenost) svih djelovanja, da se njima postizava takvo završno stanje ili svršetak, koji obuhvata cjelinu — jest karakteristika živih bića, kojom se razlikuju od neživih (anorganskih). A ovu »upravljenost« ne možemo protumačiti ili obrazložiti drukčije, nego da u živom biću pretpostavimo stalni (konstantni) jedan životni (vitalni) faktor, koji djelovanja svih sastavnih elemenata upravlja k cjelini kao cilju (lat. finis, gr. télos); zato ova djelovanja nazivamo svrhovita ili finalna ili teleologijska. Finalnost je dakle karakteristika životnog djelovanja; a izvor (stvarni razlog, uzrok, osnova) ovoga djelovanja zovemo životno počelo.

Treba da još malo objasnimo pojam finalnosti (teleologije). Latinska riječ »finis« znači konac, završetak. Jedna poslovice glasi: »Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem«, t. j. štogod radiš, razborito radi, i obaziri se na konac. U ovoj poslovice dobiva izraz »konac ili svršetak« zapravo značenje »cilja«, t. j. — obaziri se ili imaj pred očima cilj svoga djelovanja (činjenja, rada). — Svršetak zovemo ciljem onda, kad je jedan čimbenik (faktor) u svome djelovanju ili činjenju upravljen na svršetak tako, da taj svršetak izlazi iz djelatne upravljenosti samog čimbenika (tvornog ili djelatnog uzroka). Prema tome ćemo za ono gibanje kazati da je finalno, prema kome je tvorni uzrok upravljen tako, da ono napokon (na koncu) rezultira iz ove upravljenosti. Svojevito finalnosti pripada onim stvarima i događajima, kod kojih vidimo da su trajno upravljeni na jedan konačni učinak. Na pr. ura imade taj cilj, da se pomiču kazaljke; a ovo gibanje kazaljki ima »svrhu«, da nam pokazuje vrijeme. »Svrha« je dakle ona korist ili upotreba, koja je skopčana s izvjesnim ciljem (djelovanja ili stvari).

Finalnost ili upravljenost k cilju može da pripada stvarima na izvanjski i unutrašnji način. U prvom je slučaju nametnuta finalnost jednoj stvari izvana, na pr. kod ciljanja strjelicom i kod ure, gdje su dijelovi mehanički sastavljeni. Unutrašnja ili imanentna (lat. in—manere, ostati u) je finalnost, kad u samoj stvari moramo pretpostaviti izvor upravljenosti k cilju — kao što vidjesmo kod živih bića: ona teže za postignućem cilja. Organizmi sami iz sebe (dakako prema podražajima izvanjskog svijeta) izvode svrhovita djelovanja; polučenje cilja izvode biljke na pr. prilagodivanjem i samoregulacijom, a kod životinja pokazuje se težnje za ciljem na pr. već kod svakog pokušavanja. [»Teženje za svrhom« ide za tim, da s polučenjem cilja pribavi neku korist.] — Imanentnost životnog počela označuju neki naučenjaci (na pr. Driesch) time, da ga nazivaju »entelehija« (gr. en, u; telos, konac, cilj), što znači, da se u živom biću nalazi težnje za ciljem, t. j. posebno, od kemijsko-fizičkih elemenata sasvim različno životno počelo.

3. Otkuda životno počelo

Sad nastaje pitanje o obrazloženju imanentne finalnosti, t. j. pitanje: da li težnje za ciljem i svrhom (= svrshodno ili svrhovito težnje) — koje se nalazi u živom biću — izlazi (izvire, potječe) iz samog organizma, ili je razlog za postanak toga težnja izvan organizma? U prvom je slučaju finalnost autonomna (usebno obrazložena), a u posljednjem heteronomna (izvana obrazložena). Autonomna je težnja za ciljem, kad nije nastala nikakvim izvanjskim utjecajem (uzrokovanjem), nego je nastala od one stvari, u kojoj se nalazi. Heteronomna je pak finalnost kod one stvari, koja je doduše sama u sebi nosilac finalnosti, ali taj nosilac pretpostavlja (iziskuje) izvan sebe stvarni razlog za svoju finalnost, jer težnja za ciljem (imanentna finalnost) nije u svome nosiocu potpuno osnovana ili obrazložena.

U pitanju je dakle samo imanentna, a ne izvanjska finalnost; a za nju se pita: je li autonomna ili heteronomna? To jest: da li težnja za ciljem imade svoj postanak u živim bićima ili izvan njih?

Jedni filozofi odgovaraju na ovo pitanje time, što kažu, da sav tvorni (materijalni) svijet živi. »Tvar je plodna majka svih oblika« (Giordano Bruno). Taj se nazor zove hillozoizam (gr. hile, tvar; zoein, živjeti). On uči, da je materija izvor svih životnih pojava u izvanjskom svijetu: bilo da se organske pojave razlikuju od anorganskih ili ne razlikuju. Ako se i razlikuju, ta je razlika samo stepenska (u vanjskom obliku), a ne specifička (po vrsnoj naravi organskih bića). Zato je život osnovan (obrazložen) u kemijsko-fizičkim zakonima. I zato se živa bića rađaju (nastaju) iz same stvari; to je nauka t. zv. samorodstva (generatio aequivoce ili spontanea). — Neodrživost ovog nazora pokazuje se time, što se dokazuje potpuna razlika između životnih pojava i neživog zbiljanja.

Drugi opet filozofi drže, da nije tvar izvor života, nego »duša«, a ova duša oživljuje čitav tvorni svijet. Taj nazor zovemo panpsihizam (gr. pân, sve; psihé, duša). Kozmička je psiha, po ovom nauku, izvor svih pojava u svijetu.

Ova se dva nazora o praizvoru kozmičkog života u nečemu ne razlikuju, a u nečemu se međusobno razlikuju. Ne razlikuju se po tome, što smatraju da je svijet (kozmos) jedne naravi — kao što ćemo spomenuti odmah podalje, u 4. a) —, pa zato uče, da sve (nežive i žive) pojave u svijetu izvire iz jedne naravi svijeta. Razlikuju se pak oba navedena nazora time, što prvi kaže, da je narav svijeta materijalna, a drugi kaže, da je duševna. Problem o postanku (izvoru) života u svijetu rješavaju dakle ovi filozofi prema svome nazoru o naravi svijeta.

Da se glavna (bitna) karakteristika živih bića, t. j. težnje za ciljem, protumači ili obrazloži — a to upravo i znači: doznati za podrijetlo života u svijetu — moramo se pažljivo zaustaviti kod same karakteristike, analizirati je i napokon izvesti (opravdati, obrazložiti) jedan ili drugi nazor: finalnost živih bića jest autonomna ili nije autonomna, nego heteronomna. Ako je ovo posljednje, onda to znači, da je težnje za ciljem kod živih bića njima usađeno ili nametnuto izvana, od nekog faktora izvan živih bića. Da tek nekoliko riječi o tome spomenemo!

Finalno djelovanje kod živih bića predstavlja jedan poredak djelovanja prema cjelini. A što znači »red ili poredak«? Znači: suopstojanje ili suradnja mnogih stvari prema jednovitom ili zajedničkom gledištu. U društvenom životu vlada poredak toliko, što je držanje pojedinaca

ravnano (regulirano) s obzirom na dobrobit cjeline. A »ravnano« znači, da je pojedinac u svome djelovanju ograničen šta da radi i šta da ne radi, i osim toga da je na ovo ograničenje prisiljen. A takav poredak stvoriti može samo razumski uzrok, koji gleda na cjelinu i koji članove poretka ravna prema cjelini. Osim toga se iziskuje, da su ovi članovi sposobni poprimiti svrhovito ravnanje, a dakako iziskuje se cilj i svrha (korist), koja opravdava ograničavanje pojedinaca prema samom cilju, a to je dobrobit cjeline.

Iz rečenoga izlazi, da jednota poretka nije jednaka s prirodno nužnom jednotom, nego da je finalna, t. j. da je obrazložena ili osnovana u upravljenosti prema određenom cilju. Tako je na pr. ura uređena prema cilju, koji joj čovjek postavlja; ona je u djelovanju sastavnih dijelova svrhovito ravnana — a razlog (osnova) toga poretka jest izvan ure; u čovječjem razumu.

Sad je tek jasno pitanje: da li u živim bićima postoji takav poredak u djelovanju, koji iziskuje kao svoj izvanjski stvarni razlog — jedno razumsko biće, koje je organizmima postavilo jednotu poretka? U tome sastoji pitanje o heteronomnom finalnom poretku ili o izvanjskom obrazloženju svrhovite suradnje u organizmu.

Neki prirodoslovci (t. zv. psihobiološke škole) drže, da je finalnost organskog poretka osnovana (obrazložena) u samom organizmu, a ne izvan njega. Ovi »psihovitalisti« drže, da su samo živa bića u prirodi razumna (a neživa nijesu; pa zato ovaj biološko-filozofijski nazor nije istovetan s panpsihizmom!). I oni dakle priznaju, da se bez ikakva razuma ne može protumačiti finalnost životnog djelovanja; na pr. osobito kod regulatorne finalnosti, kod koje možemo razlikovati uzrok, sredstvo i učinak. Ako na pr. na biljku pada svjetlost izvjesne jačine i u izvjesnom smjeru, njezino će lišće i asimilatorna tjelešca u stanicama zauzeti svoju smještenost. Učinak (posljedica) će biti, da će se hranljive tvari asimilirati na način prikladan za uzdržavanje organizma. Promijenimo li jačinu i smjer svijetla, promijenit će se i smještenost asimilatornih tjelešaca — a učinak će ostati isti. Premda se dakle uzrok (svjetlost) mijenja, učinak se ne mijenja; jer biljka reagira na izvanjski uzrok promjenom (smještenosti ili položaja lišća) tako, da se postizava konstantni efekat. U tome dakle slučaju nemamo samo uzrok i učinak, nego i posredni faktor (reakcija biljke), koji uzročni utjecaj regulira prema cjelini organizma. Zato psihovitalisti i kažu, da se u biljci nalazi duševni (psihički) — a to njima znači isto što i »razumski« — faktor ili »determinanta«, t. j. psihovitalisti kažu, da je nesamo upravljenost k cilju u samom organizmu, nego je u njemu i posljednji razlog (osnova) finalnosti. — Ali neodrživost ovog nazora izlazi otuda, što biljkama i životinjama ne možemo pripisati razum; pa zato je nužno zaključiti, da finalni poredak u organizmima imade svoje obrazloženje u izvanjskom razumskom čimbeniku. Ovaj zaključak vodi nas k općenitom pitanju o postanku — nesamo života u svijetu, nego — čitavog svijeta. Zato ćemo još kratko završiti naš pogled na svijet.

Pred tim još ovo pitanje: kako se je život u svijetu od početka do danas razvijao? Otkuda današnja raznovrsnost živih bića? — Ili su sve vrste od svog postanka nepromijenjene (teorija konstancije) ili su se tečajem vremena razvile iz nekih praoblika (teorija descendencije). O svima ovim nazorima ne možemo ovdje opširnije raspravljati, jer to spada u posebne nauke; za nas je dovoljno upozoriti, kako nam promatranje svijeta na sve strane nameće različna pitanja.

4. Filozofski nazori o naravi svijeta i o njegovu postanku

a) Razmatranje o razlici između anorganskih i organskih pojava u svijetu — te napose psihičkih pojava kod čovjeka — dovelo je različite naučenjake do pitanja: je li »ono, što« se na različite načine pojavljuje, samo po sebi (a ne kao pojava) jedne te iste naravi ili nije?

Afirmativno odgovara monizam (gr. monos, jedini), a negativno dualizam (lat. duo, dva). Monizam uči, da ne postoji ništa materijalno, nego samo nešto nematerijalno (duhovno, spiritualno). U prvom je slučaju monizam materijalistički, a u posljednjem spiritualistički. U oba dakle slučaja priznaju monisti, da je svijet sam po sebi samo jedne naravi.

Dualisti uče protivno: da svijet nije samo materijalne (fizičke) naravi, nego i duševne (psihičke). Nesamo dakle da nam se pojavljuje u dva sasvim heterogena (raznorodna) niza pojava — fizički i psihički —, nego i ono, što se pojavljuje, t. j. samo pojavno počelo (princip), nije samo jedne, nego je dvostruke naravi.

Psihofizički monizam ili paralelizam priznaje razliku između psihičkih i fizičkih pojava, ali uči, da su to samo dva uporedna (paralelna) područja jednog istog počela (kao izvanjska i unutrašnja strana istog okruža, rekao je Fechner).

O svima ovim nazorima raspravlja se u filozofiji (svijeta) ili u kozmologiji. A ovdje je svakako još potrebno istaknuti jedno, i to fundamentalno pitanje, na kome se razilaze filozofijski nazori o svijetu i životu, a to je pitanje o postanku svijeta.

b) Mi smo se prije (3.) bavili pitanjem o postanku života u svijetu, a zatim o naravi svijeta. Kod ovoga smo posljednjeg pitanja upoznali dva oprečna nazora: monizam i dualizam. Sasvim jednako tako prozvana postoje i dva oprečna nazora u pitanju o postanku svijeta: monizam i dualizam.

Monizam uči, da svijet sam od sebe postoji, da vječno postoji, t. j. da nema vremenskog nastanka i prema tome da s obzirom na svoj nastanak nije ni od koga izvan sebe zavisian. Samo jedno eksistira, a to je svijet.

Dualizam (teizam) nasuprot uči, da je svijet nastao i da je izveden od osobnog bića, koje samo o sebi eksistira, i koje mi zovemo — Bog (gr. teos). Promjene u svijetu, niz međusobno zavisnih uzroka, neuznužnost eksistencije svih stvari u svijetu i napokon svrhoviti poredak svijeta služe kao putovi u dokazivanju eksistencije božje. O tome raspravlja Teodiceja ili filozofijska nauka o Bogu (filozofija vjere). Na ovim se dakle putovima sastaje kozmologijski i teologijski problem.

POVIJEST PSIHOLGIJSKE NAUKE

1. Do Aristotela

Historijski počeci psihologije sežu do Aristotela i dalje. Prvi grčki naravoslovci (Tales, rođ. oko 624., Anaksimenes) bili su materijalisti. — Pitagora (oko 580.—500. pr. Kr.) pod utjecajem egipatske mitologije uči, da je naša duša za kazan utjelovljena napustivši svoj boravak među zvijezdama, kojima se vraća putujući kroz različna bića. Ona znači božanstvenu harmoniju, koja giblje tijelo, a sebe sama giblje. Pitagorin je nazor znatno utjecao na Platona. — Anaksagora (500.—427.?) priznaje, da svemir uređuje neka razumna sila, zapravo kozmička duša. — Njegov suvremenik Demokrit (470.—400?) zastupao je atomističku narav duše.

Sofisti, napose Protagora (učio oko g. 444. pr. Kr.), začeli su prvi u grčkoj filozofiji baviti se pitanjem ljudskoga znanja; zato oni čine prijelaz od prvog ili kozmološkog perioda grčke filozofije u drugi ili antropološki. Po njihovu je nazoru sve ljudsko znanje stečeno samo osjetilnim ili senzitivnim putem; zato ovaj nazor zovemo senzualizam. Oni dakle ne priznaju, da u našoj svijesti postoje i takvi spoznajni sadržaji, koji su sasvim različni od senzitivnih sadržaja, t. j. sofisti ne priznaju misaone ili razumske (intelektulane) doživljaje kao posebnu vrstu našeg spoznavanja. Pa budući da je sve naše znanje stečeno samo senzitivnim opažanjem, bez mišljenja, zato ovo znanje i nije drugo nego samo osjetilno iskustvo. Po tome možemo sofistčki nazor nazvati senzualistički empirizam. [Sofisti su se također bavili pitanjem: je li naše znanje istinito? Na ovo su pitanje odgovorili, da je »istinito« samo za čovjeka, koliko je on pojedinačni spoznajni subjekat. Oni su dakle u tome pitanju — koje spada u noetiku, a ne u psihologiju — zastupali t. zv. antropologizam ili subjektivizam.]

Protiv sofista je ustao Sokrat (470.—399.). On je uvidio, da bez općenite i bezuvjetne ili apsolutne istine nema ni apsolutno vrijednih vrline u životu ljudskom; a to je opasnost za mladež i za budućnost naroda, ako odbaci građanske vrline. Zato S. pokazuje, da u našoj svijesti postoje osim senzitivnih i pojmovni ili misaoni sadržaji, koje možemo odrediti (definirati) tako, da oni vrijede uvijek i za sve ljude. Sokrat dakle (proti senzualizmu) zastupa intelektualizam. [A proti subjektivizmu zastupa objektivizam, koji uči, da je »istina« objektivne ili apsolutne vrijednosti.]

Oko ova dva suprotna nazora kreće se uglavnom sva povijest filozofije. Sokratov učenik Platon (427.—347.) usvaja Pitagorino shvaćanje o predtjelesnoj eksistenciji razumne duše, koja imade razumsku ili misaonu sposobnost, a sjedinjena je u tijelu još s nerazumnom dušom, koja se sastoji od srčanosti i željne ili nagonске duševnosti. Razumski upoznajemo vječne biti ili ideje, i jedino takva je spoznaja prava ili istinska, dok osjetilno spoznanje nema potpune sigurnosti, nego je samo vjerojatno. Osim toga ima čovjek još i praktičnu sposobnost spoznavanja. Duša je besmrtna i božanstvu slična.

P. je u pitanju o opstanku naše spoznaje skrenuo u protivni ekstrem od sofisticčkog senzualizma; on prekida vezu između razuma i osjetilnosti, te priznaje samo razum — upravo čisti um (ratio) — izvorom spoznaje. Zato se njegov nazor zove racionalizam.

2. Aristotel

Aristotel je psihologiju izgradio kao zasebnu nauku u tijesnom naslonu na prirodne nauke. Njegove tri knjige »O duši« raspravljaju napose o svim duševnim pojavama i o duši. Nema u čovjeku više duša nego samo jedna, koja ima različnih sposobnosti. U vezi s organskim tijelom kao materijalnim principom čovjeka, duša je aktivni princip životnih funkcija. Osjetilno-organske funkcije omogućuju osjetilnu spoznaju o stvarnim svojstvima. I nakon osjetilnog opažanja ostaju sadržaji u svijesti kao predodžbe (phantasmata), koje imademo pošto su izvanjske stvari već prestale podraživati osjetila. Zadržavanje minulih utisaka u duši spada na pamćenje, a kad smo si svijesni, da smo ih mi sami nekoć doživjeli, kažemo da ih se sjećamo. Osjetilnoj naravi duše pripada još i moć teženja. — Iznad svih animalnih (životinjskih, osjetilnih) sposobnosti postoji još specifično (vrsno ili vlastito) čovječja razumnost, koja po svojoj naravi nije vezana uz tijelo, te je besmrtna. Razum stvara misaone tvorevine (pojmove i sudove), te je pasivan koliko mu te tvorevine nijesu prirodene, nego ih prima iz osjetilno opaženih sadržaja i ujedno je aktivan, koliko on sam iz osjetilnosti uzima ili od nekih osjetilnih obilježja rastavljeno shvaća (= apstrahira ili urazumljuje) spoznajne sadržaje. A. dakle zastupa takav (empiristički) intelektualizam, koji priznaje razumsku sposobnost, zavisnu od osjetilnog iskustva. Napokon je i razumsko teženje ili volja sposobna da se sama određuje, t. j. ona je slobodna.

Filozofijsko razmišljanje o životu, kako se zapaža u iskustvenom svijetu, navelo je Aristotela na znanstvenu nauku o principu života (psihé) i ta je znanost prozvana psihologija. Predmet psihologije, po Aristotelovu shvaćanju, nijesu bile samo životne pojave u svijetu, i to upravo svijesno-životne pojave, nego je za Aristotela otpočela psihologija na onoj granici, gdje se uopće nalazi razlika između žive prirode i nežive. Protražujući naime postanak i razvitak nekih (i to živih) bića, opazio je Aristotel, da su ta bića sastavljena od različitih dijelova, koja zajednički kao neka sredstva (instrumenti, organi) djeluju prema jedinstvenom cilju (svrsi), a to je: uzdržanje i vlastitim djelovanjem omogućeni razvitak svakog pojedinog živog bića. Ali organi ostaju još neko vrijeme i nakon što je biljka ili osjetilna životinja već prestala živjeti: dakle sami organi po sebi ne sačinjavaju život. Osim toga, organi su različita ustroja i različna djelovanja, a sve to djelovanje upravljeno je nekoj zajedničkoj svrsi — pa je i to dokaz, da u živom biću mora postojati nešto, što se organskim djelovanjem samo služi kao sredstvom s obzirom na svrhu, a to je sam život. Ovo »nešto« jest kao vrsta (species) kod mnogih pojedinki nepromijenjeno — i to nešto nazvao je Aristotel »duša«. Ona je dakle odredbeno počelo (enteléheia) organizirane materije t. j. prirodnog (fizičkog) bića koliko je sposobno (eo ipso što je organski udešeno) za život kao svrhu cjelokupnog organskog djelovanja. O tom prvom principu života raspravlja psihologija. — Danas mi više ne možemo u tom opsegu shvaćati zadaću i predmet psihologije, jer je nauka o životu ili biologija postala opsežna i zasebna naučna grana, te se psihologija zadržava samo kod proučavanja čovjekova duševnog života. Premda se psiholog ima ovako da ograniči na svoj predmet, ipak se dakako treba obzirirati i na biologiju, kao osnovicu za postanak i razvitak specifično čovječjeg duševnog života.

3. Nakon Aristotela

Neposredno nakon Aristotela nije psihologija napredovala. Stoici smatraju ljudsku dušu sastavnim dijelom svemirske duše; a Demokritov atomistički nazor obnavlja Epikur (341.—270.). Elejska škola također nema izvjesnog shvaćanja o duši. — Nešto istaknuti židovski psiholog Filon (rod. oko 25. pr. Kr.) povodi se za Platonom. Prirodoslovac Galen (u 2. v. pr. Kr.) ispitivao je organske uvjete za duševnost, o kojoj je sudio sasvim skeptički. — Iz novoplatonske škole učio je Plotin (204.—270.), da pojedine duše izlaze iz kozmičke duše i stvaraju sebi tijela. Viša je duša besmrtna i teži k božanstvu, dok niža duša izgiba s tijelom.

4. Kršćanska era

U kršćanskoj eri istaknuti je Grgura Nisenskog (2. pol. 4. v.) i Nemesiju iz Emese u Feniciji (koncem 4. v.). Oni ističu nematerijalnost duše, jer materija ne može misliti; pa zato je duša besmrtna i Bogu slična. Nije pomiješana s tijelom i nije razdijeljena po različitim mjestima tijela, nego je samo virtualno (svojim utjecajem) protežna, ali bez sastavnih dijelova. — Od latinskih pisaca treba spomenuti Tertulijana, Ciprijana, Laktancija i naročito sv. Augustina (354.—430.), kojemu je sva filozofija osnovana na dušoslovlju. Naslanjajući se donekle na Platona, a i na Aristotela, Augustin dokazuje jednotu i besmrtnost duše, razlikujući više i niže duševne sposobnosti. Kao veliki poznavalac ljudske duše Augustin je znatno utjecao na kršćanske mislioce, naročito na mislioce srednjega vijeka, koji — od Augustina do danas — predstavljaju u povijesti filozofije skolastičku filozofiju.

Nakon Augustina sve do 12. v. nije se kultivirala psihologija. Tek u ovo je vrijeme spomena vrijedan Petar Lombardski († 1146.) i njegov suvremenik arapski filozof Ibn Rošd (Averrhoes 1126.—1198.), koji je učio, da svi ljudi imaju zajednički jedan razum. Ta je nauka imala svoje zastupnike i protivnike u 13. v., kad se je skolastička filozofija uspjela do svoga vrhunca. Još nešto prije toga vremena nalazimo psihologijskih fragmenata kod Vilima Pariskog († 1249.), Ivana Rochelleskog († 1271.), Vinka Beauvaiskog († 1264.) i dr. — Zasebni period inaugurira Albert Veliki (1193.—1280.), koji svojim djelom »o duši« polaze temelje skolastičkoj nauci o supstancijalnosti duše, njezinoj vezi s tijelom i nezavisnosti razumskog djelovanja od materije. Na ovo učenje, a u naslonu na Aristotela, nadovezuje veliki Albertov učenik i najbolji tumač Aristotelov, prvak skolastički, Toma Akvinski (1225.—1274.). I ako nije sustavno ispisao posebnu psihologiju, tretirao je prigodice sva psihologijska pitanja. — Psihologiju nalazimo i kod ostalih filozofa iz ovog vremena, kod Bonaventure (1274.), I. Duns Scota (1308.), Roger Bacona (1292.?), Durandusa, Vilima Occamskog i dr. Platonski smjer zastupa u doba humanizma (15. v.) firentinska akademija (Gemistos Plethon, Marsilius Ficinus i dr.). Još je prije novovjeka filozofije istaknut Giordano Bruno (1548.—1600.), koji uči, da je ljudska duša sastavni dio svjetskog duha. Suarez (1548.—1617.) završuje ovo filozofijsko razdoblje kao obnovitelj aristotelovske filozofije u Španiji (napisao je djelo »de animax«; ovako su se zvale psihologije do 16. vijeka, a sam taj naziv »psihologija« upotrebljavaju tek u 16. v. najprije Melanchton, Goclen i Casman).

5. Novovjeka filozofija

Protiv Aristotela, u posve empirističkom smjeru, istupa Bacon Verulamski (1561.—1626.) kao začetnik novovječne filozofije. Nasljednik mu je Toma Hobbes (1588.—1679.), koji kao psiholog zastupa materijalistički mehanizam duševnoga života. Posebne svoje nazore o duši ima Descartes (Cartesius, 1596.—1650.). Po njemu je duša misaona supstancija (res cogitans), sasvim različita od tjelesne, na koju ne može ni utjecati. Tijelo je automat, koji se sam od sebe giblje, tako da su i sve životne pojave mehaničke naravi, a Bog udešava skladnost između tjelesne i duševne supstancije. Pravo je znanje duši prirodno (psihologijski racionalizam). Descartes je (za razliku od Aristotela) sveo psihologijska istraživanja u okvir »misaonog« (— svijesnog) života, jer mu i pojam »duša« znači samo svijesnu supstanciju.

Kako je Descartesov nazor o duši bio u suprotnosti s engleskim empirističkim duhom, ubrzo je našao snažna protivnika u Johnu Lockeu (1632.—1704.). On se može smatrati začetnikom moderne psihologije, koja odbacuje supstancijalnu dušu. Postanak i narav spoznaje tumači Locke sasvim senzualistički, jer uči, da je duša »tabula rasa«, koja prima osjetilne sadržaje (senzacije, percepcije) i samo od njih sastavlja dalju spoznaju. Aristotel također uči, da spoznaja otpočinje osjetilnim opažanjem, ali on od toga razlikuje razumsku spoznaju, koja je neosjetne naravi. — Kako nam je duša nespoznatljiva, jednako drži Locke, da ne spoznajemo nikakve sile ili sposobnosti, ni prostora ni vremena. Ovim svojim nazorima utjecao je Locke na svoje engleske nasljednike, a konačno i na Kanta.

Senzualistički pravac zastupa George Berkley (1684.—1753.) toliko, što uči, da materijalne supstancije i nema, nego sve, štogod jest, samo je u osjetilnom opažanju sadržano (esse = percipi). Ove percepcije nastaju u nama Božjim utjecanjem. — Kao materijalist odbacuje dušu David Hartley (1704.—1757.). — Potpuni je empirist David Hume (1721.—1776.), koji dopušta spoznajnu vrijednost samo onim duševnim elementima, koji se dadu svesti na osjetilne utiske. Naročito iz tog razloga odbacuje pojam tvornog uzroka, a dosljedno ne priznaje metafizičke spoznaje o duši (i o Bogu). U tome je Hume preteča Kantov.

Kako je već Descartes učio, da Bog izravnim utjecajem na dušu omogućuje skladno njezino djelovanje s tijelom, tako Geulinx (1625.—1669.) i Malebranche zastupaju t. zv. okazionalizam, t. j. nazor da izvanjski podražaji i voljni čini nijesu tvorni uzroci (causae efficientes), nego samo prigodni (causae occasionales) — za Božje djelovanje, koje s podražajem spaja osjete, a s htijenjem izvanjska djelovanja. — Spinoza (1632.—1677.) pošao je dalje i priznao samo Božju supstanciju (panteizam), kojoj pripadaju sva fizička i psihička djelovanja; a između oba ova reda postoji samo psihofizički paralelizam (a ne uzajmični utjecaji). — Priklanjajući se ovim nazorima a u opreci s Lockeom zastupa Leibniz (1646.—1716.) racionalistički nazor o prirodnosti duševnih sadržaja. Kao što sve sastoji od nedjeljivih jedinica ili monada, i duša je takva monada, koja ne može utjecati na tjelesnu monadu, nego je njihov međusobni snošaj po Božjem uređenju usklađen (harmonia praestabilita.) — Leibnizov sljedbenik Chr. Wolff (1679. do 1754.) razlikuje empiričku i racionalnu psihologiju, te je svojom školskom filozofijom ostavio trajni utjecaj u Njemačkoj, premda je učenik ove škole Kant (pod engleskim utjecajem) upravo oborio Leibniz-Wolffov racionalizam. — Još nam ovdje valja spomenuti Nikolu Tetensa, koji prvi razlikuje trostruku duševnu sposobnost: razum, volju i čuvstvo. U isto doba vlada u Francuskoj potpuni materijalizam, koji zastupa La Mettrie, Helvetius i Holbach.

U općoj filozofiji stvara novo razdoblje Immanuel Kant (1724.—1804.), koji doduše ne piše psihologiju, ali usvaja razdiobu duševnih moći u osjetilnu i razumsku spoznajnu moć, zatim osjetilnu i razumsku moć teženja, i napokon čuvstvenu moć. U savezu s Humeom odbacuje spoznatljivost duše. [Filozofijski period iza Kanta posve je stjeran za psihologiju. J. Gottlieb Fichte (1762.—1814.) priznaje samo jastvo kao izvor svega. Po Friedrichu Schellingu (1775.—1854.) je svjetska duša prvobitno istovetna s materijalnom prirodom. Frid. Hegel (1770.—1831.) smatra materijalni svijet razvojem duha, te nema razlike između duše i tijela. Psihologija se ovdje posve izgubila u spekulativnoj filozofiji.]

Novije doba za psihologiju nastaje u Njemačkoj, kad se sve filozofijsko nastojanje stalo koncentrirati oko psihologije. Matematičku metodu uvodi u psihologiju Fried. Herbart (1776.—1841.). On smatra pomisli kao elementarne duševne tvorevine, koje međusobno djeluju po mehaničkim zakonima; zato i možemo duševni život aritmetički formulirati. Iz uzajmičnog djelovanja pomisli nastaju voljne, čuvstvene i ostale duševne pojave; tako je Herbart izbacio iz psihologije različite duševne moći (sposobnosti). Herbartovci su Drobisch, Lazarus, Steinthal, Strümpell, Volkman, Drbal, Nachlowsky i dr. — Uz Herbartu je istaknut psiholog Beneke (1798.—1854.). Njegova je nauka sasvim nejasna, a dovoljno je ovdje spomenuti, da dušu smatra sastavljenicom od različitih sposobnosti, koje se same od sebe razvijaju i međusobno usavršuju.

Znanstvenu metodu u psihologiji uvodi Hermann Lotze (1817.—1881.). Iz jedinstvene svijesti izvodi jednotu duše. Između tijela i duše postoji kauzalni uzajmični utjecaj; a nezavisno od tijela vraća se duša svom božanskom prazvoru (panteistički!).

Osnivači psihofizike jesu E. L. Weber (1878.), G. Th. Fechner (1887.) i Helmholtz (1895.). Tjelesne i duševne pojave samo su dvije strane jedne te iste (gr. *mónos*) supstancije. Od ovoga metafizičko-monističkog nazora došlo se do radne (istraživalačke) hipoteze, da za sve psihičke pojave treba tražiti fiziološki (psihofizički paralelizam). Psihofizički zakon obuhvata brojne snošaje osjetilnih podražaja i osjeta. Opće u ovoj prvoj svojoj periodu (1840.—1860.) ograničuje se psihofizika na istraživanje samo osjetilnog opažanja.

Manje je znatan u psihologiji Herman Fichte, koji psihologijske svoje nazore naslanja na panteističke spekulacije. Kao prirodoslovac shvaća dušu Hermann Ulrici.

U 19. stoljeću razvijala se u Francuskoj psihologija ponajviše još pod utjecajem Descartesovim. Sinkretističku psihologiju (prema njemačkoj i engleskoj) nalazimo kod V. Cousina (1792.—1867.). Psihologiju je pretvorio u fiziologiju Auguste Comte (1728.—1798.). On je osnivač t. zv. pozitivizma, koji (kao i empirizam) uči, da je samo ono u našem znanju »pozitivno«, što u iskustvu nalazimo; a neiskustvena (metempirijska) spoznaja ne postoji. O neempirijskim stvarima ostajemo »agnostici«. Francuski se je pozitivizam ujediniio s engleskim empirizmom, koji potječe još od Humea. Od engleskih agnostika u psihologiji poznati su još D. Stewart (1753.—1828.), T. Brown (1770.—1820.), J. Mill, I. Yong, W. Hamilton († 1856.) a osobito je ugledan i John Stuart Mill (1806.—1873.), te A. Bain. — Darvinistički psiholog Herbert Spencer (1820.—1903.) tumači postanak svih duševnih pojava sastavljanjem i rastavljanjem. Dakako da se duševnost razlikuje bitno od fizioloških funkcija. — Na englesku se psihologiju naslanja francuski psiholog Ribot. — Čitavoj psihologiji pod konac 19. st. podao je svoje obilježje Wilhelm Wundt (1832.—1920.). Psihologija se ima ne samo nasloniti, nego i ograničiti na svezu s prirodnim znanostima. Poslije šezdesetih godina prošlog stoljeća postavio je ovaj veliki duh

prve temelje eksperimentalnoj psihologiji, koja se stala zanimati nesamo za osjetilno opažanje, nego i za mnoga druga pitanja; tako Wundt istražuje razliku između čovječje i životinjske duše, te je nalazi u tom, što je ova posljednja prepuštena asocijativnom životu bez mišljenja (sudenja) i voljnog izbiranja. Zatim ispituje Wundt eksperimentalnim načinom različite duševne pojave: pažnju, vremensko predočavanje, asocijaciju i t. d.; a s objektivne strane jezik, umjetnost, religiju i t. d. Da novim radnim metodama sistematski obuhvati sve psihologijske probleme, osnovao je Wundt 1879. u Leipzigu psihologijski institut. Tek poslije osamdesetih godina otpočele su se (Stumpf, Ebbinghaus) eksperimentalno istraživati i više duševne pojave (pamćenje, čuvstvovanje, mišljenje...).

Iz Wundtove eksperimentalne škole razvila se snažnim zamahom moderna psihologija, navlastito po O. Külpeu (1862.—1915.) i njegovim učenicima iz würzburške škole (Watt, N. Ach, A. Messer, C. Bühler, Marbe, Störring, Grünbaum i dr.). Polazeći eksaktnom metodom oni psihologiju dovode u svezu napose s naukom o spoznaji (noetikom), te se u osnovnim pogledima dodiruju s aristotelovskim naziranjem; tako na pr. Messer naslanjajući se na Husserla i Fr. Brentana (1838.—1917.), kojemu prethodi Bolzano († 1848.), zastupa objektivizam (a Külpe realizam). Među suvremenim skolasticima ističu se i kao psiholozi J. Geysler, Lindworsky, Mercier, Gemelli i t. d. Od novijih psihologa još samo da neke spomenemo. Uz filozofiju i nauku o spoznaji razvijaju psihologiju H. Husserl, Al. Meinong, K. Twardowski, J. Rehmke, C. Stumpf (svi iz Brentanove t. zv. fenomenologijske ili analitičke škole, koja — analizirajući duševne pojave — izvodi one objektivne momente, koji nijesu duševni; time se ovaj smjer opire psihologizmu t. j. stajalištu, da se sve pojave i sva filoz. pitanja imaju svesti na psihičke doživljaje). Zatim su Th. Lipps, Schuppe, Mach, Cornelius i dr.; a u Francuskoj osobito Fouillé i Bergson. Senzualističkog (asocijativnog) su smjera Ziehen, Ebbinghaus, Münsterberg i dr. Ovaj smjer dolazi iz Engleske (od J. Milla), te sve duševne pojave nastoji reducirati na udruživanje predodžbi. Protivno tome zastupa Wundt voluntarističko stajalište, po kome je duševni život osnovan na voljnom faktoru. Posredno mjesto zauzimaju Höfding, Jodl, Jerusalem. U pitanju o snošaju duše i tijela zastupaju suvremeni psiholozi teoriju uzajmičnog djelovanja (Stumpf, Busse, Wentscher, W. James...) ili teoriju aktualiteta (Wundt). O sadašnjem stanju psihologije i njezinim predstavnicima mogu se potanji podatci crpsti iz psihologijske literature; a mi ćemo ovdje još samo gdješta spomenuti o glavnim smjerovima u današnjoj psihologiji.

POGLED NA SUVREMENU PSIHOLOGIJU

U suvremenoj se psihologiji možemo najbolje orijentirati, ako uzme-
mo u obzir 1. predmet (granice, područje) i 2. metode (zadatak i
način izvršenja psihol. zadatka). Pojedini se psiholozi međusobno razli-
kuju prema tome, kako shvaćaju predmet psihologijskog izučavanja i
kojom se metodom služe u izučavanju psihičkih pojava. Ova različita
gledišta dat će nam karakteristiku psihologijskih smjerova u sadašnjici.

K 1. a) Čista psihologija uzima za svoj predmet samo događaje
i sadržaje naše svijesti. Ona se dakle jedva ili nikako ne obazire na ono,
što je nepsihično, nego gleda samo na psihične činjenice.

Fiziologijska psihologija (Ebbinghaus, Ziehen i dr.) vodi rač-
una u prvom redu o fiziologijskim procesima, koliko uvjetuju svjesne
pojave. Psiholozi ovoga smjera nastoje, da svjesne pojave genetički
protumače na osnovi fiziologije.

b) Kao predmet psihologije uzima se obično sve ono, što je u du-
ševnom pogledu zajedničko svim ljudima, ili ono, u čemu se duševni život
kod pojedinih ljudi i neke skupine ljudi (na pr. narod) međusobno
razlikuju ili diferenciraju. To je t. zv. diferencijalna
psihologija. Njezin su dakle predmet one osobitosti ili izuzetnosti u du-
ševnom životu, koje ipak nastaju pravilno ili po nekom zakonu. Zato je
zadaca dif. psihologije, da ispita sve uzroke za duševne raznosti, a
to su na pr. naslijeđe, prirođenost, utjecaj okoline, odgoj i t. d.

U novije doba bave se neki psiholozi u prvom redu s onim dušev-
nim pojavama, koje nisu svim ljudima zajedničke, nego upravo
onima, kojima se pojedini ljudi i neke skupine ljudi (na pr. narod) međusobno
razlikuju ili diferenciraju. To je t. zv. diferencijalna
psihologija. Njezin su dakle predmet one osobitosti ili izuzetnosti u du-
ševnom životu, koje ipak nastaju pravilno ili po nekom zakonu. Zato je
zadaca dif. psihologije, da ispita sve uzroke za duševne raznosti, a
to su na pr. naslijeđe, prirođenost, utjecaj okoline, odgoj i t. d.

Odavna su psiholozi opazili nesamo, da se duševni život zbiva kod
svakog pojedinog čovjeka u različitim oblicima, nego da imade i nekih
zajedničkih obilježja, koja karakteriziraju izvjesni ljudski tip; na pr.
psiholozi istražuju karakterističnu duševnu strukturu za pojedine (na
pr. genijalne) osobe, za oba spola, za pojedini narod i t. d. Psihologija
u tom smislu naziva se karakterologija.

c) Opća se psihologija, rekosmo, obazire na ono, što je u ljudi opće-
nito duševno, a ne obazire se na činjenicu, da se ovo općenito u životu
pojedinih ljudi pokazuje kao različito. Zato je diferencijalna upotpunila
opću psihologiju time, što se obazire upravo na pojedinca (individuum).
Ali ova je individualna psihologija također jednostrana, jer poje-
dini čovjek ne stoji svojim životom u svijetu osamljen ili izoliran, nego u
društvenoj vezi (sa svojim narodom). Zato su psiholozi stali istraživati
duševne pojave, koje su zajedničke ljudima, koliko žive u zajednici; a to
su na pr. govor, čudoredni i vjerski nazori, umjetnost, pravni i kulturni
običaji i nazori i t. d. Tako je — za razliku od obične, t. j. općenite i
individualne psihologije — nastala socijalna psihologija, koju je
osobito razvio W. Wundt (u svojoj Völkerpsychologie). Njezina je zadaca,

da ispita sve one društvene (socijalne) oblike — plemenska loza, državni i crkveni uređaj, obitelj, primitivni stadij nekulturnog čovjeka i t. d. — koji sačinjavaju, tako reći, duševnu biologiju pojedinca.

Kad kažemo »društveni oblici«, hoćemo istaknuti, da se radi o uređenoj ili organiziranoj ljudskoj zajednici — za razliku od mase ili gomile, t. j. od nesređene skupine. Imade doduše i takvih duševnih pojava — na pr. oduševljenje, pobuna, krivo mišljenje —, koje nastaju i dolaze do izražaja u mnoštvu ili u »masi« kao takvoj, na pr. štampom, modom, i t. d. Time se bavi psihologija mase.

Kod socijalne psihologije treba da još na nešto pripazimo. Njoj je, rekosmo, zadaća, da ispita, kako društvo sa svojim životom utječe na pojedinca. Posebice se je ova psihologija bavila primitivnim (nekulturnim) čovjekom. Ali psihologija od novijega vremena ispituje naročito, koji su duševni izvori za različne društveno-kulturne proizvode ili produkte. Dok se socijalna psihologija zanima za utjecaj društva — i u njegovim kulturnim oblicima, na pr. s obzirom na jezik, povijest, narodne običaje, vjeru... — na pojedinca, t. zv. kulturna psihologija uzima gotove kulturne tekovine kao kolektivni (i pojedinačni) duševni rezultat, koji nastoji genetički protumačiti. Pri tom ne dolazi u obzir samo unutarinja ili idealna kultura duha ljudskog — na području jezika, povijesti, znanosti, umjetnosti, ćudoređa, religije —, nego i t. zv. materijalna kultura ili civilizacija, koja se očituje na području gospodarstva, tehnike, narodnih običaja, zdravstva i t. d. Kulturnoj su dakle psihologiji podređena različita kulturna područja s obzirom na duševnu svoju provenijenciju.

d) Vidjeli smo kod socijalne psihologije, kako ona istražuje postanak (genezu) duševnog života kod pojedinaca — koliko je taj postanak društveno uvjetovan. Genetički razvoj (evoluciju) psihičnosti, t. j. zakone njezina nastojanja, uzima si za predmet i zadatak genetička ili evolutivna psihologija. Ona se razvila napose u psihologiju životinje i djeteta.

e) Još imade posebno jedno područje psihičkih pojava, koje istražuju psiholozi, a to su bolesne ili patološke pojave. Obična psihologija ispituje zdravi ili pravilni (normalni) život — pa je zato nazivaju normalna psihologija —, a suprotno njoj postoji patopsihologija t. j. psihologija, koja se bavi nemoralnim duševnim pojavama. Obično je zovu psihopatologija, jer je uzimaju kao dio opće patologije ili medicinske nauke o bolestima uopće, tjelesnima i duševnima.

f) Iz ove se discipline razvila psihoanaliza, kojom se bavio osobito Freud. Ona hoće da analizira duševne pojave, te nastoji da ih genetički protumači na osnovi nesvjesnih utjecaja. »Analiza« ne znači ovdje raščlambu ili rastvorbu jedne sastavljene duševne pojave ili tvorvine u njezine sastavine — kao što se taj izraz upotrebljava u značenju općene analitičke metode kod opisivanja duševnih pojava —, nego »analiza« imade posebno značenje, kad je govor o psihoanalizi. Psihoanalitičari naime pretpostavljaju, da u svjesnom (budnom) stanju nastaju mnogi doživljaji asocijativno provocirani po nekima iz svijesti potisnutim kompleksima, koji su u životu nekoga čovjeka imali osobitu ulogu. Zato treba da »analiziram« ili »potražimo vezu« između izvjesnih doživljaja i njihovih faktora, s kojima su nesvjesno asociirani. Treba zapravo iznaći duševnu klicu sadašnjeg svjesnog stanja, te je iskorijeniti. (Ne toliko Freud, koliko njegova škola pretjeruje, kad u podsvjesnu sferu stavlja gotovo isključivo seksualni nagon, koji da se posvuda svjesno očituje.)

g) Imade još nekih veoma neobičnih, upravo tajanstvenih (okultnih) pojava, koje se pokazuju, tako reći, mimo redovan život ili uporedo s njim, te ih po tom zovemo parapsihičke pojave. Njima se bavi parapsihologija. Među ovakve pojave spada telepatija (primanje ili osjećanje

iz daljine), koja u tome sastoji, da je neka osoba sposobna bez ikakva posredovanja primiti od druge — kadšto i veoma udaljene — osobe saznanje o njezinu životnom stanju. Tako primjerice može telepatičan čovjek, bez ikakva svoga nastojanja, na osobiti način osjetiti ili saznati (jakim uzbuđenjem ili nekim spoznajnim »videnjem«) za smrt drugog nekog čovjeka. — T. zv. čitanje misli sastoji u tome, da je neki čovjek sposoban, ako hoće, da sazna tuđe usvjesne sadržaje (na pr. uspomenu), bez saopćenja od strane te osobe. — Ima i takvih slučajeva da neki čovjek bez ikakva posredovanja sazna za tjelesne pojave ili događaje u svijetu; štoviše, da zna za koji budući — inače sasvim nepredvideni događaj. — Čitavo je ovo područje okultnih pojava do danas još znanstveno neistraženo.

h) Napokon dolazimo do granice, kod koje se oduvijek međusobno razilaze psiholozi u shvaćanju ili određivanju svoga predmeta i cilja. Nema naime nikakve sumnje, da je psihologija empirijska znanost, t. j. da se osniva na opažanju svjesnih pojava; a opažajno znanje nazvasmo iskustvo (empirijska). A je li psihologija samo empirijska, t. j. ima li se zaustaviti na granici empirije? Zar nema nikojih pitanja (problemâ), na koja nam iskustveno naše znanje ne može odgovoriti? Nesumnjivo je i to, da se takva pitanja misaonom čovjeku nameću, na pr. pitanje: da li osim duševnih pojava postoji duša, koja se svjesno pojavljuje, te koja bi mogla postojati bez tjelesnog života? Pa nesamo ovo pitanje, nego na pr. također pitanje o duševnim sposobnostima ili dispozicijama, o nesvjesno - psihičkome, t. j. o nesvjesnim procesima, koji nijesu tjelesne naravi, te uvjetuju svjesne pojave, i t. d. Ovakva pitanja prelaze (transcendiraju) granicu empirije, t. j. na njih se empirijskim putem ne može odgovoriti. [Ipak se i empirijska — napose genetički eksplikativna — psihologija služi pojmovima o dispoziciji, o svjesno nedoživljenim uzrocima ili zakonima svjesnog doživljavanja i t. d.] Drugim riječima, navedena se pitanja odnose na nešto, što nije pristupačno našem iskustvu, što je »s onu stranu« iskustvene prirode, pa zato kažemo da je to nešto metafizično; a znanje o metafizičkim stvarima (u psihologiji na pr. o duši, o njezinoj vezi s tijelom, o njezinu bestjelesnom opstojanju...) može se nazvati *metempirijsko*. Koliko psihologija prelazi na ovo područje, zovemo je *metafizička* ili *filozofijska psihologija*. Naziva se *iracionalna* — ne zato, što se ne bi obazirala na iskustvo, nego samo na neiskustveno razmišljanje (to bi naime bila racionalistička psihologija), nego zato, — jer nije dosta, da se naslanja samo na opažanje (iskušavanje), nego se na osnovi iskustva misaono-spoznajnim (racionalnim) postupkom uvodi u metafiziku.

Je li takvo metafizičko saznanje moguće? Na ovo pitanje odgovara nauka o spoznaji (noetika), a samo od odgovora na to pitanje zavisi mogućnost ili opravdanost filozofijske psihologije. Tko poriče sposobnost našega spoznanja izvan iskustvenih granica — a to su empiristi —, i tko poriče da eksistira nešto realno, t. j. nezavisno od spoznajne svijesti — a to su idealisti —, taj mora poricati i mogućnost psihologije o duši. Zato je u drugoj polovici prošlog stoljeća prevladavao nazor o »psihologiji bez duše«. — Nikada do danas nije u psihologijskoj znanosti nedostajalo odličnih predstavnika, koji ne poriču mogućnost filozofijske psihologije.

K 2. a) Psiholozi se kadšto razilaze u *metodičkim* pitanjima. U obzir dolazi — kako nam je iz Uvoda vrlo dobro poznato, — *introspektivna* i *eksperimentalna* metoda.

Ispitujući psihičko događanje ili doživljaje, koji se nalaze u pojedinom subjektu, psiholog je u prvome redu upućen na to, da sâm sebe opaža ili da opaža vlastite svoje doživljaje. To jest, psiholog ih u sebi nalazi ili »gleda« (= neposredno shvaća). Zapravo to nije nehотиčno i

trenutačno shvaćanje vlastitih doživljaja, nego je pažljivo shvaćanje onoga, što se u svijetu događa ili pojavljuje, i s namjerom da postane jasno poznato. Ovakav način shvaćanja vlastitih doživljaja (svijesnih pojava) nazvasmo promatranje; upravo samopromatranje ili doživljajno promatranje.

Ekspеримеnаt sаstојi u tоmе, dа mоžеmо nеkо zbivаnjе ili pојаvу pо svojој volјi izаzvаti, t. j. tаkо nеštо učiniti, dа nаstаnе. (Аstrоnоm nе mоžе pо svoјој volјi nаčiniti, dа nаstаnе kоја nеbеskа pојаvа, pа zаtо аstrоnоmijа nije u pravоm smislu еksреrimеntаlnа.) Psihоlоg mоžе sаm u sеbi — bеz ikојеg izvаnjskоg sredstvа — izаzvаti svijеsni dоživljај, nа pr. јednu uspоmеnu, јednu оdluku, јedаn sud i t. d., tе оvаkо pоvоcirаni dоživljај mоžе pоmаtrаti. Tо је t. zv. unutrаšnjі еksреrimеnаt, kојi sе i nе rаzlikujе оd sаmе introspektivnе mеtоdе. U pravоm smislu еksреrimеnаt u psihоlоgijі јest sаmо izvаnjski, tе znаči: pоvоcirаnjе dоživljаја izvаnjskim ili fizičkim sredstvima (nаrоčitо pоdrаžајnim putem).

b) Psihоlоg će dolаziti dо svоgа cilја — spоznаvаnjа svijеsnih pојаvа — nа оsnоvi описivаnjа i tumačеnjа; i о tоmе nаs је pоučio nаš Uvоd. Dаnаšnjа је psihоlоgijа tаkоđер dеskriptivnа i еksplikativnа.

Opisivаnjе (dеskripcijа) zаdržаvа sе kоd оnоgа, što је psihоlоgu u nјегоvој svijеsti dаnо, t. j. što оn sаm u sеbi оpаžајnо nаlаzi, а tо su uprаvо dоživljајi. Svаkidašnjі је živоt isprepletеn mnogоstruko rаzličnim dоživljајimа, kојi su vrlo kоmpleksni (sаstаvlјeni), pа zаtо psihоlоg оtpоčinје svoје описivаnjе kоd оnih dоživljаја, kојi su mаnjе sаstаvlјeni, tе оd kојih su mаlnе uvijеk sаstаvlјeni оveći dоživljајni skupоvi. Zаtо dеskriptivni psihоlоg nајpriје rаspоredi ili klasificirа svoј mаteriјаl — duševni živоt —, kао dа sаstојi оd zаsеbnih pоdručја; оn nе pоčinје nа pr. s mišlјenjеm i htijеnjеm — premdа оvi dоživljајi ispunјаju svаkidašnjі živоt —, nеgо оtpоčinје kоd јednоstаvnijih dоživljаја; оsјеtilnоg оpаžаnjа i t. d. S оvаkvim sе описivаnjеm hаvi čistа psihоlоgijа; оnа је dаkаkо еmpiriјskа, јер sе описivаnjе оsnivа nа оpаžаnjу (а »еmpiriја« znаči оpаžајnо znаnjе).

Trebа dоživljаје i pоtumačiti, t. j. nаći uzrоkе nјihovа nаstаnkа. Ovај psihоlоgov pоsао zovеmо uzrоčnа ili kаuzаlnа еksplikаcijа. Ali — i tо је vаžnо! — kоd tоgа sе pоslа psihоlоg višе nе zаustаvlја sаmо kоd оnоgа, što mu је svijеsno dаnо, nеgо оn nаstојi dа istrаži nеоpаžеnе izvоrе (uzrоkе) svoјih dоživljаја, pа zаtо govоri nа pr. о rаzličnim dіsроziciјаmа. Оn ispitujе, dа li su оvi uzrоci sаmо fiziоlоgiјski ili su tаkоđер nеsvijеsno-psihіčki. Zаtо kаžеmо, dа sе еksplikativni psihоlоg nе služi sаmо dеskriptivnim pојmоvimа, nеgо i fоnkcionаlnimа (nа pr. dіsроziciја) — kоlikо оni оznаčujе uzrоčnо dјelоvаnjе ili fоnkcionirаnjе. Еksplikativnа psihоlоgijа dаklе — i kаd је sаmо fiziоlоgiјskа — pоrеlаzi u mеtаfizičku psihоlоgijу, јер nаstојi sаznаti nеštо i о оnоmе, što nije usеbnоm оpаžаnjу pristupаčnо ili еmpiriјskо.

c) Opіsna psihоlоgijа znаči dоnеklе već оbјаšnjаvаnjе ili tumačеnjе cjelokupnе »duševnе sliке«, а nеsаmо описivаnjе dоživljаvаnjа, kаkо оnо dаnоmіcе tеčе. Јер dеskriptivni psihоlоg, rеkosmо, pоrbirе ili rаzrеđujе dоživljаје, оn ih klasificirа. Pri tоmе su nеki psihоlоzi (Hеrbart) zаstupаli gledištе, dа su svi dоživljајi sаstаvlјeni оd spоznајnih (rаzumskih, intеlеktuаlnih) еlеmеnаtа. Tо је intеlеktuаlističkа psihоlоgijа. Drugi оpеt psihоlоzi (Schopenhauer, Wundt, Paulsen, dоnеklе Јerusalеm i dr.) držе, dа је volја (voluntаs) — u nајširеm znаčеnjу tе riječi: nаgоnskоkrеtnе pоbudе i tеžеnjе — јedinstvеni izvоr cjelokupnоg duševnоg zbivаnjа. Tо је gledištе voluntаrističkе psihоlоgijе.

Tek od druge polovice 18. stoljeća (od Tetensa) klasificiraju psiholozi sav duševni život na područje znanja, teženja (htijenja) i čuvstvovanja. Ova trodjelna (trihotomna) razredba ne zalazi u metafizičko pitanje o zajedničkom izvoru različnih doživljaja, nego postavlja tri područja prema tome, kako nam se doživljaji po iskustvu (u svijesti) pokazuju različni.

d) Psihologu nije zadaća samo da cjelinu analitički t. j. po njezinim sastavinama opiše i kauzalno protumači, nego također da od psihičkih sastavina ili elemenata sastavi (sintetizira) cjelinu; kao što i jest zbiljski »duševna slika« cjelovita. To će reći, psiholog mora objasniti i cjelovito jedinstvo svijesti, t. j. sastavu i ujedinidbu ili sintezu različitih doživljaja.

Neki su psiholozi mislili, da se »jedinstvo u mnogostručnosti« najlakše dade uspostaviti na taj način, da mnogostruke doživljaje smatramo sastavljene od jednakih elemenata, a to nijesu drugo nego osjeti (senzacije) naših osjetila (sensus). Takav se nazor zove psihologijski senzualizam.

Osjeti su na svome primarnom stepenu postanka dakako u vezi s perifernim podražajem. Bez takva podražaja nastaje reproducirani osjet ili zamjedba (pomisao). Osjeti se sakupljaju u zajedničko mnoštvo i time nastaju većma komplicirane ili »više« psihičke tvorevine. Ovakvi doživljajni skupovi ili kompleksi nastaju na osnovi asocijacije. Koliko psihologija na ovaj način tumači postanak svijesnog jedinstva, zove se asocijativna.

Ona je otpočela — u novije doba — u Engleskoj: Locke, Hume, James Mill i sin John Stuart Mill. Posljednji uči, da su svi psihički elementi jednaki kao i kemijski atomi. Ali već je asocijativni psiholog Hartley, a osobito Wundt — svojom naukom o stvaralačkoj sintezi u duševnom životu — istaknuo, da sastavljena duševna cjelina imade svoja posebna obilježja, posve različna od pojedinih elemenata. Zatim je Al. Bain pokušao da senzualistički protumači i voljne doživljaje, te ih je nastojao svesti na kinestetske senzacije. — U Francuskoj je senzualizam zastupao Condillac, a pod njegovim su utjecanjem u Njemačkoj osobito H. Ebbinghaus i Th. Ziehen.

e) U opreci sa senzualizmom razvila se t. zv. würzburška škola (jer ju je O. Külpe u Würzburgu osnovao), kojoj pripadaju Ach, Bühler, Grünbaum, Marbe, Messer i dr. Ovi su psiholozi — zastupnici t. zv. psihologije mišljenja — eksperimentalnim putem utvrdili, da svijest o značenju riječi i smislu izrekâ nije senzitivna, pa zato se ovi nezorni sadržaji (misli, Bewusstheiten) ne mogu svesti na senzacije.

U tumačenju doživljajâ pošli su od senzualizma dalje i drugi neki psiholozi. Berlinski psiholog K. Stumpf — naslanjajući se na svog učitelja F. Brentana — razlikuje osjete (koje naziva prostornim pojavama) i psihičke funkcije ili akte (čine). Pod ovim izrazom razumijeva S. opažanje pojava i njihovih relacijâ, njihovo sastavljanje, pojmovno shvaćanje i suđenje, čuvstvovanje i teženje sa htijenjem. Sve su to dakle svijesna stanja ili pravi naši doživljaji. Funkcije znače prema tome psihičke događaje ili psihička zbivanja (djelovanja), koliko su nam usvijesno poznata. (Osim u tome značenju može se još izraz »funkcija« upotrijebiti i za učinak izvjesnog djelovanja.)

Kako je Stumpf uveo funkcijsku psihologiju sa svojim »svijesnim funkcijama« — W. Stern naslanja eksplikativnu psihologiju na ne-svijesne akte. To su sva ona djelovanja, koja uzročno omogućuju, da od osjetnih pojava (fenomena) nastane cjelovit smisao. Točnije ovako: akti su oni uzročni faktori, kojima čovjek u smislu postavljenih ciljeva osjetno doživljene fenomene odabira, sastavlja, potiskuje i poređuje.

Kao što je Sternova psihologija suprotna asocijativnoj psihologiji (koja svu povezanost fenomenâ svodi samo na asocijacije) — tako i Wundt u ovoj opreci postavlja t. zv. *aperceptivnu* psihologiju. Izrazom »apercepcija« označuje W. činjenicu naše pažnje — koju ignoriraju atomistički senzualisti; a »pažnja« znači, da jedan »psihički sadržaj postane jasno shvaćen« ili da stupi u »poglednu točku« svijesti. Pažnja se u svijesti očituje time, da se na jedan doživljeni (usvjesni) sadržaj upravimo, uperimo ili obazremo i zaustavimo ili saberemo — da ga fiksiramo; a to znači, da pažnja u svijesti djeluje kao reflektor, koji osvjetljuje pojedine sadržaje. Dakako da ovo »osvjetljivanje« treba protumačiti, t. j. treba istražiti kauzalnu narav pažnje. Mi smo spomenuli, da ona svakako znači duševno nastojanje ili aktivnost, a učinak (funkcija) ove aktivnosti jest upravo osvješćivanje pojedinih sadržaja (doživljaja). I tu sada dolazi pravo značenje Wundtova izraza »apercepcija«, kojom se on protivi asocijativnoj psihologiji. Apercepcija je zapravo izvor pažnje; i to »pasivni« izvor onda, kad je pažnja podražajno provocirana. Aktivna pak apercepcija znači svijest o vlastitoj (jastvenoj) aktivnosti, te stoji u tome, da ja sâm određujem smjer pažnje — i to prema mome psihičkom stanju, koje rezultira iz nekadašnjih mojih doživljaja, koji nijesu u izravnoj vezi s nazočnim (neposredno danim) utjecajem. Aktivna apercepcija znači dakle moju volju, kojom se »ja« samosvojno izdižem nad one predodžbene skupine, koje mi se reproduktivno nameću asocijativnim mehanizmom; — toliko izdižem, što im ja mogu, ako hoću, prikloniti pažnju ili ne, te ih prema tome svijesno zadržavati ili istisnuti, rastavljati i spajati. A to opet ne znači drugo, nego da asocijativni zakoni nijesu jedini faktor spoznajne sinteze — kao što asocijativni psiholozi uče — nego da ja mogu prema postavljenim sebi zadaćama (ciljevima) upravljati ili regulirati kompleks spoznajnih elemenata. Voljni dakle princip svijesnog života — a to je aktivna apercepcija — znači »determinantne tendencije« u tijeku našeg doživljavanja. Proti asocijativnoj nastala je *determinativna* psihologija. Njoj se priklanja i würrzburška škola (te Paulsen, Jerusalem i dr.). Mi smo u genetičkoj eksplikaciji pažnje upotrijebili izraz »nastojanje«, te se i ovim općenitim izrazom nijesmo udaljili od »aktivne apercepcije«.

Prije nego završimo prikazivanje sadašnjeg stanja psihologijske nauke, još valja samo nešto napomenuti — i to u vezi s istaknutom oprekom između današnjih psihologa (iz različitih škola) i senzualističke asocijativne psihologije. Proti ovoj je naime psihologiji nesamo würrzburška škola i Wundt, nego i neki psiholozi današnjice. Ovamo spadaju psiholozi (Henning i dr.) t. zv. *strukturne* psihologije, koji uče, da zadaća psihologije ne sastoji samo u analiziranju psihičkih detalja (elemenata, fragmenata), nego da treba pokazati skupnu (kompleksnu) građu ili strukturu. Jer svoju zasebnu strukturu imaju ne samo pojedini svijesni sadržaji, nego životinje imaju svoju, dijete svoju, primitivni narodi svoju osobitu psihičku strukturu. Pa nesamo svijesna duševnost, nego i nesvijesni njezini uvjeti različito su strukturirani, na pr. pamćenje, dispozicije, karakter; nesamo da imaju svoju strukturu pojedini doživljaji, na pr. estetski, religijski... nego i čitava individualna ličnost.

Još se proti senzualizmu i asocijativnoj psihologiji danas osobito ističe t. zv. *oblikovna* psihologija (Chr. v. Ehrenfels, Meinong, Witasek, Höfler, Benussi, Kreibitz, Schumann, Cornelius, Lipps, Köhler, Koffka, Wertheimer i dr.). Ne stoji, kako senzualistički atomisti drže, da su nam prvobitno dani izolirani osjetni elementi, koji se sakupljaju u agregatno stanje, t. j. u nesuvisle ili jedinstveno nepovezane skupine. Nasuprot je činjenica, da je svijesna danost na različite načine oblikovana, a to će reći: dane su nam različito udešene događajne cjeline, s posebnim obilježjima cjeline, zakonima, tendencijama i uvjetima cje-

line s obzirom na njezine sastavine. Osim elemenata postoji dakle i — kako je Wundt kazao — stvaralačka sinteza ili tvorba psihičkog jedinstva. U ocjenjivanju suvremene psihologije nastaju kadgod nesporednici radi nedovoljno određenih pojmova. Neki drže, da eksperimentalna i empirijska (pokusna i iskustvena) psihologija znače jedno isto, ali to je mišljenje krivo, jer opisivanje i tumačenje pojedinih psihičkih pojava pomoću pokusa čini tek jedan dio ili jedan osobiti način iskustva ili pažljivog opažanja, kojim izučavamo psihičke pojave. Neki (»čisti«) psiholozi posve zabacuju eksperiment, ili bar glavnu metodičku važnost daju promatranju svijesti (Lipps, Brentano, a drugim smjerom Husserl). To je pretjerano, jer su sve psihičke pojave jedinstveno povezane, a za neke je van svake sumnje, da su zakonski zavisne od organske komponente i toliko idu u fiziološko izučavanje s pokusnom metodikom. Pretjeruju i oni eksperimentalni psiholozi, koji zabacuju samopromatranje (iskustvo bez eksperimenta), jer svijesne pojave nijesu neposredno pristupne fiziološkom eksperimentu, niti bi ovaj moguć bio u psihologiji bez ikogjeg samopromatranja. — Nije ni to ispravno, da iskustvenu psihologiju suprotstavljamo filozofijskoj, kao da se posve isključuju; filozofijska se naime osniva na iskustvenoj (empirijskoj) i toliko je također ona sama iskustvena. Obično se izrazom »iskustvena« razumijeva ona psihologija, kojoj su predmetom samo psihičke pojave (a ne njihov izvor ili uzrok: duša) i koja se služi promatranjem i pokusom zajedno. — Eksperimentalna je psihologija otpočela u 17. st. razvitkom asocijativne psihologije u Engleskoj, pa se nastavila u pozitivističkoj francuskoj školi (19. st.), a zapravo je rođena g. 1860. Fechnerovim djelom »Elemente der Psychophysik«. Helmholtz, Weber, Hering, Fechner, Wundt (osnivač prvog psihološkog laboratorija) prvi su pobornici fiziološke metode u psihologiji. I opet treba pripaziti, da usvajanje eksp. metode samo po sebi ne znači potrebu usvajati nazor asocijativne psihologije, kako neki misle (Ziehen). Već je Wundt zastupao drukčije stajalište, i to svojom aperceptivnom psihologijom; ali je zapravo tek würrburška škola stala eksperimentalno izučavati doživljaje mišljenja i htijenja, utvrđujući svojim rezultatima aristotelovsku empiričku psihologiju.

Namjesto empirička, moglo bi se reći eksperimentalna psihologija, ali pri tome ne smijemo smatrati, da se ta psihologija osniva jedino na eksperimentu (pokusu) tako, te bi isključeno bilo samopromatranje. Izraz »eksperimentalna« označuje psihologiju, koja se oslanja uglavnom na eksperiment — i to ne samo u području osjetilnog doživljavanja, nego također duhovnoga. Kao što uz eksperimentalnu fiziku postoji teoretska, tako i teoretska psihologija nadopunjuje eksperimentalnu (empiričku) utoliko, što psihičke pojave hoće protumačiti po zakonskoj povezanosti u jedinstvenoj cjelini.

Školska psihologija — kao što je ova — nastoji prikazati duševni život u pojedinostima i u cjelovitosti na taj način, da početni psiholog u prvom redu samopromatranjem upoznae vlastite doživljaje, kako bi ih znao opisno razlikovati i protumačiti. Ovim je predznanjem uvjetovan pristup eksperimentalnom izučavanju psihičkih pojava; pa je u toj okolnosti i razlog, da opsegom ograničeni školski priručnik ne može pobliže ulaziti u eksperimentalni dio istraživanja. Takvom je priručniku svojstveni zadatak, da u čaka razbudi prvi naučni smisao za psihološki stav prema životu — tako, da metodički nadovezuje na njegova iskustva u svim smjerovima duševnoga života.

U duševnom je životu izvor svake nauke i svega, što je ikada čovjek stvorio. Prikazujući duševni život, psihologija nas upoznae sa čovjekom i uvodi u filozofijsku antropologiju, koja rješava najpćenitija pitanja o »položaju čovjeka u kozmosu« (M. Scheler), o izvoru i smislu života. Napose je psihologija o našem znanju pretpo-

stavka za (filozofijsku) nauku o spoznaji ili noetiku, koja rješava problem istine i sigurnosti o njoj, pa je stoga osnovicom svake znanstvene spoznaje. Iz psihologije dobivamo mnoge znanstvene pojmove (na pr. pojava, uzročnost, subjekt i objekt...). Tko se historijom bavi, mora poznavati duševni život, u kome su iznikli historijski događaji. Napose to vrijedi za onoga, koji se zanima za kulturnu historiju: za umjetnost, znanost, religiju, jezik i sve one pojave, koje predstavljaju prosvjetni napredak čovječanstva. Pedagogija, nauka o odgajanju čovjeka, sva je i osnovana na poznavanju duševnoga života. Za svakog je dakle čovjeka, koji se bavi naukom, važno i potrebno da prouči psihologiju.

Prema tome, ako nastavnik sa dacima u kratkom školskom vremenu i ne bi mogao uzeti čitavo gradivo, ono je u knjizi zato, jer je to knjiga, koju treba svaki dak da uzme kao vademecum u život, kako bi mu ona i nakon dovršene škole služila za sve dublje razumijevanje života.

PSIHOLOGIJA PREMA NEKIM DUŠEVNIM POJAVAMA NAPOSE

(Neka područja primijenjene psihologije)

Psihologija se u ovoj knjizi zanimala općenito za sve duševne pojave i razmotrila ih je u namjeri, da nas upozna s njima, t. j. da ih opiše i protumači. Ta je opća psihologija potrebna svakome, tko izučava neko posebno područje ljudskog života ili tko napose promatra izvjesnu »stranu« duševnog života, na pr. neko kulturno stvaranje (filozofiranje, vjeru, ćudoređe, umjetnost . . .). Ako tko kao psiholog obuhvati neko specijalno područje života i nauke, kažemo za takvu psihologiju da je primijenjena ili provedena u posebnom jednom isječku života. Tako se psihologija svestrano razgranjuje ili specijalizira, te je otuda još više razumljivo, kolika je njezina potreba za svakog školovanog čovjeka. U tom ćemo pravcu ovdje samo gdješto napomenuti.

1. Psihologija prema filozofiji, vjeri (religiji) i znanosti

a) Filozofirati otpočinje čovjek onda, kada počinje doživljavati izvjesna pitanja, — ona, koja izviru iz promatranja svijeta.

Čovjek već od rođenja i dalje po svome duševnom razvitku opaža izvanjski svijet, t. j. najraznoličnije stvari i događaje. Izvanjski se svijet čovjeku pojavljuje u svima svojim izmjenama, on ulazi u čovjeka ispunjavajući njegovu svijest. I kad se u svijesti nakupilo mnoštvo različitih pojava, koje čovjek obuhvata svojim iskustvenim znanjem — sada se u čovjeku stane buditi pažljivo opažanje ili promatranje svega onoga, što nalazi u svome iskustvu. To će reći, da čovjek zauzima samostalan stav obaziranja ili refleksije na ono što mu je u iskustvu dato, on se upravlja prema pojavnome svijetu — i po svojoj misaonoj prirodnoj osjeti težnju, da zaviri preko iskustvenih granica, t. j. on teži upoznati nesamo ovaj dio svijeta, koliko mu je iskustveno dat, nego svijet obuhvaćen u njegovoj cjelini.

Na daljem stepenu promatranja dolazi čovjek do toga, da napose obrati pažnjom vlastitom svome životu, koliko je i on sastavni dio svega zbivanja u svijetu. Kad postane čovjek svijestan, da je otpočeo živjeti i da će mu život jednoć prestati — on uvida, da su i njegovu životu postavljene granice. Sve što je u prostoru i vremenu, imade svojih granica, pa se čovjek pita: što je izvan granica? Kako je ovaj svijet ušao u svoje granice ili kako je otpočeo eksistirati? Gdje je početak i konac svega, a napose ljudskih života? Koji smisao imade moj život i kako da ga upravljam? I tako dalje.

Na ova pitanja traži čovjek odgovor — i time otpočinje stvarati svoju filozofiju, t. j. počinje odgovarati na pitanja o

svijetu i životu. Filozofija kao skup takovih odgovora znači onaj nazor, koji predstavlja »sliku« svijeta. A posred ove slike, tako reći, označen je put k ciljevima života. Filozofija naime ne samo da nam teorijski odgovara na pitanja o svijetu — što je i otkuda je? —, nego nas filozofija na osnovu teorijske spoznaje o svijetu upućuje u smisao ili u ciljeve života. To će reći, filozofija pruža putokaz u svakidašnjem radu i nastojanju, ona društvu ljudskom određuje smjer njegova razvića — time, što nam otvara vidik upravo na ona pitanja, uz koja se vežu raskrsnice naziranja na svijet i život. Zar ne će sasvim drukčije gledati na svoj život i sasvim ga drukčije upravljati onaj, koji smatra da je pojedinačni čovjekov život sličan zaokretu neke sitne poluge u gorostasnom svemirskom stroju, i da život iznikne kao trava na polju, koju pokosi kozmički mehanizam, kao da je nikada nije bilo i da je već nikad ne će biti — i onaj čovjek, koji u svijetu otkriva tragove umnog stvoritelja, koji je životu postavio svrhu i koji upravlja historijom čovječanstva! Bog — jest ona posljednja riječ u filozofiranju, koja traži izvjesni odgovor, na kome dobiva čitav svijet za svakog pojedinog čovjeka svoju »sliku«, a život svoj određeni »put«.

b) Filozofija je već u historijskim svojim početcima, a i danas je, u izvjesnom odnosu s vjerom. U kojem odnosu?

I vjera znači tumačenje svijeta i života. Ovo je tumačenje teistično, jer svaka vjera — kakogod se jedna od druge razlikovala po svome shvaćanju božanstva — priznaje božanstvo, t. j. priznaje da je svijet i život zavisna od nečega, što je, tako reći, iza pojavnog svijeta, što nekako utječe na pojavni svijet, i prema čemu se napose čovjek nalazi u nekom odnosu. Ovaj predmet vjerovanja jest »božanstvo«. Vjera znači dakle svakako neki određeni odgovor na pitanje o svijetu i životu — toliko određeni, što »vjera« ne može da bude »ateistična« (to bi bilo upravo protivurječno!), dok filozofijski nazor može da bude ateističan, t. j. da nijeće božanstvo.

Treba dakle reći ovako: filozofija i vjera imaju isti cilj — odgovoriti na problem svijeta i života; svaka pak vjera znači teistički odgovor, a svaka filozofija ne mora da to znači.

Vjera — uzeta u svome iskonskom stanju ili po svome prirodnom razvitku, t. j. ne gledajući na historijski oblik — psihologijski je osnovana na promatranju svijeta kao i filozofija. Ali onaj put, kojim vjera dolazi do svoga nazora o svijetu, ne podudara se — barem ne potpuno i isključivo — s filozofiranjem, t. j. s onim putem, kojim nastaje filozofijski nazor. Do vjerskog naziranja ne vodi samo mišljenje, nego također maštanje i čuvstvovanje. Zato su vjerska mašta i čuvstvovanje stvorili svoja božanstva u različnim oblicima. Osim toga je postanak vjerskog naziranja kod pojedinca i društveno uvjetovan, t. j. on je pod utjecajem društvenog odgoja i ugleda (autoriteta). — Nasuprot je svaki filozofijski nazor — koliko je uistinu filozofijski — osnovan samo na mišljenju pojedinca, te je u tom smislu individualističan i kritičan, a nije socijalno-autoritativan.

Da li se vjera i filozofija tako isključuju, da je među njima nemoguće sjedinjenje? Za odgovor ćemo navesti psihologa Jerusalema, koji kaže ovo:

»Pokušaj sjedinjenja filozofije i vjere ne smijemo unaprijed odbaciti, jer se ne da zanjekati mogućnost, da filozofijsko, dakle od svakih predsuda čisto istraživanje dođe do rezultata, koji bi se podudarali s čistim vjerskim predodžbama. Sigurno je, da je filozofijska spekulacija u starini, a i danas veoma mnogo pridonijela razbistrenju vjerskih predodžbi, te ih u teorijskom i praktičnom obziru bliže primakla znanstvenom nazoru o svijetu. Sigurno je i to, da se u obrazovanom i znanstvenom svijetu osjeća jaka potreba za razjašnjenjem i dubljim shvaćanjem vjerskih nazora. Znanost i tehnika su mnogo una-

prijedile naše znanje i podigle našu moć, ali nam je srce pritom ostalo prazno. Zato gledamo, da se opet sami u sebe povratimo, i da sile, što u nama djeluju, dozovemo k svijesti i da im damo njihovu vrijednost. Time nam pak jasnije biva, koliku vrijednost i važnost za napredak kulture ima duh. Dolazimo do uvjerenja, da prirodne znanosti i tehnika zapravo ostvaruju neprestano oduhovljenje stvari. Počinjemo uvidati, da činjenice, kojima znanost operira, nijesu prvotne stvari, a niti posljednje. Osjećamo potrebu, da razjasnimo smisao činjenica i da odredimo njihovu vrijednost.

Ovo je razjašnjenje u neku ruku zajednička zadaća vjere i filozofije. Obadviije traže ono »odakle« i ono »kamo« i hoće da nađu »početak i svrhu kozmičkoga i ljudskoga razvoja«.

Filozofija — jednim svojim dijelom — imade zajednički objekt s religijom: božanstvo. Ali filozofija uzima svoj objekt samo teorijski (spekulativno), dok religija ne obuhvata samo spoznanje božanstva, nego i voljni odnos prema njemu; t. j. filozofija samo raspravlja o božanstvu, a religija mu se podlaže. Osim toga religija se naslanja na tradiciju i na auktoritet, a ne samo umovanje. Jednom riječi, filozofija znači nazor o božanstvu, a religija znači životno (voljno) općenje s božanstvom. Koliko se božanstvo shvaća tako, da je nesastavljeno sa svijetom i daje samoodsebno osobno biće, naziva se — u potpunom znamenovanju te riječi — Bog.

Religijska se svijest otpočinje izgrađivati različnim osjećanjem, koje se tek u kasnijem životu promeće u suđenje i voljno djelovanje. Religijska čuvstva uključuju ili pretpostavljaju vjerovanje u zavisnost čitavog svijeta i života čovjekova od nečega, prema čemu se radaju čuvstva straha i poštovanja, pobožnosti, poniznosti ili sićušnosti, nade, zahvalnosti i napokon ljubavi. Dakako da su ta čuvstva na prvom stepenu razvitka još nejasna ili neodređena, dok u svijesti ne iznikne jasnija misao o eksistenciji onog bića, koje se smatra kao najviše ili najsavršenije, koje bdije nad svijetom i udesom ljudskim, i koje mi zovemo Bog.

Svezu čovjeka s Bogom — koliko je čovjek od Boga zavisian — zovemo »religija« (u objektivnom smislu); a »religioznost« ili vjera (= religija u subjektivnom smislu) znači ukupnost duševnih doživljaja (čuvstvovanja, suđenja i htijenja), kojima pojedinac (i društvo) svoju zavisnost od Boga proživljuje.

Religijska čuvstva, koliko su odgojem usađena, potiču kasnije čovjeka na samostalno promatranje, kojim u svijetu zapažamo veličajni poredak, pa i promjenljivost i tolike zavisnosti, koje nam nameću pitanje o postanku svega; a u životu zapažamo toliko zla, ništetnosti ili prolaznosti života po vremenskoj ograničenosti, dok opet u najdublju korijenu svog života osjećamo nagon za srećom, kojoj su granice postavljene moralnim zakonom — i tek sva ta opažanja dovode nas na misaoni put istraživanja o eksistenciji Božjoj. Stekavši o njoj sigurnu spoznaju (kojom se bavi najviša filozofijska nauka »Teodiceja«), postaju po njoj osnovna religijska čuvstva »višima«. Kad se ideja o Bogu toliko usavršila, da umu Božjem pripisuje svu istinu i ljepotu, a volji Božjoj posljednji izvor moralnog zakona i sreće ljudske — religijska se svijest dovinula vrhuncu svega duševnog našeg pregnuća kroz životne borbe.

Iz navedenog izlazi, da religioznost obuhvata sva područja duševnog života. U prvom redu spoznaju (vjerovanje), da postoji nad svijetom »najviše biće« (božanstvo) i spoznaju čovjekove zavisnosti od njega. Ova — i ako početno sasvim nejasna — spoznaja genetički prethodi težnji, kojom čovjek nastoji da s božanstvom stupi u izvjesno op-

ćenje. Ta se težnja razvija u religiozno djelovanje, koje se izražava obično u obrednim i drugim činima. Sve je ovo doživljavanje dakako protkano i čuvstvovanjem.

Religioznost kao životno općenje — pojedinca i zajednice — s božanstvom, izvire dakle zapravo u volji, koja sa svojim djelovanjem ispunja spoznani odnos između čovjeka i božanstva.

Bog, njegova egzistencija i narav — jesu predmet teodiceje. U njezin okvir spada također pitanje Božjeg utjecaja na svijet i život čovjekov. Religijom u objektivnom smislu bavi se filozofija religije, a psihologija izučava religioznost.

c) I pojedine znanosti (nauke) nijesu drugo nego skupina odgovora na izvjesna pitanja, t. j. i znanosti su ispitivanjem stečene spoznaje. I one su dakle genetički osnovane u prirodnoj težnji čovjeka za spoznavanjem. U historijskom svome početku nije se znanost ni dijelila od filozofije, nego je s njom sačinjavala jednu cjelinu. S vremenom su se pojedine znanosti odcijepile od filozofije. Pogotovu u 19. stoljeću — vanrednim napretkom prirodnih nauka i matematike — stalo je prevladavati mišljenje, da filozofija i nije znanost: jer se strogo znanstveno (eksaktno) znanje stiče samo empirijskim i matematičkim putem. Prema tome je znanost sebi postavila zadaću, da sakuplja, opisuje i — tražeći zakone — sređuje opažene pojave. Za ovu pak zadaću, rekorno, imale su poslužiti empirijske i matematičke metode. Ovakovo je gledište naučnog spoznavanja svakako ispravno, te je dovelo do znatnih rezultata.

Moglo bi se stoga pitati: je li filozofija postala suvišna? Znanosti, koje su se ograničile na empirijsko istraživanje, nijesu uništile i ne mogu iz duha ljudskog iskorijeniti težnju za spoznajom svijeta i života u njihovoj cjelini — a to je upravo filozofija. Empirijski naučenjaci, dok god se kreću na svome području, ne mogu da filozofiji osporavaju pravo na opstanak — jer ona može pokazati, da empirija sama za sebe nije jedini put ili način našeg spoznavanja. Filozofija ima dakle svoj zasebni cilj, koji se razlikuje od cilja empirijskih nauka — jer samo one dolaze u obzir kod promatranja svijeta —, a osim toga filozofija ne ostaje samo kod empirije, nego na empiriju nastavlja umovanjem.

Veza između filozofije i empirijskih znanosti jest u tome, da ih filozofija po svome cilju upotpunjuje, jer nas upoznaje sa svijetom kao jedinstvenom cjelinom; a napose ih upotpunjuje s obzirom na probleme života ljudskog, jer nam empirijske (prirodne) nauke ne mogu da dadu odgovor na pitanje o vrijednosti života. Filozofija je dakle za naš život od većega značenja nego prirodne nauke.

Ipak se filozofija ne može odijeliti od empirijskih znanosti, što više ona se na njih naslanja. Nesamo zato, što i filozofija djelomice usvaja empirijske metode — kao što vidimo kod psihologije — nego poglavito zato, jer se sve filozofijsko umovanje mora osnivati na empirijskoj spoznaji. Prekinuti s empirijom značilo bi izgubiti vezu sa zbiljskim svijetom — i onda je samo još jedan korak u svijet sanjarenja.

Napokon: smije li filozofiranje da se ne zaustavlja kod empirije, nego da se od nje udaljuje? Od toga pitanja upravo zavisi pravo na opstanak filozofije.

Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga, jesmo li mi kadri dostići istinitu spoznaju nesamo putem opažanja i nesamo u granicama empirije, nego također i putem domljivanja i preko empirijskih granica? A ovo je glavni problem nauke o spoznaji ili noetike. Zato je noetika osnovica filozofije o svijetu — a osnovica je i svih znanosti, jer i njihov opstanak zavisi od pitanja o našoj spoznajnoj sposobnosti. Filozofija dakle — po noetici — osigurava teren svim znanostima; a noetika, kao i logika, pretpostavlja poznavanje psihologije.

2. Razvojna psihologija

Razvojna psihologija tumači psihičke pojave promatrajući uvjete njihova nastanka i njihov razvoj. Ona se u tu svrhu služi posebnom, t. zv. poredbeno-genetičkom metodom. Po tome mnogi razvojnu psihologiju nazivaju *genetičkom psihologijom*. Stao se upoređivati psihički život djeteta sa životom primitivna čovjeka, pa se našlo mnogo sličnosti. Isto tako se pokazalo, da i kod životinje postoji jedan dio duševnoga doživljavanja. Nitko ne bi mogao ustvrditi, da pas ne gleda i ne sluša, da se mačka ne sjeća u sličnim prilikama svojih nekih doživljaja (na pr. batina), da antropoidni majmun ne može neke kombinacije izvoditi (na pr. sanduk zidu primaknuti, popeti se i neki predmet dohvatiti) i tako neke vrsti inteligenciju pokazati i t. d. Jednako se tako vidjelo, da nedostaci pojedinih duševnih doživljaja kod bolesnih (patoloških) slučajeva mogu ukazati na red, kojim se duševni procesi razvijaju, na pr. kod nasljednih psihopata (duševnih bolesnika) vidimo, da se ne javljaju »više« duševne funkcije. Problemi razvojne psihologije se prema tome i granaju na ova različita područja (psihologija djeteta, psihologija naroda, psihologija životinja, patopsihologija...).

Sve su te činjenice izazvale zanimanje učenjaka, a nekima se odmah i nadala misao, da bi se tim poredbenim izučavanjem raznih oblika nerazvijenoga duševnog života s oblicima razvijenoga moglo doći do nekih korisnih i značajnih otkrića za razumijevanje samih razvijenih, normalnih duševnih doživljaja. Osim toga se pomislilo odmah i na to, da bi se mogao tako otkriti čitav razvojni lanac svih, pa tako i najviših duševnih doživljaja. Ne leži dakle zadatak razvojne psihologije samo u pronalaženju različitih stepena svijesti, nego i u povezivanju tih stepena u jednu razvojnu cjelinu. Vidjeti tu razvojnu cjelinu i pronaći smisao toga duševnog razvoja u jednoj razvojnoj niti, zadatak razvojne psihologije.

Veliki njemački psiholog, osnivač prvoga instituta za eksperimentalnu psihologiju, W. Wundt je ujedno jedan od začetnika sistematskoga izučavanja u razvojnoj psihologiji. On je u svojoj velikoj »psihologiji naroda« dao temelje svemu kasnijem istraživanju razvojne ili genetičke psihologije.

Razvojna psihologija se služi dakako drugom metodom nego opća psihologija, koju smo mi do sada izučavali. Mi smo do sada naglašavali, da se sva psihologija osniva na introspekciji. Međutim na pitanja razvojne psihologije ne može se introspektivnom metodom odgovarati. Tu je psihologijsko istraživanje upućeno na objektivne metode upoređivanja između reakcije, životinja, primitivca, djeteta i psihopata s reakcijom zdrava odrasla čovjeka. Do izvjesnog stupnja može se dapače promatrati posve analogni razvoj doživljaja između životinje, djeteta i odrasla čovjeka, na pr. na području osjetnog doživljavanja, vježbe, učenja, asocijacionih doživljaja, emotivnih reakcija, igre i slično. Izučavajući reflekse kod životinja ruski fiziolog Pavlov došao je do mnogih zanimljivih otkrića na području refleksa, koja jednako tako vrijede za čovjeka kao i za životinje. Psiholozi, koji su proučavali bit i smisao dječje igre i igre uopće, promatrali su u isti mah i životinje (igru male mačke ili majmuna), pa su vidjeli mnoge sličnosti u pokretima i izrazu radosti, koji prati same kretnje, u igri. Kod razumijevanja pak viših duševnih funkcija, na pr. kod poimanja i mišljenja, i te kako mnogo pomaže promatranje razvitka i funkcija kod djeteta i primitivca do kulturnog evropskog čovjeka. Razvojna psihologija nastoji te različite faze razvitka duha poredbenim načinom protumačiti odnosno razumjeti. Ona sabire sve te spoznaje na različitim specijalnim područjima poredbenoga istraživanja i povezujući nastoji sastaviti sliku organskoga razvitka duševnoga života odrasla normalnog čovjeka. Zato se i naziva — za razliku od posebnih genetičko-psiholoških istraživanja, kao što su psihologija djeteta, životinja i t. d. — opća razvojna psihologija. Dakako da se ona ne da zamisliti bez oslonca na ova posebna razvojno-psihološka ispitivanja.

Treba konačno istaknuti još i to, da se razvojna psihologija može baviti samo pitanjem razvitka pojedinačne svijesti od ranoga djetinjstva do zrelosti. U tom slučaju govorimo o ontogenetskoj razvojnoj psihologiji. Bavi li se pak razvitkom svijesti i duha uopće, kako su se razvijali od početka povijesti čovječanstva do danas, govorimo o filogenetskoj razvojnoj psihologiji. Razvojna psihologija nema za predmet uvijek samo svijest pojedinaca, nego može imati kao predmet i svijest pojedinog naroda, rase ili čovječanstva, pa onda dobiva po tom i svoje ime kao narodna razvojna psihologija, rasna razvojna psihologija, psihologija naroda i dr.

3. Psihologija dječjeg i mladenačkog doba

Psihologija je ustanovila, da dijete i mladić ne predstavljaju samo neki niži stepen duševnoga razvoja, nego da je njihov duševni život kvalitativno posve različit od duševnoga života odrasla čovjeka. Osjetljiva duševnost je nešto posve drugo, nego duševnost zrela čovjeka. Po toj grani razvojne psihologije mi saznajemo na pr. dokle ide granica dječje prirodne nadarenosti, i kako se ona razvija od stečenog znanja. Nije dijete u osnovnoj školi zrelo već za apstraktno mišljenje, a jednako bi tako pogrešno bilo, kada bismo na svršetku srednje škole htjeli sve predmete svesti na »zornu obuku«, kad mladić ili djevojka, prešavši doba puberteta, imaju i te kako razvijenu potrebu za apstraktnim analizama i teorijskim raspravljanjima. Zato učitelj i odgojitelj mora razumjeti mladića u njegovu gledanju na svijet, pa onda prilagoditi se njegovu načinu, podavati mu znanje i upućivati ga u vrednote života. Ova grana primijenjene psihologije omogućuje učitelju i odgajatelju, da razumije dječju dušu, koju on treba da uči i obrazuje. U psihologiji će svaki učitelj i odgojitelj naučiti, kakvih sve tipova pamćenja imade, u kojim se sve oblicima može očitovati darovitost, kakav se interes u kojoj dobi života pokazuje, kako se razvija mišljenje i t. d.

4. Psihologija životinja

Čim se postavilo pitanje uzlaznih stadija duševnoga života i razvojne niti njegove, došlo se do najprimitivnijih oblika toga života, koji se javljaju već kod životinja. Suvremena poredbeni i eksperimentalna psihologija osobitu je pažnju posvetila psihologiji životinja. Na polju toga istraživanja bilo je učinjeno i mnogo pogrešaka, a one se još i danas čine, kad se hoće vladanje životinja tumačiti prema našim ljudskim svijesno-svrhovitim djelovanjima. Te antropomorfističke (antropos = čovjek, morfé = oblik) pojmove treba iz psihologije životinja ukloniti.

Kao metoda dolazi tu u obzir samo objektivna metoda promatranja izvjesnih izražaja duševnoga života. Promatranje ponašanja životinja je jedini put do spoznavanja njihova psihičkog života.

Već kod proučavanja igre kod djeteta mnogi su psiholozi došli do poredbe te igre s igrom kod životinja i tumačili je iz istih psihofizičkih izvora. Oni teoretici, koji smatraju dječju igru predvježbom za kasnije ozbiljne akcije u životu, vide i u igri kod životinja (na pr. mačke) jasnu paralelu za to. Kao što se mačka vježba u hvatanju predmeta, koji se miče, da može poslije uhvatiti miša, tako se i malo dijete vježba za kasnije svoje funkcije života. Drugi, koji vide u igri potrošnju suviška nagonilane životne energije, vide to jednako u čovjeka kao i u životinje, i t. d.

Suvremena psihologija životinja, koja dakako eksperimentalno ispituje osjetilni život u životinja, posvetila je u zadnje vrijeme mnogo pažnje istraživanju predodžbenog i višeg kombinatornoga momenta, pa je

ustanovila, da se u životinja nalaze i takvi doživljaji. Neke više životinje pokazuju znakove neke primitivne inteligencije. Inteligenciju antropoidnih majmuna ispitivao je berlinski psiholog W. Köhler. Njegove su čimpanze, da dohvate hranu, pravile različita pomagala za to, pa su tako slagale sanduke, da dohvate bananu obješenu na stropu, ili nastavljali štap u štap (jedan je imao na vrhu rupicu, drugi je bio tanji, pa se dao na nj nastaviti), da mogu od kaveza udaljenu bananu dokučiti. Tu dispoziciju, koja omogućuje snalaženje u novim situacijama, nazivaju psiholozi inteligencijom. Svi ti i mnogi drugi zanimljivi eksperimenti na području istraživanja duševnoga života u životinja, dali su dragocjen prilog za razumijevanje nekih faza u razvojnem lancu duševnog života uopće.

5. Psihotehnika

Psihotehnika je najpopularnija grana primijenjene psihologije. Ona predstavlja primjenu psihologije na praktična pitanja života. U tom primjenjivanju praktično-znanstvenih spoznaja na različita područja znanstvenoga i gospodarskoga posla, leži glavni zadatak psihotehnike.

Zadaci psihotehnike granaju se na dva područja: subjektivno i objektivno. Na ovom prvom treba ponajprije ustanoviti opće sposobnosti pojedinca, a onda utvrditi, u kome bi zvanju on s tim svojim sposobnostima mogao najviše dati, odnosno još dalje, kako bi se njegove sposobnosti mogle zahtjevima nekoga rada najbolje i najlakše prilagoditi. Objektivna psihotehnika nastoji stvari i oblike djelovanja prilagoditi sposobnostima čovjekovim. Uzmimo jedan primjer iz tehničkog nekog rada, recimo: zvanje tramvajskoga vozača. Subjektivna psihotehnika ponajprije utvrđuje svojstva, koja se za to zvanje moraju imati. Vozač mora da dobro vidi, da se brzo snalazi, da se uzdrži dulje vremena svjež u poslu, jer on treba biti na početku rada kao i na koncu jednako sabran i t. d. Psihotehnika objekta ispituje uvjete rada (način rada i predmet, na kom se rad vrši) i nastoji ih prilagoditi psihofizičkim mogućnostima radnika. Oruđe, alat i uopće sve tehničke naprave treba preudeliti za što udobniji, a po tome što svrsishodniji rad. Na jednoj strani treba dakle što više čovjeka prilagoditi poslu, a na drugoj strani posao prilagoditi čovjeku. U našem konkretnom slučaju psihotehnika savjetuje tehničaru, kako treba da preinači oblik i smještaj upravljačkoga stroja, da vozač može sa što manje napora i suvišnih pokreta svršavati svoj posao.

Psihotehnika dakle ispituje subjektivne sposobnosti za rad i objektivne uvjete rada, pa nastoji jedno drugom prilagoditi i konačno svakome čovjeku preporučiti posao, koji njegovim sposobnostima najbolje odgovara. U tu svrhu ona daje i savjete za poboljšanje objektivnih uvjeta rada.

Stanice za savjetovanje kod izbora zvanja (i mi jednu takovu imamo u Zagrebu) vrše svoj zadatak na temelju psihotehničkih istraživanja.

Međutim ne iscrpljuje se pri tome sav zadatak psihotehnike. Ona pronalazi i putove, kako se pojedine sposobnosti što lakše za izvjestan rad usavršavaju, a na drugoj strani kako treba samu tehniku posla razdijeliti, da se sa što manje napora što veći efekat izvede. Ukratko, treba pronaći najpovoljniji tempo rada, kao i najkorisnije omjere izmjena rada i odmora.

Dakako da kod svih tih ispitivanja i određenja ne može sudjelovati samo psiholog, nego ujedno i tehničko-gospodarski stručnjak i liječnik. Ne bi smio ni u kom slučaju izostati ni pedagog.

Psihotehnički eksperimenti vrše se dakako ponajviše pomoću različitih za to udešenih aparata, da se utvrdi vladanje radnika kod posla, a onda i pomoću upitnih araka (testova), da se konstatira shvaćanje posla u jednom začetku.

Međutim i ako u psihotehničkom radu današnjice prevladava interes za gospodarsko-tehnička pitanja, na kom su polju postignuti najveći uspjesi, ipak se sav njen rad ne iscrpljuje na tome području. Intenzivno se razvija i grana t. zv. pedagoške psihotehnike, koja se bavi ispitivanjem inteligencije uopće. Tu se pomoću tekstova ispituju različita duševna svojstva, po kojima se onda može odrediti približno stupanj prirodene opće nadarenosti. Kad se pak to utvrdi, onda psihotehničar-pedagog, poznajući uvjete različitih zvanja, može pojedinca savjetovati, kome zvanju da se posveti.

6. Duševne bolesti

Psihopatologija izučava psihičke bolesti, t. j. stalne alteracije ili poremetnje u normalnom duševnom životu. Netko može biti duševno bolestan i kad je pri zdravom umu, pa je stoga i bolest uma (Geisteskrankheit, maladie mentale) i bezumnost ili amencija (= nesposobnost pravilnog sudjenja) samo jedna od mnogih psihopatoloških pojava.

Primijenjenu psihopatologiju u medicini nazivamo psihijatrijom. To je nauka, koja proučava ne samo sve psihopatološke pojave i njihove uzroke, nego traži i načine kako da ih liječi. Radi toga nije psihijatrija ograničena samo na psihopatologiju, nego zasijeca duboko i u tjelesnu medicinu, jer razne tjelesne smetnje uzrokuju duševne poremetnje i obratno.

Ako je bolest samo na pojedinom doživljajnom području, kažemo da je djelomična (parcijalna), a inače je složena. U prvu vrstu idu poremetnje osjetilnog shvaćanja (percipiranja): anestezija ili neosjetljivost (na pr. kad netko ne osjeća bol, analgezija), hiperestezija ili preosjetljivost, parestezija ili iskvarena osjetljivost, kojom netko na pr. uživa u boli, u ružnom jelu, osjeća vatru na tijelu i umišlja si, da mu je tijelo iskomadano... — Poremetnjama fantazije pripadaju halucinacije i velike iluzije. U melankoliji i duševnoj slabosti sporo se udružuju predodžbe i nastaje sporost u mišljenju. Nasuprot, moždano uzbudjenje može ubrzati tijek ideja tako, da se gubi suvislost. Kadšto potpuno oslabi pamćenje, pa uslijed ozljede mozga nastane afazija, agrafija, aleksija. U težnjama i čuvstvima nastaju poremetnje na pr. abnormalna spolna pohota, potištenost kod melankolika... Bezumnost (amencija) nastane, kad je razum (um) kao u snu, nesposoban za prosudivanje. Poremetnja razuma ili mišljenja utječe i na volju; a povemašnju slabost volje zovemo abulia. Netko ima »prisilne ideje« (Zwangsvorstellungen), kad je njima prisiljen tako, da ih se ne može otresti, na pr. bojazan, da će se otrovati, da neprestano griješi i t. d. Ovamo idu fobije ili nametljive tjeskobe, na pr. agorafobija, strah prelaženja trgov. Ima i prisilnih pobuda na neko djelo, na pr. na krađu (kleptomanija), uživanje alkohola (dipsomanija). Kraj slaboumnosti može nastati moralna bešćutnost ili demencija (»moral insanity«). — Obično su navedene i druge pojedinačne bolesti sastavljene i čine veoma zamršeno duševno stanje. Sklonost pojedinim bolestima uslijed živčane slabosti zovemo neurastenija (psihastenija), a njezine bolesti psiho-neurose. »Psihopat« se po prirodenoj konstituciji donekle razlikuje u mišljenju, htijenju ili osjećanju od normalnog stanja.

Duševne poremetnje dijelimo obično na dvije skupine: na takove, koje su vezane uz bolesne organske promjene u mozgu (organske poremetnje), te na takove, kojima se do danas nije moglo naći organskih promjena (funkcionalne smetnje).

Organske poremetnje:

1. Urođena ili u ranom djetinjstvu stečena slaboumnost jest neizlječiva umanjena sposobnost (oligofrenija). Duševni život je tu vrlo ograničen, neki put samo na najosnovnije nagone i bez mogućnosti

govora. Razlikujemo obično tri skupine oligofrenije. Najteži je stupanj idiotstvo, pri kojem je često teško govoriti o nekim duševnim zbivanjima, a u koliko ova postoje, nedostaje svaka sposobnost sjećanja, pažnje, pamćenja i sticanja znanja, prevladavaju osjetilna čuvstva i afekti, a moralna svijest je potpuno nerazvijena. Takovi idioti su potpuno asocijalni, nesposobni za rad i privredu i neki put opasni zbog nasilnosti. Nešto su bolje umstveno razvijeni imbecilni, gdje su duševne sposobnosti nešto više razvijene. Radi toga mogu ovi svršavati i osnovnu ili najobičniju stručnu školu i zanat. Shvaćanje im je otežano, osobito za apstraktne pojmove. Konstruktivna sposobnost im je unanjena. Ipak mogu u mehaničkom pamćenju steći izvjesnu okretnost. Čuvstvenost im je vrlo labilna, sklone su afektima i nasiljima, jer im je moralna svijest dosta slaba. Najblaži stupanj slaboumnosti je debilitet; odgovara općem našem pojmu glupavosti ili ograničenosti. Ovakve osobe mogu svršiti i srednje škole, ali ne posjeduju veće inicijative ni kritičkog rasuđivanja, a estetsko i etičko naziranje im je nedovoljno. Uzroci oligofrenija su ili nasljednost bolesnih osobina u zametku, ili bolest majke za vrijeme nošenja ili razne bolesti mozga u najranijem djetinjstvu.

2. Epileptička slaboumnost. To je duševna bolest karakteristična periodičnim epileptičkim napadajima (padavica) s poremetnjom svijesti i grčevima po tijelu uz progredijetno propadanje cijele duševnosti. To propadanje dolazi osobito do izražaja u poremetnjama umne sposobnosti i čuvstvenosti. Bolesnici su vrlo razdražljivi i nagli, sklone nasilju i raznim asocijalnim ispadima, kritičko rasuđivanje i intelektualna sposobnost pomalo propada. Uzroci su im slični kao kod urođene slaboumnosti.

3. Progresivna paraliza, teška je moždana bolest uzrokovana sifilisom. Umska sposobnost brzo propada, a čuvstva otupljuju. Nastaje razdražljivost ili duševna tupavost. Bolest, koja je prije značila sigurnu smrt, danas je izlječiva, ako bolesnik u vrijeme započne liječenje.

4. Duševne bolesti uzrokovane raznim otrovima. Tu imademo na prvom mjestu duševne poremetnje uzrokovane dugotrajnim pijenjem alkoholnih pića. Kod takvih osoba nastaje moralno otupljenje, slabost volje, razdražljivost, afektivna sklonost ispadima, otupljenje socijalnih osjećaja, a pomalo i slabljenje sposobnosti kritičkog rasuđivanja, sjećanja, pamćenja i znanja. Takve poremetnje nazivamo kroničkim alkoholizmom. No kod takvih kroničkih alkoholičara mogu se zbog prekomjernog pića pojaviti i teže duševne poremetnje, prave duševne bolesti. Tako je delirium tremens akutna duševna bolest s vizijama malih životinja (miševi, žabe, zmije), drhtanjem po cijelom tijelu, jakim nemirom i drugim živčanim i tjelesnim smetnjama. Uživanje morfija, kokaina i raznih drugih otrova i sredstava za spavanje može uzrokovati slične poremetnje.

5. Duševne poremetnje prouzrokovane zaraznim bolestima. Sve bolesti s groznicama i visokom temperaturom, uzrokovane raznim bakterijama, mogu kod ljudi za to disponiranih izazvati teške duševne poremetnje. Opće su poznati deliriji i slična stanja kod upale pluća, tifusa, griže, malarije, a i kod obične influencije i gripe i drugih bolesti.

6. Duševne poremetnje staračke dobi. Tim je bolestima karakteristično propadanje cijele duševnosti, u prvom redu umskih sposobnosti (sjećanja, pamćenja, shvaćanja, pažnje), ukratko slaboumnosti. Uzrokovane su arteriosklerotičnim promjenama mozga ili degenerativnim propadanjem moždanog tkiva.

7. Na granici duševnih poremetnja organskih i funkcionalnih stoji teška duševna bolest, shizofrenija (dementia praecox). Za sada joj ne znamo pravi uzrok. Sigurno je, da se bolest nasljeđuje u zametku, a da je neki faktori izazivaju. Karakteristična je ta bolest (inače vrlo raširena) po rascjepu ili raspadanju duševne ličnosti, jastva. Bolesnici se povlače u sebe, gube kontakt s okolnim svijetom, žive u svijetu svojih misli, obično vrlo fantastičnih, imadu halucinacije i iluzije, bolesne ideje

uvećavanja, gonjenja, hipohondrije i t. d. Postaju ili bezvoljni i beščutni, ili vrlo uzbuđeni, nemirni, agresivni, većinom potpuno asocijalni, opasni za društvo. Bolest se počinje obično u mladanoj dobi i teško je izlječiva.

Funkcionalne poremetnje.

1. Na čelu te skupine stoji krug bolesti, koje nazivamo zajedničkim imenom: manično-depresivne psihoze. Javljaju se ili u formi periodičkih manija, periodičkih melankolija ili cikličnih psihoza, pri čemu se naizmjenično javljaju manija i melankolija. Maniji je karakterističan nagli i prekidani tijek ideja, nagle i besmislene kretnje, ekzaltirani afekt, povećana samosvijest, bolesne ideje uvećavanja i pretjerivanja, stalna sklonost akciji obično nepotrebnoj i nesvršishodnoj, veliko uzbuđenje, gubitak svjesne kontrole i nasilje. Melankolija je obratna slika od manije. Postoji usporeni tijek misli, smanjena aktivnost, sapetost, potištenost, bolesne ideje samooptuživanja, gonjenja, sklonost samoubijstvu, kadgod i teža uzbuđenja. Pri postupku te bolesti nasljeđivanje bolesnih osobina ima određenu važnost.

2. Psihopatije.

To su duševne poremetnje, kojima je zajednička crta: više ili manje izražene nepravilnosti, neredovnosti i razlike od normalnih duševnih stanja. To nisu prave duševne bolesti, nego bolesna stanja, koja graniče s duševnim bolestima, često vrlo usko. Imadu i velike sličnosti s pojedinim simptomima, načinima pojave, tokom a vjerojatno i uzrocima duševnih bolesti. Podijeliti ih možemo na više skupina i na različite načine. Tako imademo shizoidne psihopate, koji po svom postanku stoje blizu shizofreniji imajući i mnoge slične simptome bez rasejpa ličnosti. Cikloidni psihopati pripadaju krugu manično-depresivnih po svojem postanku, periodičkim promjenama raspoloženja i cjelokupnim karakterom. Epileptoidni psihopati nemaju doduše napadaje padavice, ali su po svojem karakteru blizu i slični onima s padavicom, t. j. vrlo su nagli eksplozivni, agresivni i podmukli.

Zasebnu skupinu čine histerični karakteri. Skloni su jakim emocionalnim promjenama, imadu bujnu maštu, povećanu samosvijest, egocentrični su i egocentrični, skloni teatralnom nastupu i renomiranju, laži i prijevarama, hohštapliranju. Kod takvih ljudi mogu različite ideje popraćene jakim čuvstvima izazvati i tjelesne poremetnje, na pr. bolove u glavi, uzetosti pojedinih udova, nemogućnosti hodanja i t. d. Teški duševni konflikti i nezadovoljstva važni su razlozi za postanak histerije.

3. Neuroze su najraširenije duševne poremetnje; javljaju se u najšarenijim formama. Najčešće su karakterizirane strahom i nametnutim mislima, koje prate jaka čuvstva. Kod takvih se osoba javlja velika razdražljivost, osjećaj nesigurnosti i nestalnosti, brza uzbuđenost, lak umor, teško svladavanje i najmanjih zapreka u životu, zvanju i društvu, zatim razne živčane smetnje, na pr. lupanje srca, glavobolja, nesanica, šum u ušima, razni trnci i bolovi u tijelu i t. d. Svi ti simptomi javljaju se kao posljedica neugodnih doživljaja, neugodnih duševnih udaraca, koji ostavljaju dubok trag. Slična stanja javljaju se i uslijed težih tjelesnih i duševnih napora, a mogu biti uvjetovana i konstitucijom (neurastenija).

Imade još cio niz psihopatskih karaktera, koje nazivamo obično po glavnoj osobini, iako su to uistinu vrlo komplicirani karakteri s različitim bolesnim osobinama i smetnjama. Tako su čuvstveno neosjetljivi, čuvstveno labilni, eksplozivni, strašivci, čudaci, fanatici, nestalni i nesigurni i drugi psihopati.

Postanak duševnih poremetnja nije još danas ni približno objašnjen. Sigurno je, da nasljeđivanje bolesnih osobina u zametku, pa razne tjelesne i duševne konstitucionalne osobine, razni štetni utjecaji okoline i razni izazovni momenti zajedno doprinose postanku i razvitku duševnih poremetnja. Teške promjene u samome mozgu, ali i u drugim organima tijela, kao što su žlijezde, crijeva, jetra, krv, a s druge strane teški udarci

života, neuredan spolni život, névaljali odgoj, ne higijenski život, današnji ekspresni način života, pa teške ekonomske prilike — faktori su, o kojima treba misliti pri postanku duševnih poremetnja. Treba dakle živjeti tako, da se što više spriječi razvitak duševnih poremetnja, jer je neku bolest često lakše spriječiti, nego nastalu liječiti. Kako postanak i razvitak duševnih poremetnja zavisi od brojnih uzroka, sprječavanje duševne poremetnje može se postići samo zajedničkom suradnjom, osobito suradnjom liječnika, učitelja, svećenika, roditelja i raznih socijalnih i kulturnih radnika. U svim kulturnim zemljama postoje takve radne zajednice, koje rade s uspjehom u smjeru duševne higijene. Općenito upozorenje daje Dubois: »Teško onima, koji su čudoredno indiferentni, — koji nemaju težnje za nečim višim, nego samo za udovoljenjem materijalnih želja! Upravo je pogibeljno prolaziti kroz život bez religije«.

7. Okultizam

Skupinu pojava (kompleks fenomena), koje smatramo »tajnovitima« ili okultnima, koliko su nam njihovi uzroci zagonetno nepoznati, zovemo okultizam (u objektivnom smislu). Pučki ili vulgarno se okultizmom naziva izazivanje takvih pojava i tumačenje pomoću utjecaja pokojničkih. Znanstveni okultizam nastoji takve pojave naučno (metodički) objasniti i protumačiti. Jedne su od tih pojava fizičke, druge mentalne; prvima pribrajamo na pr. okretanje stola lakim dodiranjem ruke, gibanje tjelesa bez dodira (telekinesis), pojavljivanje ljudskih oblika (»materijalizacija«) . . . ; drugoj skupini pripadaju na pr. gledanje udaljenih događaja i skrivenih stvari, govorenje nepoznatim jezikom, predviđanje budućnosti i t. d. Ovim se pojavama naučno bavi parapsihologija (a prvima, fizičkima, bavi se parafizika). Nije lako uvijek ustanoviti, da li su se takve pojave u istinu dogodile, ili su izmišljotine. Osobu, koja služi za pokus, zovemo medij (prema spiritalističkom mišljenju, da se pokojničke duše javljaju po nekom sredstvu ili »mediju«).

Od mentalnih je pojava poznata telepatija ili prijenos misli bez tjelesnog (osjetilnog) posredovanja. To može biti ili tako, da jedna osoba namjerno upravlja svoj doživljaj drugoj osobi bez ikogega vanjskog saopćenja, a ova to svijesno prihvaća (= telepatija u užem smislu), ili tako, da netko i bez ičije namjere prima tuđu misao (= telepatija u širem, običnom značenju). — Druga je pojava jasnogled (Hellsehen, clairvoyance), t. j. percipiranje prostorno ili vremenski udaljenih stvari, koje ne podražuju vanjska osjetila. — Shvaćanje događaja u daljini (skopčano kadgod s telepatijom) sastoji u tome, da netko bez ikog normalne obavijesti dozna za neki udaljeni događaj. Vrijedno je navesti ovaj primjer: Neki čovjek čuje večernje zvono, pomoli se, u svijesti mu se pojavi slika parobroda, koji ostavlja obalu i polazi na pučinu, a na palubi »vidi« svoga oca, koji iz daljine pozdravlja, — i taj čovjek u grčevitom plaču postane potpuno siguran, da je sada otac mrtav; tako siguran, da se odmah spremi otputovati kući, i kad stigne, dozna, da je otac na samrti za nj (za svoga sina) pitao i zatim izdahnuo, upravo kad je uvečer na crkvi zvonilo. Ako je taj događaj izvan svake sumnje istinit, kaošto ja znamem da jest, onda doista možemo opravdano reći, da su naučnom istraživanju nepristupne tajanstvene dubine duševnog života.

LITERATURA

Od nepregledno goleme i raznovrsne psihologijske literature navest ćemo samo gdjekoja djela, koja su čitaocima vjerojatno najlakše pristupna.

Ebbinghaus-Bühler, Grundzüge der Psychologie, Leipzig 1924.

Elsenhans-Giese, Lehrbuch der Psychologie, Tübingen 1939.

Erismann, Psychologie (»Götschen«), Leipzig 1921.

Fröbes, Lehrbuch der exper. Psychologie, I-II, Freiburg 1929.

Geyser, Lehrbuch der allg. Psychologie, I-II, München 1929³.

Hagemann-Dyroff, Psychologie, Freiburg 1921¹⁰.

Henning, Psychologie der Gegenwart, Berlin 1925 (obilna bibliografija).

Höfler, Psychologie, Wien u. Prag 1897.

Jodl, Lehrbuch der Psychologie, Stuttgart 1924⁶.

Lindworski, Experimentelle Psychologie (»Philosophische Handbibliothek«), 1931⁵; »Theoretische Psychologie im Umriss«, 1932⁴.

Mercier, Psychologie, Kempten 1906.

Messer, Psychologie, Leipzig 1934⁵ (s literaturom).

Saupe, Einführung in die neuere Psychologie, Halle 1930⁵.

Wundt, Grundriss der Psychologie, Leipzig 1922¹⁵; Grundzüge der physiol. Psychologie, I-III, Leipzig 1911⁸.

Ziehen, Leitfaden der physiol. Psychologie, 1924¹².

STVARNO KAZALO

- Adaptacija 50
Afazija 27
Afekt 122, 133
Analizirati 101
Analiza deskriptivna 6,
 a. opažanja 34
Apercepcija 158, 161
Apstrahirati 99, apstrakcija 100
Asimilacija 73
Asocijacije 70, simultane i sukce-
 sivne 74, zapamćene 79, 161
Automatske kretnje 31
- Boje 48, 49
- Centri, polja u mozgu 22, 26
- Čud 122
- Čuvstva 115 sl.
- Daltonizam 50
Diskurzivno 108
Doživljaj 3
Duhovni 102, 142, 177
Duša 177
Duševni život 2, 142 sl., 149
- Eksperimentalna ps. 9, 10
Eksternalizacija 58
Emocije 119
- Fiksiranje 62
Fiziologija 11, 36, 45
Funkcija 36
- Genij 139
Gluhoća duševna 27
- Halucinacije 85
Hipnotiziranje 87
Htijenje 134
- Ideja 93, 113
Iluzije 85
Individualnost 139, 168
Instinktivne kretnje 31
Intelektualizam 109
Interes 133
- Introspekcija 108
Intuitivno 108
Iskustvo 89
Izvođenje 107
- Ja (jastvo) 164, 171; supstancijal-
 nost 172; duhovnost 177
- Karakter 189
Komplementarne boje 49
Komplikacija 73
Kontrasti 49
Kretnje 27
- Ličnost 168
Logika i psih. 109
Lokalizacija 22, 27, 28
- Mašta 83, 113
Materijalizam 175
Mehaničke kretnje 31
Mišljenje 90, 94
Mnemotehnika 82
Motivacija 134 sl.
Mrežnica 47
- Nagon 128
Nastojanje 127
Neuron 19, 21
Nezorni pojmovi 103
- Objektivacija 59
Opažanje izvanjsko 33, 58
Organi 15, 36
Osjet 34; osjetilno 35; os. kakvoće
 i jačine 40; vidni o. 45, slušni
 51; o. položaja 54; okusni 54;
 njušni 54; dodirni 55; tempera-
 turni 55; o. bola 57; kretni 57;
 o. i čuvstva 119
- Pamćenje 75, 77; vrste p. 81
Paralelizam ps.-fiz. 178
Pažnja 152 sl.
Percepcija 34
Podražaj 25, 36, 41, 43
Pojam 93; postanak 98, 103
Predodžbe '67; tipične 88
Prepoznavanje 77

- Prividaj 85
 Psihički, psihološki 1; v. duševni, 4;
 čisto ps. ili duhovni 142; p.-ne-
 svijesno 146
 Psihologija 5; eksperimentalna 9,
 fiziolozijska 9, psihofizička 9;
 psihofizički zakon 44; ps. i logika
 109; asocijativna i aktualitetna
 171
 Purkinjev fenomen 49
 Racionalizam 112
 Refleksne kretnje 27; r. luk 29
 Reprodukcijska 68
 Samopromatranje 7, 10
 Samosvijest 165
 Sanje 86
 Senzacija 34
 Senzizam 109
 Sinteza 7, 39; opažajna 58, poj-
 movna 103; 141, 149
 Sjećanje 76
 Slijepa pjega 45
 Sljepoća duševna 27
 Slušni osjeti 51
 Somnambulizam 87
 Specifična energija 41
 Spektralne boje 48
 Strast 132 sl.
 Suđenje, sud 105
 Svijest 3, 143 sl.; i pažnja 152, 164
 Temperament 124
 Teženje 127, 130
 Umislice 86
 Umovanje 113
 Vidna točka 61; v. polje 62
 Vidni osjeti 45
 Vitalizam 182
 Vizija 86
 Volja 126, 134 sl.; slobodna v. 138
 Zaključivanje 107
 Zamjedba 59
 Zor 60
 Zorni pojam 98
 Živčevije 15, 19; procesi 25
 Život 182
 Žudnja 131

